

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

8/2013

İstanbul'un Kentsel Saçaklanması
Ayşegül Kanbak

**Nişantaşı Teneke Mahallesi: Mekânsal Dönüşümün
Algısal ve Sosyolojik Arka Planı**
Egemen Yalgür

Karşılıksız Bir Aşk: İstanbul
Makbule Şiriner Öner

**Yerel Siyaset ve Yerel Yönetimlerde Cinsiyetçi Örüntüler:
İstanbul Örneği**
Nihal Şirin Pınarcıoğlu

**Jeanneret Harikalar Diyarı'nda: Le Corbusier'nin
Doğu Yolculuğu ve İstanbul**
M. Rıfat Akbulut, Zafer Akay

İstanbul ve Silüet Muamması
Emre Zeytinoğlu

Küreselleşme Sürecinde İstanbul'un Küresel Dönüşümü
Zeki Çoşkun

İstanbul'u Dünya Moda Merkezlerinden Biri Olarak Düşünmek
Zeki Alpan

İstanbul Bienalleri'nde Güncel Siyasi Eğilimlerin İzleri
Burcu Pelvanoğlu

İstanbul'un Heykelleri
Fatma Akyürek

**II. Abdülhamid'in Aşiret Mektebi'ne Ev Sahipliği Yapan
Esmâ Sultan Konağı**
Nuri Seçgin

Urbs, Megalopolis, Metropolis – İstanbul
Ayşegül İzer

**Haydarpaşa'dan Anadolu'ya Ulusun: 'Kıtlık' Endişesi ve
Toprak Mahsülleri Ofisi'nin İşlevleri**
M.Ali Sağlam

**Katılımcılık, Paylaşma ve Toplumsal Eleştiri Bilincini Simgeleştiren
Taksim Gezi Parkı Direnişi**
Mustafa Poyraz

ISSN 1309-4815

9 771309 481203

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ SAYI:8 SONBAHAR 2013

sosyal bilimler 8/2013

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YAYINI ISSN 1309-4815

SOSYAL BİLİMLER

SOSYAL BİLİMLER

Bu Sayının Hakemleri

- Prof. Canan Atalay Aktuğ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü
- Prof. Kemal Can Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü
- Prof. Dr. Ayşe Durakbaşı Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
- Prof. Melih Görgün Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarım Bölümü
- Prof. Dr. Hatice Kurtuluş İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü
- Prof. Neslihan Pala, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü
- Prof. Fatma Refika Tarcan, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Dekorları ve Kostümü Bölümü
- Prof. Dr. Murat Cemal Yalçın, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
- Doç. Dr. Umut Tümay Arslan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
- Doç. Dr. Şükrü Aslan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
- Doç. Dr. Sema Buz Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmetler Bölümü
- Doç. Dr. Yücel Demirer Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
- Doç. Dr. Firdevs Gümüşoğlu Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
- Doç. Dr. Sedat Kurugöl Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, Mimari Restorasyon Programı Bölümü
- Doç. Dr. Gül Özsan Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
- Doç. Dr. Nermin Saybaşı Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
- Doç. Dr. Seval Şahin Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
- Doç. Dr. Besime Şen Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
- Doç. Dr. Yıldırım Şentürk Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
- Doç. Dr. İsmail Şiriner Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
- Doç. Dr. Merih Tangün Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Sahne Sanatları Bölümü
- Doç. Dr. Nalan Türkmen Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
- Doç. Dr. Asuman Türkün Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
- Doç. Dr. Sibel Yardımcı Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Solmaz Bunulday Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Erbatur Çavuşoğlu Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Bülent Çınar Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Zeki Çoşkun Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Erdem Erbaş Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Tansel Erbil Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Begüm Özden Fırat Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Sema Yılmaz Genç Kocaeli Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Hasan Güler Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Zuhal Güler Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Eylem Güzel Van 100. Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Binnur Öktem Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Nuri Seçgin Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Selçuk Seçkin Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Şükrü Sönmezer Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Senem Çakmak Şahin Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Gamze Toksoy Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Hakan Yücel Galatasaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi Bölümü
- Yrd. Doç. Dr. Emre Zeytinoğlu Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
- Araş. Gör. Banu Öztürk Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Sosyal Bilimler

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Sayı 8 / Sonbahar 2013

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ | Sosyal Bilimler Enstitüsü

SOSYAL BİLİMLER

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Sayı: 8, Sonbahar 2013

Yılda iki kez yayınlanır. Yerel süreli yayındır.
Hakemli dergidir.

ISSN 1309-4815

Kod: MSGSÜ-SBE-013/12-D₂

Sahibi: Sosyal Bilimler Enstitüsü adına

Prof. Fatma Refika Tarcan

Müdür

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Sitare Turan Bakır

Prof. Dr. Süleyman Kızıltoprak

Prof. Dr. Nilüfer Öndin

Prof. Fatma Refika Tarcan

Prof. Kemal Can

Prof. Dr. Handan İnci

Prof. Dr. Firdevs Gümüsoğlu

Doç. Dr. Muharrem Kaya

Prof. Mehmet Nemutlu

Doç. Dr. Şükrü Aslan

Yrd. Doç. Emre Zeytinoğlu

Yrd. Doç. Doğan Yaşat

Editörler: Doç. Dr. Şükrü Aslan, Yrd. Doç. Emre Zeytinoğlu

Kapak Tasarımı: Prof. Caner Karavit

Kapak Fotoğrafı: Erkal Yavi

Grafik Uygulama: Nadir Geçeroğlu

Aralık 2013, 500 adet basılmıştır.

Baskı: MSGSÜ Matbaası, Bomonti

Makalelerin sorumluluğu yazarlara aittir.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Meclis-i Mebusan Caddesi No:24 34427 Fındıklı/İstanbul

Tel: 0212 244 03 97

e-posta: sosdermsgsu@gmail.com, sosder@msgsu.edu.tr

İçindekiler

Sunuş | 7

İstanbul'un Kentsel Saçaklanması | 11

Ayşegül Kanbak

Nisantası Teneke Mahallesi: Mekânsal Dönüşümün Algısal ve Sosyolojik Arka Planı | 31

Egemen Yılgür

Karşılıksız Bir Aşk: İstanbul | 48

Makbule Şiriner Önver

Yerel Siyaset ve Yerel Yönetimlerde Cinsiyetçi Örüntüler: İstanbul Örneği | 64

Nihal Şirin Pınarcıoğlu

Jeanneret Harikalar Diyarı'nda: Le Corbusier'nin Doğu Yolculuğu ve İstanbul | 81

M. Rıfat Akbulut, Zafer Akay

İstanbul ve Silüet Muamması | 94

Emre Zeytinoğlu

Küreselleşme Sürecinde İstanbul'un Küresel Dönüşümü | 104

Zeki Çoşkun

İstanbul'u Dünya Moda Merkezlerinden Biri Olarak Düşünmek | 113

Zeki Alpan

İstanbul Bienalleri'nde Güncel Siyasi Eğilimlerin İzleri | 116

Burcu Pelvanoğlu

İstanbul'un Heykelleri | 126

Fatma Akyürek

II. Abdülhamid'in Aşiret Mektebi'ne Ev Sahipliği Yapan Esmâ Sultan Konağı | 136

Nuri Seçgin

Urbs, Megalopolis, Metropolis – İstanbul | 145

Ayşegül İzer

Haydarpaşa'dan Anadolu'ya: Ulusun 'Kıtlık' Endişesi ve Toprak Mahsülleri Ofisi'nin İşlevleri | 153

M.Ali Sağlam

Katılımcılık, Paylaşma ve Toplumsal Eleştiri Bilincini Simgeleştiren Taksim Gezi Parkı Direnişi | 171

Mustafa Poyraz

Sunuş

“Sosyal Bilimler” dergimizin bu sayısı, konu olarak İstanbul’u ele alıyor. Bu kent gerek orada yaşayanların, gerekse yabancıların zihninde bir “tasavvurlar kenti” halindedir ve hemen herkes İstanbul üzerine “güzel” bir şeyler söylemek ya da romantik düşlere dalmak için hazırdır. Oysa her “tasavvurlar kenti”nin bir de öteki yüzü vardır ki elbette bu yüz tasavvurlar için pek de uygun karşılanmaz. Fernand Braudel’in Akdeniz’in en güzel ve romantik kentleri için yazdığı biçimde, *her Venedik yanında mutlaka bir Mestre taşır*. Braudel’in vurguladığı noktanın anlamı çok açıktır: Bir kent ne kadar tasavvurlara uygun olursa olsun, oradaki kentlilerin pratik bir yaşamı vardır ve o pratik yaşam, kendi döneminin sert ve acımasız koşullarını, bir dinamik halinde kente ve kentliye dayatır: Hiçbir kentte, hiçbir kentli, o tasavvurların dünyasında yaşamaz.

İşte bu dergideki İstanbul, tasavvurlar ile pratikler arasında bir yerde durmaktadır ve yazarların neredeyse tümü, kendi makalelerinde bu iki ayrı uç üzerinde gidip gelmektedirler; bir bakıma şöyle demek hiç de yanlış olmaz: İstanbul makaleleri, *Mestre*’deki pratikten, Venedik’in tasavvurunu kurar gibidir ya da tam tersi: Tasavvurlar dünyasındaki pratiği yakalayabilmek...

Öte yandan İstanbul üzerine tartışmak hem verili ana ait olanı hem de ülke ve dünya kentleri üzerine geçmiş ve geleceği tartışmak anlamına gelir. Bilindiği gibi İstanbul, “küresel kentler” olgusunun en çok zikredilen örneklerinden birisidir. Sermayenin, emeğin ve bütün kamusal aktörlerin bir hareket alanı gibidir. Kentsel etnisitenin her şekilde görünür olduğu bu şehirde pek çok kültürün izlerini görmek mümkündür. Bu yüzden İstanbul üzerine konuşmak genelde politik bir mülahaza taşır. Bu politik mülahazanın etki ve yansımalarını kentsel yönetim hallerinden, toplumsal gerilimlere kadar çok çeşitli alanlara yansıdığını görmekteyiz. Belki de bütün bunların özü olmak üzere bir “gezi şehri”dir İstanbul. Bütün muhalif renklerin ahenkli bütünlüğüne tekabül eden bir dinamiktir.

Derginin içeriği, yazarların yaklaşımları ölçüsünde İstanbul’u sosyolojik, kültürel, siyasi, ekonomik, sanatsal, mimari, şehircilik ve felsefi yönden ele alıyor. Ancak makalelerin ortak bir tavrı bulunuyor; o da konu hangi bağlamda ortaya konulmuş olursa olsun, söz konusu disiplinlerin birbirlerinden ayrılmaz durumda, bir “İstanbul tanımı”nda kullanıldığı...

Ayşegül Kanbak, “İstanbul’un Kentsel Saçaklanması” adlı makalesinde, öncelikle hızlı büyüyen sanayi kentlerinde görülen “saçaklanma” durumundan söz ediyor ve bir kentin gelişme siyasetinin dışında hareket eden genişlemesine, kopuk yerleşim bölgeleri yaratmasına neden olan etkenleri tanımlıyor. Aynı bağlamda İstanbul’a bakan Kanbak, sanayileşme ve göçler ilişkisinin ortaya çıkardığı “saçaklanma”yı, Tekirdağ ve Kocaeli ile birlikte irdeliyor.

Egemen Yılığür, 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Nişantaşı Teneke Mahallesini, yoksulluğun özel bir biçiminin somutlaştığı bir mekan olarak tarif etmekte; mahalleye adını veren konut dokusu ve sınıfsallaşmalar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Bu çalışma, mahallenin bu tarihten sonra geçirdiği mekansal dönüşümün, son derece tarihsel olan sosyolojik ve algısal arka planına odaklanmaktadır.

Makbule Şiriner Önver, kent ile yeti yitimli bireyler arasındaki ilişkiyi, daha doğrusu ilişkisizliği ele aldığı “Karşılıksız Bir Aşk: İstanbul” adlı makalesinde, söz konusu bireylerin İstanbul’da ki ulaşım sorunlarına odaklanıyor. Makalede, ortopedik ve görme yitimi olan on yedi kişi ile yapılmış söyleşilerin ışığında, İstanbul’daki kentsel mekânların, yeti yitimli bireyler açısından nasıl dışlayıcı bir durum yarattığı üzerinde duruluyor.

Nihal Şirin Pınarcıoğlu, “Yeni Siyaset ve Yerel Yönetimlerde Cinsiyetçi Örüntüler: İstanbul Örneği” adlı makalesinde, İstanbul’da ulusal ve yerel siyasetteki temsil oranları açısından kadınların rolünü ortaya koyuyor ve bu kentteki durumu Türkiye genelinde yorumluyor. İstanbul yerel yönetimlerinin hizmetlerini bir sorgulamaya tabi tutan Pınarcıoğlu, kadınlara yönelik özgül gereksinimlerin, kadınların yeteri kadar temsil edilmediği bir mekanizmada asla dikkate

alınmadığını, ayrıntılarla açıklıyor. Öte yandan İstanbul'un farklı yerel yönetimlerinde görev alan on altı kadın meclis üyesi ile yapılan söyleşilerle, kentin karar alma mekanizmalarındaki kadın temsiliyetini nicel ve nitel bakımdan inceleyen yazar, buradan elde ettiği sonuçları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin faaliyetleriyle karşılaştırıyor.

Mehmet Rıfat Akbulut ve Zafer Akay'ın hazırladıkları ortak makale, "Jeanneret Harikalar Diyarında: Le Corbusier'nin Doğu Yolculuğu ve İstanbul" adını taşıyor. Yazarlar burada bir mimar, bir şehirci, bir sosyalbilimci, bir tasarımcı ve bir sanatçı olan Le Corbusier'nin, Doğu seyahati sırasında İstanbul'a bakış açısını ortaya koyuyorlar. Le Corbusier'nin tanıtılmasıyla başlayan makale, önce onun Avrupa seyahatini, sonra da geniş anlamda Doğu seyahatini konu ediyor ve İstanbul'da noktalanıyor. Avrupa'ya Sanayi Devrimi çerçevesinden bakan ve bu yönde kentlerin fiziksel çevre ve yaşam koşullarına eleştiriler getiren Le Corbusier'nin Balkanlar, Türkiye ve özellikle de İstanbul için yazdıkları üzerine aktarılan ilginç bilgiler, makaleyi zenginleştiriyor.

Emre Zeyinoğlu, "İstanbul ve Siluet Muamması" adlı makalesinde, bir kentin orada yaşayanlar tarafından nasıl tahayyül edildiğini, bu tahayyül sınırında nasıl bir tarihe sahip olduğunu ve bu tarihin gerçeklik payının nasıl ölçülebileceğini sorguluyor. Makalede bu sorgulama, İstanbul'un değişmez simgesi halinde algılanan siluet üzerinden yürütülüyor ve o siluetin aslında ne kadar büyük değişikliklerle bugüne kadar geldiğinin, onun söz konusu değişiklikleri geçirirken hangi mücadelelere maruz kaldığının bir dökümü yapılıyor. Diğer yandan bir kent tahayyülünün, zaman kavramına bağlı olarak, orada yaşayanlar tarafından ne kadar büyük değişiklikler gösterdiği de vurgulanıyor ve bu anlamda İstanbul denilen kentin, her İstanbullunun zihninde değişik biçimlerle yer aldığı belirtiliyor.

Zeki Coşkun, "Küreselleşme Sürecinde İstanbul'un Kültürel Dönüşümü" adlı makalesine, bu kentin etkileyici tarihini örneklerle ortaya koyarak başlıyor ve kentlinin de söz konusu tarih içinden bir söyleme sahip olduğunu belirtiyor. Bu bağlamda sanatçıların İstanbul hakkında geliştirdikleri ve sundukları duygulara da yer veren Coşkun, yine sanat yapıtlarından bazı örnekleri, ağırlıklı olarak edebiyat alanına yakın durarak ortaya koyuyor ve Tanzimat Dönemi'ndeki modernleşme hareketinden başlayarak, "sanatta İstanbul duygusu"nun nasıl yaratıldığına dair saptamalarda bulunuyor. Ancak makale ilerledikçe, bu duygunun ve ona bağlı sanat yapıtlarının oryantalist bir tavırdan türediği vurgulanıyor.

Zeki Alpan, "İstanbul'u Dünya Moda Merkezlerinden Biri Olarak Düşünmek" adlı makalesinde, moda kavramı bağlamında İstanbul'a bakıyor, bu kentin ulusal çapta bir moda merkezi olduğunun tartışmasız onaylanması gerektiğini, oysa uluslararası çapta ise bunun söylenemeyeceğini belirtiyor. Alpan, İstanbul'u New York, Paris, Londra gibi metropollerle karşılaştırıyor ve bu merkezlerdeki teknolojik, bilimsel niteliklerin İstanbul'a göre çok daha yüksek düzeyde bulunduğunu vurguluyor. Alpan'ın makalesindeki ilginç saptamalardan biri de "tolerans" konusu olarak öne çıkıyor ki buna göre, farklı yaşam tarzları, ırklar ve etnik kökenler anlamında bir eşitlik ilkesi benimsemeksizin, bir "yer" in moda merkezi karakteri kazanamayacağının altı çiziliyor.

Burcu Pelvanoğlu, "İstanbul Bienalleri'nde Güncel Siyasi Eğilimlerin İzleri" adlı makalesinde, birincisinden on üçüncüsüne kadar gelen süre içinde, söz konusu organizasyonu bir bütün olarak değerlendiriyor ve bu tarihsel gelişimde, bienalin, dünyada izlenen siyasi kırılmalar karşısındaki pozisyonlarını inceliyor. Bu tarihsel gelişim sırasında, bienalin güncel siyasete ne ölçüde uyum sağladığı, o uyum girişimlerinin geçerli olup olmadığı, Pelvanoğlu'nun makalesinde sorgulamaya açılıyor.

Fatma Akyürek, "İstanbul'un Heykelleri" adlı makalesinde, bugünkü İstanbul'un henüz Konstantinopolis olduğu dönemlerden itibaren, bu kentin tarihinde yer alan heykel serüvenini özetliyor ve özellikle Cumhuriyet dönemi heykellerinin, bir devlet projesi kapsamında ele alınması gerektiğini yazıyor. Söz konusu devlet projesinin dışında kalan özgün heykel çalışmalarının, ancak yine devletin çok partili dönemde bazı sanatçıları desteklemesi sonucunda öne çık-

bildiğine dikkat çekiyor. Bununla birlikte Akyürek, kamusal alanlar ile heykel sanatı arasında mutlak bir ilişkinin var olduğuna, kamusal alanların demokratik bir temele yaslanmaksızın, heykel sanatının devlet güdümünden kurtulamayacağına işaret ediyor ki bu anlamda İstanbul heykellerini eleştirel bir bakışla değerlendiriyor.

Nuri Seçgin, “II. Abdülhamid’in Aşiret Mektebi’ne Ev Sahipliği Yapan Esmâ Sultan Konağı” adlı makalesinde, 1975 yılından bu yana bir eğitim kurumu haline getirilmiş yapıyı, 1853 yılından itibaren incelemeye alıyor ve bu yapının yerinde olduğu ifade edilen Esmâ Sultan Konağı’nı konu ediyor. Ancak tarihte, Osmanlı Hanedanlığı’na ait üç Esmâ Sultan bulunduğunu belirten Seçgin, söz konusu yapının hangi Esmâ Sultan’a ait olduğunu saptayarak, bu bağlamda yapının tarihi üzerine bilgiler ortaya koyuyor.

Ayşegül İzer, “Urbs, Megalopolis, Metropolis-İstanbul” adlı makalesinde, kentlerin kimliği üzerinde duruyor ve bu kimliğin başlangıçta coğrafi konum, toplumsal yapı, doğal güzellikler, kültürel ve tarihi kaynaklar ile dışa vurulabildiğini belirtiyor. Fakat İzer, bu etkenlerden daha ötelere doğru baktığında, o kentteki üniversitelerden sergilere, sempozyumlardan her tür kültürel aktivitelere kadar genişleyen bir alandan da söz ediyor. Bu anlamda her yıl İstanbul’da uluslararası ölçekte tekrarlanan “Grafist” adlı etkinliği konu alan yazar, söz konusu etkinlik içinde yer alan tasarım olgusu ile hızlı bir dönüşüme maruz kalmış İstanbul’un gündelik yaşamı arasındaki kopukluğa dikkat çekiyor.

M. Ali Sağlam, “Haydarpaşa’dan Anadolu’ya Ulusun ‘Kıtlık’ Endişesi ve Toprak Mahsulleri Ofisi’nin İşlevi” adlı makalesinde, 2. Dünya Savaşı sırasında, kentlerde ve daha küçük yerleşim alanlarında yapılan siloların işlevini ortaya koyarken, bu anlamda Haydarpaşa Limanı’ndaki silo binasına odaklanıyor. Toprak Mahsulleri Ofisi’nin, devlete ait “köylü siyaseti” ile nasıl iç içe geçtiği, devletin bu kurumlar aracılığı ile halka nasıl bir güven duygusu aşıladığı ve böylece nasıl bir devlet gücü inşa edildiği, söz konusu makalenin ilgilendiği konuların ana eksenini oluşturuyor. Tarihsel bir döküm halinde gözler önüne serilen Toprak Mahsulleri Ofisi’nin ve onun silolarının rolleri, aynı zamanda bu yapıların inşa edildiği “yer”leri de “ulaşım” ve “üretim merkezleri” açısından inceliyor, bu bağlamda Haydarpaşa silo binasının güncel siyasi durum içindeki işlevi sorgulanıyor.

Mustafa Poyraz, “Katılımcılık, Paylaşma ve Toplumsal Eleştiri Bilincini Simgeleştiren Taksim Gezi Parkı Direnişi” adlı makalesini, kentsel değişimler ile bireylerin direnişi arasındaki ilişkilere dayandırıyor. Poyraz, bir parkta modernleşme adına kesilecek ağaçlar için milyonlarca insanın direnişe geçmesini, “bireylerin kentlileşmesi”ne ve kentin özgürlük havası ile kendi varlıklarını bütünleştirmelerine bağlıyor. Ayrıca kentlerdeki karşılaşma ve özgür ifade alanlarının daralması yönünde yükselen sorunların ele alındığı makalede, varoşlar üzerine gözlemler ile birlikte, eylemci gençlerle yapılan söyleşilere de yer veriliyor.

Elinizdeki dosyanın İstanbul üzerine ekonomik, kültürel, siyasal ve belki de etnisite bağlamında kapsamlı bir tartışmaya katkı sunacağını umud ediyoruz.

Emre Zeytinoğlu ve Şükrü Aslan

İstanbul ve Kentsel Saçaklanma

Aysegül Kanbak*

Özet

Ülkemizin en önemli kentlerinden biri olan İstanbul, tarihin her döneminde dikkatleri üzerine çekmiştir. Göç ve sanayileşme iki bağlantılı kavram olup, genellikle İstanbul'un gelişimini açıklamak için kullanılmaktadır. Nüfus baskısı, kentin dışına doğru yönelen yerleşmeleri ortaya çıkarmıştır. Kentsel saçaklanma, kentlerin hızlı büyümesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma İstanbul'un kentsel saçaklanmasını tartışmayı amaçlamaktadır. Araştırmada, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen nüfus, sanayi ve tarım sayımlarına ait veriler kullanılmıştır. Bu veriler üzerinden İstanbul, Kocaeli ve Tekirdağ illerindeki kentsel değişimler gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Kentsel Saçaklanma, Sanayileşme.

The Urban Sprawl of İstanbul in The East and West Periphery

Abstract

İstanbul, one of the most important cities in our country, has attracted a great deal of attention over its history. Migration and industrialization are two interrelated concepts and these concepts are used to explain the development of İstanbul. The population pressure caused settlements that have built up in the rural areas. Urban sprawl has arisen a result of rapid growth of the cities. This study intends to discuss the urban sprawl of İstanbul. It uses the data of the population, agriculture and industry which was obtained from the Turkish Statistical Institute. On the basis of these data, the urban differences in cities like İstanbul, Kocaeli and Tekirdağ are shown.

Key Words: İstanbul, Urban Sprawl, Industrialization.

Giriş

Kentle egemen üretim tarzı arasında her zaman bir ilişki vardır ve bu ilişki, üretim tarzının değişmesi ile birlikte farklılaşmaktadır. Kentler gelişimlerine göre, feodal ya da kapitalist olarak tanımlanan üretim tarzlarının egemenliğinde, ortak bir takım özellikler göstermelerinin yanında farklılıklara da sahiptirler. Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan üretim tarzı büyük çaplı bir kentleşme sürecini başlatmıştır. Bu süreçte özellikle temel üretim aracı olan sermayenin göreceli olarak sınırsız kullanılması söz konusu olurken kentsel yoğunlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bu yoğunlaşma ile birlikte üretimin gerçekleştiği alanlarda ortaya çıkan sorunlar, her seferinde mekânın yeniden örgütlenmesi ile aşılmıştır.

Kentleşme ve sanayileşme birbirini üreten ve geliştiren olgulardır. Sanayileşme, üzerinde yer aldığı herhangi bir mekânsal birimde demografik yapının değişmesinden, yerleşim yerlerinin değişmesine kadar birçok alanda dönüşümlere neden olmaktadır. Başka bir ifade ile sanayi faaliyetleri kentlerin saçaklanarak büyümesini sağlarken, bu büyüme aracılığıyla kentin dışında

* Öğretim Görevlisi Dr., Kocaeli Üniversitesi, Meslek Yüksek Okulu, akanbak@gmail.com

yeni mekânların ortaya çıkmasında da aracı rolü üstlenmektedir. Kentlerin mekânsal biçimlenişinde desantralizasyon, merkezileşme, yoğunlaşma, saçaklanma, tek merkezli ve çok merkezli gelişme gibi farklı karakteristik özellikler görülmektedir.

Kentlerin büyümesini açıklayan bu kavramların bir kısmının İstanbul için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Avrupa ve Asya kıtasının bulunduğu, Boğaz'ın iki yakasında konumlanan İstanbul, Türkiye'nin en fazla nüfusa sahip ili, dünyanın da sayılı metropollerinden biridir. 1950'li yıllara kadar doğal nüfus artışı ile gelişen kent, daha sonra ekonomik yapıdaki değişikliklerle birlikte göç olgusu ile tanışmış ve hızlı bir nüfus artışı yaşamaya başlamıştır. Nüfus artışıyla birlikte, o zamana kadar kentsel merkezde yoğunlaşan ticaret fonksiyonları, karayolu bağlantıları boyunca gelişim göstererek alt merkezlere doğru yayılmıştır. Aynı zamanda kent içinde bulunan sanayi fonksiyonları da, kent çeperinden ya da dışından yer seçmeye başlamıştır. Bu değişimlerle birlikte kent kendini sürekli yeniden örgütlemiştir. İstanbul'un gelişerek saçaklanmasının temel nedenlerinden biri sanayi planlarında dâhilinde işletmelerin yer seçim tercihleri ve bir diğeri ise yoğun nüfus artışıdır. Her ikisi bağlamında İstanbul doğruya ve batıya doğru kentsel bir gelişim göstermiştir. Bu hareketten en çok etkilenen iller İstanbul'un yakın çevresinde bulunan Kocaeli ve Tekirdağ olmuştur.

İstanbul'a yakınlıklarından dolayı metropoliten bölgenin çekim gücü içinde olan kalan bu illerin kendi gelişimlerin yönünü belirleme şansları hiç olmamıştır. Bu çalışma İstanbul'un Kocaeli ve Tekirdağ illerine doğru nasıl saçaklandığını nüfus, sanayi ve tarım verileri üzerinden göstermeyi amaçlamaktadır. İstanbul'un saçaklanma süreci mekan analizi çalışmalarında farklı dinamikler açısından sıkça tartışılan konulardan biri olmuştur. Çünkü saçaklanma süreci kendini doğuran bir çok faktörü içinde barındırırken, aynı zamanda saçaklandığı illerde değişimleri sağlayan yeni dinamikleri de ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma, Kocaeli ve Tekirdağ illerinin İstanbul'a doğru akan göçte tampon görevi görmelerini ve sadece konumlarından dolayı birer sanayi kenti haline gelmelerini veriler üzerinden göstermesi açısından önemlidir. İstanbul'un saçaklanması sonucu büyüyen bu illerde yeni dinamikler ortaya çıkarak hızlı dönüşümler yaşanmıştır.

Bu doğrultuda öncelikle sanayi planlarında belirtilen mekânlar üzerindeki değişim temel alınmış ve sanayinin saçaklanmanın önemli bir nedeni olduğu ön kabulü ile hareket edilmiştir. Araştırmanın ilk bölümünde, aynı zamanda İstanbul'un değişim öyküsü de olan bu saçaklanma sürecine kavramsal olarak bakılmıştır. Daha sonraki bölümde, İstanbul için uygulanan sanayi planları incelenerek, İstanbul'un yakın çevresinde olan daha doğrusu İstanbul metropoliten alanı içinde kabul edilen Kocaeli ve Tekirdağ illerinin bu planlar dâhilindeki konumları incelenmiştir. Son olarak, İstanbul, Kocaeli ve Tekirdağ il ve ilçelerine ait ve Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından derlenen veriler üzerinden İstanbul'un saçaklanması tartışılmıştır. 1950'li yıllardan itibaren günümüze kadar her üç ilin ve ilçelerinin özellikle saçaklanmanın en bariz görüldüğü hatta saçaklanma ile oluşan İstanbul'a yakın ilçelerin nüfus değişimlerine bakılmıştır. Bununla birlikte, İstanbul'un sanayiye desantralize etmesi sonucunda çeper kentlerde oluşan sanayi değişimine ve aynı yerlerde arazi yapısının değişimi de analiz edilmeye çalışılmıştır.

Kentsel Saçaklanma Olgusu

Sanayi devrimi ile birlikte 1900'lü yılların başında gelişmiş ülkelerde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan ekonomik gelişim ve sanayi politikaları, kırsal alandan kentte göçü ve beraberinde hızlı kentleşmeyi getirmiştir. Hızlı kentleşme basıncı ile kent çevresindeki kırsal alanlar zamanla kentsel alana dönüşmüş ve kentsel saçaklanma olarak adlandırılan oluşum meydana çıkmıştır. Genellikle kentsel alanların fiziksel olarak genişlemesini ifade eden kentsel saçaklanma alanları, kentle kır arasına sıkışmış, ne kent ne de kırın karakteristik özelliklerini almış alanlardır. Buralarda meydana gelen hızlı ve kontrolsüz dönüşüm plansız ve düzensiz yerleşim alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kentlerin oluşum ve büyümesinde etken olan faktörlerin başında sanayi gelmesine rağmen, 20. yüzyılın sonlarına doğru bu süreçte yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte kentlerin mekânsal örgütlenmelerinde farklılar görülmeye başlanmıştır. Yeni üretim tarz ve tekniklerinin yanı sıra ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin ışığında kentler değişim ve dönüşümlerin en çok yaşandığı alanlardan biri olmuştur. Bu dönüşümler sadece yapısal anlamda yaşanmakla kalmamış aynı zamanda kentlerdeki toplumsal ve ekonomik ilişkilerde yansiyarak toplumsal öğelerinde değişme uğramasına neden olmuştur. Bu süreçle birlikte kentler çevre yerleşmelere doğru yayılmış ve bazı fonksiyonları içeride kalırken bazı fonksiyonları ise yeni örgütlenmeye paralel olarak kentin yerleşim alanı sınırının dışında görülmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan, sürekliliği olmayan, arada kullanılmayan alanların bulunduğu, birbirinden kopuk yerleşim örüntüleri oluşmuş ve metropoliten kentin bu yeni büyüme biçimi 'kentsel saçaklanma' olarak adlandırılmıştır.¹ Glaeser ve Kahn (2003)'a göre saçaklanma, kentsel gelişme politikalarının bir parçası olmasının yanında kent dışında bir yerleşimi içerdiği için aynı zamanda hatta daha fazla araba bağımlı yaşam tarzının bir sonucudur ve kentsel büyüme sürecinde yoğunluk, süreklilik, yoğunlaşma, kümelenme, merkezilik, tek çekirdekliklik, karma kullanım ve yakınlık boyutlarının düşük düzeylerde yer almasıyla kendini göstermektedir.² Nelson ve Duncan, saçaklanmanın plansız ve kontrolsüz gerçekleştiğini ve bu süreçte tek tip arazi tarzi kullanımı görüldüğünü belirtmiştir.³ Ewing ise saçaklanma bölgelerini mekânsal olarak düşük yoğunluklu ve atlayarak gelişen yerler olarak tanımlamıştır.⁴ Bu kıstaslara göre kentsel saçaklanmanın ölçülmesi üzerine literatürde çeşitli çalışmalar yer almaktadır.⁵

Tarih boyunca kentlerin büyümesi nüfus artışından kaynaklanmıştır. Ancak günümüzde kentlerin büyümesini sadece nüfus artışı üzerinden tartışmak doğru değildir. Kentsel saçaklanma, özellikle büyük kentlerin hızlı gelişimi sonucu ortaya çıkmakla birlikte buna neden olan çeşitli öğeler bulunmaktadır. Avrupa Çevre Ajansı tarafından 2006 yılında hazırlanan raporda (Urban Sprawl In Europe: The Ignored Challenge), kentsel saçaklanmanın temel nedenleri şöyle sıralanmıştır:⁶ Ekonomik büyüme, küreselleşme, yaşam standardında yükselme, arazi fiyatları ve ucuz tarım arazileri varlığı, nüfus artışı, hane halkı sayısındaki artış, kişi başına daha fazla alan, konut beğenisi, hava kalitesinde kötüleşme, gürültü, güvensiz çevre, sosyal problemler, kentsel sosyal donatı eksikliği, özel araç sahipliğindeki artış, toplu taşımın yetersizliği, güçsüz arazi kullanım planlaması, mevcut planların uygulamasındaki yetersizlik, yatay ve düşey koordinasyon ve işbirliğinin eksikliği.

Bu etkenlerden dolayı kent çeperleri hızlı bir şekilde değişim ve gelişim göstermektedir. Kent içindeki sanayi alanlarının kent çeperlerine taşınması süreci de saçaklanmanın nedenlerin biri olarak görülmektedir. Özellikle böyle bir durumda, saçaklanma alanlarında kontrolsüz gelişme yaygınlaşmaktadır. Sanayi alanlarının kent içinden daha uzak mesafelere doğru yayılması ile birlikte anakentin çeperinde önce konut alt kentleri, daha sonra sanayi alt kentleri yerleşmiştir.⁷

¹ Neslihan Karataş, "İzmir'deki Şehîrsel Saçaklanma Eğilimlerinin Torbalı-Ayrancılar'da Arazi Sahipliği El Değişim Süreçlerine Etkileri (1968-2000)", *Planlama Dergisi*, 2007/2, s.3.

Marion Clawson, Urban Sprawl and Speculation in Suburban Land, *Land Economics*, (38:2), 1962, 99-111.

² Dinçer Sezgin, Çiğdem Varol, "Ankara'daki Kentsel Büyüme ve Saçaklanmanın Verimli Tarım Topraklarının Amaç Dışı Kullanımına Etkisi", DOI: 10.4305/Metu.Jfa.2012.1.15, Metu Jfa 29:1, s.274.

³ a.g.m.,

⁴ Reid Ewing, "Is Los Angeles-Style Sprawl Desirable?", *Journal of the American Planning Association*, (63:1), 1997,107-26.

⁵ Reid Ewing, Rolf Pendall, Don Chen, "Measuring Sprawl and Its Impact", Washington, DC, Smart Growth America,2002, <http://www.smartgrowthamerica.org/documents/MeasuringSprawlTechnical.pdf>, (Er.Trh:25.02.2014).

Stone, B., Hess, J.J., Frumkin, H., "Urban Form and Extreme Heat Events: Are Sprawling Cities More Vulnerable to Climate Change Than Compact Cities?" *Environmental Health Perspectives* (118:10), 2010, 1425-8.

Fatih Terzi, Fulin Bölén, "Urban Sprawl Measurement of İstanbul", *European Planning Studies* (17:10), 2009, 1559-70.

⁶ EEA, "Urban sprawl in Europe - The ignored challenge", Report No 10/2006, http://www.eea.europa.eu/publications/eea_report_2006_10, s.7. (Er.Trh:01.01.2014)

⁷ Özer Karakayacı, Zuhâl Karakayacı, "Method proposal for determining urban/rural land value in Urban sprawl area ", *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science*, Volume 5, Issue 4, 2012, p. 109.

Bu süreçte kırsal alanın kentsel alan içerisine alınması ile çeperde bir takım yapısal değişim ve dönüşümler yaşanmaktadır. Değişime maruz kalan kentsel saçaklanma alanları, kırsal alan özelliğini yitirirken kentsel alanın özelliklerine ise hemen sahip olamamaktadır. Kentsel saçaklanma ile birlikte oluşan değişim bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir. Bunlar özellikle merkezin dışındaki doğal alanların bozulması, kent dışında yer seçen kentsel fonksiyonların arasında kalan tarım alanlarının zarar görmesi, teknik ve sosyal altyapı maliyetinin yüksek olması, düzensiz yerleşim ve toplumsal ayrılmaya neden olmasıdır.⁸

Kentlerin saçaklanması ile birlikte saçaklanan alanda yaşanan dönüşüm sürecini şu şekilde özetlenebilir;

- Kentlerden dışa doğru gelişen saçaklanmalar önce yakın çevredeki kırsal yerleşmeler ve tarım alanlarının niteliklerini değiştirmekte ve bu alanlar yarı kırsal – yarı kentsel çevreler haline gelmektedir.

- Saçaklanma alanı içinde kalan tarım arazileri önce değerlerini kaybeder sonra parçalanır ve en son da tamamen kaybolurlar.

- Tarım toprakları parçalanan kırsal yerleşmelerin, sosyal yapısı da değişir.

- Topraklarını köylüler ya da o mekânın gerçek sahipleri, yakın çevrede konumlanan kentsel alanlarda vasıfsız olarak çalışmaya başlarlar.

- Saçaklanan alanda ortaya çıkan yeni fonksiyonlar ise, bu alanlara göçü çağırır. Göçle birlikte büyüyen bu alanlar yeni küçük kentler halini alırlar.

İstanbul'un Sanayi Planları Üzerinden Dönüşümü

İstanbul 1930'lu yıllardan başlayarak günümüze kadar çeşitli planlama dönemleri geçirmiştir. Ancak 1950'li yıllardan sonra belirgin bir biçimde başlayan nüfus, sanayi ve türlü hizmet dallarındaki hızlı gelişme ve bunların mekânsal dağılımlarındaki genişlik, fonksiyonellik ve farklılaşma kente metropoliten kent özelliği kazandırmıştır. Doğuda Kocaeli'den başlayarak Sakarya iline kadar olan yerleşmelerin, batıda ise Tekirdağ ilini kapsayan bu metropoliten bölge, birçok sanayi ve ticaret fonksiyonlarının da merkezi konumundadır.

Bölgesel coğrafi avantajların önemli rol oynadığı bu konumda İstanbul'un sanayi alanlarının planlamasında, 1950'li yıllardan başlayarak günümüze kadar sanayinin kent dışına çıkarılması söz konusu olmuştur. Ancak bu saçaklanma süreci, 1980'li yıllardan sonra dünya konjonktürü ile birlikte bu süreç hızlanmış ve İstanbul içindeki sanayi ağırlığı hizmet sektörü ile yer değiştirmiştir. Bu bölümde İstanbul'da yapılan sanayi imar planları incelenecek olup, planlardan İstanbul sanayinin Kocaeli ve Tekirdağ doğru akışı takip edilmeye çalışılacaktır.

1950 ile 1980 Arası Planlama Dönemi

1950'li yıllarla birlikte Türkiye ve İstanbul, o döneme kadar görülmemiş bir kentleşme süreci yaşamaya başladı. Bu dönemde kent biçimini yönlendiren temel unsur sanayi oldu ve buna bağlı olarak yer talebinin artması ve iç göç payı ile birlikte yaşanan hızlı nüfus artışı İstanbul metropoliten alanının yeniden düzenlenme gereğini ortaya çıkardı.

Bu dönemde öncelikle, Prost'un görevine son verilmesinden sonra kurulan revizyon komisyonu tarafından, 1/5000 ölçekli nazım planının revizesi yapılarak "Beyoğlu Ciheti Nazım Planı" ve daha sonra sanayi yeri talebinin artışı üzerine "İstanbul Sanayi Bölgeleri Nazım Planı" düzenlenmiş ve yürürlüğe alınmıştır. Planda, kent içindeki zararlı sanayilerin özellikle Beyoğlu'ndaki sanayinin yeni alanlara nakli önerilmiş ve büyük sanayi tesislerinin Pendik-Tuzla arasında yer alması gerektiği belirtilmiştir. Ancak plan dönemin nafia Vekâleti, tarafından İstanbul sur içi, Haliç sahili ve Beyoğlu kapsam dışı kalmak suretiyle onaylamıştır. Şehir meclisi Beyoğlu'ndaki sanayinin konut alanları içinde kaldığını ve çıkarılmasını gerektiğini belirterek bakanlığın

⁸ Karataş, a.g.m.,s.9.

kararına itiraz etmiş ancak sonuç değişmemiştir.⁹ Dönemin gazete haberlerine yansıyan bu süreç şöyle ifade edilmiştir.¹⁰

“Nafia vekâleti şehir meclisinin hazırlamış olduğu sanayi bölgesi nazım planını geniş çapta tadilata uğratmıştır. Bu arada 200 fabrikanın bulunduğu surların içi, Haliç sahili ile Topkapı'dan itibaren ana yolun güneyine rastlayan kısım sanayi bölgesi dışında bırakılmıştır. Bu duruma göre Yedikule ile Bakırköy arasındaki çimento fabrikası askeri fabrikalar Sümerbank mensucat fabrikası tabakhaneler ve hususi mensucat fabrikalarının başka yerlere nakli icap etmektedir.bu hususta söz alan imar komisyonu üyeleri mevzunun önemine temas etmişler ve planın değişikliğe uğramadan tasdik edilmek üzere tekrar vekaletine gönderilmesi icap ettiğini ileri sürmüşlerdir.”

1957 yılında İstanbul İmar ve Planlama Müdürlüğü kurulmuştur. Bu dönemde Piccinato tarafından önerilen “Geçit Devri Nazım Planı”, bölgesel düzeyde bir mekânsal örgütlenmeyi ve İstanbul'un bir üretim kenti olmaktan çok bir ticaret, tüketim, kültür ve yönetim merkezi haline getirilmesini öngörüordu.¹¹ Bu durum İstanbul'daki sanayinin desantralize edilmesi anlamına gelmekteydi. Bu anlamda Tekirdağ, İzmit, Gemlik ve Bandırma sanayinin aktarılması gereken merkezler olarak belirlenmiş olup bu merkezlerin aynı zamanda İstanbul'a akan yoğun göçü yavaşlatması beklenmekteydi. Ancak bölge planlaması konusunda ilk ciddi çalışmayı ve yeni örgütlenme arayışlarını içeren olan bu plan Bakanlık tarafından onaylanmamıştır.¹²

Marmara Planlama Örgütünün hazırladığı “Doğu Marmara Bölgesi Ön Planı,” İstanbul ve çevresindeki illeri kapsamış ve bu alanı büyük bir metropol olarak tanımlanmıştır. 1960 yılında hazırlanan plan, İstanbul'un aşırı kentleşmesini önlemek ve düzenlemek için yeni merkezler yaratmıştır. Planda, İstanbul ve Kocaeli'nin imalat sanayi bakımından bir bütün olduğu kabul edilerek, İstanbul sanayileşmesi için desantralizasyona vurgu yapılmıştır.¹³ Doğu Marmara Bölge Planı, dönemin hükümeti tarafından yürürlüğe alınmamış olmasına rağmen, Marmara bölgesinde bulunan ve planlama kapsamına alınan illerin ekonomik gelişimleri plan hükümleri çerçevesinde gerçekleşmiş ve önerilen birçok proje daha sonra uygulamaya alınmıştır.

1961 yılında Milliyet gazetesinde çıkan “Sanayi bölgeleri tespit ediliyor” başlıklı bir haber metropoliten ölçekte ikinci çalışmanın yapıldığı ve ağır sanayinin Tuzla ve Sakarya ili arasında kalan alana taşınacağı belirtmiştir.¹⁴

“Ağır sanayi tesisleri Tuzla ile Sakarya ili sınırı arasında kalan bölgeye, artan sanayi tesisleri ise Topkapı ile Topkapı-Maltepe arasındaki sahaya nakledilecektir. Hazırlanması son safhaya giren nazım planında bu bölgeler ayrılmış ancak sanayi tesislerinin nakli için taşınacak müddet henüz tespit edilmemiştir. Nazım plana bağlı olarak bölge tatbikat planları 17 Ekim'de Belediye Meclisinin tasvibine sunulacaktır. Planlar Marmara Bölge Planlama Grubu çalışmaları ile bağdaşmaktadır.”

1963 yılında Sanayi Nazım Planı Komisyonu tarafından İstanbul Sanayi Alanları Nazım Planı hazırlanmış olup 1966 yılında İstanbul Belediye Meclisince kabul edilerek yürürlüğe alınmıştır. Yürürlüğe alınan planda, İstanbul'un kentsel büyümesinin öncelikle Doğu Marmara ve Trakya alt bölgelerinde olması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁵ Planda İstanbul için Halkalı, Topkapı, Rami, Bomonti, Levent, Oto Sanayi, Kurtköy, Küçükköy, Ümraniye olmak üzere dokuz sanayi sahası belirlenmiş ve belli sanayi türlerinin bu sahalara yerleşmesine izin verilmiştir.¹⁶ Ayrıca bu sahalarda genişlemesine sınırlamalar getirilmiş ve metropol içinde ağır sanayinin yer almaması karara bağlanmıştır. İstanbul'un desantralizasyon sürecini ifade eden bu dönemde, İstanbul'un periferisinde bulunan

⁹ İlhan Tekeli, *İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2012, s.170-175.

¹⁰ Milliyet Gazetesi, 16.06.1955, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime="plan%"&isAdv=false](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=), (Er.Trh..05.12.2013).

¹¹ Tekeli, a.g.e., s.192-193.

¹² a.g.e., s.195-197.

¹³ Devlet Planlama Teşkilatı, Doğu Marmara Bölgesi Ön planı, İmar ve İskân Bakanlığı, İstanbul, 1963, s.52-62.

¹⁴ Milliyet Gazetesi, 19.09.1961, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime="plan%"&isAdv=false](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=), (Er.Trh: 05.12.2013).

¹⁵ Ayşe Şebnem Yüzer, Cengiz Giritlioğlu, “Sanayi Alanları Yeni Düzenleme Stratejileri, İstanbul Örneği”, *İTÜ dergisi/a, mimarlık, planlama, tasarım*, cilt:2, sayı:1, 2003, s.121.

¹⁶ Tekeli, a.g.e., s.255.

Kocaeli ve Tekirdağ sanayi için yeni bölgeler olarak belirlenmiştir. 1960'ların sonu ve 1970'lerde söz konusu planlardaki gibi, İstanbul metropoliten bölgesinin doğu kesimi sanayi birimleri için çekici hale gelmiş ve İstanbul sanayi odağında yer bulamayan sanayi kuruluşları hemen bitişikte yer alan Kocaeli'nde, Gebze'den başlayarak doğuya doğru yerleşmeye başlamışlardır.¹⁷ Dolayısıyla sanayinin metropol dışına yerleşmesiyle birlikte İstanbul'un saçaklanma süreci de başlamıştır

1980'den Günümüze Kadarki Planlama Dönemi

Refah devletinin başarısızlığını ilan eden neo-liberal politikalar, 1980 sonrası uygulamaları ile yeni bir kapitalist dönemi başlatmış, bu süreçte kentler de ekonomi politikalarıyla birlikte stratejik önem kazanmıştır. 1980 yılı sanayileşme süreci açısından bir dönüm noktasıdır. 1970'li yılların sonlarına kadar sanayileşmenin vazgeçilmez bir unsuru olan büyük ölçekli firmalar ve bunun temel dayanağı olan "ölçek ekonomileri" ideolojisi; yerini 1980'lerden itibaren küçük örgütlenme, yani küçük ve orta ölçekli sanayi düşüncesine bırakmıştır. Bunun iki önemli sebebi vardır. İlki ve en önemlisi küçük ve orta ölçekli işletmelerin "esnek davranabilme yetenekleri"dir. Bir diğer önemli etken de üretim, ulaşım ve iletişim teknolojilerinde gerçekleşen köklü dönüşümlerdir. 1980'lerde neo-liberal politikaların uygulanmasına koşut olarak bir yandan firmalar arası rekabetin artması ve sanayinin yeniden yapılanması, diğer yandan da merkezi ve yerel otoritenin kentsel dönüşüm ve yenileme projeleri, firmaların yer değiştirme süreçlerini etkileyen dışsal dinamikler olarak ortaya çıkmış ve sanayi coğrafyasının yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Özellikle İstanbul için yeni merkezi iş alanlarının, organize sanayi bölgelerinin ve sanayi çarşılarının kurulması ve ulaşım olanaklarındaki iyileşme ile desantralizasyon eğiliminin güçlendiğinden bahsetmek mümkündür.

1980 yılına gelindiğinde, 1995 yılını hedefleyen 1/50.000 ölçekli Metropoliten Alan Nazım planı yapılmıştır. İmar ve İskân Bakanlığınca hazırlanan plan, metropolün gelişmesinde gerekli fonksiyon ve hizmetlerin yaratılması amacını dikkate alarak hazırlanmıştır.¹⁸ Sanayinin metropoliten alandan desantralizasyonu ve işletmelerin eğilimlerinin yönlendirilmesi, planın sanayi sektörüne yönelik politikalarından birini oluşturmaktadır. Plan, işçi sayısının 1 milyondan fazla olacağı öngörüsü ile 1100 hektar sanayi alanının daha sanayiye ayrılması gerektiğini belirtmiştir. Bu amaçla yeni sanayi alanları belirlenmiştir. Özellikle bu alanlardan Diliskelesi planların yapıldığı dönemlerde köy formunda olup sanayinin bu alana gelmesi ve buna paralel olarak kentin saçaklanması ile birlikte tarım arazilerini kaybetmiş olarak Dilovası adı altında bir sanayi ilçesi haline dönüşmüştür.

1990'lı yıllara kadar kalkınma ile sanayileşme kavramları birlikte kullanılıp kalkınmanın koşuttu olarak sanayileşme gösterilirken, bugün kalkınma ve sanayileşme kavramları arasındaki ilişki değişmiş, sanayileşme düzeyi artıkça gelişmişlik düzeyinin de arttığı varsayımı geçerliliğini yitirmiştir. Bugün, toplam istihdam içindeki sanayi payının düşüş süreci, hizmet sektörü payının artışı ile birlikte yaşanmakta ve bu değişim küresel düzeyde yaşanan bir takım dönüşümlerle açıklanmaktadır.

1990'lı yıllar, İstanbul Metropoliten bölgenin yoğun kentleşme baskısı ile karşılaştığı yıllar olmuştur. Bu dönemlerde İstanbul'a yakın olan Kocaeli, Tekirdağ ve Bursa'da sanayi istihdamında büyük artışın olduğu görülmüştür.¹⁹ Hızlı büyüme sonucu hazırlanan planın yetersiz kalması yeni bir planlamaya ihtiyaç doğurmuştur. 1995 yılında onanarak uygulamaya alınan İstanbul Metropoliten Alt Bölge Nazım planı, bu ihtiyacı karşılamak için hazırlanmış olup, metropoliten bölge için bir yeni bakış açısı getirmiştir. Planda Marmara ve Trakya bölgeleri metropoliten bölgenin içinde kabul edilmiş ve bölgenin sınırı Tekirdağ'dan il sınırından İzmit il sınırına

¹⁷ Ayda Eraydın, "Sanayinin Anadolu'ya Yaygınlaşması ve Son Dönemde Gelişen Yeni Sanayi Odakları", *75 Yılda Çarklardan Chip'lere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.259.

¹⁸ Mehmet Çakılçioğlu, "Üst Ölçekli Plan Sorunsalı", http://www.kentli.org/makale/ust_plan.htm, 2004, s.1, (Er.Trh: 01.12.2013)

¹⁹ Eraydın, a.g.m., s.259-260.

kadar uzanan bölgeyi kapsamıştır. Bu sınırlar içinde yapılan çalışmalarla; batıda İstanbul il sınırı, doğuda İstanbul il sınırına ilave olarak Gebze ilçesi sınırını içine almıştır. Planının amacı, İstanbul'un tarih, kültür, bilim, sanat, siyaset, ticaret, hizmet, ağırlıklı bir metropoliten kent olarak koruma ve gelişme dengesinin kurulmasıdır. Bu hedefleri gerçekleştirebilmek için de planda, sanayi alanlarının dönüştürülmesine ve desantralizasyona yönelik adımlar belirlenmiştir.²⁰ İstanbul Metropoliten Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi (İMP), sanayinin yerleşmesi için güneydoğu ve güneybatı olmak üzere iki hat belirlemiştir. Kent içinde yerleşilebilir arazi miktarının sınırlı olması, kent içindeki sanayi arazilerinin büyük oranlarda artmasına neden olmuştur. Bu durum merkezde kalan ve gelişme potansiyeli olmayan işletmelerin daha ucuz arsa maliyetleri olan kentin dış çeper alanlarına kaydırılmaları ihtiyacını doğurmuştur.

İstanbul Sacaklanmasının Çevre Kentlere Yansıması

İstanbul, kent coğrafyası ile ilgilenenler için gerçek bir laboratuardır ve hem sanayi öncesi hem sanayi kenti hem de sanayi sonrası kente ait mekânsal özellikleri içinde barındırarak kentsel büyüme modellerinin bir kısmını da karşılamaktadır.²¹ Kent, 19. yüzyılın ikinci döneminden itibaren farklı unsurlara bağlı sürekli bir mekânsal dönüşüm yaşamıştır. Daha çok ekonomi politikalarının egemen olduğu bu unsurlar, kentin yerel ve uluslararası düzlemde oynadığı rollere, kamusal aktörlerin dönemin koşullarına göre gösterdiği tercihlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır.²² Bu bölümde İstanbul'un ve çevresindeki Kocaeli ve Tekirdağ kentlerinin dönüşümü nüfus, sanayi ve tarım verileri üzerinden aktarılabacaktır. İki döneme ayırdığımız analizde, birinci dönem 1950-1980 arası ikinci dönem ise 1980 yılından günümüze kadar alınmıştır. Her iki dönemde de bu üç dinamikteki değişim oranları incelenmeye çalışılmıştır.

Nüfustaki Değişim: 1950-1980 Arası Dönem

Avrupa'da yaşanan sanayileşme süreci, Türkiye'de özellikle İstanbul'da kendini hissettirmeye başlamış ve İstanbul ülke sanayinin ağırlık merkezi haline gelmiştir. 1950-1960 döneminde Türkiye Sanayi Yatırım Bankası tarafından desteklenen 400 sanayi projesinin % 75'i Marmara ve Ege Bölgesi'nde hayata geçirilirken, yalnızca İstanbul'un payı % 51'e ulaşmıştır.²³ Aynı zamanda sanayinin kent içinde çıkartılmaya çalışıldığı bu dönem hızlı kentleşme olgusu ile açıklanmakta ve dönemin en önemli unsur olarak yoğun göçten bahsedilmektedir. Bu göç sanayi ve inşaat faaliyeti için bir işgücü kitlesi oluşturmuş ve kentin çalışma ve konut alanları üzerinde önemli dönüşümleri de beraberinde getirmiştir.

Tablo 1'de 1940-1965 yılları arasında İstanbul sahip olduğu ilçeleri ve bu ilçelerin nüfus sayıları gösterilmiştir. Bu dönemde İstanbul'da 16 belediye bulunmaktadır ve 'Tarihi Yarımada' olarak tanımlanan bölge konut, sanayi, yönetim ve ticaret fonksiyonlarını üstlenen bir merkez konumundadır. 1940 yılında nüfusun en yoğun olduğu ilçeler Beyoğlu, Eminönü ve Fatih olarak görülürken, 1955 yılında bu ilçelere Bakırköy, Kadıköy ve Üsküdar eklenmiştir. 1940 yılını baz alarak 1965 yılındaki nüfus değişim oranına baktığımız zaman, üç ilçe hariç - Beyoğlu, Çatalca ve Şile- tüm ilçeler de bir nüfus artışı söz konusudur. Özellikle, Bakırköy (%403,08), Eyüp (%382,10), Kartal (%444,83) ve Üsküdar (%145,69) en çok artışın yaşandığı ilçelerdir. Başka bir ifade ile kentin gelişme yönünün, doğu - batı Marmara sahilleri ve Boğaziçi doğrultusunda olduğu görülmüştür.²⁴ Beyoğlu ilçesindeki nüfus düşüşünün, bölgedeki sanayi işletmelerinin yer değiştirmesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

²⁰ Pelin Pınar Özden, "Kentsel Yenileme Uygulamalarında Yerel Yönetimlerin Rolü Üzerine Düşünceler ve İstanbul Örneği", *İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi*, No: 23-24, 2001, s.264.

²¹ Erol Tümer, *İstanbul, İnsan ve Mekân*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s.14.

²² Asuman Türkün, Hatice Kurtuluş, *İstanbul'da Kentsel Ayrışma, Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar*, der. Hatice Kurtuluş, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2005, s.9.

²³ Cezmi Sevgi, *Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı*, Ankara: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. Yay. No:504, 1994, s.61.

²⁴ Oya Akın, *İstanbul Kentinin Değişim Öyküsü*, *Mimarist*, Vol. o, Issue 45, 2012, s.53-54.

İstanbul	Yıllar				
İlçeler	1940	1950	1955	1965	Değişim Oranı
Adalar	13.325	15.405	16.564	15.219	14,21%
Bakırköy	33.532	42.596	107.287	168.694	403,08%
Beşiktaş	59.422	73.432	84.698	107.442	80,81%
Beykoz	41.492	37.152	48.832	67.758	63,30%
Beyoğlu	247.252	279.238	208.158	218.985	-11,43%
Eminönü	105.683	123056	146.896	137.849	30,44%
Eyüp	34.934	44.938	90.996	168.417	382,10%
Fatih	160.589	226.853	286.733	344.602	114,59%
Kadıköy	57.901	77.993	102.926	166.425	187,43%
Sarıyer	32.512	32.114	40.012	52.445	61,31%
Üsküdar	54.969	72.425	92.228	135.056	145,69%
Çatalca	71.393	48.346	63.334	62.005	-13,15%
Kartal	17.951	26.150	41.351	97.803	444,83%
Silivri	24.583	28.328	28.588	35.380	43,92%
Şile	18.621	16.196	16.994	18.098	-2,81%
Gaziosmanpaşa				89.538	
Şişli				268.143	
Kaynak: TÜİK, 1940,1950,1955 ve 1965 yıllarına ait Genel Nüfus sayım verilerinden derlenmiştir.					

Tablo 1: 1940-1965 Yılları Arasında İstanbul İlçelerinin Nüfus Sayısı

Aynı dönemde Kocaeli ilinin gelişimine bakıldığında ise, 5 ilçesi bulunan Kocaeli'nin nüfusu en yoğun olan ilçesi İzmit'tir. Bugün İstanbul sanayisinden en çok etkilenen ilçelerden biri olan Gebze'de 1940 ile 1965 yılı arasındaki nüfus değişim oranı %37,13 olurken, değişim oranının en yüksek olduğu ilçe Gölcük olarak görülmektedir. Gezde ilçesindeki değişim oranının nispeten daha düşük olması İstanbul sanayisi ile bağlantılıdır. Yukarıda bahsedilen İstanbul planlarında, sanayinin Kocaeli iline doğru aktarımı söz konusu olmuş ancak bu planlar o dönem itibarıyla gerçekleştirilememiştir. Buna karşılık Gölcük ilçesindeki yoğun nüfus artışında ilçede kurulu donanma tersanesinin payı olduğu tahmin edilmektedir.

Kocaeli	Yıllar				
İlçeler	1940	1950	1955	1965	Değişim Oranı
İzmit	79.793	98.507	118.303	164.885	106,64%
Gebze	24.557	27.394	25.406	33.674	37,13%
Gölcük	16.122	22.608	29.404	38.904	141,31%
Kandıra	50.566	57.422	54.073	47.433	-6,20%
Karamürsel	19.974	24.373	25.988	32.766	64,04%
Kaynak: TÜİK, 1940,1950,1955 ve 1965 yıllarına ait Genel Nüfus sayım verilerinden derlenmiştir.					

Tablo 2: 1940-1965 Yılları Arasında Kocaeli İlçelerinin Nüfus Sayısı

Bu dönemi nüfus açısından değerlendirdiğimizde İstanbul için Kocaeli iline doğru yoğun bir saçaklanmadan bahsetmek çok mümkün görünmemektedir. Sanayileşmenin henüz yoğun olarak görülmediği bu dönemde İstanbul'la arasındaki yol bağlantısının çok iyi olmaması nedeniyle göçün görece daha az olduğu Kocaeli'nde ağırlıklı ticaret hakim görülmektedir.

Tekirdağ	Yıllar				
İlçeler	1940	1950	1955	1965	Değişim Oranı
Tekirdağ(Merkez)	43.322	45.281	50.168	60.600	39,88%
Çorlu	50.893	51.712	63.186	55.645	9,34%
Hayrabolu	30.013	32.614	37.297	40.127	33,70%
Malkara	38.113	44.363	48.794	55.992	46,91%
Saray	30.633	32.011	32.058	23.251	-24,01%
Şarköy	16.914	18.840	19.568	20.608	21,84%
Çerkezköy				13.690	
Kaynak: TÜİK, 1940,1950,1955 ve 1965 yıllarına ait Genel Nüfus sayım verilerinden derlenmiştir.					

Tablo 3: 1940-1965 Yılları Arasında Tekirdağ İlçelerinin Nüfus Sayısı

İstanbul'un Batı tarafına baktığımız (Tablo 3) zaman Tekirdağ'ın 7 ilçesi bulunmakta ve 1965 yılı itibarıyla en yoğun nüfusa sahip ilçesi 60.600 nüfus ile Merkez ilçesidir. Çerkezköy'ün 1965 yılında ilçe olması ile Çorlu'nun nüfusunda düşüş yaşanmıştır. Tekirdağ ilinin yıllar arasındaki nüfus değişim oranlarına göre, sadece bir ilçede düşüş yaşanmış diğer ilçelerin hepsinde nüfus artış görülmüştür. 15 senelik bu dönemde yoğun bir nüfus artışı yaşanmamış dolayısıyla İstanbul'dan Tekirdağ doğru bu dönem için nüfusu bakarak bir saçaklanmadan bahsetmek yanlış olur.

1980'den Günümüze Kadar

İstanbul	Yıllar					
İlçeler	1980	1990	2000	2010	2012	Değişim Oranı
Adalar	18.232	19.413	17.760	14.221	14.552	-20,18%
Bakırköy	882.505	1.328.276	208.398	219.145	221.336	-74,92%
Beşiktaş	188.117	192.210	190.813	184.390	186.067	-1,09%
Beykoz	114.812	163.786	210.832	246.136	246.352	114,57%
Beyoğlu	223.360	229.000	231.900	248.084	246.152	10,20%
Eminönü	93.324	83.444	55.635			
Eyüp	331.507	211.986	255.912	338.329	356.512	7,54%
Fatih	474.578	462.464	403.508	431.147	428.857	-9,63%
Gaziosmanpaşa	219.026	393.667	752.389	474.259	488.258	122,92%
Kadıköy	468.217	648.282	663.299	532.835	521.005	11,27%
Sarıyer	117.659	171.872	242.543	280.802	289.959	146,44%
Şişli	467.685	250.478	270.674	317.337	318.217	-31,96%
Üsküdar	366.186	395.623	495.118	526.947	535.916	46,35%
Zeytinburnu	124.543	165.679	247.669	292.430	292.407	134,78%
Çatalca	89.057	64.241	81.589	62.001	63.467	-28,73%
Kartal	413.839	611.532	407.865	432.199	443.293	7,12%
Silivri	53.032	77.599	108.155	138.797	150.183	183,19%
Şile	20.424	25.372	32.447	28.119	30.218	47,95%
Kaynak: TÜİK, 1980,1990,2000 Genel Nüfus Sayımları, 2010 ve 2012 Adrese Dayalı Nüfus Sayımları.						

Tablo 4: 1980-2012 Yılları Arasında İstanbul Nüfus Değişimi

Türkiye'nin kentleşme deneyimindeki en radikal evre, 1980'lerde başlayan ve günümüzde tamamen yerleşen neo-liberal kentleşme dönemidir. Tüm dünyada üretimin ve mekânsal yapıların yeniden ölçeklendirildiği bu dönemde, Türkiye'deki kentleşme evresi de doğrudan sermayenin müdahaleleri ile karşılaşmaktadır. Devlet bu süreçte kentsel mekânı, düzenlemeler ve teşviklerle birikim alanı haline getirmekte ve hem metropoliten alanlar hem de çevre kentler sermayenin yatırımları ile büyük ölçekli dönüşümler yaşamaktadır. Özellikle ulaşım, iletişim ve bilişim sektörlerinde ortaya çıkan değişimlerin etkisi ile üretim biçiminden, sosyal ve kültürel davranış ve yaşam alışkanlıklarına kadar farklı mekânsal yansımalarla kendini göstermiştir. İstanbul kentinde de bu olgular 1980 sonrasında görülmeye başlamış 2000'lerden sonra yaygınlaşmıştır. Öncelikle bir önceki dönemde kentin güç merkezini oluşturan sanayi işlevi kent merkezinden kent dışına çıkarken, sanayinin boşalttığı alanlar hızla konut ve hizmet sektörü yapılarına dönüşmüştür. Sonuç olarak İstanbul kent çeperine doğru saçaklanma sürecine girmiştir.

Bu süreçte nüfusun nasıl değiştiğine ve büyümenin nasıl gerçekleştiğine baktığımız zaman öncelikle yeni ilçelerin ortaya çıktığını ve nüfus oranlarında artış olduğunu görmekteyiz. 1980 yı-

İstanbul	Yıllar				
İlçeler	1990	2000	2010	2012	Değişim Oranı
Büyükçekmece	142.910	384.089	182.017	201.077	40,70%
Ümraniye	301.257	605.855	603.431	645.238	114,18%
Küçükçekmece	479.419	594.524	695.988	721.911	50,58%
Pendik	295.651	389.657	585.196	625.797	111,67%
Kağıthane	269.042	345.239	416.515	421.356	56,61%
Bayrampaşa	212.570	246.006	269.481	269.774	26,91%
Avcılar		233.749	364.682	395.274	69,10%
Bağcılar		556.519	738.809	749.024	34,59%
Bahçelievler		478.623	590.063	600.162	25,39%
Esenler		380.709	461.072	458.694	20,48%
Güngören		272.950	309.624	307.573	12,68%
Maltepe		355.384	438.257	460.955	29,71%
Tuzla		123.225	185.819	197.657	60,40%
Sultanbeyli		175.700	291.063	302.388	72,10%
Sultangazi			468.274	492.212	5,11%
Sancaktepe			256.442	278.988	8,79%
Arnavutköy			188.011	206.299	9,73%
Ataşehir			375.208	395.758	5,48%
Başakşehir			248.467	316.176	27,25%
Beylikdüzü			204.873	229.115	11,83%
Çekmeköy			168.438	193.812	15,06%
Esenyurt			446.777	458.694	2,67%
Kaynak: TÜİK, 1980,1990,2000 Genel Nüfus Sayımları, 2010 ve 2012 Adrese Dayalı Nüfus Sayımları					

Tablo 5: 1990-2012 Yılları Arasında İstanbul Nüfus Değişimi

İstanbul için ilçe sayısı aynı kalırken 1990 ve 2000 yılından sonra farklı ilçelere eklenerek İstanbul'un büyüme seyri değişmiştir. Tablo 5'de 1980 ile 2012 yılları arasındaki ilçelerin nüfuslarını ve değişim oranlarını gösterilmektedir. Bu dönemde nüfusun en fazla arttığı ilçeler, Beykoz (%114,57), Gaziosmanpaşa (%122,92), Sarıyer (%146,44), Zeytinburnu (%134,78) ve Silivri (%183,19) olarak gerçekleşmiştir. Artışın en fazla olduğu ilçe İstanbul'un batısında yer alan Silivri ilçesi olup nüfusun Tekirdağ yönüne doğru bir kayma yaşandığı gözlenmektedir.

1990 yılından sonrası ise Tablo 6'da gösterilmiştir. Bu tablodaki ilçelerin tamamı 1990 yılından sonra İstanbul büyümesi ile ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İstanbul Belediyesine, 22 alt belediye eklenmiş ve hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır. Tablo'daki değişim oranları ilçelerin ortaya çıktığı tarihle 2012 yılı arasındaki nüfusa göre hesaplanmıştır. Buna göre Ümraniye (%114,18), Pendik (%111,67) ve Sultanbeyli (%72,10) en çok değişimin yaşandığı ilçelerdir. Bu ilçelerdeki değişime göre İstanbul nüfusu doğuya ve kent çeperine doğru kaymaya başlamıştır.

Aynı yıllar itibarıyla Kocaeli ve Tekirdağ illerin nüfus değişimlerine bakıldığında (Tablo 7) 1980 ile 2012 arasında en çok değişimin yaşandığı ilçe %176,58 'lık büyüme ile Gebze ilçesi olmuştur. Kocaeli ilinin İstanbul tarafında yer alan ve İstanbul'dan gelen birçok sanayi tesisine ev sahipliği yapan Gebze aynı zamanda yoğun bir göçe maruz kalmıştır.

Kocaeli	Yıllar							Değişim Oranı
İlçeler	1980	1990	2000	2007	2008	2010	2012	
Merkez	318.576	377.377	373.034	447.898	306.515	315.734	327.435	2,78%
Gebze	115.450	257.076	421.932	521.291	288.569	305.557	319.307	176,58%
Gölcük	72.988	111.408	107.615	131.992	136.513	137.637	143.867	97,11%
Kandıra	48.250	49.975	52.418	47.322	47.041	49.769	50.042	3,71%
Karamürsel	41.635	55.835	48.508	48.831	49.719	51.987	52.621	23,69%
Körfez		84.492	105.295	123.289	129.110	132.779	139.220	64,77%
Derince			97.283	117.303	121.504	124.452	128.810	32,41%
Başiskele					65.121	68.037	73.327	12,60%
Çayırova					78.430	88.523	98.367	25,42%
Darica					135.966	146.896	157.304	15,69%
Dilovası					43.974	44.958	44.981	2,29%
Kartepe					87.896	93.809	99.410	13,10%
Kaynak: TÜİK, 1980,1990,2000 Genel Nüfus Sayımları, 2010 ve 2012 Adrese Dayalı Nüfus Sayımları.								

Tablo 6: 1980-2012 Yılları Arasında Kocaeli Nüfus Değişimi

Kocaeli için önemli değişim 2008 yılında ortaya çıkmıştır. 2007 yılına kadar köy olan ve çoğunlukla İstanbul sanayisinin yerleşmesi sonucu ortaya çıkan Dilovası ve Çayırova, belde belediye olduktan sonra isimlerini almışlardır. Gebze ve Hereke'nin köyleri iken 1960'ların sonlarından itibaren büyük ölçekli sanayi yatırımları ve buna bağlı göçler sonucunda tarım arazileri niteliklerini kaybederek sanayi beldeleri haline gelmişlerdir. Başka bir ifade ile İstanbul'un saçaklanması ile oluşmuşlardır. Nüfus değişim oranının en yüksek olduğu ilçeler genellikle sanayinin yoğun olduğu ilçelerdir. Ancak burada başka bir dinamik daha devreye girmektedir. Özellikle Dilovası, Çayırova gibi ilçelerdeki nüfus değişiminin yoğun sanayileşmeye göre daha az olmasının nedeni, İstanbul ve İzmit'le bu ilçeler arasında işgücü açısından yaşanan ters harekettir. İki ilçede İstanbul sanayisinin saçaklanması ve sanayiye bağlı göçle oluşmuştur. Ancak bu ilçelerdeki

fabrikalarda çalışanlar İstanbul ve İzmit'e yakınlık nedeniyle servisle işe gidip gelmektedir. Buna karşılık, ilçelerde yaşayanlar kalifiye eleman olmadıkları için fabrikalarda çalışamazlar onlarda çalışmaya İstanbul, İzmit ya da çevre illere gitmektedirler. Dolayısıyla, bu ilçeler İstanbul'un arka bahçesi konumundadırlar.

Tekirdağ	Yıllar					
İlçeler	1980	1990	2000	2010	2012	Değişim Oranı
Merkez	85.257	117.455	142.105	167.704	176.848	141,31%
Çerkezköy	23.970	41.317	82.685	164.220	188.712	1057,74%
Çorlu	77.921	104.303	179.033	252.974	273.362	311,36%
Hayrabolu	45.045	45.640	40.130	35.242	34.478	-19,90%
Malkara	58.829	62.524	59.125	54.315	54.121	-6,72%
Muratlı	19.245	22.952	26.681	25.944	26.341	52,00%
Saray	27.206	33.716	41.217	46.351	46.999	93,45%
Şarköy	23.269	28.480	32.660	30.409	29.991	41,08%
M.Ereğlisi		12.455	19.955	20.950	21.469	72,37%
Kaynak: TÜİK, 1980,1990,2000 Genel Nüfus Sayımları, 2010 ve 2012 Adrese Dayalı Nüfus Sayımları						

Tablo7: 1980-2012 Yılları Arasında Tekirdağ Nüfus Değişimi

Tekirdağ'daki nüfus değişim oranlarına baktığımız zaman ise, yine 1980 ile 2012 arasında değişimin en yoğun yaşandığı ve en göze çarpan ilçesi %1057,74 gibi çok yüksek bir oranla Çerkezköy olmuştur. Sadece doğal nüfus artışı ile açıklanamayacak bu değişim tamamen sanayi ve bu bağlı olarak ortaya çıkan yerleşim kaynaklıdır. Çerkezköy'ü %311,36'lık oranla Çorlu takip etmektedir. Kocaeli ve Tekirdağ illerindeki nüfus artışının hızlı ve yoğun sanayileşme kaynaklı olması bahse konu illerdeki sanayi işletmelerinin artması anlamına gelmektedir ve bu sanayi işletmelerinin büyük çoğunluğu İstanbul kaynaklıdır.

Nüfustaki Değişim: 1950-1980 Arası Dönem

Sanayi 1950'li yıllar da mekân oluşumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Bu döneme kadar emek yoğun ve küçük ölçekli imalat sanayi işletmeleri ülke sanayisinin büyük bir bölümünü oluştururken 1950'li yıllardan itibaren uygulanan kalkınmacı politikalar sayesinde sanayinin yapısı değişmiş ve büyük ölçekli imalat sanayinin de artış yaşanmaya başlanmıştır. Bu tür sanayi ithal girdilere olan bağımlılığı nedeniyle yerleşmek için ülkenin limanlarına yakın İstanbul, İzmir ve Kocaeli gibi kentleri tercih etmiştir.

İstanbul ve çevresinde yerleşmiş imalat sanayisine katma değer açısından bakıldığında ise, 1964 yılında İstanbul'un katma değer içindeki % 38,50 olarak gerçekleşmişken 1978 yılında itibaren gerilemeye başlamıştır. 1979 yılında ise bu oran % 32,50 olarak gerçekleşmiştir. Kocaeli ilinin katma değer içindeki payı 1964 yılına göre % 7,2'lik bir artış göstermiştir. Aynı şekilde Tekirdağ'ın da payı 1964 yılında % 0,20 iken, bu oran 1979 yılında % 1 yükselmiştir. Başka bir ifade ile İstanbul bu dönemde durgunluk yaşamaya başlarken, saçaklandığı illerde sanayide artış görülmeye başlamıştır.

1950 yılında yapılan sanayi sayımında, Türkiye'de bulunan toplam 1592 büyük sanayi kuruluşundan 651 tanesinin İstanbul'da yer aldığı görülmüştür. Bu sayı 1964 yılındaki sayımda 1293 adete ulaşmıştır.²⁵ Sanayi ağırlık olarak Tarihi Yarımada, Şişli, Bomonti, Kâğıthane, Kartal, Maltepe olmak üzere belirli alanlarda toplanmıştır. Bu alanların dışında sanayinin Topkapı, Levent ve Eyüp'te yığıldığı gözlenmiştir. Bu yığılma aynı zamanda gecekondu alanları

²⁵ Tümmertekin, a.g.e., s.47-48.

İller	1964	1972	1978	1979
Balıkesir	1.20	0.54	1.00	0.70
Bilecik	0.01	0.13	0.20	0.20
Bursa	2.50	3.56	4.70	4.00
Çanakkale	0.08	0.07	0.40	0.50
Edirne	0.04	0.11	0.40	0.30
İstanbul	38.50	38.24	34.60	32.50
Kırklareli	0.50	0.17	0.30	0.40
Kocaeli	4.90	11.55	9.80	12.10
Sakarya	1.10	0.88	1.20	1.00
Tekirdağ	0.20	0.22	0.80	1.00
Kaynak: M.Sönmez(1996), İstanbul'un İki Yüzü, 1980'den 2000'e Değişim, İstanbul: Arkadaş Yayınları, s.37.				

Tablo 8: Marmara Bölgesi ve İstanbul'un Türkiye İmalat Sanayi Katma Değeri İçindeki payı(%)

için hangi noktaların çekici olduğunu da göstermektedir. Büyük ölçekli sanayi kuruluşları Londra ve Ankara Asfaltları boyunca yerleşmiştir. Bu da İstanbul-İzmit ve İstanbul-Tekirdağ arası alanlarda sanayi faaliyetlerinin gelişmesini etkileyen önemli bir faktördür. Batı Yakası'nda Bakırköy, Gazi Osman Paşa, Beyoğlu Yakası'nda Bomonti ve Kâğıthane, Doğu Yakası'nda Kartal, Maltepe giderek daha fazla sanayi kuruluşu çeken ve kentsel büyümeyi yönlendiren bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁶

Planlı kalkınma dönemi ile birlikte, bölgelerarası dengesizliğin ortadan kaldırılarak bölgesel dengelerin kurulması yönünde kalkınma planlarında politikalar izlenmesi gündeme gelmiş ve sanayi yatırımlarının ülke geneline dağıtılması amaçlanmıştır. Ancak bu politikalar yalnızca kamu kesimi üzerinde bir ölçüde etkili olabilmış, özel kesimin yer seçiminde İstanbul-Kocaeli ve Tekirdağ hattı ağırlıklı yerini korumuş, bu da bölgesel dengesizliği kaldırmak yerine bu kentlerin sorunlarını büyük ölçüde arttırmıştır. Bu dönemde önemli ulaşım yollarının açılması da dönüşümlere ivme kazandırmış ve bölgede hızlı bir yeniden yapılaşma sürecini başlatmıştır. Kentin dışarıya doğru sacaklanmasında temel belirleyici güç, sanayi alanlarıdır. Kent sanayi alanları aracılığı ile dışa doğru büyürken, bir yandan da kendi içinde sürekli bir devinimi yaşamaktadır. Özellikle ulaşım koşullarında meydana gelen gelişmelerin etkisi ile büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının dışa açılması, giderek artan bir nüfus artışına neden olmuştur.

Sanayideki Değişim: 1980'den Günümüze

Fordist üretim sürecinin egemen olduğu 1980'li yıllara kadar, geleneksel merkez alanlarının, yoğunlaşma, yaygınlaşma ve sacaklanma süreçleri ile eklemlenerek büyüme modeli izlenmektedir. 1980 sonrasında ise ulaşım ve iletişim sektörlerinde meydana gelen değişim, kentlerin sıçrayarak büyümelerini tetiklemiştir. 1990'lı yıllara kadar kalkınma ile sanayileşme kavramları birlikte kullanılıp kalkınmanın koşuttu olarak sanayileşme gösterilirken, bugün kalkınma ve sanayileşme kavramları arasındaki ilişki değişmiş, sanayileşme düzeyi arttıkça gelişmişlik düzeyinin de arttığı varsayımı geçerliliğini yitirmiştir. Bugün toplam istihdam içindeki sanayi payının düşüş süreci, hizmet sektörü payının artışı ile birlikte yaşanmakta ve bu değişim küresel düzeyde yaşanan bir takım dönüşümlerle açıklanmaktadır John Urry'nin örgütlü kapitalizmden, örgütsüz kapitalizme geçiş olarak adlandırdığı²⁷ bu dönemin en önemli özelliklerinden biri, küreselleşmenin ortaya çıkardığı serbest mal ve işgücünün dolaşımı, olanakları çerçevesinde sanayinin

²⁶ Akın, a.g.m., s.35.

²⁷ John Urry, "Örgütlü Kapitalizmin Çöküşü", *Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, Der. Stuart Hall ve Martin Jacques, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s.96.

çevre ülkelere ihracı, sanayi sektörünün kent merkezlerinden arındırılması ve kentsel mekânda önceliğin sanayi dışı sektörlerle özellikle hizmet sektörüne kaydırılmasıdır.²⁸ Sanayisizleşme olarak adlandırılan bu süreçte, üretimin sanayiden hizmet sektörüne, büyük ölçekli işletmelerden küçük ve orta ölçekli işletmelere kayması, beraberinde yeni toplumsal değişimleri de getirmiştir. Bu toplumsal değişimlerden en önemlisi sanayinin yeni yerleştiği bölgelerde değişime neden

İstanbul	Yıllar				Değişim Oranı
İlçeler	1980	1985	1992	2002	
Adalar	38	35	289	41	7,89%
Avcılar			404	706	74,75%
Bağcılar			1343	2 888	115,04%
Bahçelievler			1405	2 395	70,46%
Bakırköy	2521	3783	406	486	-80,72%
Bayrampaşa			4563	4 204	-7,87%
Beşiktaş	325	350	355	505	55,38%
Beykoz	320	232	324	500	56,25%
Beyoğlu	5392	4263	3788	2 847	-47,20%
Büyükçekmece			304	1 747	474,67%
Çatalca	188	149	84	390	107,45%
Eminönü	11241	11148	6673	4 318	-61,59%
Eyüp	4757	4102	1786	2 242	-52,87%
Esenler				1 816	
Fatih	1348	2360	1577	1 339	-0,67%
Gaziosmanpaşa		1643	2846	4 184	154,66%
Güngören			2466	3 033	22,99%
Kadıköy	1777	1721	1999	2 567	44,46%
Kağıthane			2497	3 924	57,15%
Kartal	1846	1757	1016	1 951	5,69%
Küçükçekmece			1125	5 447	384,18%
Maltepe			932	1 542	65,45%
Pendik			860	2 107	145,00%
Sarıyer	191	261	270	328	71,73%
Silivri	104	138	208	492	373,08%
Sultanbeyli			133	737	454,14%
Şile	18	7	25	66	266,67%
Şişli	2720	3709	1925	2 638	-3,01%
Tuzla			380	1 319	247,11%
Ümraniye			1418	4 411	211,07%
Üsküdar	1227	1449	981	1 307	6,52%
Zeytinburnu	1383	2092	2822	5 246	279,32%
Toplam	35396	39199	45204	67723	
Kaynak: TÜİK, 1980-1985-1992 genel sanayi ve işyerleri sayımı ve İstanbul ve ilçeleri işyeri sayıları ve istihdamı verilerinden derlenmiştir					

Tablo 9: İstanbul İli İmalat Sanayi Değişimleri

²⁸ C.D.Thorns, Kentlerin Dönüşümü: Kent Teorisi ve Yaşam, çev. Esra Nal, Hasan Nal, İstanbul: CSA Global Yayın Ajansı, 2004, s.71

olmasıdır. İstanbul ilinin saçaklanmasının sağlayan en temel unsurlardan biri sanayinin yer değiştirmesidir. Aynı zamanda bu dönemde, belediye sınırları dâhilinde işletmelere yer verilmemesi ve şehir içindeki arazi fiyatlarının çok yüksek olması sanayi işletmelerini kent çeperine yerleşmeye zorlamıştır.

Tablo 10'da İstanbul ilindeki imalat sanayine ait işyeri sayıları değişim gösterilmiştir. 1980'den 2002 yılı arasındaki değişim oranlarına bakıldığında, sanayi işletme sayılarında artışın en çok yaşandığı ilçeler batıya doğru % 474,67 artışla Büyükçekmece, doğuya doğru ise % 454,14' lik artışla Sultanbeyli olmuştur. Küçükçekmece, Gaziosmanpaşa, Pendik, Silivri, Tuzla, Ümraniye, Zeytinburnu imalat sanayi işletme sayılarında artış yaşanırken, Eyüp, Bakırköy, Bayrampaşa ve Beyoğlu ilçelerinde düşüş yaşanmıştır. Sanayinin yer değiştirdiği bu süreçte, sanayi kentin dış çeperlerine doğru hızla kaymaya başlamıştır.

Yıllar	Kocaeli	Tekirdağ
	İşyeri sayısı	İşyeri sayısı
1985	490	168
1990	538	224
1991	510	222
1992	620	276
1993	618	308
1994	624	300
1995	634	306
1996	684	316
1997	874	496
1998	1044	586
1999	1038	554

Kaynak: TÜİK, 1990-2001 Yılı İmalat Sanayi İİ Ve Türkiye Özet Tablosu (10 +) (Rev.2) verilerinden derlenmiştir.

Tablo 10: 1985-1999 Kocaeli ve Tekirdağ İmalat Sanayi İşletme Sayıları

1990'lı yıllar, İstanbul Metropolen bölgenin yoğun kentleşme baskısı ile ağırlığını arttırdığı yıllar olmuş; özellikle Kocaeli, Tekirdağ sanayi işletme sayısında artış yaşanmıştır. Tablo 11'de görüldüğü üzere, Kocaeli'nde 1985 yılında 490 olan işletme sayısı 1995 yılında 634'e 1999 yılında ise % 111'lik artış ile 1038 çıkmıştır. Tümertekin, desantralizasyonda özellikle karayolunun çekici bir faktör olduğunu ve sanayi faaliyetlerinde, işletme ihtiyaçlarının karşılanmasında karayollarının gittikçe daha çok rol oynadığını belirtmektedir. Hammaddelerini Anadolu'dan sağlayan ya da ürettikleri mamul maddeleri Anadolu'ya sevk eden birçok kuruluşun bu nedenle Ankara asfaltı üzerinde yer aldığını ve bu tercihin özellikle İstanbul- İzmit arasındaki sanayi faaliyetlerinin gelişmesini etkileyen önemli bir faktör olduğuna dikkat çekmiştir.²⁹ Tekirdağ ilindeki işletme sayısı artış Kocaeli ilinden çok daha fazla olup, 1985 ile 1999 yılı arasında % 230'luk bir artış yaşanmıştır. Bu artışa göre 1985 yılında 168 olan işletme sayısı 1999 yılına 554'e çıkmıştır.

İstanbul'da faaliyet gösteren birçok sanayi tesisi, 1970'lerden itibaren İstanbul'un doğu yakasına, özellikle Gebze'ye yönelmişlerdir. Bu firmaların yönetim ve denetim fonksiyonlarını merkezleri İstanbul'da, üretim tesisleri ise adı geçen alt bölgelerde yer almışlardır. 2000 yılından sonra imalat sanayi işyeri sayılarına bakıldığında ise hem Kocaeli ilinde hem de Tekirdağ ilinde işletme sayısındaki artış daha önceki senelere çok daha fazladır. Özellikle İstanbul saçaklandığı ilçelerde artışın daha fazla olduğu görülmektedir. Gebze işletme sayısı 2000 yılında 322 iken bu sayı 2002 yılında 1609 işletmeye çıkmıştır. Sanayi işletmelerinin Gebze ve onun Dilovası ve

²⁹ Tümertekin, a.g.e., s.19

Çayırova gibi köylerinde yer seçmelerinin nedenlerinden biri yerel otoritedir. Dilovası'nın belediye ilanına kadar köy kanunu ile idare ediliyor olması bölgeyi sanayi açısından avantajlı hale getirmiştir. Bölgenin bağlı bulunduğu il olan Kocaeli'ye belli bir mesafede olması, dolayısıyla denetimin uzak olması hem işletmelerin hem de konutların plansız yerleşmelerine yardımcı olmuştur. Aynı zamanda bu durum saçaklanmayı hızlandıran etkilerden birini oluşturmaktadır.

	2000 yılı	2002 yılı
Kocaeli	İşyeri Sayısı	İşyeri Sayısı
Merkez	322	1 803
Gebze	656	1 609
Gölcük	12	343
Kandıra	2	129
Karamürsel	0	155
Körfez	34	326
Derince	20	318
Toplam	1046	4683
Kaynak: TÜİK, 2000 Yılı İmalat Sanayi İl Ve İlçe Özet Tablosu (10 +) Rev2 verilerinden derlenmiştir.		

Tablo 11: 1985-1999 Kocaeli ve Tekirdağ İmalat Sanayi İşletme Sayıları

Tekirdağ iline bakıldığında (Tablo 12), 2 yıllık süreçte toplam da 2341 tane işletme artışı olmuştur. Bu artışında en önemli kısmı Çorlu ilçesinde gerçekleşmiştir. 2000 yılında 278 olan işletme sayısında 2002 yılında % 204'lük bir artış yaşanmıştır. Merkez ilçede çok yüksek bir artış oranına sahiptir 2000 yılında 62 olan işletme sayısı 2002 yılında 734'e ulaşmıştır. Çerkezköy için de artış geçerli olup işletme sayısında % 143'lük bir yükseliş görülmektedir.

Ulusal ölçekte özellikle metropol kentlerden desantralize olan sanayi, kentin çevresinde kurulmuş sanayi bölgelerine giderken Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) gibi üretimin daha düşük maliyetle yapılmasına ve geniş altyapı hizmetlerine imkan veren bölgeler sağladıkları yığılma ekonomileri ile sanayi için tercih edilen alanları oluşturmaktadır. Bu bağlamda İstanbul'un çevresindeki Kocaeli ve Tekirdağ aynı zamanda en fazla organize sanayi bölgesine sahip illerdir. Tekirdağ

	2000 yılı	2002 yılı
Tekirdağ	İşyeri Sayısı	İşyeri Sayısı
Merkez	62	734
Çerkezköy	146	356
Çorlu	278	845
Hayrabolu	18	158
Malkara	24	287
Marmaraereğlisi	8	90
Muratlı	12	152
Saray	6	134
Şarköy	4	133
Toplam	548	2889
Kaynak: TÜİK, 2000 Yılı İmalat Sanayi İl Ve İlçe Özet Tablosu (10 +) Rev2 verilerinden derlenmiştir.		

Tablo 12: Tekirdağ İlçelerinin İmalat Sanayisindeki İşyeri Sayısı (2000 ve 2002 yılı)

OSB sayısı 12 olup, ilki 1976 yılında kurulmuştur. Daha sonra 1994, 1997 yıllarında kurulan iki OSB takip etmiş geriye kalanların hepsi 2000 'li yıllardan sonra kurulmuştur. Kocaeli ilinde 13 adet OSB olup bunlardan iki tanesi 1986 ve 1992 yıllarında kurulmuştur. Diğer 11 tanesi 2000'li yıllardan sonra kurulmuştur. OSB'lerin ağırlıklı olarak 2000 yılında sonra kurulmasında, o yıl yürürlüğe giren OSB kanunun payı büyüktür. O zaman kadar sanayi kooperatifi olarak devam eden sanayi alanları, kanunla birlikte OSB alanlarına dönüşmüş sanayi işletmeleri için cazip alanlar haline getirilmeye çalışılmıştır.

Tarımdaki Değişim

Sanayinin doğu ve batı'ya doğru saçaklanması, saçaklandığı alanlarda yapısal değişikliklere neden olmuştur. Başlangıçta köy formunda olan bu yerler ve tarımla geçinen köylüler zamanla sanayinin doğurduğu sonuçlarla tarım arazilerini kaybederek fabrikalarda işçi olarak çalışmaya başlamışlardır. Başka bir deyişle, bu iller tarımsal faaliyette bulunan aile sayısı gittikçe azalmıştır.

İLLER	İstanbul	Kocaeli	Tekirdağ
1991 YILI			
Tarımsal Faaliyette Bulunan Aile Sayısı	38.232	40.390	37.870
Tarımsal Faaliyette Bulunmayan Aile sayısı	114.290	36.916	8.478
2001 YILI			
Tarımsal Faaliyette Bulunan Aile Sayısı	24.871	35.460	37.515
Tarımsal Faaliyette Bulunmayan Aile sayısı	141.705	97.569	33.675
Kaynak: TÜİK, 1991 ve 2001 yıllarına ait Genel Tarım Sayımı verilerinden derlenmiştir.			

Tablo 13: 1991-2001 Yıllarında Tarımsal Faaliyette Bulunan Aile Sayısı

Yukarıdaki tablo, üç ildeki tarımsal faaliyette bulunan ve bulunmayan aile sayılarını vermektedir. Saçaklanma yaşandığı zaman, saçaklanan alanlar kırsal alandan çıkmakta ve bu alanlarda tarımsal faaliyette azalmaktadır. Tekirdağ ilinde tarımsal faaliyette bulunan aile sayısına bakıldığında, 1991 yılında bu sayı 37.870 iken 10 yıl sonra bu sayıda çok az düşüş yaşanarak 37.515 olmuştur. Ancak aynı dönemlerde, tarımsal faaliyette bulunmayan aile sayısında ise 25.197'lik bir artış söz konusudur. Bu sayısı Tekirdağ'a gelip tarımsal faaliyette bulunmayan ancak muhtemelen sanayi işletmelerinde çalışanları göstermektedir. Kocaeli ve İstanbul illeri içinde aynı durum geçerli gibi gözükmemektedir. Örneğin 1991 yılında Kocaeli ilinde tarımsal faaliyette bulunmayan aile sayısı 36.916 iken bu sayı 2001 yılında 97.569 ulaşmıştır. Elbette bu sayı artarken tarımsal faaliyette bulunan aile sayısında da düşüş yaşanmaktadır. Bu durumun İstanbul saçaklanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. İstanbul'un metropoliten alanı içinde kalan illerde tarım arazilerinin saçaklanma sonucunda yok olması beraberinde tarımsal faaliyette bulunan aile sayısının düşürününü ve tarım dışı özellikle sanayide çalışan aile sayısında artışı getirmektedir. İstanbul içinde durum çok farklı değildir. Ancak buradaki oranlar diğer illere göre daha düşüktür. İstanbul için 1991 ve 2001 yılları arasında tarımsal faaliyette bulunmayan aile sayısında % 23 lük bir artış söz konusudur.

Saçaklanma doğası gereği tarım alanlarında da azalış beraberinde getirmektedir. Tablo 15'de 1991 ve 2001 yıllarına ait tarım ve yerleşim alanlarının büyüklükleri verilmiştir. Üç ilde de 1991 yılındaki tarım alanı büyüklüğü ile 2001 yılı arasında bir fark görülmektedir. Örneğin Tekirdağ'da 1991 yılında yapılan sayımda tarım alanı büyüklüğü 3.498.281 dekar iken 2001 yılında bu oran 3.411.876 dekara düşmüştür. Tarım alanlarındaki bu azalışın yanında yerleşim alanında artış görülmektedir. Kocaeli'ndeki tarım alanı kaybı diğer iki ile göre çok daha büyük oranda olmuştur. 1991 yılındaki 1.189.694' dekarlık tarım alanı 2001 yılında 962.552 dekara inmiştir Bunun ne-

İLLER	İstanbul	Kocaeli	Tekirdağ
1991 YILI			
Tarım Alanı	1.374.004	1.189.694	3.498.281
Yerleşim Alanı	4.469.668	3.259.502	5.173.504
2001 YILI			
Tarım Alanı	1.210.030	962.552	3.411.876
Yerleşim Alanı	4.767.418	3.033.668	5.275.557
Kaynak: TÜİK, 1991 ve 2001 yıllarına ait Genel Tarım Sayımı verilerinden derlenmiştir.			

Tablo 14: 1991-2001 Yıllarında Tarımsal Faaliyette Bulunan Aile Sayısı

deninin tarım alanlarının yoğun olduğu ilçelerin Gebze, Dilovası, Çayırova gibi, sanayi alanına dönüşmüş olmasında kaynaklandığı tahmin edilmektedir. İstanbul için değişim de Tekirdağ gibi az bir kayıpla gerçekleşmiştir. 1.374.004 tarım alanı 10 yıl sonra 1.210.030 dekara inmiştir.

Sonuç

1950’li yıllardan 2000’li yıllara kadar, İstanbul kentinin saçaklanmasının yorumlandığı çalışmada, genel olarak saçaklanmanın egemen güç olarak sanayi üzerinden gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Her ne kadar 1980 sonrası dönemde İstanbul kentinin sanayi işlevinde düşüş yaşansa da, küreselleşme gibi yapısal etkiler sonucu İstanbul her dönem farklı oranlarda desantralizasyona uğramıştır. Bu bağlamda İstanbul kentinin saçaklanma öyküsü, temelde iki ana kesitte ele alınarak irdelenmiştir.

Birinci dönem olarak tanımladığımız 1950 ve 1980 arasındaki dönem, sanayi işlevinin kentsel mekânı biçimlendirdiği dönem olarak kabul edilmektedir. Göç, sanayileşme ve gecekondulaşma kentsel mekânın en önemli dinamikleri olarak karşımıza çıkmakta olup bu dinamikler kentin saçaklanarak büyümesini sağlayan faktörler olarak görülmektedir. Sanayi planları dâhilinde, İstanbul’un doğu-batı yönlerinde Londra ve Ankara Asfaltı doğrultusunda yaygınlaşan sanayi, aynı zamanda bu bölgede nüfus artışı sağlamıştır. Bahsi geçen dönemde yeni ulaşım akslarının oluşması, sanayi işletmelerinin kent dışında, Kocaeli ve Tekirdağ yönlerindeki kırsal alanlarda yer seçmelerine neden olmuştur. Çevre kentlerdeki yeni ortaya çıkan sanayi alanlarının etrafı öncelikle işgücünün kullandığı konut alanları tarafında çevrelenmiş, bu durum çevre kentlerde nüfus artışına, kırsal alanların kentsel alanlara doğru dönüşümüne ve tarımsal faaliyetlerinin kaybolmasına neden olmuştur.

İkinci Dönem olarak kabul ettiğimiz 1980 yılından günümüze kadar olan dönemde ise dünyada izlenen değişimlere paralel olarak üretim ve tüketim süreçlerinde değişiklikler yaşanmış ve dolayısıyla kentsel mekân talepleri değişmiştir. Kalkınmanın sanayileşmeye eş değer kabul edilmediği bu dönemde, toplam istihdam içinde sanayinin payı düşerken hizmet sektörünün payı artmıştır. Özellikle İstanbul gibi büyük kentlerde, kent merkezlerinin sanayiden arındırılması ve sanayi dışı sektörlerle ağırlık verilmesi gündeme gelmiştir. İstanbul’da sanayi alanlarının hızla desantralize edilmesi için Kocaeli ve Tekirdağ gibi kentlerde sanayi işletmeleri için avantajlı organize sanayi bölgesi alanları ilan edilmiştir. Dolayısıyla bir önceki dönemde ortaya çıkan saçaklanma daha da hız kazanarak hatta periferisini büyütürken hem doğu hem de batıya doğru yayılmaya devam ettiği gözlemlenmiştir. 2000 yıllardan sonra sanayi alanlarının boşalttığı yerlere konut alanlarının yapılandırılması, dönemin diğer önemli olgularından biridir.

Kaynakça

- Akın, O (2012), İstanbul Kentinin Değişim Öyküsü, *Mimarist*, Vol. o, Issue 45, pp. 46-59.
 Çakılcıoğlu, M (2004), “Üst Ölçekli Plan Sorunsalı”, http://www.kentli.org/makale/ust_plan.htm, (Er.Trh: 01.01.2011).

Clawson, M. (1962), "Urban Sprawl and Speculation in Suburban Land", *Land Economics*, (38:2) 99-111

Devlet Planlama Teşkilatı (1963), Doğu Marmara Bölgesi Ön planı, İmar ve İskân Bakanlığı, İstanbul.

Eraydın, A (1999), "Sanayinin Anadolu'ya Yaygınlaşması ve Son Dönemde Gelişen Yeni Sanayi Odakları", 75 Yılda Çarklardan Chip'lere, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, ss.257-276.

EAA, "Urban sprawl in Europe - The ignored challenge", Report No 10/2006, http://www.eea.europa.eu/publications/eea_report_2006_10, (Er.Trh:01.01.2014)

Ewing, R. (1997), "Is Los Angeles-Style Sprawl Desirable?", *Journal of the American Planning Association*, (63:1), 107-26.

Terzi, F, Bölen, F (2009), "Urban Sprawl Measurement of İstanbul", *European Planning Studies* (17:10), 2009, 1559-70.

Glaeser, E.L., Kahn, M.E. (2003), "Sprawl and Urban Growth", *National Bureau of Economic Research Working Paper*, No. 9733, Cambridge, MA.

Galster, G, Hanson, R., Wolman, H., Coleman, S., Freihage, J. (2001), Wrestling Sprawl to the Ground: Defining and Measuring an Elusive Concept, *Housing Policy Debate*, (12:4), 681-717.

Karataş, N (2007/2), "İzmir'deki Şehirselleşme Eğilimlerinin Torbalı-Ayrancılar'da Arazi Sahipliği El Değişim Süreçlerine Etkileri (1968-2000)", *Planlama Dergisi*, ss:3-12.

Karakayacı, Ö, Karakayacı, Z (2012), "Method proposal for determining urban/rural land value in Urban sprawl area", *The Journal of Academic Social Science Studies, International Journal of Social Science*, Volume 5, Issue 4, pp. 107-120.

Nelson, A.C., Duncan, J.B. (1995) Growth Management: Principles and Practice, APA Planners Pres, Chicago, Illinois.

Özden, P (2001), "Kentsel Yenileme Uygulamalarında Yerel Yönetimlerin Rolü Üzerine Düşünceler ve İstanbul Örneği", *İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fak. Dergisi*, No: 23-24, Ekim 2000-Mart

Ewing, R, Pendall, R, Chen, D(20002), "Measuring Sprawl and Its Impact", Washington, DC, Smart Growth America. <http://www.smartgrowthamerica.org/documents/MeasuringSprawlTechnical.pdf>, (Er.Trh:25.02.2014).

Sezgin, D, Varol, Ç (2012), "Ankara'daki Kentsel Büyüme Ve Saçaklanmanın Verimli Tarım Topraklarının Amaç Dışı Kullanımına Etkisi", DOI: 10.4305/Metu.Jfa. 2012.1.15, *Metu Jfa* 29:1, ss. 273-288.

Sönmez, M (1996), İstanbul'un İki Yüzü, 1980'den 2000'e Değişim, İstanbul: Arkadaş Yayınları.

Sevgi, C (1994), Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı, Ankara: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. Yay. No:504.

Stone, B., Hess, J.J., Frumkin, H (2010)., "Urban Form and Extreme Heat Events: Are Sprawling Cities More Vulnerable to Climate Change Than Compact Cities?" *Environmental Health Perspectives* (118:10), 1425-8.

Tekeli, İ (2013), İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

Thorns, D.C. (2004), Kentlerin Dönüşümü: Kent Teorisi ve Yaşam, çev. Esra Nal, Hasan Nal, İstanbul: CSA Global Yayın Ajansı.

Tümertekin, E (1997), İstanbul, İnsan ve Mekân, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkün, A, Kurtuluş, H (2005), İstanbul'da Kentsel Ayrışma, Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar, der. Hatice Kurtuluş, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Urry, J (1995), "Örgütlü Kapitalizmin Çöküşü", Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi, Der. Stuart Hall ve Martin Jacques, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Yüzer, A, Giritlioğlu, C (2003), "Sanayi Alanları Yeni Düzenleme Stratejileri, İstanbul Örneği", İTÜ dergisi/a, mimarlık, planlama, tasarım, cilt:2, sayı:1.

Türkiye İstatistik Kurumu, 1950 Yılı Ziraat Sayımı Neticeleri, <http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0015054.pdf>, yayın no: 371, DİE, Ankara,1956, (Er.Tar: 05.01.2014).

Türkiye İstatistik Kurumu, 1991 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgi Anketi Sonuçları <http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0013451.pdf>, yayın no: 1550, DİE, Ankara,1992, (Er.Tar: 05.01.2014).

Türkiye İstatistik Kurumu, 2001 Yılı Genel Tarım Sayımı Köy Bilgi Anketi <http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0018491.pdf>, yayın no 2898, DİE, 2004, (Er.Tar: 05.01.2014).

Türkiye İstatistik Kurumu, 2000 Yılı İmalat Sanayi İl Ve İlçe Özet Tablosu (10 +) Rev.2.

Türkiye İstatistik Kurumu, 1990-2001 Yılı İmalat Sanayi İl Ve Türkiye Özet Tablosu (10 +) Rev.2.

Türkiye İstatistik Kurumu, 1980-1985-1992 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı ve İstanbul ve İlçeleri İşyeri Sayıları ve İstihdamı.

Türkiye İstatistik Kurumu, 1980,1990,2000 Genel Nüfus Sayımları, 2010 ve 2012 Adrese Dayalı Nüfus Sayımları.

Türkiye İstatistik Kurumu, 1940,1950,1955 ve 1965 yıllarına ait Genel Nüfus Sayımları.

Milliyet Gazetesi, 19.09.1961, , <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=plan%&isAdv=false>, (Er.Trh: 05.12.2013).

Milliyet Gazetesi, 16.06.1955, <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=plan%&isAdv=false>, (Er.Trh: 05.12.2013).

Nişantaşı Teneke Mahallesi: Mekansal Dönüşümün Algısal ve Sosyolojik Arka Planı

Egemen YILGÜR*

Özet

Nişantaşı 19. yy'dan itibaren yönetici sınıflara ve şehirli zenginlere ev sahipliğı yapmış bir yerleşim birimidir. Diğer taraftan bu semtin yanı başında kurulan ve son derece derin bir yoksulluğun yaşandığı Teneke Mahallesi sosyolojik yapısıyla 1950'lere, mahalleye adını veren konut dokusu ile ise 1990'lara kadar varlığını koruyabilmiştir. Bu çalışmada Teneke Mahallesi'nde yaşanan dönüşümün arka planı; semtin çevre yerleşimlerle algılanma biçimleri ve Nişantaşı Teneke Mahallesi'ndeki nüfus yapısının karmaşılaşmasının söz konusu algıda meydana getirdiğı kırılmalar ekseninde tartışılmakta; Teneke Mahallesi'nde yaşanan yoksulluğun özgün boyutları, bölgenin tarihçesi ve etnik bileşimi ile birlikte ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Yoksulluk, Teneke Mahallesi, Etnisite, Nişantaşı

Nişantaşı Shanty Town: The Perceptual and Sociological Background of the Spatial Change

Abstract

Nişantaşı has become a living area for the members of ruling class and local bourgeoisie since 19th century. On the other hand, Nişantaşı Shanty Town which was founded nearby the wealthy neighbourhood and in where a kind of deep poverty was lived remained its sociological distinctness until 1950's and architectural structure until 1990's. In this article; the background of the change lived in the locality is discussed within the frame of the conception of the neighbourhood on the eyes of residents of surrounding settlements and the influences of complexifying of the demographic structure of the locality to the conception mentioned. Distinctive dimensions of the poverty lived in Nişantaşı Shanty Town is introduced with the history and ethnic composition of the locality.

Key Words: City, Poverty, Shanty Town, Ethnicity, Nişantaşı

19. yy'ın ikinci yarısında kurulan Nişantaşı Teneke Mahallesi, yoksulluğun özel bir biçiminin somutlaştığı bir mekan parçası olarak uzun yıllar varlığını korumuştur. 1950'lerden itibaren, mahallede yaşanmakta olan yoksulluk farklılaşmaya başlamışsa da, mahallenin kuruluş dönemine özgü sosyal ilişkilerin maddi yansıması olan ve mahalleye adını veren özgün konut dokusu yaygınlığını 1990'lara kadar koruyabilmiştir. Bu çalışma, mahallenin bu tarihten sonra geçirdiğı mekansal dönüşümün, son derece tarihsel olan sosyolojik ve algısal arka planına odaklanmaktadır.

* Yrd.Doç.Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, tegemen1523@yahoo.com

Harita 1: En geniş sınırlarıyla Nişantaşı Teneke Mahallesi-Günümüz (Google Maps)

Harita 2: En geniş sınırlarıyla Nişantaşı Teneke Mahallesi- 1925 (www.mimarlikmuzesi.org)

Büyük ölçüde mahalle sakinlerinin evlerini kat karşılığı müteahhide vermeleri ile gerçekleşen Nişantaşı Teneke Mahallesi'nin mekansal dönüşümü; mahallenin köklü tarihçesi, etnik çeşitliliği ve etrafını kuşatan algılar tartışılmaksızın değerlendirilemez. Nişantaşı elitleri tarafından 1950'lere kadar "Çingene Mahallesi", 1950'lerden sonra giderek artan bir biçimde farklı kökenden yoksulların birlikte yaşadığı bir semt olarak algılanan mahalle, günümüzde Nişantaşı'nın

Resim 1: Birinci Ayazma (Akkırman Sokak)-Günümüz (Yandex Panorama)

orta sınıflara ev sahipliği yapan bir kesiti olarak görülmektedir. Maddi temelleri olan algısal değişim bir kez gerçekleştikten sonra maddi yapılara etkide bulunmuş; maddi yapıdaki değişim algıları, algılardaki değişim maddi yapıları dönüştürmüştür. Çalışmada, mahallenin dönüşüm süreci, tarihçesinin bir yansıması olarak söz konusu karşılıklı etkileşim ekseninde tartışılmaktadır.

Nişantaşı Teneke Mahallesi üzerine Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji bölümü bünyesinde yürütülen “Nişantaşı Teneke Mahallesi: Marjinal Yoksulluktan Orta Sınıf Yerleşimine”¹ adlı yüksek lisans tezi ve “Nişantaşı Teneke Mahallesi: Teneke Mahalle Yoksulluğundan Orta Sınıf Yerleşimine” adıyla 2012 yılında yayınlanan kitap çalışmasında² yer alan veriler bu makalenin temel kaynağını teşkil etmektedir. Öncelikle çalışma kapsamında görüşülen 14 Teneke Mahallesi sakini, 5 Nişantaşı sakini ve Teneke Mahallesi ile benzer özellikler gösteren 4 çevre yerleşim sakininin aktarımları temel alınmış; bunlara ek olarak mahallenin adının geçtiği ve hem mekanın hem de mekanı üreten insanların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olan yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu çalışmada tez kapsamında tanıklıklarından yararlanan 23 kaynak kişinin 10’una doğrudan referans gösterilerek; paylaştıkları bilgi ve değerlendirmelere atıf yapılmıştır.

Kısa Tarihçe ve Etnik Çeşitlilik

Nişantaşı’nın yaygın bir yerleşim alanı halini gelişi 19. yy’da gerçekleşmiştir. 1857 yılında Abdülmecid şehzadelerin sünnet ve kızlarının evlilik törenlerinin “Nişantaşı Sahrası”nda yapılmasını emreden bir ferman çıkarınca bölge yavaş yavaş dönemin yönetici sınıflarının ilgi alanı olmaya başlar³. Yine bu dönemde saray tarafından devlet adamlarına Nişantaşı’nda konak ve arazi bağışlanması semtin gelişiminde belirleyici rol oynar⁴. 19. yy’ın ikinci yarısında gerçekleşen Beyoğlu yangını sonrası Pera’nın seçkinleri de Nişantaşı’nda yerleşmeye başlayacaktır. Yine Tanzimat kapsamında yabancılara mülk edinme hakkının verilisi Levanten nüfusun bölgeye kaymasına neden olur⁵. Benzeri gelişmelerin etkisiyle 19. yy sonlarına doğru Nişantaşı çevresi görkemli konaklarla dolu önemli bir elit yerleşimi olarak ortaya çıkar.

¹ Yılgür, Egemen; Nişantaşı Teneke Mahallesi: Marjinal Yoksulluktan Orta Sınıf Yerleşimine; MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ; Yüksek Lisans Tezi; İstanbul; 2008

² Yılgür, Egemen; NİŞANTAŞI TENKE MAHALLESİ: TENKE MAHALLE YOKSULLUĞUNDAN ORTA SINIF YERLEŞİMİNE; İletişim Yayınları; İstanbul; 2012

³ Mağgöntül, Zeynep; SEÇKİN SEXTİN SEÇKİN SAKİNLERİ TEŞVİKİYE-NİŞANTAŞI; Kitabevi Yayınları; İstanbul; 2006; ; s.21

⁴ Örneğin Sultan Abdülaziz’in yaverliğine atanan Mehmet Paşa’ya Nişantaşı’nda bir konak bağışlanmıştır. <http://www.istanbul.gov.tr/Default.aspx?pid=330&hid=696> , NİŞANTAŞI VALİ KONAĞI TARİHÇESİ 09/06/2007

⁵ http://www.nisantash.net/content_open.asp?con_id=54, NİŞ, TARİHÇE, Link 09.06.2007 tarihinde siteden alınmıştır.

Resim 2: Albay Sadi Alantar Sokak-Günümüz (Resim: Egemen Yılğür)

Nişantaşı Teneke Mahallesi semtin Taşocağı olarak adlandırılan mevkiinde kurulmuştur⁶. Nişantaşı'nın diğer bölgelerinden farklı olarak buraların sakinleri son derece yoksul ailelerdir. 19. yy sonlarında bu bölgede bulunan kurucu nüfusla doğrudan doğruya akraba olan kaynak kişilere bugün ulaşamadığından, söz konusu grupla ilgili bilgi edinmek için dolaylı tanıklıklar ve o dönemin genel atmosferini yansıtan yazılı kaynaklardan yararlanılmıştır.

17. yy sonlarından itibaren Nişantaşı Teneke Mahallesi civarında dağınık bir biçimde yerleşmiş, bostan kulübelerinde yaşayan tarımla uğraşan Arnavut aileler bulunmaktadır. Çeşitli kaynaklarda bu ailelere ilişkin bilgilere rastlamak mümkündür. Örneğin Etfal Hastanesi'nin kuruluş sürecinde Arnavut bir bahçıvanın arazisi elinden alınmak istenmiş, bahçıvan başta karşı koysa da baskılara direnemeyip sonunda arazisini teslim etmek zorunda kalmıştır⁷. Burada göz önünde bulundurulması gereken nokta, Nişantaşı civarındaki Arnavut yerleşimcilerin konutlarının, tarımsal geçim stratejilerine uygun olarak dağınık bir biçimde serpiştirilmiş oluşları nedeniyle fazla görünür olmamasıdır. Teneke Mahallesi'ne ilişkin Nişantaşı elitlerindeki algının şekillenmesinde asıl etkili olan, 2. Ayazma Sokak (Elhan) ile Kelek Sokak (Melek) civarındaki toplu yerleşimi kuran Balkan kökenli nüfus olmuştur.

Dorina L. Neave isimli levanten yazarın 19. yy sonlarında Nişantaşı'nda karşılaştığı ünlü falcı ile ilgili aktarımları, Teneke Mahallesi'nin kurucu unsuru durumundaki Balkan kökenli nüfusun daha iyi anlaşılması açısından son derece aydınlatıcıdır: *"Bu haliyle çok iyi fal bakan ve parayı istekle aldığı halde, müşteri görünce aşırı bir öfkeyle kızan, Nişantaş'lı cadiya benziyordu.... Geç*

⁶ Nişantaşı'nda vaki Taşocağı'nda geçenlerde mahruk olan Teneke Mahallesi'ndeki kulübelerin yeniden yapılmasına Müsaade olunmadığı gibi yanmamış olanların dahi hedm cihetine gidilmekte olduğu... (1899) (Tarih: 24/Ş /1316 (Hicrî) Dosya No:185 Gömlek No:98 Fon Kodu: Y..MTV.)

⁷ Turgut, Suat; HAMİDİYE ETFAL HASTAHANESİ-Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldız; Ajans Es; İstanbul; 2010; s. 29

Resim 3: Albay Sadi Alantar-Günümüz (Yandex-Panorama)

vakit Beyoğlu'nun dış mahallelerinden birindeki pis kulübeye gittik. Korkunç görünümlü olan üfürükçü, bize hiç aldırmadan, hatta başını dahi kaldırmadan, eski bir sedirde oturmuş halde, kirli kumaş parçalarını birbirine dikmeye devam etti. Diğer yaşlı bir kadın, odanın köşesinden çıktı ve falımıza bakılmasını istediğimizi öğrenince, yaşlı üfürükçüyü omuzlarından tutup, sertçe sarstı ve paralı müşteriler olduğumuzu, eğer falımıza bakarsa iyi para vereceğimi, bağıra çağıra kulağına söyledi. Siyah delici gözleriyle, hiddetle bizi süzdü ve hiçbir şey yapmaya niyetli görünmezken birden fikir değiştirdi ve mangalın getirilmesini istedi..."⁸. Kendi sınıfsal önyargılarından kaynaklanan pejoratif anlatımı bir tarafa bırakılırsa Neave, Teneke Mahallesi'nin ilk sakinlerinin içinde yaşadığı yoksulluğu son derece net bir biçimde yansıtmaktadır. Diğer taraftan mahallede o tarihlerde İstanbul çapında ün kazanmış bir falcının yaşıyor oluşu kurucu grubun profili açısından dikkate alınması gereken bir durumdur. Kendisi de mahallenin eski sakinlerinden olan bir kaynak kişi, dedelerinin 1870'lerde Kastamonu'ndan mahalleye geldiğini ifade etmektedir. Kaynak kişiye göre, dedeleri mahalleye geldiği sırada 20-30 yıldır bölgede yaşamakta olan Balkan kökenli "Çingeneler" bulunmaktadır⁹. Bir dönem mahallede çalışmış olan ve günümüzde "Çingene Mahallesi" olarak bilinen bir başka bölgede ikamet eden bir diğer kaynak kişiye göre ise mahalleye ilk yerleşenler 15-20 hanelik bir "Roman" grubudur ve bu kişiler birbirleriyle akrabadırlar¹⁰. Gabay'ın, "Şalom" Gazetesi'nde yayınlanan yazısında geçen bir paragraf ise, Nişantaşı'nın "elit" sakinlerinin "Çingeneler" olarak adlandırılan bu ilk kurucu gruba ilişkin genel algısını yansıtmaktadır: "1870-1930 yılları arasında her ne kadar Osmanbey-Şişli hattındaki saray çevresinin konaklarından Nişantaşı'na bakıldığında bu bölgede yaşayan Çingeneler ve evlerinin etrafındaki telli tenekelerden mahalleye "Teneke Mahallesi" dense de semtin kaderi değişimden olumlu etkilenmiştir."¹¹.

Yukarıdaki aktarımlar, İstanbul'un "Çingene" olarak adlandırılan çeşitli yerleşimlerinde yaşayan, kendini "Roman" olarak adlandıran ve mahalleyle bir biçimde teması olmuş kişilerin(1); Nişantaşı "elitlerinin"(2) ve Nişantaşı Teneke Mahallesi civarında bir dönem yaşamış, mahallenin kuruluş dönemindeki sosyolojik yapıya şu veya bu düzeyde tanıklık etmiş ve kendisi Balkan kökenli olmayan kişilerin(3) genel algı dünyalarını temsil etmektedir. Buna karşılık mahallenin

⁸ Neave, Dorina; ESKİ İSTANBUL'DA HAYAT; TERCÜMAN 1001 TEMEL ESER; İstanbul; 1978; s. 111

⁹ Kaynak Kişi: N.K. Erkek. Nakliyeciyi, eski Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, Fatih'te yaşıyor. Tanıkları 1940'lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme tarihi: 02.04.2005

¹⁰ Kaynak Kişi: T.Ş. Erkek. İşsiz, bir dönem Teneke Mahallesi'nde çalışmış (tombalacı). Tanıklıkları 1960'tan günümüze kadar olan dönemi ve mahalle sakinlerinden dinlediklerini kapsıyor. Görüşme Tarihi: 21.10.2006

¹¹ Gabay, Mois; İstanbul'un Vitrini Nişantaşı'nda Neler Oluyor / Tarihi Semtlerimizdeki Yokoluşa Dur Diyelim 3; Boy Aynası; ŞALOM; 28 Aralık 2011

Resim 4: İkinci Ayazma (Elhan) Sokak'tan bir görünüm. Günümüz (Resim: Egemen Yılğür)

kurucu unsuru durumundaki Balkan kökenli grubun ve onlarla ilişkilendirilmiş mahalle sakinlerinin kendilerine ilişkin öz algıları söz konusu etnik tasnifle paralellik göstermemektedir. Dedesi 1900'lerin başında Bulgaristan'dan gelip mahalleye yerleşen bir kaynak kişi; kurucu grubun üyelerinin, tıpkı kendisi gibi, “Çingene” adlandırmasını kabullenmediğini ve kendilerini “muhacir” ya da “Rumeli göçmeni” olarak tarif ettiklerini aktarır¹². Balkan kökenli olup, kendilerini herhangi bir etnik grubun üyesi değil ama “muhacir” olarak tanımlayan, büyük bölümü birbirleriyle akraba durumundaki bu aileler mahallenin ilk kurucularıdır. Onların gerçekte hangi etnik gruba mensup oldukları bu çalışmanın konusu olmadığından, kurucu grup ve daha önce Balkanlardan gelip onlarla ilişkilenen diğer ailelere bu çalışmada “Çingene” olarak adlandırılan muhacirler denilecektir. Kaynak kişilerin genel değerlendirmelerinden, 1950'lere kadar bu grubun mahallenin en belirgin unsurunu teşkil ettikleri anlaşılmaktadır.

1920'lerden itibaren Nişantaşı Teneke Mahallesi'ne Siirt başta olmak üzere çeşitli doğu illerinden gelen, Kürt ve Arap etnisitesine mensup aileler çok geçmeden mahallenin ikinci büyük etnik grubunu oluştururlar¹³. Bir bölümü Kelek Sokak'tan sonra Etfal Hastanesi'ne doğru uzanan boş araziye, bir diğer bölümü ise 2. Ayazma Sokak'ın devamında mahalle sakinlerinin Dere olarak adlandırdığı bölgeye yerleşirler. Kürt ve Arapların mahalleye yerleşme sürecinde isyan bastırma politikaları ve söz konusu dönemde yaşanan aşiret kavgalarının etkili olduğu genel olarak kaynak kişilerin aktarımlarından anlaşılmaktadır. Kaynağını Doğu illerinden alan göç, mahallenin nüfus yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. 1935 yılında mahalleye gelen Osman Cemal Kaygılı mahallede bir Kürt yerleşiminin oluştuğuna işaret eder¹⁴.

¹² Kaynak Kişi: N.Ç. Kadın. Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, İşçi Emeklisi. Tanıklıkları 1930'lardan 2006'ya kadar olan dönemi kapsıyor. 1. Görüşme Tarihi: 20.03.2006.

¹³ Kaynak Kişi: N.K. Erkek. Nakliyecisi, eski Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, Fatih'te yaşıyor. Tanıkları 1940'lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme tarihi: 02.04.2005

¹⁴ Kaygılı, Osman Cemal, KÖŞE BUCAK İSTANBUL, Selis Kitaplar, İstanbul 2003, s. 279

Daha sonraki dönemlerde Kürtler ve “Çingene” olarak adlandırılan muhacirler gibi kalabalık bir küme oluşturmaları da; Niğde, Kastamonu, Konya, Muğla gibi çeşitli illerden az sayıdaki aile mahallenin çeşitli bölgelerine dağınık bir biçimde yerleşmişlerdir. Etnik bir küme oluşturmayan ve dağınık göçle gelen bu aileler daha çok Akkirman Sokak ve çevresindeki bölgelerde yaşamaya başlamışlardır¹⁵.

Teneke Mahallesi’nde Ekonomik İlişkiler ve Yoksulluk

1950’lere kadar olan dönemde Teneke Mahallesi’nde yaşayan farklı gruplar genellikle sınırlı bir çerçevede yer alan ekonomik faaliyetlerle uğraşmaktadırlar. Arnavutların görece varlıklı olanları mandıracılık ve bostancılık yaparlardı¹⁶. Daha yoksul Arnavutlar ise genellikle at arabası ile sebze satarlardı¹⁷. “Çingene” olarak adlandırılan muhacirler arasında arabacılık oldukça yaygın bir meslektir. Bu grubun mensupları arasında hurdacılık yaparak geçimlerini temin edenler de bulunmaktadır¹⁸. Yine kemancı, klarnetçi, meyzen, darbucacı, akordiyoncu olarak çalışan çok sayıda müzisyenin mahallede yaşadığı kaynak kişilerin tanıklıklarından öğrenilmektedir¹⁹. Kürdancılık, yorgancılık, ölü yıkayıcılık, başlıkcılık (bir düğün giysisi olan başlığın imalatı), maçlarda karaborsa bilet satışı²⁰, civar bölgelerdeki fabrikalarda düşük ücretli işçilik (özellikle tütün ve tekstil işçiliği)²¹ muhacirler arasında yaygın olan ekonomik faaliyetlerdir. Kürtler arasında arabacılık, ayakkabı boyacılığı, kömürcülük gibi mesleklerin yapıldığı kaynak kişilerimiz tarafından ifade edilmektedir²². En yoksul Kürt ailelerden bazıları ise, muhacirler grubunun en yoksulları ile birlikte Nişantaşı Anadolu Lisesi’nin yanına dökülen apartmanların yanmış kömürlerini toplayarak diğer mahalle sakinlerine satmaktadırlar²³. Mahallede yaşayan farklı etnik gruplara mensup aileler de dönem dönem Nişantaşı’ndaki konaklara ve apartmanlara ev işleri için çalışmaya gitmektedir²⁴. Kaynak kişilerimizden birinin aktardığına göre, yakın bir komşusu Hüseyin Rahmi Gürpınar’a ait konakta hizmetçilik yapmıştır. Aynı kaynak kişinin üvey dedesi de Fahri Belen’e²⁵ ait bir konakta aşçı olarak çalışmıştır²⁶.

1950’lere kadar dönemde mahalle sakinleri tarafından yapılan işlere bakıldığında büyük ölçüde enformel sektör kapsamında değerlendirilebilecek en düşük statülü işlerde yığılma olduğu görülmektedir. Bunlar düşük gelirli, toplumun diğer kesimlerinin yapmayı tercih etmediği işlerdir. Ücretli çalışma durumunda ise genellikle emek arzının kısıtlı olduğu; insan sağlığına zararlı ve düşük ücretli işlerde bir yığılmanın ortaya çıktığı (tütün işçiliği gibi) dikkati çekmektedir.

Teneke Mahallesi’nde yaşanmakta olan yoksulluk hali, mahalle sakinlerinin yapmakta olduğu bu ekonomik faaliyetlerde görülen daralma ele alınmaksızın anlaşılamaz. Mahalle sakinleri, son derece düşük gelirli işlerde çalışabilmekte, buna bağlı olarak sosyal mobilité ve orta sınıflaşma

¹⁵ Kaynak Kişi: H.S. Erkek. İşçi Emeklisi, Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940’lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.02.2007

¹⁶ Kaynak Kişi: H.S. Erkek. İşçi Emeklisi, Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940’lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.02.2007

¹⁷ Kaynak Kişi: N.K. Erkek. Nakliyecisi, eski Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, Fatih’te yaşıyor. Tanıkları 1940’lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme tarihi: 02.04.2005

¹⁸ Kaynak Kişi: Y.H. Erkek. İşsiz, eski Kuştepe sakini (Teneke Mahallesi’nde yaşamış). Tanıklıkları 1930’lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.09.2006

¹⁹ Kaynak Kişi: N.Ç. Kadın. Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, İşçi Emeklisi. Tanıklıkları 1930’lardan 2006’ya kadar olan dönemi kapsıyor. 1. Görüşme Tarihi: 20.03.2006.

²⁰ Kaynak Kişi: A.Y. Erkek. Mahalle Sakini (halen mahallede yaşıyor). Tanıklıkları 1950 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.06.2005

²¹ Kaynak Kişi: N.Ç. Kadın. Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, İşçi Emeklisi. Tanıklıkları 1930’lardan 2006’ya kadar olan dönemi kapsıyor. 1. Görüşme Tarihi: 20.03.2006.

²² Kaynak Kişi: Ü.S. Kadın. Ev kadını, Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940’lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 28.01.2007

²³ Kaynak Kişi: Ü.S. Kadın. Ev kadını, Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940’lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 28.01.2007

²⁴ Kaynak Kişi: Ü.S. Kadın. Ev kadını, Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940’lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 28.01.2007

²⁵ Asker. 27 Mayıs Dönemi’nde Kurucu Meclis Milli Birlik Komitesi temsilciliği yapmıştır.

²⁶ Kaynak Kişi: Ü.S. Kadın. Ev kadını, Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940’lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 28.01.2007

olanakları kısıtlı kalmaktadır. Öte yandan bu gelir yetersizliğinin doğrudan sonucu, en temel ihtiyaçların bile karşılanmasında ortaya çıkan kısıtlılıklardır.

Teneke Mahallesi'ne adını veren, mahallenin toplumda yaygın olan konut inşa malzemeleri yerine başka amaçlarla üretilmiş olan hurda parçaları ya da gaz tenekelerinden yapılmış evlerden oluşmasıdır. Aynı zamanda mahalledeki kimi ahşap evlerin çürüyen yerlerinin onarımı için de yine teneke benzeri farklı amaçlarla imal edilmiş malzemeler kullanılmaktadır: “*Şimdi teneke şöyle oluyor. Eski evler. Herkesin yenisini yaptracak durumu yok. İşte yıkılan yere şey eden, yere teneke çakmışlar. Adı olmuş Teneke Mahallesi.*”²⁷. Bu şekilde inşa edilen ve onarılan evler o kadar çoktur ki mahalleyi görenler mahalleye neden bu “Teneke” adının verildiğini anlamak da hiçbir güçlük yaşamazlar. 1930’ların ortasında Nişantaşı Teneke Mahallesi’ne gelen Osman Cemal Kaygılı, bu durumu kendine özgü üslubuyla ifade edecektir: “*Feriköyü’nün bu meşhur siyah çağlayanının mansabı neresidir, asıl nereden fıskarak bu halini alır bilinmez. Yalnız geldiği istikamet Bulgar çarşısının Osmanbey’in arka taraflarıdır. Bu Çağlayan’ın aktığı yere teneke mahallesi derler. Sanırsınız ki buraya gökten kırk gün, kırk gece pash teneke yağmış ve bu tenekelerle o mahallenin bir kısmı vücuda gelmiş.*”²⁸. Konut malzemesi olarak hurda parçalarının ve gaz tenekelerinin kullanıldığı bu evler sık dokulu bir şekilde yerleşmekte, sokakların darlığı ve mahallenin eğimli arazi üzerine kurulmuş oluşu nedeniyle evler birbirinin üzerine yığılmış gibi görünmektedir. Bir dönem mahallede yaşayan Salah Birsell bu durumu şöyle betimler: “*Kodaman Sokağı’nı da atlayıp Madalyon Sokağı’na ulaştıktan sonra ise buralar 40-50 yıl öncesinin yüzünü gösterir. O vakitler “Teneke Mahallesi” adıyla ün salmış bir yerleşim alanı vardır buralarda. Doğrusu, bugünkü günde de Madalyon Sokağı’nın karşısına ve hemen oradaki Nişantaşı Gençlik Kiraathanesi’nin soluna düşen Sütü Sokağı ile daha aşağılardaki Kevser Sokak arasında kalan Sütü Aralığı, Yol Geçen Aralığı ve Ara Sokak gibi bir takım labirentler arasında sıkışan evler o eski “Teneke Mahallesi”nin bir kalıntısından başka bir şey değildir. Kambur zambur duvarlar, elek gibi kapılar, şaşkınlık denizine dalmış pencereler... Buraların yoksulluğunu, çırpıbacaklığını anlatmaya söz yetişmez. 1946 yılında Salah Birsell bu feleğini şaşırmış Teneke Mahallesi’nde iki odalı tahtadan bir barakada iki yıl kadar oturmuş ve orada Hacivat’ın evini yazmıştır ki bu kadar olur. Birsell’in bu nohut büyüklüğündeki barakada payına düşen de küçük bir odadır sadece. Orada da annesiyle birlikte yatıp kalkar.*”²⁹. Salah Birsell’in Teneke Mahallesi’ndeki evinden ilham alarak yazdığı “Hacivat’ın Evi” isimli şiiri hem mevki hem de konut tipi itibarı ile Teneke Mahallesi’nin adeta birkaç cümleye sıkıştırılmış muazzam bir özeti gibidir:

“Hacivat’ın evi
Köşede ufaraktan,
Bir tüfek atımı duraktan,
Kapı pencere elekten,
Döşemeler zemberekten,
Dökülmekten,
Sökülmekten,
İncelmiş süprülmekten.”³⁰

1920 yılında İstanbul’da Amerikalı araştırmacılar tarafından yapılan bir araştırmanın raporunda mahallenin konut dokusu hakkında detaylı bilgiler verilir “*Bu evlerin hepsi değilse bile çoğu akli başında bir belediye tarafından kullanılamaz hükmüyle yıktırılmış olurdu. Gaz tenekeleri ve eski tahtalardan yapılmış bütün bir yerleşim alanı, kentin en iyi semtlerinden biri olan*

²⁷ Kaynak Kişi: Ü.S. Kadın. Ev kadını, Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940’lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 28.01.2007

²⁸ Kaygılı, Osman Cemal; a.g.e.; s. 181

²⁹ Birsell, Salah; Teneke Mahallesi; HALLEY KİMİ KURTARIR?; Yazko; İstanbul;1981; s. 149

³⁰ “Birsell iki ay sonra Nişantaşı’nın aşağısındaki Teneke Mahallesi’ne taşınınca bu kapıcılıktan kurtulacaktır. Ama orada da iki göz odaya 50 lirayı sayacaktır. Bereket orada “Hacivat’ın evi” şiirini yazıp ilk ay kirasının bir bölümünü çıkaracak ve yıllarca sonra -1967’de- aynı şiir için bir reklam ajansından 300 lira alacaktır.” Birsell, Salah; AH BEYOĞLU VAH BEYOĞLU; Karacan Yayınları; İstanbul; 1981; s.198-199

Resim 5: Nişantaşı Teneke Mahallesi-Cumhuriyet, 18 Haziran 1935

Nişantaşı'nın en güzel yerini işgal etmektedir. Burada dul bir kadının oturduğu bir evin girişi bir tavuk kümesinde görülebilecek, dar yuvarlak bir açıklıktan ibarettir. Mimar, kuşkusuz menteşeleri olan bir kapı, kapı kolu ve bunun gibi gereksiz ayrıntılara önem vermemektedir.”³¹. Yine 1930'larda Notre Dame De Sion'da öğretmenlik yapan Rahibe Emmanuelle, yoksullara yardım ettiği Nişantaşı Teneke Mahallesi'nde karşılaştığı yoksulluğu son derece çarpıcı bir deneyim olarak tanımlar. Bu deneyimin etkisiyle mahalleye taşınmak, mahalle sakinleri ile aynı kaderi paylaşmak istemiş;

³¹ Johnson, Clarence Richard; İSTANBUL 1920; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; İstanbul; s. 250-252

ne var ki kiliseden bunun için izin alamamıştır. Emmanuelle'in Teneke Mahallesi betimlemeleri de bölgedeki konutların durumunu tartışmaya yer bırakmayacak bir biçimde ortaya sermektedir: *"Benim kaderime zorluklar yazılmıştı. Bulduğum her fırsatta Teneke Mahallesi'ni, o metallere kaplı mahalleyi ziyarete giderdim. Burada fakir insanlar yaşıyordu: metal bir plakadan oluşan kulübe-lerde, susuz, ısıtmasız ve ışısız. Manastıra her geri döndüğümde, nasıl bir lükse sahip olduğumu anlardım... Ben yatılılardan sorumlu kişiydim. Odam bana ancak bir yatak ve bir masalık yer sağlıyordu. Buna rağmen, elektriğim, sobam ve depoda birkaç damla suyum vardı. Yemek salonunda verilen yemekler basit ama oldukça yeterliydi..."*³². Bir başka Teneke Mahallesi gezgini olan ünlü yazar Suat Derviş'in aktarımları ise hem mahallenin barınma ihtiyacının karşılanması noktasında yaşadığı zorlukları ortaya serer hem de teneke mahalle yoksulluğunun bir başka boyutu olan gıda ihtiyacının yine ikame araçlarla karşılanması zorunluluğuna gönderme yapar: *"Biraz sonra tıpkı bir deniz hamamı barakasına benzeyen acayip bir yapının önünde duruyorum. Yarısı tahta ile yarısı çullarla örtülmüş bir yapı. Bahçe kapısında gördüğüm bir çocuğa soruyorum. -Burası nedir? -Ev hanım teyze -Kız böyle ev olur mu? -Nasıl olmaz biz oturuyoruz. Başka bir soramıyorum. -Bana bitmemiş gibi geldi de. -Bitmedi ya. Para yetişmedi bitmedi. -Ala. Baban yok mu senin? -Babam da var anam da. -Ne iş görürler. -İkisi de işsiz. -Peki siz nasıl yaşıyorsunuz. -Ne demek? Yaşıyoruz işte herkes gibi. -Öyle değil yemek yemiyor musunuz? -Tabii yiyoruz -Peki ne yiyorsunuz? -Ne bulursak onu yiyoruz. -Ne buluyorsunuz? -Manavın marul kabukları, ekmek kırıntıları. Ne bileyim ben. Herkes kendi rızkını bulur. Sen bizim için üzülme hanım teyze. -Peki üzülmem kızım..."*³³.

Özellikle ilk dönemlerinde mahalle sakinleri temel gıda malzemelerine ulaşabilmek için büyük bir mücadele vermek durumundadırlar. İhlamur Deresi civarındaki kırsal arazide, Etfal Hastanesi'nin lağım suları ile beslenen bereketli toprakta yetişen çeşitli otlar, en zor günlerinde mahalle sakinlerinin gıda ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olur: *"Aşağı doğru gidişte Etfal Hastanesi'nin oradan açık dere akardı. Dere değil de kanalizasyon akardı. Onun etrafı yemyeşil, böyle yeşermişti kanalizasyonun etrafı. Kadınlar oralardan gider ot toplar yemek yapardı... Radike, Labada, Hindibağ, Ebegümece bütün o çeşit çeşit otlar toplarlar. Evde işte çeşitli yemekler yaparlardı... Kavrulur, kimi kavrulması yapılır kiminin ıspanak yemeği gibi yemeği yapılır. O labadadan mesela benim annem dolma yapardı. Etlı dolma. O gibi şeyler işte..."*³⁴. 1960 sonrası kısa bir dönem için mahallede yaşayan 68 kuşağının önde gelen isimlerinden Mustafa Lütfi Kıyıcı'nın aktardıkları gıda açısından mahallede yaşanan yoksulluğun kısmen 1950 sonrasında da varlığını koruduğunu göstermektedir: *"Ben Sivashım, babam aşçı, çok küçükken öldü. 46'yım. 1960'ta İstanbul'a geldik, ağabeylerim işçi. Büyüğü Ahmet Turan, Eskişehir Çırak Okulu'nun ilk mezunlarından Sivas Cer Atölyesinde torna ustası, diğeri terzi kalfası... Nişantaşı'nda Meşrutiyet Mahallesi var, Teneke Mahallesi. Bir göz odaya geldik. Unu gazete kağıdında ilk kez İstanbul'da gördüm, etin gramla satıldığını da..."*³⁵. Teneke mahalle yoksulluğunun belki de en acı tarafı, başkalarının atıklarının mahalle sakinleri için gıda maddesi haline gelebiliyor oluşudur. Özellikle yoksulluğun şiddetlendiği dönemlerde çöp dahil her türlü atık nesne, bir biçimde yeniden değerlendirilmektedir: *"Çingene Pembe Hanım her sabah çöp toplamaya çıkıyor, uzun saplı çapasıyla çöpleri karıştırıyor... Akşama doğru eve dönerken ciğerciye uğrayan Pembe, büyükbaş hayvanların karaciğerlerine, bağırsaklarına ve yüreklerine yapışan, kellerinden ayıklanan kırıntı eti dedikleri etlerden alıyor, patatesle birlikte pişiriyordu. O kırıntı eti o kadar güzel kokuyordu ki pişerken... Mahallenin çocukları Pembe'nin kapısında bekliyor, Pembe'nin dağıttığı yemeği nefes almadan yiyorlardı..."*³⁶. Mahallede saha çalışması yapan Amerikalı araştırmacılara göre belediye mahallenin girişinde biriken çöpü kimilerinin gıda kaynağı olabileceğini düşünerek mümkün olduğunca geç kaldırmayı

³² Suor Emmanuelle; CONFESSIONI DI UNA RELIGIOSA; Jaca Book; 2010; s. 92

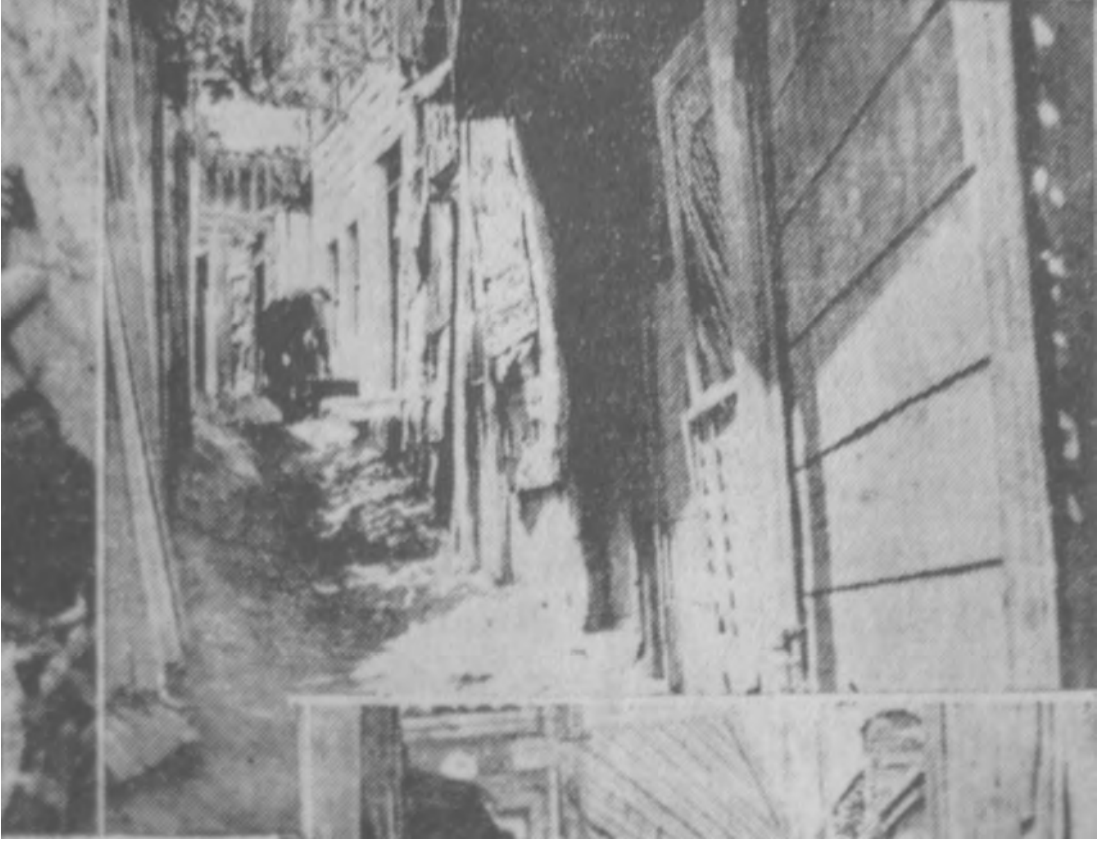
³³ Suad Derviş, İstanbul Halkı Nerelerde Otururlar, Cumhuriyet, 18 Haziran 1935

³⁴ Kaynak Kişi: Ü.S. Kadın. Ev kadını, Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940'lardan günümüze kadar olan dönem ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 28.01.2007

³⁵ Mater, Nadire; SOKAK GÜZELDİR-68'de Ne Oldu?; Metis; İstanbul; 2009; s. 250

³⁶ Pakalın, Dilek; NİŞANTAŞ'IN ARKA BAHÇESİ; İnkılap; İstanbul; s. 487

Resim 6: Nişantaşı Teneke Mahallesi-Cumhuriyet, 18 Haziran 1935

tercih etmektedir: “Belediye dul kadınların çocukları ve başka kişiler tarafından yiyecek bir şeyler bulma umuduyla karıştırılabilecek çöplerin kaldırılmasından da kaçınmaktadır. Sokak çeşmesi tek su kaynağıdır ve çoğu kez evden bir iki blok ötededir.”³⁷

Tüm bu örnekler; 1950'lere kadar bölgedeki varlığını büyük ölçüde muhafaza eden yoksulluğun boyutlarını bütün çıplaklığı ile ortaya sermektedir. İçine sıkıştıkları son derece dar ekonomik alanda, temel ihtiyaçların toplumda yaygın olan yöntemlerle karşılanmasına izin verecek düzeyde bir gelir dahi elde edemeyen mahalle sakinleri, bu ihtiyaçlarını karşılamak için ikame yöntemler geliştirmekte; farklı amaçlarla üretilmiş nesnelere yeni kullanım değerleri yükleyerek onları ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmaktadırlar.

Teneke Mahalle Yoksulluğunda Algı Duvarı ve Dönüşüm

Kimi kimlik algılarının, o kimliğe mensup olduğu varsayılan bireyler için sosyal evrende son derece kısıtlayıcı sonuçları olabilmektedir. “Çingenelik” tam da böyle bir kimlik algısıdır. Bu kimliğe yüklenen, yer yer metafizik kaynaklı önkabuller³⁸, tek tek bireyler için toplumsal yaşamın her alanında sorunlar ortaya çıkartırlar. Kimliğe yüklenen önyargılar; bireysel vasıflardan bağımsız olarak bireyleri belli bir çerçevenin içine hapsederler. Kimliğini gizleyerek yaşadığı uzun bir memuriyet hayatının ardından, kendini Çingeneleri hedef alan hak ihlalleriyle mücadeleleyen Mustafa Aksu'nun “Türkiye’de Çingene Olmak” isimli çalışması Çingene olarak adlandırılan bireylerin yaşadıkları problemlerin somut örneklerini barındırmaktadır. Aksu eğitim

³⁷ Johnson, Clarence Richard; a.g.e.; s. 250-252

³⁸ Aksu, Mustafa; TÜRKİYE’DE ÇİNGENE OLMAK; Kesit; 2006

hayatı boyunca “Çingeneliğinin” “ihbar edileceği” korkusuyla yaşamış ve yer yer yapılan ihbarlar nedeniyle eğitim hayatını zorlukla tamamlayabilmiştir³⁹. Eşiyle birlikte evlilik hazırlıkları yaptıkları sırada kayınpederine ulaşan bir başka “ihbar mektubu” Çingene kimliğinin yine bir engel olarak karşısına çıkmasına neden olmuştur⁴⁰. Aksu’nun kitabında yer alan, Düzce’de yaşayan bir kızın Çingene sevgilisi ile evlenmesine izin verilmediği için intihar etmesi ya da Edirne’nin Lalapaşa ilçesindeki bir köye imam olarak atanan gencin Çingene olduğu için köylüler tarafından dışlanması gibi örnekler son derece net bir biçimde Çingene olarak adlandırılmanın bireylerin hayatında nasıl sonuçlar doğurabileceğini ortaya koymaktadır⁴¹.

Yakın dönemde Türkiye genelinde çeşitli insan hakları kuruluşlarının ortak çalışması ile gerçekleştirilen bir saha çalışması “Çingene” kimliğinin bireyler açısından gerçekte ne ifade ettiğinin son derece net bir biçimde anlaşılmasına izin vermektedir⁴². Çalışmanın raporunda çeşitli bölgelerde yaşayan Çingenelerin, “Çingene” olarak adlandırıldıkları için istihdam edilmediklerini ortaya koyan çok sayıda somut örneğe yer yerilmektedir⁴³. Bunlar arasında büyük bir tekstil firmasının Çingeneleri istihdam etmeme doğrultusunda yönetim kurulu kararı alması hakkındaki bilgiler özellikle dikkat çekmektedir⁴⁴. Bir başka açıdan çeşitli alanlarda istihdam edilen Çingenelerin, “Çingene” kimliklerinin anlaşılmasında için oturdukları yerleri gizlemek zorunda kalmaları ile ilgili örnekler mekanla etnik kimliğin özdeşleşmesinin bireylerin hayatı üzerindeki etkilerini büyük bir açıklıkla ortaya koymaktadır⁴⁵.

Bir mekan parçasının herhangi bir kimlikle özdeşleşmesi orada yaşayan insanların gelecek kuşaklarının dahi yaşam kalitesini etkileyebilecek son derece önemli bir olaydır. Teneke Mahallesi’nde ekonomik hayatın dar bir alana hapsolmesinde; mekanın etnisiteyle özdeşleşmesi olgusunun, mahalle sakinlerinin iş tecrübesi ve kalifikasyondan yoksun olmalarından çok daha fazla etkili olduğu ileri sürülebilir. Zira işverenlerin emek istihdamı için talep ettikleri niteliklere sahip olmak ya da olmamak bireysel bir meseledir. Bir birey emek istihdamı için talep edilen belli niteliklerden yoksunken onun çocukları bu niteliklere sahip olabilir. Buna karşılık gruplara ilişkin önyargılar, o grubu oluşturan tüm bireyleri ve o grubun tüm kuşaklarını kapsarlar. Bu önyargılar emek talebi için herhangi bir şekilde caydırıcı faktör olarak ortaya çıktığında; işveren önyargının hedefi konumundaki grubun mensupları yerine başka grupların mensuplarını istihdam etme eğiliminde olacaktır. Diğer taraftan bireyin ait olduğu gruba ilişkin önyargılar sadece ücretli istihdam alanında dezavantaj yaratmaz. Bu grupların mensupları yüksek veya orta statülü enformel işlere yöneldiklerinde de sorunlarla karşılaşır. Bu kez önyargılar, tüketicilerin tercihlerini etkileyecek; tüketici önyargıların kuşattığı gruplara mensup bireylerdense başka grupların mensuplarından alışveriş yapmayı tercih edecektir.

Nişantaşı Teneke Mahallesi’nde mekanın “Çingene” kimliği ile özdeşleşmesi olgusu, sadece mahallenin yer yer diğer mahalle sakinleri tarafından da “Çingene” olarak adlandırılan Balkan kökenli muhacirler grubuna mensup bireylerini etkilememektedir. Nişantaşı’nın “elit” sakinleri için hangi kökenden gelirse gelsin bütün Teneke Mahallesi sakinleri 1950’lere kadar “Çingene” olarak algılanmaktadır. 1950’lerde Nişantaşı’ndan ayrılan bir kaynak kişinin tanıklığı, bu tarihten önce semt sakinlerinin komşuları ile ilgili paylaştıkları ön kabulün önemli bir göstergesidir: *“Nişantaşı’nın o dörtyol ağzını, yani bir tarafı Rumeli’ye gider bir tarafı Maçka’ya gider; bir tarafı Harbiye’den gelir bir tarafı da dosdoğru gider. İşte o dosdoğru gidişimizin; orası da Valikonağı’dır, Valikonağı Caddesi’dir, aynı adı taşıyor hala; onu yüz metre geçtikten sonraki taraf tamamen o fakirlerin ve Teneke Mahallesi dediğimiz yer. Yani fakirlerin değil de tamamen Teneke Mahallesi.*

³⁹ A.g.e.; s. 18-19

⁴⁰ A.g.e.; s. 23

⁴¹ A.g.e.; s. 28

⁴² Danka, Anita; Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenelerinin Karşılaştıkları Hak İhlalleri; BİZ BURADAYIZ- Türkiye’de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi; EDROM, Helsinki Yurttaşlar Derneği, ERRC; İstanbul; 2008; s.53

⁴³ A.g.e.; s. 87

⁴⁴ A.g.e.; s.87

⁴⁵ A.g.e.; s. 87-88

Yani Çingenelerin oturduğu bir yerdi.”⁴⁶. Kaynak kişiye mahallede başka kimlerin yaşadığı sorulduğunda ise “Teneke Mahallesi’nde Çingeneler yaşırdı. Başka grupların orada yaşadığını zannetmiyorum. Çünkü Çingeneler diğerleri tarafından dışlanan, tarihe baktığımızda dışlanan bir kavim. Buçuk millet derler, bilmem ne derler ya. Dolayısıyla onlarla beraber başka milletten insanların yaşamaları zor.”⁴⁷ yanıtı alınmıştır. Yine söz konusu döneme ilişkin genel algıyı yansıtan bir başka değerlendirmeye Refik Halit Karay’ın “Sonuncu Kadeh” romanındaki son derece detaylı tarifi ardından gelen tasnifte rastlanılır: “Semte adını veren Nişantaşı önünden önce aşağıya doğru sağa, sonra solda üçüncü sokağa saptık. Şimdi o köşede bir pastane, karşısında modern kasaşap dükkanı var ya... İşte o sokak. Epeyce gittik; arabacı birbirinin eşi yanyana kurulmuş evlerden ilkini işaret etti. İnce uzun, 3 kath, dökülen sıvaları arasında yer yer tuğlaları sırtan bayağı bir bina. Pencerelerine bir göz attım, kimseyi göremedim. Arnavut kaldırımlı yoldan sarsıla hoplaya azıcık gittikten sonra arabayı geri çevirttim; bu suretle evin önünden bir daha geçmiş olduk; artık zifiri karanlıkta bile gelsek elimle koymuş gibi bulabilirdim; sokak ismini ev numarasını da zaptetmiştim.

...
Şu var ki evi biliyordum ama ne yapacağımı kestiremiyordum. Gel de telefonu arama. Şehirde manyetolu polis telefonları bile henüz kurulmamıştı. Ertesi gün o sokağa Şişli tarafından indim, nerede şimdiki apartmanlar. Yerden yapma, barakamsı damatları. Yoluma çarşimsı bir meydancık çıktı: bakkal, manav bir iki tane, hepsi de fukara işi şeyler. Bana dik dik bakanlar bile oldu, uzaklaştım. Zaten az aşağısı Çingene Mahallesi imiş.”⁴⁸.

Nişantaşı Teneke Mahallesi özelinde, mahallenin “Çingene” kimliği ile özdeşleşmiş bir mekan parçası olarak algılanması; mahalle sakinlerini etnik kökenlerinden ve bireysel vasıflarından bağımsız olarak “Çingene” kimliğine dönük önyargıların kurban haline getirip, mahalle sakinlerinin ekonomik hayatlarının son derece dar bir alanda hapsolmasına neden olurken, mahalledeki yoksulluğun derinleşmesine önemli bir katkıda bulunmuştur. Esas itibarı ile mahalledeki dönüşümü mümkün kılan da adım adım bu algının ortadan kalkması ve buna bağlı olarak mahalle sakinlerinin çevrelerini kuşatan algının etkisinden kurtularak daha geniş bir ekonomik faaliyet alanı içerisinde hareket edebilmeleri olmuştur.

Mahallenin kurucu unsuru durumundaki “Çingene” olarak adlandırılan muhacirler, 1930’lardan sonra giderek zorlu bir rekabetle karşılaşır. Mahallenin çeşitli alanlarına önce Kürt ve Araplar, daha sonra da Anadolu’nun çeşitli yerlerinden gelen küçük aile grupları yerleşirler. Bu durum mahalledeki nüfus yapısını karmaşıklaştırmıştır. Söz konusu süreçte bir taraftan mahalleye farklı bölgelerden gelen aileler yerleşirken, Çingene olarak adlandırılan muhacir mahalle sakinlerinin özellikle en yoksullarından oluşan bir bölümü de mahalleden uzaklaşmaktadırlar. Bu durum bazı kaynak kişilerin kendi yaşam öykülerinde somut olarak gözlemlenebilmektedir⁴⁹. Mahallede doğan Y.H., 1950’lerin sonunda önce Feriköy Teneke Mahallesi’ne (Paşa Mahallesi sınırları içinde yer alan), kısa bir süre sonra da Kuştepe’deki etnik Roman yerleşiminin olduğu bölgeye taşınmıştır. Teneke Mahallesi’nde yaşayan “Çingene” olarak adlandırılan muhacirlerin önemli bir bölümü bu dönemde küçük gruplar halinde mahalleden ayrılarak Şişli civarındaki büyük “Çingene mahalleleri”ne yerleşmeye başlamışlardır⁵⁰. Çingene nüfusunun boşalttığı alanlar Karadeniz ve Orta Anadolu’dan gelen yeni göçmenler ya da mahallede uzun yıllardan beri yaşayan Kürt nüfusun memleketlerinden getirdiği akrabaları tarafından doldurulmuştur.

“Çingene Mahallesi” olarak adlandırılan bir yerleşim alanının bu kadar farklı topluluklar için bir çekim alanı olması ise hiç şüphesiz mahallenin konumu ile ilişkilidir. İstanbul’un en önemli “elit” yerleşimlerinden birine yakın olması her halükarda özellikle enformel sektörde önemli iş

⁴⁶ Kaynak Kişi: GG. Erkek. Yazar, Nişantaşı Sakini (Taşınmış). Tanıkları 1930-1950 arası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.06.2005 Yazar

⁴⁷ Kaynak Kişi: GG. Erkek. Yazar, Nişantaşı Sakini (Taşınmış). Tanıkları 1930-1950 arası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.06.2005 Yazar

⁴⁸ Kıray, Refik Halit; SONUNCU KADEH; İnkılap Kitabevi; İstanbul; 1994; s. 156-157

⁴⁹ Kaynak Kişi: Y.H. Erkek. İssiz, eski Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1930’lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.09.2006

⁵⁰ Tanıklıklardan en fazla Feriköy Dere, Kurtuluş Son Durak, Dolapdere ve Kuştepe’ye taşınanların olduğu anlaşılmaktadır.

olanaklarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Diğer taraftan mahallenin hemen üstünde yer alan Üç Kahveler Bölgesi bir dönem İstanbul geneli için önemli bir ekonomik merkez niteliği taşımıştır. Adını; Baytar Ahmet Sokak'ın sonundaki Nişantaşı ve Şişli yönüne giden sokakların kesiştiği küçük meydandaki 3 kahveden alan bu bölge, İstanbul'un farklı yerlerinden gelen işçilerin iş bulma umuduyla beklediği büyük bir amele pazarıdır. Aynı zamanda civar mahallelerden gelen işportacılar buralarda satış yaparlar, işlerine ara verdiklerinde köşe başlarında kaderleri kendileriyle aynı olan insanlarla sohbet ederek soluklanırlar⁵¹. Diğer amele pazarlarında olduğu gibi burada da Anadolu'dan geçici bir süre için İstanbul'a gelen vasıfsız işgücü, işgücü talebi ile karşılaşmaktadır. İstanbul'a gelen yeni göçmenler için son derece cazip olanaklar sunan bölge aynı zamanda yeni kurulmakta olan pek çok semtin merkezinde yer almaktadır. Teneke Mahallesi'ne sahip olduğu bu koşullar nedeniyle yerleşen yeni göçmenler bu tercihlerinde hiç de haksız sayılmazlar. Başlangıçta mahallenin "Çingene" olarak adlandırılması nedeniyle çeşitli zorluklar yaşamalarına rağmen bu algının ortadan kalkmasından sonra son derece önemli olanaklara kavuşacaklardır.

Mahallenin nüfus yapısının karmaşıklaşması ve en yoksul muhacirlerin mahalleden ayrılışı ile eş zamanlı olarak; muhacirlerin nispeten daha iyi durumda olan, gerek fiziksel ve gerekse de kültürel özellikleri ile "Çingene" imgesi daha az örtüşen kesimleri yeni duruma uyum sağlamaya başlarlar. Bu aileler Nişantaşı "elitleriyle" çeşitli biçimlerde temas halindedirler. Bir kaynak kişi Rumeli Caddesi'nde oturan bir ailenin kendilerine yardım ettiğini anlatmaktadır: *"O teyze beni de alırdı yanına. O zaman Dişçi beyin bir kızı vardı, Verda. Şimdi o köşede (Rumeli Caddesi'nden Teneke Mahallesi'ne inen sokağın başı) Verda Konfeksiyon var. Herhalde o küçük kızın olacak. Neyse o teyzeyle gittiğimizde dişçi eskilerini verirdi bize. Hem üst baş. Bazen de para verirdi. O kadıncağzın işi oydu yani. Ondan bundan ister geçinir giderdi. Gariban bir kadındı zaten. Dişçi iyi adamdı ama karısı hasisti biraz. Bozuk çalışıyordu bizi gördüğünde. Bazen diyorum şimdi gitsem o Verda'yı bulsam. Acaba tanır mı beni?"*⁵². Nişantaşı "elitlerine" mensup bir ailenin anılarının yer aldığı bir kaynakta ise diğer tarafın bu ilişkilere bakışı yansımaktadır: *"Etfal Hastane'sinde sünnet olmuş ve yürüyerek eve gelmişim. O gün hala gözümün önündedir. Bostanlardaki ağaçlardan arkadaşlarla dut çalardık. Babaannem Zübeyde Hanım Akev Ailesi'ndendi. Akevler, uluslar arası tütün işindeydiler. Teneke Mahallesi'nde baktığı fakir fukarası vardı babaannemin. Beni her gördüğünde "25 kuruşçağzın var mı?" derdi, fakirlerine vermek için."*⁵³. Bu temasların etkisiyle, Nişantaşı "elitlerinin" kültür dünyası ve tüketim kalıplarından etkilenen muhacirler derin bir kültürel etkilenme yaşarlar. Gelir düzeyinin artışı, bu tüketim kalıplarının taklidini mümkün kıldıkça, muhacirlerin toplumsal yapısındaki değişme giderek daha fazla derinleşmektedir.

1950 sonrası dönemde mahallenin eski halini bilen Nişantaşı sakinleri, değişimin farkında olmakla birlikte geçmişe ilişkin çağrışımlarını muhafaza etmeye devam ederler. Nişantaşı'nda dükkan işleten bir kaynak kişi, bu zaman aralığına ilişkin algıyı oldukça net bir biçimde aktarmaktadır. Ona göre mahalle kalabalıklaşmış, "her yerden gelen olmuştur". Artık Teneke Mahallesi, "Çingene mahallesi" olmaktan çıkmış, "Kürt Mahallesi" olmuştur⁵⁴. 1974 yılında Saadet Timur Ulçugür imzasıyla yayınlanan bir hikayede, Teneke Mahallesi'nden bahsedilirken kullanılan ifadelerde mahallenin hem eski algılanma biçimine dair değinmelere hem de güncel durumun betimlemelerine rastlanılmaktadır. *"İçtenlikleri arttıkça 'Senin Teneke Mahallesi' der olmuştun Fransız adam Nerma'ya; hem de artık haftada birkaç gün 'Teneke Mahallesi'ndeki evde kaldığı halde Nerma'yla. Sonra evlendiler. Nişantaşı'nın gerilerindeki eski çingene mahallelerine kurulmuş sayısız apartmandan birinin ya kaçınıcı katındaki dairede..."*⁵⁵. Metinde geçen "sayısız apartmanın"

⁵¹ Kaynak Kişi: S.A. Erkek. Eski işportacı, Mecidiyeköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 25.10.2006

⁵² Kaynak Kişi: N.Ç. Kadın. Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, İşçi Emeklisi. Tanıklıkları 1930'lardan 2006'ya kadar olan dönemi kapsıyor. 1. Görüşme Tarihi: 20.03.2006.

⁵³ Bezmen, Fuat; BİR DUAYENİN HATIRATI; Der: Nermin Bezmen; PMR; İstanbul; 2002; s. 27

⁵⁴ Kaynak Kişi: N.A. Erkek. Nişantaşı Sakini (Halen bölgede yaşıyor). Nalbur. Tanıklıkları 1940'tan günümüzde kadar olan dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 08.02.2007

⁵⁵ Ulçugür, Saadet Timur; Yenilenmek; TÜRK DİLİ; 1 Ocak 1974; sayı: 268; s. 349

kurulduğu “eski çingene” mahalleleri denilen bölge muhtemelen apartmanlaşmanın görece erken başladığı Teneke Mahallesi’nin Nişantaşı’na en yakın kesimi olan Akkirman Sokak civarındır. Mahallenin bir dönem “Çingene” kimliği ile özdeşleştirilmiş bir mekan parçası olduğuna ilişkin algının şu veya bu ölçüde devam ettiğini gösteren bu metinde “Çingenelerin” artık çok uzaklarda olduğuna da işaret edilmektedir: “Çingenelere gelince yine yerlerinden yurtlarından edilmişlerdi, doğaya döndüler yeniden, Mecidiyeköy sırtlarında, Ayazağa yörelerinde...”⁵⁶.

Mahallenin dışarıdan bakanlar için “Çingene” kimliği ile özdeşleşme hali, 1930’lar öncesine bilinçli bir biçimde tanıklık eden kuşakların hayatlarını kaybetmesi ile giderek unutulacaktır. Öte yandan farklı etnik kökenlerden mahalle sakinleri tarafından “Çingene” olarak adlandırılan muhacirlerin kültürel özelliklerini yitirerek mahallede kalmayı başaran unsurları ile mahallede yaşayan diğer etnik gruplar arasında evlilik ilişkileri dahil çeşitli yakınlıklar kurulmuş⁵⁷; buna bağlı olarak mahalle sakinleri arasında da bu durum ortak bilinçaltının derinliklerine doğru itilmiştir.

“Çingene” yerleşimi algısının ortadan kalkmasının mahalle hayatı üzerinde son derece somut etkileri bulunmaktadır. 1950 sonrasında “Çingene” kimliği ile özdeş kabul edilen fiziksel ve kültürel özelliklere sahip olmayan mahalle sakinleri çevredeki otellerde, restoranlarda, mağazalarda, çok farklı sektörlerde yer alan sanayi kuruluşlarında ve kısmen devlet dairelerinde çalışmaya başlamışlar, buna bağlı olarak gelirlerinde de gözle görülür bir artış meydana gelmiştir⁵⁸. Ne var ki bu gelişme mahalle sakinlerinin tamamını kapsamamış, “Çingene” kimliği ile özdeş görülen fiziksel ve kültürel özelliklere sahip olan mahalle sakinleri 1950 sonrası dönemde de geçimlerini son derece kısıtlı bir ekonomik alanda çalışarak sağlamaya devam etmişlerdir. Nitekim “Çingene” olarak adlandırılan muhacirlerin en yoksulları “Çingene” kimliği ile özdeşleşen diğer mahallelere gittiklerinden daha önce yapmakta oldukları düşük statülü enformel işleri devam ettirmek zorunda kalmışlardır⁵⁹.

Mahalle sakinlerinin gelir düzeyinde görülen kısmi gelişme, 1950 sonrasında mahalledeki konutlara kısmen yansımış, ama Nişantaşı Teneke Mahallesi’ndeki geleneksel konut dokusunun esas değişimi 1980 sonrasında müteahhit furyası ile gerçekleşmiştir. Bu süreçte evlerini kat karşılığı müteahhitlere veren mahalle sakinlerinin sayısı giderek artmış ve mahallenin çehresi büyük ölçüde değişmiştir: “Apartmanlaşma bu bir şey, bir moda. O verdi ben de vereyim, o verdi ben vereyim şeklinde. Önceleri işyerine vermeye başladı herkes evlerini. E işyerleri yeterli gelmedi başladılar müteahhide verip apartman yaptırmaya. Ne bileyim bir tek evi varsa iki daire veriyorsa adam niye vermesin. Cazip geldi yavaş yavaş. O verdi ben de vereyim. O verdi ben de vereyim derken bu iş bu hale geldi. İyi de oldu”⁶⁰. Apartmanlarda mal sahibi durumunda bulunan, büyük ölçüde orta sınıflaşmış mahalle sakinleri yaşamlarını sürdürmüş, ayrıca mahallenin geçmişi ile hiçbir ilişkisi olmayan kişiler de bölgede ev satın almaya ve kiralamaya başlamıştır. Diğer taraftan aynı dönemde özellikle yeni yapılan apartmanların giriş katlarında konfeksiyon atölyeleri açılmış, 90’lı yıllar boyunca Osmanbey tekstil piyasasının önemli bir bölümü de mahallede yapılmıştır: “Bir moda çıktı. Herkes müteahhide vermeye başladı. Herkesin apartmanları oluyordu. E bizim de tabi, biz de beğenmedik oturduğumuz evi, biz de müteahhide verdik. Konuştuk müteahhitle. Geldi baktı aramız büyüktü. 130 metre kareydi. Anlaştık. Biz 4 daire aldık. Onlara da 6 daire kaldı. Müteahhidin kendisi hala burada oturuyor. Çıkmadı. Ondan sonra dükkân oldu bilmem ne oldu. O şekilde gidiyor yani. Yani biz bu evdeyiz. Ben yani ben.”⁶¹.

⁵⁶ A.g.e.; s.349

⁵⁷ Kaynak Kişi: N.Ç. Kadın. Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, İşçi Emeklisi. Tanıklıkları 1930’lardan 2006’ya kadar olan dönemi kapsıyor. 1. Görüşme Tarihi: 20.03.2006.

⁵⁸ Yilgür, Egemen; a.g.e.; 2012; sf 118

⁵⁹ Kaynak Kişi: Y.H. Erkek. İşsiz, eski Kuştepe sakini. Tanıklıkları 1930’lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.09.2006

⁶⁰ Kaynak Kişi: Ü.S. Kadın. Ev kadını, Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940’lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 28.01.2007

⁶¹ Kaynak Kişi: N.Ç. Kadın. Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, İşçi Emeklisi. Tanıklıkları 1930’lardan 2006’ya kadar olan dönemi kapsıyor. 1. Görüşme Tarihi: 20.03.2006.

Sonuç

“Çingene” kimliğine yüklenen önyargılar, “Çingene” kimliği ile örtüştürülen mekan parçalarında yaşayan bireyler için ciddi sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Yaşadıkları mekan nedeniyle toplumsal hayatın her alanında çeşitli engellerle karşılaşan kişi ve aileler adeta bir algı duvarının arkasında hapsedilmiş durumdadırlar. Kişinin gerçek etnik kökeni ya da kişisel vasıflarından bağımsız olarak işleyen bu mekanizma, mahallenin kurulduğu 19. yy’ın ikinci yarısından 1950’lere kadar Nişantaşı Teneke Mahallesi’nde de işlemiştir.

Nişantaşı “elitleri” tarafından “Çingene” olarak adlandırılan Balkan kökenli muhacirlerin toplu ve tarımla uğraşan Arnavutların dağınık yerleşimi ile temelleri atılan Nişantaşı Teneke Mahallesi; 1950’lere kadar bir “Çingene” yerleşimi olarak etiketlenmiştir. Bu etiketlenmeye bağlı olarak 1950’lere kadar mahalle sakinleri ağırlıklı olarak düşük statülü enformel işlerde ve az gelir getiren insan sağlığına zararlı formel işlerde çalışmak zorunda kalmışlardır. Ekonomik yaşamdaki bu kısıtlılığın doğrudan sonucu söz konusu zaman aralığında mahallede yaşanan derin yoksulluktur. Barınma ve gıda gibi temel ihtiyaçlarını karşılarken dahi zorluklarla karşılaşan mahalle sakinleri, yoksullukla mücadele için farklı amaçlarla üretilmiş nesnelere yeni kullanım değerleri yükleme stratejisini geliştirmişlerdir. Gaz tenekeleri ve saçlar gibi farklı amaçlarla üretilmiş nesnelerin konut malzemesi olarak kullanımı bu durumun tipik bir örneğidir ve mahallenin ismi de buradan gelmektedir.

20. yy başlarından önce Doğu illerinden gelen Kürt ve Araplar, daha sonra da Anadolu’nun farklı bölgelerinden gelen göçmenler mahallenin nüfus yapısının karmaşılaşmasına neden olmuştur. “Çingene” kodu ile etiketlenmesine rağmen mahallenin göç almasında bölgenin merkezi konumu ve elit yerleşimleri ile yakınlığı önemli bir rol oynamıştır. Nüfus yapısının karmaşılaşması, “Çingene” olarak adlandırılan muhacirlerin en yoksullarının mahalleden ayrılarak başka “Çingene” yerleşimlerine gitmeleri ve mahallede kalan muhacirlerin “Çingene” kimliği özdeşleştirilen fiziksel ve kültürel özellikleri en az taşıyan kesimlerinin belirgin bir biçimde asimile olmaları sonucu mahallenin “Çingene” kimliği ile özdeşleştirilme hali sönümlenmeye başlamıştır. 1950’ler sonrası mahalle algının yıkıcı etkilerinden büyük ölçüde kurtulur. Çok geçmeden mahalle sakinlerinin çalışma alanları çeşitlenecek, daha fazla gelir getiren işlerde çalışmaya başlayacaklardır.

Yaşanan bu sosyolojik dönüşümün oluşturduğu zeminin üzerinde, 1980 sonra müteahhit furyası ile başlayan apartmanlaşmanın görünür hale getirdiği dönüşüm yükselir. Mahallede yeni yapılan apartmanlara mahallenin geçmişi ile ilişkisi olmayan yeni ailelerin yerleşmesi ve mahalle sakinlerinin sürece uyum sağlamaları ile Nişantaşı Teneke Mahallesi büyük ölçüde bir orta sınıf yerleşimi halini alır. Böylelikle Teneke Mahallesi’nin teneke mahalle yoksulluğunda orta sınıf yerleşimine olan 150 yıllık yolculuğu tamamlanmış olur.

Teneke Mahalle yoksulluğu Nişantaşı’nda son bulsa da başka yerleşim alanlarında yaşamaya devam etmektedir. Mahalleden uzaklaşan muhacirlerin “Çingene” kimliği özdeşleştirilen fiziksel ve kültürel unsurları en fazla taşıyanları gittikleri yeni “Çingene” mahallelerinde, düşük statülü enformel işlerde son derece zor şartlar içerisinde çalışmaya devam ederler. Nişantaşı Teneke Mahallesi’nin kurtulduğu “Çingenelik” algısı ve “Çingene” kimliğine yüklenen önyargılar, onları gittikleri yerlerde kuşatmaya devam etmekte; toplumsal yaşamın her aşamasında gelişimlerini engelleyen bir algı duvarı olarak karşılırlarına çıkmaktadır.

Kaynak Kişiler

Kaynak Kişi: N.K. Erkek. Nakliyecisi, eski Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, Fatih’te yaşıyor. Tanıklıkları 1940’lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme tarihi: 02.04.2005

Kaynak Kişi: T.Ş. Erkek. İşsiz, bir dönem Teneke Mahallesi’nde çalışmış (tombalacı). Tanıklıkları 1960’tan günümüze kadar olan dönemi ve mahalle sakinlerinden dinlediklerini kapsıyor. Görüşme Tarihi: 21.10.2006

Kaynak Kişi: N.Ç. Kadın. Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini, İşçi emeklisi. Tanıklıkları 1930’lardan 2006’ya kadar olan dönemi kapsıyor. 1. Görüşme Tarihi: 20.03.2006.

Kaynak Kişi: H.S. Erkek. İşçi emeklisi, Nişantaşı Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940'lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 10.02.2007

Kaynak Kişi: Y.H. Erkek. İşsiz, eski Kuştepe sakini (Teneke Mahallesi'nde yaşamış). Tanıklıkları 1930'lardan günümüze kadar olan dönemi ve ailesinden dinlediği anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.09.2006

Kaynak Kişi: A.Y. Erkek. Mahalle Sakini (halen mahallede yaşıyor). Tanıklıkları 1950 sonrası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.06.2005

Kaynak Kişi: Ü.S. Kadın. Ev kadını, Teneke Mahallesi sakini. Tanıklıkları 1940'lardan günümüze kadar olan dönemi ve aile büyüklerinden duyduğu anıları kapsıyor. Görüşme Tarihi: 28.01.2007

Kaynak Kişi: G.G.. Erkek. Yazar, Nişantaşı Sakini (Taşınmış). Tanıkları 1930-1950 arası dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 15.06.2005 Yazar

Kaynak Kişi: S.A. Erkek. Eski işportacı, Mecidiyeköy'de yaşıyor. Tanıklıkları 1950 sonrasında günümüze kadar olan dönemi ve ailesinin aktardıklarını kapsıyor. Görüşme Tarihi: 25.10.2006

Kaynak Kişi: N.A. Erkek. Nişantaşı Sakini (Halen bölgede yaşıyor). Nalbur. Tanıklıkları 1940'tan günümüze kadar olan dönemi kapsıyor. Görüşme Tarihi: 08.02.2007

Kitaplar

- Aksu, Mustafa; TÜRKİYE'DE ÇİNGENE OLMAK; Kesit Yayınları ; 2006
- Bezmen, Fuat; BİR DUAYENİN HATIRATI; Der: Nermin Bezmen; PMR Yayınları; İstanbul; 2002
- Birsel, Salah; AH BEYOĞLU VAH BEYOĞLU; Karacan Yayınları; İstanbul; 1981
- Danka, Anita; Eşitsiz Vatandaşlık: Türkiye Çingenelerinin Karşılaştıkları Hak İhlalleri; BİZ BURADAYIZ- Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi; EDROM, Helsinki Yurttaşlar Derneği, ERRC; İstanbul; 2008
- Gabay, Mois; İstanbul'un Vitriini Nişantaşı'nda Neler Oluyor / Tarihi Semtlerimizdeki Yokoluşa Dur Diyelim 3; Boy Aynası; ŞALOM; 28 Aralık 2011
- Johnson, Clarence Richard; İSTANBUL 1920; Tarih Vakfı Yurt Yayınları; İstanbul
- Kaygılı, Osman Cemal, KÖŞE BUCAK İSTANBUL, Selis Kitaplar, İstanbul 2003
- Kıray, Refik Halit; SONUNCU KADEH; İnkılap Kitabevi; İstanbul; 1994
- Mağgönül, Zeynep; SEÇKİN SEMTİN SEÇKİN SAKİNLERİ TEŞVİKİYE-NİŞANTAŞI; Kitabevi; İstanbul; 2006
- Neave, Dorina; ESKİ İSTANBUL'DA HAYAT; TERCÜMAN 1001 TEMEL ESER; İstanbul; 1978
- Suor Emmanuelle; CONFESSIONI DI UNA RELIGIOSA; Jaca Book; 2010
- Turgut, Suat; HAMİDİYE ETFAL HASTAHANESİ-Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldız; Ajans Es; İstanbul; 2010
- Yılğür, Egemen; Nişantaşı Teneke Mahallesi: Marjinal Yoksulluktan Orta Sınıf Yerleşimine; MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ; Yüksek Lisans Tezi; İstanbul; 2008
- Yılğür, Egemen; NİŞANTAŞI TENEBE MAHALLESİ: TENEBE MAHALLE YOKSULLUĞUNDAN ORTA SINIF YERLEŞİMİNE; İletişim Yayınları; İstanbul; 2012

Süreli Yayınlar

- Suad Derviş, İstanbul Halkı Nerelerde Oturlar, Cumhuriyet 18 Haziran 1935
- Ulçugür, Saadet Timur; Yenilenmek; TÜRK DİLİ; 1 Ocak 1974; Sayı: 268

İnternet Kaynakları

Niş, Tarihçe; NİSANTAS.NET; http://www.nisantas.net/content_open.asp?con_id=54; Link 09.06.2007 tarihinde siteden alınmıştır.

Nişantaşı Valikonağı Tarihçesi; İSTANBUL VALİLİĞİ; 09/06/2007; <http://www.istanbul.gov.tr/Default.aspx?pid=330&hid=696>

Arşiv Belgeleri

Tarih: 24/Ş /1316 (Hicri) Dosya No:185 Gömlek No:98 Fon Kodu: Y..MTV.

Karşılıksız Bir Aşk: İstanbul¹

Makbule ŞİRİNER ÖNVER*

Özet

Kentsel mekânlar, bütünleşmenin en önemli araçlarından birisi olmasına karşın yeti yitimli bireyler için ayrıştırmanın, dışlamanın, yeti yitiminden sakatlık yaratmanın bir aracıdır. Kapitalizmin kentleri insanları toplumsal ve ekonomik olarak ayrıştırmasının yanı sıra mekânsal olarak da bedensel farklılıklara göre ayrıştırır. Bu çalışma yeti yitimli bireylerin İstanbul’u mekânsal olarak nasıl deneyimlediğine ulaşım üzerinden bakmaktadır. Ortopedik ve görme yeti yitimi olan 17 kişi ile yapılan mülakatlar ile İstanbul’da ulaşımı nasıl sağladıkları ve İstanbul’u kendileri açısından vazgeçilmez yapanın ne olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, kentsel mekân, sakatlık.

An Unrequited Love: İstanbul

Abstract

Urban spaces, despite being one of the most important tools integration, they are tools of exclusion, separation for impaired people and creating disability. Capitalism not only decouples people and cities as a social and economic but also it dissociates as spaces according to bodily differences. This study views spatial of impaired people on the focus of how they experienced out of transportation in İstanbul. The assessment results of the interviews with orthopedic and visual impaired seventeen people analyses how they provide their transportation in İstanbul and try to come into focus what makes İstanbul indispensable from the point of their view.

Key Words: İstanbul, urban spaces, disability.

1. Giriş

İstanbul iki büyük imparatorluğa başkentlik yapmış tarihiyle, coğrafi konumuyla, dünyada ve Türkiye’de albenisi ile her daim gündemde olan bir kenttir. Öykülere, romanlara, şiirlere, filmlere; kimi zaman bir sevgiliye duyulan hayranlıkla aşkla sevgiyle kimi zaman ulaşılmazlığın verdiği çaresizlikle konu olmuştur. Üzerine o kadar çok şey yazılan çizilen İstanbul, insanda, bazen üzerine söylenmemiş söz kalmamış hissi uyandırmaktadır.

*“Asırlardır adından övgüyle söz edilen tarihi ve coğrafi özellikleriyle, tabii güzellikleri ve yedi tepesi üzerinde inşa edilen mimari eserleriyle, zamanla burada meydana gelen hayat tarzıyla dünyanın incisi mevkiindeki, “şerefli kubbeler ve narin minareler beldesi” İstanbul hakkında bugüne kadar söylenmedik söz hemen hemen kalmamış gibidir.”*²

Oysa İstanbul için yazılanlardan söylenenlerden daha fazla dile gelmeyen yazılmayan vardır. Gözkamaştıran parlaklığın ışıltısında görünmez olan dillenmeyen tarihler, hayatlar bulunmaktadır. İstanbul sadece güzel, hayranlık uyandıran, masal tadında bir kent değildir. Çünkü tek parça

¹ Bu çalışmanın alan bölümü “Kentsel Mekân Sakatlık İlişkisi Bağlamında Yerel Yönetim Politikaları: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği(Nitel Bir Araştırma)”(2012) doktora tezimin alan çalışması için yapılan görüşmelerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

* Araştırma Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, msiriner@gmail.com

² Abdullah Uçman, “Kitap Üzerine Birkaç Söz”, *İstanbul’a Dair, Nihad Sami Banarlı*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2008, s.11.

değildir. Her parçanın var olabilmesi, karşının da var olmasını zorunlu kılmaktadır. Böylece karşıtlıklar, çelişkiler içinde var olan bir İstanbul, anlatana göre göre değişen bir İstanbul'dur. Bir bakıma bir tarafta konuşan İstanbul varken diğer tarafta susan İstanbul ve tüm bunların toplamından oluşan bir İstanbul vardır.

*“Bu susan bilgidir. (...) Bu bilinen ama susulanlardan “aramızda” gezenler sadece yarım sözcüklerdir. Mekânlar başkası tarafından okunabilir olmaktan kaçan geçmişlerin açılıp saçılabilen ama daha çok bekleyen anlatılar gibi çözülemez bir halde kalan istif edilmiş zamanların ve tabii bedenin çektiği acıda ya da zevkte kistleşen simgelerin içine kapanmış parçalı öykülerdir.”*³

Yarım sözcükler kentin sahibi olarak görülmeyenlerine aittir. Kentler yarım sözcükleri tamamlamak için verilen mücadelelerin mekânıdır. Kentte buluşan farklılıklar hayatın zenginleşmesine katkıda bulunabilecekken mevcut sistemde ayrışmanın, yok saymanın gerekçesi haline gelmektedir. Doğal olarak kapitalizmin kentleri, çatışmanın mekânı haline gelmektedir. Her ne kadar, “Kişilerin tekliği gibi coğrafyada da “mekân”ların tekliğinden yola çıkarsak, İstanbul’un onu başka mekânlardan farklı kılan bir kimliği”⁴ olsa da İstanbul da bunlardan azade değildir, Türkiye özgünlüklerini de üzerinde taşıyan kapitalist bir kenttir. Onun için İstanbul anlatana göre değişir. Hayranlık baki olsa da İstanbul’un simgeledikleri, zorlukları farklılaşmaktadır. İstanbul’u hissetmek, İstanbul’da yaşamak hatta İstanbul’a tutunabilmek herkes için aynı şeyleri ifade etmemektedir.

*“Şehirlerimiz bir kitap olarak okunabilir. Şehirler bize giderek genişleyen ama aynı zamanda tahakkümcülerin giderek gasp ettikleri insan olasılıklarının ve gücünün tarihini gösterir ki bu sonunda bütün olarak yaşamın ve topluluğun üzerinde kurulan burjuva tahakkümüne varır.”*⁵

Günümüzün kent gerçeği kentsel yaşamı zor, sancılı ve zahmetli hale getirmektedir. Kentlerin sınıfsal yapısı üzerine binen kültürel, etnik, siyasal ve cinsiyet gibi özellikler kentte varolabilme mücadelesini katmerleştirir. Tüm bu katmerleşen ve derinleşen mücadelenin en görünmeyen, fark edilmeyen yüzünde ise yetilerde, bedende farklılıklara sahip olanlar bulunmaktadır.

İstanbul “normal/sağlam” bireylere göredir. Yeti yitimine sahip bedenleri İstanbul yok saymaktadır. İstanbul, yok saymayı sadece bir kentsel mekân olarak değil İstanbul’da yaşayanlarla (hatta yaşamayanlarla) birlikte bütün İstanbul olarak gerçekleştirmektedir ve bu yok sayma yeti yitimli birey olana kadar mekânsal ve toplumsal olarak sakatlanma anlaşılamaz.⁶ İstanbul, yeti yitimli bireye karşı birden bire değişir. Artık İstanbul “sağlam/normal” bedene sahipken bildiği İstanbul değildir. İstanbul, ona sırtını dönen, aşkına karşılık vermeyen bir sevgiliye dönüşüverir.

Bu çalışma, İstanbul’da var olmaya çalışan ve bir anlamda ona “aşk”la bağlı olan sakatların İstanbul’da var olabilmelerine odaklanmaktadır. Kentsel mekânların hâkim üretim sisteminden ayrı düşünülemeyeceği ve ele alınamayacağı gerçeğinden hareketle öncelikle kentsel mekân-toplum ve kapitalizm ilişkisine sakatlık bağlamında bakılmaktadır. Kentsel mekânların yeti yitimlerinden nasıl sakatlık ürettiğinin ve toplumsal ilişkilerde nasıl yer aldığı anlaşılmaya çalışılmaktadır. Mekânlar arasında hareketliliği sağlayan, bireylerin dolaşımını ifade eden ulaşım, sakatlık üreten kentsel mekân-toplum ilişkisinin günlük hayatta görünür hale geldiği bir alan olarak dikkate alınmaktadır.

Çalışmanın ikinci kısmında İstanbul’da sakat bireylerin ulaşımı, deneyimleri ışığında anlaşılmaya çalışılmaktadır. Hareketliliğin özellikle bağımsız hareketin kentlerde gündelik hayatı devam ettirebilmek için önemli olmasından dolayı İstanbul’da sakat bireylerin bunu nasıl gerçekleştirdiklerine bakılmaktadır. Onun için alan araştırmasında mülakat tekniği kullanılarak deneyimlerinden öğrenilmeye çalışılmıştır. Alan çalışmasına görme ve ortopedik yeti yitimi olanlar dâhil edilmiştir. Yapılan görüşmeler ile bir yandan kuramla ne kadar örtüştüğü anlaşılmaya çalışılırken diğer yandan İstanbul’un yeti yitimlerinden sakat yaratan bir kent olmasına karşılık

³ Michel de Certeau, *Gündelik Hayatın Keşfi-I*, Çev.:Lale Arslan Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008,, s. 207.

⁴ Erol Tümetekin, *İstanbul İnsan ve Mekân*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s.12.

⁵ Henri Lefebvre, *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*, Çev.: Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.237.

⁶ Sakat bireyler için gerçekleştirilen “yardım, farkındalık yaratma” gibi etkinliklerde en çok vurgulanan söylemlerden birisinin “herkes bir engelli adaydır, onun için...” olması bu açıdan dikkat çekicidir.

katılımcılar için İstanbul'u vazgeçilmez yapanın ne olduğu, bir anlamda karşılıksız aşkın (bir aşk ne kadar gerekçelendirilebilir, anlaşılabilirse) nedeni/nedenleri anlaşılmaya çalışılmaktadır. Çalışma sonuç bölümü ile bitirilmektedir.

Kapitalizm, Kent ve Mekân Üçgeninde Sakatlık

Kent

İnsanlığın yerleşik düzene geçmesi ile ilk kentlerin tarih sahnesinde yerini alması birbirine yakın tarihlere sahiptir. “*Kent, insanların birbirleriyle buluştukları, malların değiş tokuş edildiği ve fikirlerin yayıldığı bir ilişkiler ve kararlar merkezi*”⁷ olarak var olmuştur. Her dönemin kenti hâkim üretim tarzının özelliğini taşımaktadır. Kapitalizmin mekânı olan kentler ilk kentlerin temel özelliklerini bünyelerinde hala barındırmakla birlikte daha karmaşık ve katmanlı bir hal almışlardır. Günümüzün kentleri 19. Yüzyılda sanayi devrimi ile hâkim üretim tarzı haline gelen ve hâkimiyetini halen sürdüren kapitalizmin kentleridir.

Kent, toplumsal süreçle mekânsal biçimin sürekli etkileşim halinde olduğu karmaşık dinamik bir sistemdir. Toplumsal süreç ve mekânsal biçim arasındaki ilişkileri basit nedensellik ile açıklamak mümkün değildir.⁸ Hâkim üretim tarzı altında, toplum ve mekân iç içe geçmiş girift bir yapı oluşturmaktadır. Bu yapının dokusunu ise kapitalizmin eşitsizliğe dayalı sistemi oluşturmaktadır. Yapılı bir çevre olarak doğa üzerindeki hâkimiyeti simgeleyen kent aynı zamanda günümüzde kapitalist gelişmenin mekânsal öznesidir. Marx ve Engels’in⁹ *Alman İdeolojisi*’nde kır/kent arasındaki işbölümünü en büyük işbölümü olarak tarif ederken kenti, kapitalizmin gelişimiyle birlikte ele alır. Kent toplumunun iki büyük sınıfa bölünmesinden, sınıf mücadelesinin kentlere taşınmasından bahseder. Artık, kentler, üretimin olduğu kadar, çatışmanın, mücadelenin alanıdır. Onun için kentsel mekân, iktidar ilişkisinin olduğu ve süreklileştiği bir alandır. Marksist açıdan kentsel mekân, ekonomik olduğu kadar da politiktir.

“*Mekânsal pratikler hiçbir zaman tarafsız değil her zaman belirli bir ideolojinin taşıyıcısıdır. Mekân politiktir. Çünkü toplumdaki eşitsiz güç ilişkilerinin bir aracı ve örtülü bir ifadesidir. Mekân toplumdaki çelişkilerin normalleştirilip, sıradanlaştırıldığı gündelik yaşamın içinde eritildiği bir alandır. Ancak mekânın politik ve ideolojik niteliği örtüktür.*”¹⁰

Mekân

Tüm varlıklar doğal ve yapılı mekânlarda bulunurlar. Mekân ve zaman hem insan varoluşunun temeli hem de toplumsal olgulardır. Bunlar bireysel değil, toplumsal olarak örgütlenmişlerdir. Toplumsal her eylem, olay ve örüntü mevcut mekân anlayışıyla bağlantılıdır.¹¹ Mekân, toplumsal ilişkiler içerisinde sabit, durgun, etkisiz bir eleman, sahne değildir. Toplum mekân ilişkisi diyalektik bir ilişkidir. Sistem tarafından kullanılabilen, inşa edilebilen bir şey olduğu gibi, toplumsal ile iç içe geçerek toplumsal ilişkileri de belirleyen dönüştüren, dönüşen bir “şey”dir. Mekân ve toplum arasındaki ilişki iki taraflı belirleyen belirlenen olarak çift yönlüdür. Her ikisi de hem diğerini üreten, yapılandıran hem de yapılanan, üretilendir.

Yapılı bir çevre olarak kentin inşası, kentsel mekânda gündelik hayat, toplumsal ilişkilerin doğasını, kentsel mekânla olan ilişkisini göstermesi açısından dikkate değerdir. Mekânın farklılaşan üretimleri, çeşitli toplumsal ve yaratıcı düzenlemeleri ifade eder. Böylece toplumların kimlikleri oluşur. Her toplumun üretim biçimi ve kültüründe oluşan değişimler mekânın

⁷ Jean-Louis Huot, Jean-Poul Thalmann, Dominique Valbelle, Kentlerin Doğuşu, Çev.:Ali Bektas Girgin, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s.14.

⁸ David Harvey, Sosyal Adalet ve Şehir, Çev.: Mehmet Morali, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.48.

⁹ Karl Marx, Friederich Engels, Alman İdeolojisi, Çev.: Sevim Belli, 2.Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1987, s.87.

¹⁰ Oğuz Işık, “Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması”, Toplum ve Bilim, Sayı:54-65 Güz/Kış, 1994, s.28-29.

¹¹ Hilmi Yırtıcı, Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 66-67.

üretiminde de değişimlere neden olur. Toplumun içerisinde bulunduğu üretim ve üretim ilişkilerinin mekânı üretmesi kadar mekân da üretimi ve yeniden üretimi, kimlikleri ve deneyimleri üretir.¹² Bu açıdan “iktidar olma” zamanı ve mekânı kontrol edebilme yetisine sahip olabilme anlamına gelir. Zaman ve mekân kontrolü aynı zamanda üretim sürecinin olduğu kadar yeniden üretimin de baştan sona kontrol altında tutulması anlamına gelir.

*“Her toplumsal faaliyet biçimi kendi mekânını tanımlar, böyle mekânların Ökliden olduklarına ya da uzaktan yakından birbirleriyle benzeş olduklarına dair hiçbir kanıt yoktur. Buradan coğrafyanın sosyo-ekonomik mekân kavramına psikolog ya da antropoloğun bireysel mekân kavramına ve benzerlerine varırız. Demek ki kentin mekânsal biçimini anlatmak için öncelikle uygun bir toplumsal faaliyetlere göre anlayabiliyorsak sosyolojik ve coğrafi muhayyileyi bütünleştirmeyi denemek zorundayız.”*¹³

Kent hem üretim hem yeniden üretim birimlerini bir arada bulundurmakta, bunların devamını sağlayacak örgütlenmeyi gerçekleştirmektedir. Aslında, bir kentteki/ülkedeki toplumsal ve siyasal ideolojilerin fiziksel biçime dönüşmüş hali, kentsel mekânın gözler önündeki manzarasıdır.¹⁴ Kapitalist üretim bağlamında kenti mekânsal olarak, toplumsal ile olan ilişkisiyle ele alan bunun gündelik hayattaki pratiklerini sorgulayan ve gösteren Henri Lefebvre olmuştur. H. Lefebvre yaptığı çalışmalar ile praksisin mekânsal bir bileşenin olması gerektiğinden hareketle, sınıf mücadelesinin çıkarı için mekâna el konulması, mekânın denetim altına alınmasının zorunluluğuna dikkat çeker.¹⁵ Çünkü kentsel mekânlar toplumsal ilişkilerin yaşandığı dönüştüğü yerlerdir. Mekân-toplum etkileşimi içerisinde toplum kendi kimliğini, alışkanlıklarını, yaşamını mekânsal olarak ifade eder.

*“[K]apitalist piyasa ve devlet, günlük hayatın somut mekânı karşısında, bu mekâna düşman soyut mekânlar üretmektedir. ... [İ]nsanların kendi ürettikleri yaşam mekânlarına ve sokaklara karşılık kapitalizm ve devlet taşıt araçları tarafından işgal edilen otoyolları inşa etmekte, insanların yaya olarak kullandığı yolları ele geçirmekte ve kent mekânını sömürgeleştirmektedir.”*¹⁶

Mekân ve toplumsal arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için asıl bakılması gereken mekânın üretim süreci ve onun pratiğidir. Mekân, tarihsel olarak şekillenmektedir. Mekânı sıfırdan tasarlamak mümkün değildir. Kapitalist üretim tarzının feodal üretim tarzına göre ayrı bir mekân ve mekân/toplum ilişkisi vardır. Bunlar arasındaki diyalektik ilişki mekânsal pratiklerin okunabilmesini olanaklı kılar. Aralarındaki diyalektik ilişkiden dolayı Lefebvre günlük hayatı önemsemiştir. Çünkü günlük hayat içinde ve üzerinde toplumsal iktidar kurmanın temelini ve kapsayıcı kaynağını mekân oluşturmaktadır.¹⁷

Sakatlık

“[D]eğişik insan pratikleri nasıl değişik mekân kavramsallaştırmaları yaratıp kullanıyor?” sorusu kentsel mekân ve toplumsal ilişki biçimini anlamak, günlük hayatın toplumsal pratiğine, mekânın doğasına ve toplumsal ilişkiye dair derin sırları anlaşılır hale getirebilir.¹⁸ Tarihsel olarak günlük hayatın mekânları olarak üretim ve yeniden üretimin mekânlarının farklılaşması sakat bireyler için bir anlamda kentsel mekânda toplumda yok sayılmanın dönüm noktasını oluşturmaktadır. Feodal toplumda kendini emeği ile var olabilen yeti yitimli birey kapitalizmin üretim tarzı ve ilişkileri ile emeği değersizleştirilir. Üretim sürecindeki bu değersizleştirme yeniden üretim sürecinde kendini gösterir. Kapitalist üretim tarzı ile mekânın ilişkisi kentsel mekânda sakatlığı anlamamız açısından önemli bir eşiği teşkil eder.

¹² İ. Emre Işık, “Mekan ve Toplum”, Öznel Durumlar ve Mekanlar, Der.: İ.Emre Işık, Yıldırım Şentürk, Bağlam Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 15.

¹³ David Harvey, 2003, a.g.e., s.34.

¹⁴ Erol Tümertekin, a.g.e., s.12.

¹⁵ Mark Gottdiener, “Mekan Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru,” çev.: H. Çağatay Keskinok, *Praksis*(2), 2001, s. 256.

¹⁶ H. Tarık Şengül, “Planlama Paradigmalarının Dönüşümü Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme,” *Kentsel Planlama Kuramları*, Der.: Melih Ersoy, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 73.

¹⁷ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, Çev.:Sungur Savran, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.255.

¹⁸ David Harvey, a.g.e., 2003, s. 19.

Kentsel mekân ve burada gerçekleşen olaylar, ilişkiler, üretim, çeşitli görünümler gündelik hayatın bir parçasıdır. Kapitalist örgütlenme ve üretime fiziksel bir ortam sağlayan üretim mekânları atölyeler ve fabrikaların dönüşümü kapitalist üretim tarzı ile mekân-toplumsal ilişki arasındaki çok temel hattı ifade eder.¹⁹ Emeğin metalaşma ve kapitalist kentleşme süreci iç içe geçmiş bir süreçtir. Bu sürecin başlaması ile birlikte üretim ve yeniden üretim mekânları ayrıışmış, mekânlar tamamen sakatlayıcı hale dönüşmüştür.

Sanayi toplumunun başlangıcında iş ve çalışma usulleri basit bir şekilde dönüşmemiştir. İşçiler bir yandan kasabalara akın ederken var olan topluluklar aşamalı olarak erozyona uğramış, sanayi proletaryasının yaratılmasının toplumsal ilişkiler üzerinde önemli etkisi olmuştur. Aynı zamanda sanayileşme, sakat bireyler için hem çalışma süreçlerine katılma yeteneğini azaltmasını hem de kabul edilebilir toplumsal rollerin (dilencilik gibi) gözden kaybolmasını getirmiştir. Ekonomik olarak verimsiz ilan edilen insanları kontrol etmek için çalışma evleri, akıl hastaneleri gibi yeni mekanizmalar kurulmuştur.²⁰

Sakat bireylerin çalışma süreçlerini azaltan fabrika, kapitalist üretim tarzını olduğu kadar kapitalizmi anlatan mekânsal bir oluşumdur. Fabrikanın emeğin artı ürün üretmesini sağlamak için en rasyonel mekân olması ve kapitalistin işgücü konusunda da rasyonel davranarak kendisine en fazla artı ürünü sağlayacak, maliyeti düşürecek bedenlere ihtiyacını gündeme getirmiştir. Böylece üretim ve yeniden üretim mekânı büyük bir değişim geçirmiştir. Mevcut sistem içerisinde üretimde verimli şekilde çalışabilecek bedene göre düzenlenen örgütlenen üretim ve yeniden üretim ve mekânsal süreçler “sağlam” bedenleri kabul etmekte diğerlerini reddetmektedir. Bu reddediş sakatlık olgusunu karşımıza çıkarmaktadır. Oysa kapitalizm sakatlığı bireysel, tıbbi ve kişisel bir trajedi olarak gösterir ve kabul ettirmeye çalışır. Onun için sakatlık tanımları ve deneyimleri toplumdan topluma maddi ve toplumsal etkenlere bağlı olarak değişir.²¹

Sistemsel bir yaratım süreci olan sakatlık tüm kurum ve ilişkileri ile bir algı, bir varoluş, ilişkisel bir bütünlük ve bir inşadır. Üretim tarzından hareketle, mekânın önemsenmesi ve bunun ilişkiselliğinin ortaya konulması, sakatlık çalışmalarında yeni bakış açıları getirmiştir. Yeti yitiminin sakatlık haline gelmesini, toplumsal, ekonomik ve siyasal olanla ilişkisinin kurulmasını Schriner²² şöyle anlatmaktadır:

“Zihinsel geriliğin, akıl hastalığının, körlüğün, sağırlığın ve fiziksel yeti yitimin “sorun” olduğunu biliyorduk: Eğer bu bireylerin sınırlılıklarını tıbbi tedavi ve rehabilitasyonla düzeltirsek “sakatlık sorunu”nun çözüleceğini düşünüyorduk. Belli biçimlerdeki bireysel farklılıkların değersizleştirilmesi kolaylıkla açıklanıyor ve bir o kadar kolay bir şekilde haklı gösteriliyordu: sonuçta bu farkların sorunlu olduğunu kim sorgulayacaktı? Bu tür farkları olan bireyleri farklı tedavi için (iyi ya da kötü) işaretlemek eşyanın tabiatına uygun görülüyordu. Oysa bugün sakatlığın yalnızca bireyle alakalı bir şey olmadığını biliyoruz. Aksine bazı bireysel farklılıklar toplumsal, ekonomik ve siyasal süreçler arasındaki karmaşık ilişkiler yoluyla sakatlık olarak işaretleniyor. ...sakatlık yaratılan bir şeydir.”

Hâkim üretim tarzına göre örgütlenen bir kentsel mekân, üretimde yer alamayan bedenleri dışlar. Çünkü kentsel mekânlar, üretim ve yeniden üretimin gerçekleştirildiği mekânlar olarak, “normal” ilan edilen bedenler esas alınarak yapılandırıldığı, örgütlendiği için “sağlam”ların dışında kalanlara kentsel mekânlar kapalıdır. “Sağlam” bedene sahip olmadığı halde kentsel mekânda var olmaya çalışanlar ise yeti yetimleri ile mekânda sakatlanmaktadır.

Bedenin tanımlanmasındaki ve sakat bedenin üretilmesindeki farklılıkların temelinde yatan farklı toplumsal ilişkiler ve üretim biçimlerinin olmasıdır. Kır toplumunda, yaşadığı toplumdan ayrıştırılmayan, toplumsal ilişkilere, üretime dâhil edilebilen sakatlar, kapitalist üretim biçimi

¹⁹ Yırtıcı, a.g.e., s.16-17

²⁰ Michael Oliver, *The Politics of Disablement*, The Macmillan Press, London, 1990, s.85-86.

²¹ Michael Oliver, *Sakatlık ve Kapitalizmin Yükselişi, Sakatlık Çalışmaları*, Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk, Çev. Ferit Burak Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 209).

²² Kay Schriner, *Sakatlık Çalışmaları Perspektifinden Sakat İstihdamı Sorunları ve Politikaları: Bir Uluslararası Yaklaşım, Sakatlık Çalışmaları*, Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk, Çev. Ferit Burak Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.274.

ve toplumsal ilişkiler ile farklı bir şekilde konumlandırılmışlardır. Kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde örgütlenen toplum gündelik hayatta sakatları dışlar.²³ Tasarlanan kentsel mekânlarda bu bağlam içerisinde sakatları toplumsal gündelik hayata katılmaktan alıkoyar²⁴, gündelik yaşamda yoklar hanesine yazar.

Kapitalist modernleşme ile sakatlık tıbbı ve tıp uzmanlarına havale edilmiştir. Bu anlayış tüm yaşam alanlarında içselleştirilmiştir. Gündelik hayatın rutinleri içerisinde derinlemesine yerleşmiş olan bu içselleştirmenin düzeyini kentsel mekânlar kusursuz bir şekilde gösterir. Onun için yeti yitimi olan bireylerle gündelik hayatta çok nadir karşılaşılır ve ilişki kurulabilir. Sakat bireyler günlük hayatta birer özne değil, genellikle acıma, merhamet ve yardım etme duygularını uyandıran “nesne”ler olarak toplumsallaşabilmektedirler. Toplumsal veya kişisel vicdani sorumluluğun bir parçası olarak görülür.

“Kapitalizmin yükselişiyle birlikte sakatlık insanların ya çalışma temelli ya da ihtiyaç temelli paylaşım sistemine tahsis edilmelerini sağlayan önemli bir sınır kategorisi haline gelmiştir. Dolayısıyla hem kategorileştirme hem de yardım konusundaki artan uzmanlaşma, dünyadaki artan rasyonelleşmenin bir işlevidir.”²⁵

Bu rasyonelleşmenin bir sonucu olarak sakatlık tıbbı, sosyal yardıma havale edilir. Yeti yitimi sakatlığa dönüştüren kapitalizmin çalışmaya, üretime, artı değer üretimine dayanan, eşitsizlik üzerine inşa edilen sistemi, üretim koşullarını ve devamını sağlayan yeniden üretim ilişkilerine ve bunlar temelinde örgütlenen kentsel mekân/toplumsal ilişkilere bakılmaz.

“Kol kola giden emeğin metalaşması ve kentleşme süreci (...) giderek daha sakatlayıcı olan çevrelerin ortaya çıkmasına yol açtı. Daha öncesinde de gözlemlediği üzere, on sekizinci yüzyıl sonunda sanayi kentinin ortaya çıkışı, feodal çağıın sonlarında meta ilişkilerinin ortaya çıkışıyla birlikte yavaş yavaş yükselişe geçen sakat kişilerin toplumsal-mekânsal dışlanması olgusunu billurlaştırdı.”²⁶

Üretim ve yeniden üretimin rasyonel (en fazla kâr elde etmeye sermaye birikimini arttırmak) örgütlenişinin Taylor’dan başlayarak üretimin standartlaştırılması beraberinde getirdiği standart beden ve yetilere sahip olanları kapsamıştır. Standartın keşfi mekân biçimlendirmenin bilimi olarak mimarinin temelini oluşturmuştur. Standart, normal/sağlam beden üzerinden kurgulanmaktadır. Gündelik hayat en yoğun şekilde kentsel mekânda kendini gösterir.

“Bu normallik arayışı ya da içsel bir öz arayışı, belirgin derecede modern olan bir “biçim işlevden sonra gelir” hareketinin ya da yorumunun ortaya çıkacağı bağlamı sağladı. ... [M]odern çağın işlev takıntısının kökeninde bu “standartın” keşfi yatar. Le Corbusier’in (1927) savunduğu üzere, mimarinin temelleri “insanın boyutları ve işgal ettiği mekân tarafından belirlendiğini, düşündüğü estetik biçimler tarafından sağlanır. Bedensel çeşitliliği ve farklılıkları reddedip normallliği sağlam beden üzerinden tarif eder”²⁷

Gündelik hayatta kendimizi yeniden üretirken tükettiğimiz günlük şeyler olan barınma, yemek, giyim gibi şeyler üretimin, artı-değerin, mülkiyetin anlatılabilmesi (Harvey, 2006: 191), gündelik hayatta gömülü olan ilişkilerin ve yapıların nasıl ortaya çıkarılabileceğine bağlıdır. Gündelik hayatta insanlar deneyimlerini eğitim, üretim, barınma, eğlenme vb. alanlarda bu-lunarak edinir. Bu alanlardaki deneyimler, modern mekân kentlerin yaygınlığı nedeniyle çoğunlukla kentsel mekânlarda gerçekleştirilmektedir. Kentsel mekânların tasarlanması bir anlamda gündelik hayatta ya da bu sayılan alanlarda kimlerin yer alacağını, kurulan gündelik toplumsal ilişkilere kimlerin dâhil olabileceğini ve kentsel mekânda bu alanlara özgü “sağlıklı” deneyimler yaşayacağını belirler.

²³ Kapitalizm feodalizm karşısında hâkim duruma geldikçe yeti yitimli bireyi dışlayan koşulları da yaratır. Feodal toplumda sakat bireye karşı dışlayıcı, aşağılayıcı tavırlar olmasına rağmen kapitalizmdeki gibi maddi temeli yoktur.

²⁴ Brendan Gleeson, “Teknoloji Sakatlayıcı Kentin Üstesinden Gelebilir mi?”, Sakatlık Çalışmaları, Ed. D.Bezmez vd., Çev.:F.B.Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.367.

²⁵ Michael Oliver, a.g.m., s.221.

²⁶ Brendan Gleeson, a.g.m., s.373.

²⁷ Rob Imrie, “Sakatlayıcı Çevre Tasarımı”, Sakatlık Çalışmaları, Ed. D.Bezmez vd., Çev.:F.B.Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.333.

Sakat bireyin, kentsel mekânda bulunabilmesinde, mekânda hareket edebilmesi önemlidir. Çünkü kentsel mekânda ulaşım/erişim, görünür olma ve mekânsal ve toplumsal ile olan ilişki bakımından birçok veriyi ortaya çıkarabilmektedir. Özellikle kentsel mekâna ve/veya kentsel mekânlar arasında ulaşım/erişim mekânın politik olduğu önermesi ile bakıldığında kentsel mekân için daha farklı bir okuma yeti yitiminden nasıl bir sakat ve sakatlık yaratıldığını mekânsal-toplumsal olarak ortaya koyabilir.

Ulaşım

Çeşitli yeti yitimi bulunan bireyler diğer bireylere göre ya hiç ya da daha az kentsel mekânı kullanmaktadır. Daha çok evlerde veya çeşitli kapatma kurumlarında kapalı kalmakta bir çeşit hapis hayatı yaşamaktadırlar. Kentsel mekânda bulunanlar ise kentte bulunabilmek için zorlukları göze alanlar veya bağımlı hareket edenlerdir.

Gündelik hayatta toplumsal ilişkinin gerçekleştiği kentsel mekânlar, herkesin ulaşabileceği bir tasarıma sahip değildir. Kentsel mekânın kullanımı iş, eğitim, tüketim, üretim, eğlence gibi etkinlikler aracılığı ile gerçekleşmektedir. Bu etkinlikler faaliyetlerde kendine yer bulamayanlar özellikle yetersiz erişim şartlarına sahip olanlardır. Kapitalist kentlerin eşitsizlik üreten yapısı kentte yaşayanları ayrıştırırken çeşitli hizmetler, fırsatlara ve olanaklara erişimlerini de belirler. Eğitime, sağlığa, sosyal yardımlara, istihdam olanaklarına vb. erişim sınıfsal, cinsiyet, etnik, kültürel olarak farklılık gösterdiği gibi bedensel olarak da farklılık gösterir. Bu farklılıkların sıralamasında her zaman sınıfsallık en alt basamağı oluşturur. Diğer farklılıklar buradan devam etmektedir. Sakat birey, sınıfsal yapı itibari ile üst sınıfa mensup ise, alt sınıflara mensup bir sakat bireyden daha fazla erişim imkânına sahiptir. Yoksul kesimde yeti yitimi daha derin ve büyük bir sorun olarak yaşanır. Yoksulluk gibi yeti yitimli nüfusun dağılımı da gelişmiş güzel değildir. Sakatlık sadece kurbanlarının yoksulluğunu garanti etmez aynı zamanda ve önemli oranda yoksulluk sakatlığın en büyük nedeni olmayı garanti eder.²⁸

Bu açıdan erişim nasıl sınıfsal ve bedensel özellikler tarafından belirleniyorsa ulaşım da aynı şekilde belirlenmektedir.²⁹ Bir yerden bir yere gitmek gibi basit bir eylem olarak düşünülen ulaşım, kentsel mekân arasında dolaşım, kentsel mekânın ve toplumsalın örgütlenişi ve dokusu itibarıyla günümüzde bir sakat için pek çok güçlüğü içinde barındırır.³⁰ Ulaşım, kent içinde yapılan tüm yolculukları, hareketliliği kişisel ya da toplu olan yolculukları kapsar. Kentsel mekân formlarının oluşumunda etkindir. Kentsel ulaşım bir kentte aktivitelerin dağılımını, arazi kullanımını da belirler. Teknoloji ile birlikte ulaşımın gelişimi yaygınlaşması tarihsel olarak ulaşılabilirliği genişletmiş ve hızını arttırmıştır.³¹ Kapitalist kentlerin mekânsal olarak genişlemesi feodal üretim tarzında daha sınırlı bir alanda hareket edebilme şansı bulan sakat birey için uygun koşullar yaratılmadığı için hareketinin kısıtlanmasına yol açar. Tüm bunların yanı sıra hangi özelliklere sahip bedenlerin kentsel mekânda bulunabileceğini belirler. Ulaşımı sağlamaya dönük alt yapı, araçlar ve toplu taşıma kentsel mekândaki hareketliliği biçimlendirmektedir. Toplu taşımanın tüm kentlilerin kullanımına açık bir kamu hizmeti olması³² gerekirken yeti yitimli bireylerin kullanımına uygun olmaması, ulaşım erişimi engelleyerek kentsel mekânda en dışlayıcı mekanizmalardan birini oluşturur. Ulaşımın bir kesim için erişilemez olması durumunda ise,

²⁸ Micheal Oliver, a.g.e., s.13.

²⁹ Erişim ve ulaşım çoğunlukla aynı anlamda kullanılmaktadır. Ancak bu çalışmada ulaşım mekânsal anlamda bir hareketliliği ifade ederken erişim özellikle hizmetlere ve fırsatlardan faydalanmayı ifade etmek için kullanılmaktadır.

³⁰ Erişilebilirlik/ulaşılabilirlik kapsamında gelişmiş pek çok ülke gibi Türkiye'de de çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle ulaşım konusunda kentsel mekânda özellikle ortopedik sakatlara ve körlere yönelik alt yapı, ulaşım araçlarında düzenlemeler yapılmaktadır. Bu düzenlemeler kapitalizmin sakatlayıcı özelliğinden vazgeçtiğini değil Lefebvre'nin belirttiği mekânda üretimden mekanın üretimine geçtiğini ve Harvey'in (*Sermayenin Mekânları ve Sosyal Adalet ve Şehir* isimli eserlerine bakılabilir) bahsettiği sermaye birikimi süreçlerinden krize giren sistemin sermayenin 2. Çevrimi ile krizi aşma refleksidir. Doğal olarak bu refleks tek başına değildir. Kapitalizmin dezavantajlarını avantaja çevirme "yeteneği"nin, toplumsal farkındalık, hak mücadelesi ve sakatların özellikle gelişmiş ülkelerdeki sakat hareketinin bir sonucu olarak okunabilir. Bu konu farklı bir yazının konusu olacak kadar geniş olduğundan, bu çalışma kapsamına alınmamıştır.

³¹ Metin Şenbil, "Ulaşım", *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, Der.: Melih Ersoy, Ninova Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.260-261.

³² Ela Babalık Sutcliffe, "Toplu Taşıma", *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, Der.: Melih Ersoy, Ninova Yayıncılık, İstanbul, 2012, s.439.

“Toplumsal sonuçlar bakımından ayrımcı bir kent yaratılıyor. Çünkü herkes eşit şekilde hareketli değil, insanların uzaklıkla ilgili sıkıntılarının üstesinden gelmelerini sağlayacak olan yollardan biri olan kent içi toplu ulaşım asla herkese garanti edilemez.”³³

Oluşturulan bu mekanizma yeti yitimli olan bireyin kentsel mekânda hareketini kısıtlamakta, engellemekte, kişilere ve/veya belli mekânlara bağımlı hale getirilmekte ve toplumsal ilişkilerde bağımsız hareket edemeyen, acınacak bir duruma düşürülmektedir. Ama bu durumda genellikle kentsel mekân ve hareket etmeyi sağlayan mekanizmaların sakatlayıcı yönü dikkate alınmaz, “doğal” görülür. Kentsel mekân-toplumsalın ilişkisi ve birbirini besleyen bir yapıya sahip olması yeti yitiminden kentsel mekânda ulaşım aracılığı ile sakatlık yaratmaktadır.

Gündelik hayatın önemli bir parçasını oluşturan ulaşım kentlerde nasıl yaşadığımızı, nasıl var olduğumuzu gösteren ayrıntılardan birisidir. Lefebvre’nin³⁴ dediği gibi asıl değişim gündelik hayatın esrarengiz derinliklerinde olup biter. Gündelik hayatın çok sıradan görünen ama pek çok yönü ile mekânı, toplumu ve kapitalist üretim tarzını sakatlık bağlamında ulaşım gösterebilmektedir.

İstanbul’da Sakatlık

İstanbul iki kıtayı birleştirme özelliği ve çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yapmış olması ve onlara ilişkin tarihi, doğal güzelliği onu her zaman çekici kılmıştır. Kapitalist dönemde ise bu tarihin yanına üretim ve yeniden üretimde yer kapmaya çalışan bir İstanbul eklenmiştir. Kapitalizmin bir kenti olması aynı zamanda toplumsal çatışmanın da alanı haline getirmiştir.

Çoğunlukla “sağlam” bedenlerin İstanbul’u anlatılmış, tarif edilmiştir. Bu kentte yaşayan, bu kentin sakatladığı insanlar yok sayılmış, görmezden gelinmiştir. Ancak her türlü zorluğa karşılık İstanbul’a tutunma çabası vardır. İstanbul pek çok insan için olduğu gibi sakatlar için bir mücadelede, hatta her dakikası ve zerresi mücadele içeren bir alandır. Belki onun için sakat bireyler İstanbul’dan bahsederken, onu, ulaşılamayan bir sevgiliden bahseder gibi büyük bir sevgiyle “aşk”la anlatmaktadırlar. İstanbul onlar için sürekli ulaşmak için çabaladıkları kimi zaman ulaştıklarını sandıklarında mutlu oldukları bir kenttir.

Yıldan yıla büyüyen mekânsal olarak genişleyen İstanbul’da yaşayanlar için ulaşım başlı başına önemli bir sorundur. Sakat bireyler için bu daha da katmerli derin mevzuları içeren bir sorun olmanın ötesinde sakatlığı da yarattığı, hayati tehlike içerdiği için önemlidir.

İstanbul

İstanbul ekonomi, nüfus ve siyasi açıdan Türkiye’nin başta gelen kentlerinden biridir. Ayrıca nüfusa oranla sakat sayısına bakıldığında İstanbul’un içinde bulunduğu Marmara Bölgesi % 22,7 oranı ile yoğun sakat nüfusa sahip bölge³⁵ olduğu görülür. 2002 yılında yapılan çalışmaya³⁶ göre Türkiye’nin nüfusunun %12,29’unu sakat bireyler oluşturmaktadır. Ancak Türkiye’de geniş kapsamlı ve güncel olarak sakat sayılarını veren herhangi bir araştırma yoktur. Çeşitli resmi kurumlara kayıtlı olanların, sakatlık raporu, maaşı alanlar veya belediyenin yaptığı çalışmalar ile kayıt altına alınanlardan oluşturulan sayılar bulunmaktadır. Herhangi bir kayıt yaptırmayanlar bu sayıya dâhil değildir. Bunun için sakat birey sayısı net olarak bilinmemektedir. 2008 yılında İstanbul Büyükşehir verilerine göre kayıtlı 45.778, 2009 yılında Bağcılar Belediyesi’nin düzenlediği 9. Engelliler Şurası’nda ise kayıtlı sakat birey sayısının 168 bin olduğu belirtilmiştir.³⁷ Fakat genel Türkiye ortalaması olarak verilen %12,29 oranı³⁸ ile TÜİK’in verilerine göre³⁹ İstanbul nüfusu 13.854.740 olarak alındığında İstanbul’daki sakat sayısı 1,5 milyonu geçmektedir.

³³ Rob Imrie, a.g.m., s.337.

³⁴ Henri Lefebvre, a.g.e., s.143.

³⁵ İsmail Tufan, Özgün Arın, Türkiye Özürlüler Araştırması 2002 İkincil Analiz, TÜBİTAK, Ankara, 2006, s.17.

³⁶ Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye Özürlüler Araştırması, ÖZİDA, Ankara, 2002.

³⁷ Bağcılar Belediyesi, 9. Engelliler Şurası, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.37.

³⁸ Bu oranda tek tek yapılan bir sayımın sonucu olmamakla birlikte Türkiye Özürlüler İdaresi tarafından yaptırılan en geniş kapsamlı çalışmanın sonucu bulunan bir orandır.

³⁹ TÜİK, “Nüfus Projeksiyonları” Haber Bülteni, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15844>, Erişim:20.01.2014.

Alan Çalışması

Çalışma kapsamında ortopedik ve görme yeti yitimi olanlar ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Nitel araştırma yönetimiyle gerçekleştirilen alan çalışmasında 19 kişi ile derinlemesine mülakat yapılmış, mülakat tekniğine uygun olmayan 2 görüşme elendikten sonra 17 görüşme dikkate alınmıştır. Katılımcıların 8'inde ortopedik 7'sinde de görme yeti yitimi bulunmaktadır.

İstanbul'da ulaşımı nasıl sağladıkları ve İstanbul için ne düşündüklerine ilişkin olarak sorulan sorulara ilişkin mülakat 17 kişi ile Mart-Nisan 2012 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmecilere yarı yapılandırılmış soru formu uygulanmıştır. Kartopu tekniği ile ulaşılan katılımcıların 7'si kadın 10'u erkektir. 13 kişi İstanbul'a farklı bir kentten gelmiştir. Ailesi İstanbul'a göç ile başka bir kentten gelmiş, ancak kendi İstanbul doğumlu olan 4 kişi bulunmaktadır. İçlerinde doğuştan yeti yitimli olarak doğanlar (13 kişi) olduğu gibi çeşitli hastalıklardan ve kazadan dolayı sonradan (4 kişi) yeti yitimine uğrayanlar bulunmaktadır. İstanbul'un her iki yakasında da oturan katılımcılara çalışmanın amacına uygun olarak kentsel mekânda bir şekilde bulunan, bulunmaya devam edenlerden oluşmuştur. Kartopu tekniği ile ulaşılan görüşmeciler onun için çalışan veya daha önce çalışmış (şimdi emekli veya iş arayan) olan, aynı zamanda sakat derneklerinin çalışmalarına katılan üye veya üyelerin arkadaş çevrelerindendir.

Katılımcılara, kentsel mekânda ne kadar ve nasıl hareket edebildiklerini ulaşımın hayatlarını nasıl etkilediğini anlamaya yönelik sorular sorulmuştur. Bu sorular ile mekânda hareket ederken bir yere ulaşmaya çalışırken kentsel mekân- toplumsal ilişkinin nasıl içiçe geçtiği, İstanbul'a ilişkin tüm dışlayıcı deneyimlerine rağmen İstanbul'un neden vazgeçilmez olduğu anlatımların ışığında anlaşılmaya çalışılmıştır.

İstanbul'da Ulaşım

Gündelik hayat içerisinde kendine kentsel mekânda bir şekilde yer açan sakat bireylerin İstanbul'da hareket etme konusunda karşılaştıkları zorlukların ufak detaylardan başlayarak daha kapsamlı düzenlemelere kadar uzandığı görülmüştür. İstanbul, inşaat halinin süreklileştiği bir kentsel mekân hareket edebilmek için sürekli tetikte olmayı gerekli kılmaktadır. Hem kafa hem beden olarak ulaşım, yorucu ve cesaret isteyen bir durumdur.

Gündelik yaşamlarını devam ettirmeye çalışan sakatlığı bulunan bireyler her şeyden önce "normal" bir İstanbul'da yaşayan bireyin kentsel mekânlar arasında ulaşmaya çalıştığında yaşadıklarından çok farklı şeyler yaşamakta ve hissetmektedir. Bağımsız hareket etmekte zorlandıkları pek çok alan olduğunu ve bunları yaşantılarından örnekler vererek anlatmaktadırlar. Ama önemli noktalardan biri düşüncelerinin engellenmesidir. Bir yerden bir yere giderken "nasıl gidecekleri" dışında bir şey düşünmeleri, fark etmeleri engellenmektedir. Çünkü sakat kişi bir yere ulaşabilmek için uygun yol, araç ve yardım bulmaya çalışmak, zorluklara çözümler üretmek, hesaplamalar yapmak, sürekli dikkat etmek zorundadır.

*"Bir yerden bir yere ulaşım ciddi problem... Biz engellilerin özgür düşünmesini de engelleyen önemli faktörlerden bir tanesi. Eğer kişi belli bir yerden belli bir yere giderken ben o yere ulaşabilmek için hangi yolları kullanayım diye aklımda... [ise] başka bir şey düşünemez.... Bu özgür düşünmesini engeller."*⁴⁰

Görüşmeciye göre yeti yitimi olan birey hareket etmeye çalıştığında önüne çıkarılan engelleri alt edebilmeyi düşünmek zorunda bırakılmaktadır. Bu zorunluluktan kaynaklı olarak kentsel mekân bireyi sakatlamasının yanı sıra yormakta, tek yönlü düşünmesini, çevreyle ilgilenmesini engellemektedir.

Kentsel mekânda yapılan değişiklikler kentte yaşayan pek çok insanı etkiler. Özellikle yaşlılar, çocuklar ve sakatları daha çok etkiler. Alışılmış, öğrenilmiş bir mekânın değişimi sakat kişiler üzerinde (eğer kendilerine uygun hale getirilmemişse) olumsuz etkileri olmaktadır. Bireyin kentsel mekânda hareket ederken kendisine çizdiği yoldan, oluşturduğu stratejiden ve uy-

⁴⁰ A.G., Erkek, 40, 4 Nisan 2012.

guladığı taktiklerde değişiklik yapması gerekmektedir. Görmediği ve yürüyemediği veya yürümekte zorlandığı için o mekânı tanıması, o mekâna göre kendini uyarlaması zaman almaktadır. İstanbul'a kendini kabul ettirmeye başlamışken yeniden uzaklaştırılmış olmaktadır. Bir bakıma her gün gibip geldiği, bildiği İstanbul, yapılan değişikliklerden dolayı sakat kişiyi yabancı hale getirmektedir.

“Bir de sürekli değişim oluyor. Kentsel değişim olduğu için sürekli değişim şöyle bir şey oluyor bundan bir sene önce gittiğimiz yere bir sene sonra gittiğimiz de çok büyük değişiklik hissediyoruz ve ya başka bir yere geldik zann ediyoruz... Yani bir defa değişiklik yapılırsa da öyle kalsa sorun değil ama sürekli bir şeyler değişiyor. Kaldırımlar sürekli yenileniyor, yollar sürekli değişiyor, yenileniyor cadde düzenlemeleri yapılıyor. Sürekli değiştiği için bu bizi zor durumda bırakıyor. Tabi gittiğimiz yerde yabancılık çekiyoruz. ... Bize sorun çıkarıyor.”⁴¹

İstanbul, kapitalist kent olmanın tüm özelliklerini bünyesinde taşımaktadır. Çalışma esas değer olarak alındığından çalışabilecek “sağlam” bedene sahip olanlar için ulaşım düşünülmektedir. Çalışanların işyerine gidip gelirken veya diğer etkinlikler için kullandığı toplu taşıma her zaman sorunludur. Yapılan düzenlemeler, planlamalar, “normal” bedene sahip insanların işe gelip gideceği, hatta onların bile fazlasıyla zorlanacağı bir şekilde yapılmaktadır. Kentsel mekânda hareketliliği sağlamada kullanılan yollar, araçlar sakat bireyler için oldukça sıkıntılıdır.

Araba ve insan trafiğini ayırmak ve yayaların rahat hareket etmesini sağlamak için yapılan kaldırımlar sakat bireyler için aynı şeyi ifade etmemektedir. İstanbul'un pek çok kaldırımsız yolu olmakla birlikte, olan kaldırımlar da işlevine uygun kullanılmamakta veya farklı işlevler için kullanılmaktadır. Yayaların kullanımı için yapılan kaldırımlar, yayaları taşıt trafiğinden ayırdığı için daha güvenli olması beklenir. Kaldırımlar yürüyerek ulaşımı sağlamanın bir aracıdır. Ancak bu sayılanlar “normal” bedenliler için söylenebilir. İstanbul kaldırımları sakat bireyleri istememektedir. Çünkü kaldırımlar “işgal” altındadır.

“Kaldırım üzerlerinde işte işgaller söz konusu bu işgaller bizim rahat yürümemize engel oluyor daha çok yolda yürümeye kalkıyoruz. Yolda da trafik, arabalarla büyük sorun yaşıyoruz.”⁴²

Bu işgal bir anlamda sakatların nerede nasıl bulunması gerektiğini belirlemektedir. En rahat yürünebilecek alanlar olması gereken kaldırımlar tabelalar, direkler ve ağaçlar ile donatıldığından görme yetisi olmayanlar için hayati tehlikelere yol açabilmektedir. Tekerlekli sandalye kullanıcısı sakatlar ise kimi zaman kaldırıma bile çıkamamaktadır.

“Özellikle kaldırımlarda çok sorun yaşıyoruz... Kaldırımlar en rahat yürüyebileceğimiz yerler. Arabalarını koyuyorlar, direkler dikeyyorlar, gelişigüzel tabela koyuyorlar. Lokantanın önünden geçiyorsun, içerisi yetmiyor, dışarıya atıyorlar masalar, sandalyeler. Tabi çarpıyorsun. Yukarıya tabelayı alçak asıyorlar, yürürken kafamı çarpıp vurabiliyorsun.”⁴³

Görüşmeci işe giderken tekerlekli sandalyesi ile sürekli taşıt trafiğinin olduğu ve oldukça yoğun bir yolu kullandığını belirtmiştir. Neden kaldırıma kullanmadığı sorulduğunda şöyle demektedir:

“Çünkü... kaldırımlar var ama, o kaldırımları kullanamadığım için ne yapabilirim caddeden gitmek zorundayım... Yani hep dediğim gibi eve gidip geldiğimde işe gidip geldiğimde hep dualarla gidip geliyorum...”⁴⁴

Kaldırımları kullanamadıkları için taşıt yolunu tercih eden katılımcılar buranın kaldırıma göre daha az tehlikesinin olduğunu, en azından bir uyarıcı olabileceğini (arabanın korna çalması gibi) belirtmektedirler. Yolu tercih etmelerini kaldırımlarda karşılaştıkları zorlukların bir sonucu olarak, bir çözüm yolu olarak anlatmaktadırlar. Katılımcılardan hem tekerlekli sandalye kullanıcısının hem de körlerin kaldırım yerine yolu tercih etmeleri, farklı yeti yitimleri olmalarına karşın benzer sebeplere dayanmaktadır.

⁴¹ S.D., Erkek, 49, 20 Mart 2012.

⁴² S.D., Erkek, 49, 20 Mart 2012.

⁴³ B., Erkek, 39, 21 Mart 2012.

⁴⁴ N.N., Kadın, 40, 4 Nisan 2012.

“Caddede yürüyorum ben genelde. Diyorum “en azından kulağım duyuyor” diyorum. Kaldırımı hiç kullanmıyorum. ...en azından araba geldiğinde korna çalınca daat diye ben duruyorum, araba çekip gidiyor. Ama kaldırımda hayatta yürüyemiyorum. ... Birde ağaç dikiyorlar küt diye kafanı çarpıyorsun. Tabela çakıyorlar ortaya ondan sonra bir şey, kocaman bir şey dikiyorlar, beton koyuyorlar dizini, ayağını çarpıyorsun. Rasgele koyuyorlar yani.”⁴⁵

İstanbul’un kimi yerlerine “Erişilebilir İstanbul -2012” çalışmaları kapsamında, İmar Yasası gibi yasalar, çeşitli kurum ve kişilerin açtığı davalar sonucunda çeşitli mekânsal düzenlemeler de yapılmaktadır. Ancak yapılan düzenlemeler kısmidir, bir bütünlük arz etmemektedir. Belli bir standardın olmaması, yapılanların uygulanmaması söz konusudur.

“Kaldırımları en aşağı indirmesi lazım, rampaları rahat çıkacağımız gibi yapmaları lazım. Bazı şeylere gidiyoruz oyun yerlerine gidiyoruz, bazılarında rampa var bazılarında yok.”⁴⁶

Yapılan düzenlemeler bütünlüklü bir planlama çerçevesinde yapılmadığı için daha büyük sorunlara da yol açabilmektedir. Düzenleme yapıldığını düşünerek hareket eden tekerlekli sandalye kullanan bir görüşmeci kaldırımın bir ucunda kaldırıma çıkabiliyor ama diğer ucuna geldiğinde ineceği rampanın önü kapatılmış olabilmektedir. Bu durumda yardım istemektedir.

“Mecbur arkadaşlar geliyor, yardımı oluyor, kaldırıyorlar, indiriyorlar kaldırımda. ..kaldırımda yüksek, çok yüksek olmasa yine iniyorum... olmazsa mecbur yine aşağı kadar ineceğim, bir yerde rampa yapmı ora kadar geliyorum. Bakıyorum kapatmışlar, mecbur yine iki yüz metre ileri gidiyorum.”⁴⁷

Mevcut sistemin çalışmayı merkezi yere koyması ve çalışmanın en verimli en fazla artı değer üretebilecek olan standart beden ve yetilere sahip insanlar tarafından gerçekleştirilmesine yönelik bir örgütlenmesi söz konusudur. Bu örgü, farklı bedenleri, yetilerde eksikliği olanları dışlamaktadır. Dışlama, çalışmadığı, üretmediği için hem üretimde hem de yeniden üretimde gerçekleşmektedir. Çalışma ve kentsel mekânda bulunma, yeti yitimi olanlara uygun görülmemektedir. Görüşmecilerin hepsi bir şekilde çalışan ya da daha önce çalışmış olan kişilerdir.⁴⁸ Mekânsal ve toplumsal olarak fark edilmeyen sakat bireyler bir şekilde fark edildiğinde de kabul görmemektedir. İşe gidip gelirken görüşmeciler İstanbul’un diğer sakinlerinden çeşitli olumlu tepkiler aldıkları gibi (bu alınan tepkiler “sakat ama çalışıyor” türünden olmaktadır ki bunun da olumlu olup olmadığı tartışmaya açıktır) daha fazla olumsuz tepkiler almaktadırlar.

“Valla kimisi diyor ki “kardeşim görmüyorsun senin sokakta ne işin var?” diyor ben de “senin ne işin var?” diyorum.”⁴⁹

“... örneğin ben gidip geliyorum “senin bu yağmurda ne işin var dışarda” Sana ne kardeşim ya...”⁵⁰

Kentsel mekândaki düzenlemelerden kaynaklı olarak zorluk çeken sakat bireyler aynı mekânı kullanan insanların olumsuz eleştirilerin maruz kaldıkları gibi hareketlerine de maruz kalmaktadırlar. İstanbul’da var olabilmek için yaratılan önlerine çıkarılan zorluklarla boğuşurken diğer yandan “normal/standart” bedenlere, yetilere sahip bireyler için acıma ve ibret nesnelerine dönüşmektedirler. Bu toplumsal ilişki kurmayı engelleyici dışlayıcı bir tutum haline gelmektedir.

“Ya mesela biz bazen elimizde bastonla geçiyoruz “vah yazık! Hani Allah kimseyi böyle etmesin” ya yani bu sözlerle veya ne bilim işte kolunuzdan tutuyorlar “yazık Allah sizin gibi kimseyi etmesin.” Biz bize böyle hani acıyarak davranıyorlar.”⁵¹

“Bakıyorlar diyosun, şey ibret almak için bakıyorlar diye düşünüyorsun. Önceden baktıklarında acıyorlar mı diyordum. Niye böyle bakıyorlar diyordum.... Ben topluluklara fazla girmeyi sevmiyorum.”⁵²

⁴⁵ F., Kadın, 39, 21 Mart 2012.

⁴⁶ H.İ., Erkek, 43, 6 Nisan 2012.

⁴⁷ O., Erkek, 44, 6 Nisan 2012.

⁴⁸ Görüşmeciler arasında çalışmayan sadece 17 yaşında bir kişi bulunmaktadır. Bu tekerlekli sandalye kullanan görüşmeci de her yere arkadaşlarıyla gittiğini gezdiğini belirtmiştir.

⁴⁹ F., Kadın, 39, 21 Mart 2012.

⁵⁰ N.N., Kadın, 40, 4 Nisan 2012.

⁵¹ H., Kadın, 31, 20 Mart 2012.

⁵² E., Erkek, 17, 6 Nisan 2012.

Acımanın dışında görüşmecilerden hareketlerini doğrudan engelleyen kazara olan davranışlarla da karşılaşmalar olmaktadır.

“Bastonumuzla işte yürürken insanların çok böyle hareketli olup böyle bize çarpmaları. Ne bilim işte duyarsız olmaları tabi duyarlı insanlarda var. Ama duyarsız daha çok var. Örneğin yolda gidiyorsun elinde baston. Adam geliyor bir vuruyor, bastonu tepetaklak gönderiyor.”⁵³

Görüşmecilerin açıkça ifade ettikleri gibi İstanbul’da rahatça dolaşmaları, toplumsal ilişki mekânından dışlanmamaları mümkündür. Kentsel mekânda yapılacak düzenlemeler ve bunların uygulanması gerekmektedir. Ancak yapılan düzenlemelerin kullanılmaması sakatların çalışmadıkları yani üretimde ve yeniden üretimde olamadıkları olmamaları gerektiğinden kentsel mekânda da yani kısaca gündelik hayatta olmamaları normalleştirilmekte. Yapılan düzenlemelerde sakatları muhtaçlık ve acıma nesnesi olarak sınıflayan sistemin genel ideolojisi kapsamında günlük yaşama zaten kabul edilmemektedirler. Bunu günlük hayatta yaşayan deneyimleri üzerinden en azından hisseden görüşmeciler kendilerinin gerekli düzenlemeler ile kimseye muhtaç olmayacaklarını belirtmektedirler.

“Hiç yardım istemeyiz, kimseye ihtiyacımız yok. Sadece duraklarda varırız, şu gelenin numarasını sorarız vatandaşa. İneceğimiz yeri de biliriz biz(...).Bize şimdi otobüste sinyalizasyon var, ses var. Şoför açmıyor. Ben şoföre diyorum “bunun sesini aç” veya kapatıyor, ding dongdan anlıyorum ki o otobüste sesli sistem var. Sesleniyorum orada vatandaş sesleniyor, “nerede ineceksin?” “Sana ne nerede ineceksem inerim.” “Ben sana söylerim.” “Niye sen söyleyesin” diyorum.”⁵⁴

“Caddeleri geçerken muhakkak yardım alıyorum caddeleri kavşakları yardımsız gelmenin imkânı yok. Dediğiniz bu alt yapı buna uygun olsa, sesli ışıklar, yaya geçitleri uygun olursa tabi geçebiliriz. Ama böyle yerler çok çok az.”⁵⁵

Ayrıca bazen görüşmecinin belirttiği gibi sakat bireylerin hareketleri gözetim altında olabilmektedir. O zaman karşıdan gelen tepkiden kaynaklı olarak panikleymeyebilmektedirler.

“Bir de en ufak bir şeyde karşımızdaki insan hemen tereddüt ediyor, panik yapıyor. Onun yüzünden kaza yapabiliyoruz. Yoksa kimse müdahale etmese, paniklemese ben rahat rahat yürüyorum. Bildiğim yerde bazen niye kaza yapıyorum. Milletin paniğinden dolayı. Mesela en ufak bir sendelemede insanlar hemen korkuyorlar.”⁵⁶

Ulaşımın sağlanamaması durumunda, yeti yitimli bireyler belirli mekânların dışına çıkamamakta, farklı mekânlarda bulunamamaktadır. “Normal” bir birey gibi mekânlara ulaşamamaktadır. Kentsel mekânlara ulaşamama günlük hayatlarını farklı yaşamalarını getirmektedir. Ulaşım için araç kullanımında da benzer zorluklar yaşamaktadırlar. Özellikle otobüslere binerken rampaların olmaması, kaldırımların yüksekliğinden dolayı otobüsün durağa tam yaklaşamaması, sesli bilgilendirmenin yapılmaması, kalabalık olması görüşmecilerin belli başlı sorunlarını oluşturmaktadır. Böyle sorunlar yaşanmasının yanı sıra zorluk yaşamadığını söyleyen görüşmeciler de bulunmaktadır. Zorluk yaşamadığını söyleyen görüşmeciler metroyu kullanmaktadırlar. Metroyu kullanan tekerlekli sandalye kullanıcılarından birisinin kullandığı tekerlekli sandalyenin ön tekerlekleri büyük olduğu için metronun platforma tam yanaşamamasından dolayı arada kalan boşluğa takılmamaktadır.⁵⁷ Aşağıda görüşmecilerin belirtildiği gibi yeti yitiminden dolayı kullanılan aracın niteliği ulaşımında kolaylıklar sağlayabilmektedir.

“Metroyla geliyorum. ...benim arabam büyük teker rahatla kullanıyorum.”⁵⁸

“Benim gibi bir engelli için zorluk yoktur. Metroya atladım mı her yere gidersin... Metroya atla her yere git.”⁵⁹

⁵³ A., Erkek, 41, 20 Mart 2012.

⁵⁴ A.B., Erkek, 56, 22 Mart 2012.

⁵⁵ C., Erkek, 56, 22 Mart 2012.

⁵⁶ Ö., Erkek, 31, 20 Mart 2012.

⁵⁷ Metroyu kullanabilen görüşmecilerin kullanamayan görüşmeciden kullandıkları tekerlekli sandalye farklıdır. Ön tekerleri küçük olanlar metronun platforma yanaşamamasından dolayı zorluk çekmekte teker boşluğa girmektedir. Ama ön tekeri büyük olanlarda veya tek teker olanlarda bu zorluk yaşanmamaktadır.

⁵⁸ O., Erkek, 44, 6 Nisan 2012.

⁵⁹ E., Erkek, 17, 6 Nisan 2012.

İstanbul'u Kıyaslama

Görüşmeciler genel olarak İstanbul'u geldikleri veya bildikleri kentlerle, kırsal alanlarla kıyasladıklarında olumlu değerlendirmektedirler. Fakat görüşmecilerden biri küçük yerlerin ulaşım açısından daha fazla imkânı olduğunu belirtmektedir. Bu katılımcı görmesindeki yeti yitimine rağmen memleketinde bastonsuz dolaşabildiğini ama İstanbul'da bastonsuz dolaşmanın mümkün olmadığını ifade etmektedir.

“Ben daha önce yaşadığım için memlekette Bafra'daydık hatta orada baston da kullanmıyordum. O zamanda İstanbul'a gelmeden önce... baston falan bilmiyordum, bastonsuz dolaşabiliyordum. ...problemler olmuyor değildi oluyordu ama dolaşıyordum İstanbul'da bastonsuz dolaşamazsınız imkânsız.”⁶⁰

Özellikle görme yeti yitimine uğrayanlar için bağımsız hareket ve bunun için baston kullanımı önemlidir. İstanbul'da bulunan Reşitpaşa Körler Okulu (aslında burası Altı Nokta Körler Vakfı ve İstanbul Reşitpaşa'da bulunmaktadır, bulunduğu yerden kaynaklı olarak burası Reşitpaşa Körler Okulu olarak biliniyor) farklı illerden gelen pek çok görme yetisi ile ilgili sorunu olana bağımsız hareket, baston kullanımı, okuma yazma gibi konularda yardımcı olmaktadır. Görüşmecilerden biri bu okulu “bana hayat verdi”⁶¹ diye kendisi için olan önemini belirtmiştir. Sakat bireylerin yeti yitimleri ile kendisini hayattan dışlayan kentsel mekânda nasıl varolabileceğine ilişkin eğitim veren Reşitpaşa gibi okulların, merkezlerin olmaması ya da büyük kentlerde olması kentsel mekâna çıkışı doğrudan kısıtlayan bir erişim sorunudur. Bu açıdan İstanbul özellikle körler için bu yönüyle hayata tutunmanın fırsatlarına sahiptir. Eğitimle birlikte köy yerine göre mekânsal olarak belli bir kent düzeninin olması İstanbul'u çekici yapmaktadır.

“Bir de köy yerlerinde mesela, öyle gezmesi şey değil, burada belli bir düzen, belli bir çevre var. Orada kaldırım yok, kenar yok dere, tepe çamır... Hareket etme olanağımız o kadar değil. En çok görme özürlüler, genelde büyük şehirlerde daha çok iyi hareket ederler. Mesela burada, İstanbul'da daha rahat hareket ederim. Köyümden daha çok İstanbul'da hareket ederim rahat.”⁶²

“Orda, dışarda şöyle, köyde rahat rahat geziyordum. Ama kentsel deneyimim hiç yoktu. Mesela kasabaya iniyordum bile, ama elimde bastonda yoktu, böyle kasabaya indiğim halde hiçbir yere gidemiyordum. İnsanların yardımıyla ancak kasabada dolaşabiliyordum. Eğitim işte şöyle bağımsızlığımı belli bir güce geldim ama bizim oralar çok kırsal kesimdi. Yol mol hiçbir şey yoktu hani. Altyapı hiçbir şey yoktu.”⁶³

Benzer şekilde ortopedik yeti yitimi olanlarda büyük kentleri İstanbul'u eğitime ve sağlığa⁶⁴ erişim açısından tercih etmektedirler. Görüşmecilerden birisi Mardin diğeri Siirt'ten İstanbul'a öncelikle “tedavi” olabilmek için gelmişlerdir. Bu olanakların daha fazla olması nüfusunda yoğun olması yeti yitimli olanların de İstanbul'da fazla olmasını getirmektedir. İstanbul bu yönüyle de çekici gelmektedir.

Sakat birey, aynı sorunları zorlukları yaşayan kendini anlayabilecek ve paylaşımında bulunabileceği birilerini İstanbul'da daha kolay bulabilmektedir. Dernekler, çeşitli etkinlikler, iş olanakları belli bir çevre edinmeyi, toplumsal bağ kurmayı, kentin günlük hayatına katılmayı olanaklı kılan fırsatlar sunmaktadır.

“İstanbul kent olarak bence yaşanır. Sakin yerde de kör yapamaz. Kimi bulacaksın ki oralarda? İzmir de, Ankara'da biraz bulursun da diğer yerlerde kör özürlü biraz daha az. Kimi diyor oralarda daha çok. Bilmiyorum yani. Buralarda yollarda körler özürlüler dışarıya çıktıysa oralarda hiç çıkmaz, oralar biraz daha kırsal olduğu için aileler hiç bırakmaz.”⁶⁵

⁶⁰ S.D., Erkek, 49,20 Mart 2012.

⁶¹ A.B.Erkek,58, 22 Mart 2012.

⁶² A.B., Erkek, 58, 22 Mart 2012.

⁶³ A., Erkek, 41, 20 Mart 2012.

⁶⁴ Ortopedik yeti yitimi olanlardan farklı olarak tıp uzmanlarına ihtiyaçları ilerleyen yıllarla birlikte sürekli artmaktadır.

⁶⁵ F., Kadın, 39, 21 Mart 2012.

Görüşmecilerin büyük çoğunluğu İstanbul'u "bulunmaz" bir kent olarak tarif etmektedir. Bu değerlendirmenin altında ise İstanbul'un heterojen bir yapısının olması, görüşmeciler gibi yeti yitimlerinden dolayı ile aynı durumda olan bireylerin olduğunu bilmesi, onlarla iletişime geçebileceği olanakların olmasıdır. Küçük yerlerin, kentsel mekânlar gibi alt yapılarının olmaması kentlere göre daha fazla hareket kısıtlılığı getirmektedir. Aslında küçük yerlerde mekânsal özelliklerin yanı sıra hareket kısıtlılığını getiren önemli bir etken toplumsal ilişkiler olmaktadır. Küçük yerlerde herkesin birbirini tanıyor olması sakat bireyin kendini "aşmasına" ket vurabilecek ilişkiler olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca kendini "aşma" konusunda önemli bir aşama olan "kendisi gibi olanlar" ile bir arada olabilmeyi sağladığı için İstanbul küçük yerlere göre görüşmeciler tarafından tercih edilmektedir. İstanbul'da yeti yitimine uğramadan önce de yaşayan katılımcılar ise İstanbul'u önceden de "bildikleri" için yaşanabilecek bir kent olarak tanımlamaktadırlar.

"Başka İstanbul Yok"

Yapılan görüşmeler sonucunda görüşmecilerin İstanbul'da pek çok zorluğa katlanarak kentin gündelik hayatına dahil oldukları ya da kendi gündelik hayatlarına İstanbul'u dahil ettikleri görülmektedir. İstanbul mekânsal-toplumsal olarak yeti yitimi olan görüşmecileri sakat hale getirmektedir. *"Yaşamın eleştirisi insanların oldukları şeyi olduklarını sandıkları şeyden yaşadıkları şeyi düşündükleri şeyden ayıran marjın incelenmesinden ibarettir."*⁶⁶ İstanbul'a aşkla bağlı olan alan çalışması kapsamında görüşülen görme ve ortopedik yeti yitimi olan görüşmeciler bir bakıma, Lefebvre'nin bahsettiği marjı anlatmaktadırlar. Çünkü yukarıda bahsettikleri tüm zorluklara, yoksunluklara, çatışmalara karşın "başka İstanbul yok"tur. İstanbul "tek"tir, mücadele ve bin bir zorlukla ona dahil olmaya çalışmak bir bakıma bu karşılıksız "aşk"ı da ilmek ilmek örmenin başka bir halidir. İstanbul'a duyula "aşk" insanın kendine de ayna tutmasıdır.

*"Görme engellinin en güzel yaşam süreceği yer bence İstanbul. Şimdi hem büyüklüğü açısından, aradığı her şeyi bulma açısından, ulaşım açısından ne bileyim yani aklına gelebilen sosyal aktivitesi çok olan, birçok alanda ya da ben İstanbul'da yaşadığım için mi bana öyle geliyor, ben başka şehirlere gittiğim zaman beğenmiyorum. Yani İstanbul çekiyor beni."*⁶⁷ *"Duygusal anlamda çok harika (gülerek) eskiden de gördüğüm için şimdi başka bir yere gittiğim zaman ruhum sıkılıyor. Sanki burada böyle manzara çıkmış... gibi (...)* Başka İstanbul yok."⁶⁸

Kentsel mekân düzenlemelerinin yeti yitimli bireylere göre yapıyor olması dışarı çıkan yeti yitimli sayısını arttırabilir. Böylece günlük hayatta sık karşılaştığımız "sıradan" bireyler haline gelebilirler.

Sonuç

Sakat kişilerin hareketini engelleyen fiziksel tasarımlar yapılar, ortalama bir hareket düzeyine sahip yolcuları varsayan dışlayıcı ulaşım araçları, ortak bir yeti düzeyini varsayan kamu bilgilendirme biçimleri dışlayıcı kent yaşamının her yerine yayılmıştır.⁶⁹ İstanbul dışlayıcı bir kent olarak bu dışlayıcı mekânsal pratiklerinden daha fazlasına sahiptir. Fakat yine de vazgeçilmesi mümkün olmayan bir sevgili gibidir. İstanbul tüm zorluğuna rağmen sakatlar tarafından sevilmektedir.

Bu aşkın temeli İstanbul'un dillere destan "güzelliği" bir yana, sakat bireylerin "kendisi gibi olanları" bulabilme olasılığının çok olması, bir araya gelebilme bir anlamda kendini yalnız hissetmeme ve pek çok yere göre sakatlara yönelik eğitim, sağlık olanaklarının olmasıdır. Ona ulaşmak, onunla olmak için verilen emeğin çok fazla olması, belki de bu sevgiyi büyütmede, aşka çevirmektedir.

⁶⁶ Henri Lefebvre, a.g.e., s.151.

⁶⁷ B., Erkek, 39, 21 Mart 2012.

⁶⁸ C., Erkek, 56,22 Mart 2012.

⁶⁹ Brendan Gleeson, a.g.m., s.367.

Ayrıca İstanbul'a duyulan aşk, M. de Certeau'nun⁷⁰ kapitalizmin tüketimi arttırma taktiklerinden olan, vitrinin, nasıl seyredilerek tüketiciler tarafından taktiğin tersine çevrilmesinden bahsettiği duruma benzer. Bu durum bir bakıma kapitalist tüketime karşılık pasif bir "direniş"tir. Vitrin seyretme gibi kendini dışlayan İstanbul'a daha sıkı sarılmak da aslında pasif bir "direniş"tir. Çünkü İstanbul'un beklemediği bir durumun ortaya çıkışıdır. Yeti yitimli bireyleri mekânsal-toplumsal olarak yok sayma taktiğinin tutmamasıdır. Aktif bir direniş ile bunun kazanılması halinde İstanbul kendine duyulan aşka karşılık verecektir.

Kaynakça

- Bağcılar Belediyesi, 9. Engelliler Şurası, Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Certeau, Michel de, *Gündelik Hayatın Keşfi-I*, Çev.:Lale Arslan Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye Özürlüler Araştırması, ÖZİDA, Ankara
- Gleeson, Brendan, "Teknoloji Sakatlayıcı Kentin Üstesinden Gelebilir mi?", *Sakatlık Çalışmaları*, Ed. D.Bezmez vd., Çev.:F.B.Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Gottdiener, Mark, "Mekan Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru," çev.: H. Çağatay Keskinok, *Praksis*(2), 2001, ss.248-269.
- Harvey, David, *Postmodernliğin Durumu*, Çev.:Sungur Savran, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Harvey, David, *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev.: Mehmet Morali, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- Huot, Jean-Louis, Jean-Poul Thalmann, Dominique Valbelle, *Kentlerin Doğuşu*, Çev.:Ali Bektaş Girgin, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- Imrie, Rob "Sakatlayıcı Çevre Tasarımı", *Sakatlık Çalışmaları*, Ed. D.Bezmez vd., Çev.:F.B.Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Işık, İ. Emre, "Mekan ve Toplum", *Öznel Durumlar ve Mekanlar*, Der.: İ.Emre Işık, Yıldırım Şentürk, Bağlam Yayınevi, İstanbul, 2009, ss.13-23.
- Işık, Oğuz, "Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması", *Toplum ve Bilim*, Sayı:54-65 Güz/Kış, 1994, ss.7-38.
- Karl Marx, Friederich Engels, *Alman İdeolojisi*, Çev.: Sevim Belli, 2.Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1987.
- Lefebvre, Henri, *Gündelik Hayatın Eleştirisi I*, Çev.: Işık Ergüden, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Oliver, Michael, "Sakatlık ve Kapitalizmin Yükselişi", *Sakatlık Çalışmaları*, Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk, Çev. Ferit Burak Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Oliver, Michael, *The Politics of Disablement*, The Macmillan Press, London, 1990.
- Schriner, Kay, "Sakatlık Çalışmaları Perspektifinden Sakat İstihdamı Sorunları ve Politikaları: Bir Uluslararası Yaklaşım," *Sakatlık Çalışmaları*, Der. Dikmen Bezmez, Sibel Yardımcı, Yıldırım Şentürk, Çev. Ferit Burak Aydar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Sutcliffe, Ela Babalık, "Toplu Taşıma", *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, Der.: .Melih Ersoy, Ninova Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Şenbil, Metin, "Ulaşım", *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, Der.: .Melih Ersoy, Ninova Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Şengül, H. Tarık, "Planlama Paradigmalarının Dönüşümü Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme," *Kentsel Planlama Kuramları*, Der.: Melih Ersoy, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- Tufan, İsmail, Arın, Özgün, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002 İkincil Analiz*, TÜBİTAK, Ankara, 2006.
- TÜİK, "Nüfus Projeksiyonları" Haber Bülteni, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15844>, Erişim:20.01.2014.

⁷⁰ Michel de Certeau, a.g.e., s.

Tümertekin, Erol, *İstanbul İnsan ve Mekân*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.

Uçman, Abdullah, “Kitap Üzerine Birkaç Söz”, *İstanbul’a Dair*, Nihad Sami Banarlı, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2008.

Yırtıcı, Hilmi, *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

Yerel Siyaset ve Yerel Yönetimlerde Cinsiyetçi Örüntüler: İstanbul Örneği¹

Nihal ŞİRİN PINARCIOĞLU*

Özet

Genel olarak Türkiye’de ve özelde İstanbul’da kadınların ulusal ve yerel politikadaki temsil oranları oldukça düşüktür. Kadınların yerel politikadaki eksik temsili, kenti erkeklerden farklı deneyimleyen kadınların yerel siyasette yeterince temsil edilmediği anlamını taşımaktadır. Bu sorun, kadınların özgül gereksinimlerinin kentsel karar alma mekanizmalarına yansımamasına ve bu mekanizmalarda dikkate alınmamasına yol açmaktadır. Dolayısıyla yerel yönetimlerin kentsel hizmetleri cinsiyet körü olmakta, kadınların özgül gereksinimlerini dikkatte almadan sunulmaktadır. Bu çalışmada, kentsel (yerel) siyasetin formel karar alma mekanizmalarında kadınların eksik temsiline, bu durumun nedenlerine ve kentte yaşayan kadınların yaşamlarını nasıl etkilediğine, kentsel siyasetin erkek egemen bir alan olarak şekillendiği İstanbul örneğinde odaklanılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle yerel siyaset ve yerel yönetim kavramları ile Türkiye’deki gelişim süreçleri, yerel siyasetin kadınlar açısından neden önemli olduğu, kentin formel karar alma mekanizmaları olarak yerel seçilmiş meclislerde kadın temsili nicel ve nitel durumu ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin kentte yaşayan kadınlar için yürüttükleri faaliyetler ele alınmakta, bu kapsamda İstanbul’daki belediye meclis üyesi kadınların anlatılarına yer verilmektedir.²

Anahtar Kelimeler: Yerel siyaset, yerel yönetimler, cinsiyet eşitsizlikleri, İstanbul

Local Politics and the Local Governments Sexist Patterns: Example of Istanbul

Abstract

The rate of women’s representation in local politics is low generally in Turkey and specifically in Istanbul. Women’s under-representation in local politics means that women who experience the city different from men are not represented sufficiently. Because of this problem women’s specific needs are not considered in local decision making mechanisms. Therefore, local public services are gender blind and women’s specific needs are not taken into consideration. This paper points out the reasons of women who live in urban areas in sample of Istanbul where the structure of local politics is male-dominated. In this context, at first the concepts of “local politics” and “local government” and their historical development process are analysed. And then, the significance of local politics of women, number and conditions of women in city councils and Istanbul Metropolitan Municipality’s activities for women are discussed. Also, narratives from the interviews with women members of city council in Istanbul are included.

Key Words: Local politics, local governments, gender inequalities, Istanbul

¹ Bu çalışma, yazarın 2011 yılında tamamladığı “Yerel Siyasete Kadın Katılımı: İstanbul ve Kocaeli’nde Niteliksel Bir Araştırma” başlıklı doktora tezine dayanmaktadır.

* Dr., Kadın Emeği ve İstihdamı Platformu, nihalsirin@gmail.com

² Anlatılar, tez çalışması kapsamında yürütülen araştırmada görüşülen gruplardan biri olan belediye meclis üyelerine aittir. Bu kapsamda İstanbul’da çeşitli ilçe belediyelerinde yer alan 16 kadın meclis üyesi ile yapılan derinlemesine görüşmelerden alıntılara ilgili bölümlerde yer verilmiştir.

1. Yerel Siyaset ve Yerel Yönetimler

Yerel siyaset, geniş anlamıyla, yerel yaşamın tüm boyutlarını kapsayan, kentteki farklı grupların farklılaşan ihtiyaçlarını dikkate alan ve bu ihtiyaçlardan doğan beklentilerin karşılanması amacıyla yerel bağlamda geliştirilen çeşitli mekanizmaları da kapsayan bir etkinlik alanıdır.³ Diğer bir ifadeyle, “yurttaşların ortak yaşam çevresini ve yerel nitelikli ortak gereksinimlerini ilgilendiren fiziksel, toplumsal, kültürel ve ekonomik içerikli bütün kararları ve uygulamaları” (Alkan, 2000: 4) içermektedir. Bu tanımlara göre yerel siyasetin en temel amacı, kentsel yaşamın kalitesini yükseltmek ve kentte yaşayan tüm yurttaşların/kenttaşların (hemşerilerin) gereksinimlerini dikkate almaktır. Ancak yurttaşlar/kenttaşlar denildiğinde, türdeş olmayan bir kitleden söz edilmektedir ve ortak yaşam çevresi kentte yaşayanlar için farklı anlamlar taşımaktadır. Bu bağlamda yerel politikalar, “yurttaşlık (ve kenttaşlık) ile farklılık kavramları arasındaki uzlaşmayı sağlamak” durumundadır (Yuval-Davis’den aktaran Alkan, 2005: 57).

Öte yandan, yerel siyaset genellikle demokrasi, özgürlük, özerklik gibi değerlerle birlikte anılmakta; yurttaşlar/kenttaşlar ve yönetimi birbirine yakınlıktır, demokratik bir siyasetin temelini de bu yakınlık olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda yerel düzlem, demokrasi pratiğinin yapıldığı alan, yerel siyaset de demokratik deneyimin ilk basamağı olarak öne çıkarılmaktadır.

Belediye, İl Özel İdaresi ve Köy yönetimlerinden oluşan yerel yönetimler ise, kentin formel karar alma süreçleriyle ilgili yasal düzenlemelerin uygulayıcıları ve yerel siyasetin temel aktörlerinden biridir. Yerel yönetimlerle ilgili değerlendirmelerde öne çıkan söylem, yerelleşme ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesinin demokratikleşme açısından önem taşıdığına ilişkindir. Yönetimin yerelleşmesinin katılımı artırması ve demokrasiyi geliştirmesi beklenmektedir (Kurtoglu, 2004: 322). Yerel yönetimlere güç ve kaynak aktarımı, yerel halkın gereksinim ve taleplerinin daha kolay karşılanabileceği ve demokratik katılımı artıracığı kabulüyle yapılmaktadır (Şengül, 2009: 155).

Türkiye’de Yerel Siyaset ve Yerel Yönetimler

Türkiye’de yerel siyaset, 1980’li yıllarla birlikte gelişme göstermeye başlamıştır. 1980 ve öncesindeki dönemlere ait gelişmeler -yerel siyasetin kurumsal uygulayıcıları olan yerel yönetimler bağlamında- üç dönemde incelenebilir (Şengül, 2009: 160): Birinci dönem, cumhuriyetin kuruluşundan 1970’lerin başına kadar süren dönemdir. Bu dönemde yerel yönetimlerin, merkezi yönetimin uzantısı olarak görülmesi söz konusudur. İkinci dönem, 1970’lerden, 1980’lere kadar uzanan bir süreyi kapsamaktadır. Bu dönem, yerel yönetimlerin, özerklik arayışında olduğu ve 1973 seçimlerinden başlayarak kent yaşamında ve siyasal alanda daha fazla önem kazanmaya başladığı dönem olmuştur. Bu gelişmede, en temel yerel yönetim birimi olarak görülen belediye yönetimlerinin ilk kez iktidardaki partiden, sol eğilimli bir partiye geçmesi önem taşımaktadır. Bu gelişme, kent yönetiminde bir söylem değişimi getirirken, belediyelerin etkinliklerinde de artış sağlamıştır (Şengül, 2009: 160; Cerit-Mazlum, 2008: 64). Kaynak sıkıntısı içindeki belediye yönetimleri, kendi kaynaklarını yaratmak için yöntemler geliştirmişlerdir. Üçüncü dönem ise, 1980’li yıllarda başlayan süreci kapsamaktadır. Bu dönemde yetkileri ve kaynakları artan belediyeler, siyasal yaşamda daha etkin duruma gelmişlerdir (Cerit-Mazlum, 2008: 64). Türkiye’deki yerel siyaset ve yerel yönetimlerin 1960’lardan itibaren geçirdiği değişimler, “kentsel grupları çeşitlendirmiş, taleplerin niteliğini değiştirmiş ve sonuçta yerel siyasetle ilgilenen grupların çoğalmasına neden olmuştur” (Erder ve İncioğlu, 2008: 5). 1980’li yıllara kadar yerel yönetimler, “kentsel altyapı gereksinimlerini karşılayacak yetki ve kaynağa sahip olmadıkları için, sadece, kentlerin ‘geleneksel belediyecilik’ diye adlandırılacak çöp toplama, tarife düzenleme, işyeri ruhsatı düzenleme gibi günlük işlerini yürütmüştür” (Erder ve İncioğlu, 2008: 5). Bu tür bir yerel yönetim örgütlenmesi, 1950’lerin sonuna kadar büyük sorunlar yaratmasa da, 1960’lardan itibaren kırdan kente yönelen göç sonucu yaşanan hızlı kentleşme, kentsel sorunların hızla art-

³ Çalışmada, yerel siyasetin kurumsal uygulayıcılarından olan yerel yönetimlere ağırlık verilmektedir.

masına neden olmuştur. Ancak, bu dönemde izlenen politikalar doğrultusunda kaynaklar ulusal ölçeğe odaklanmış, ithal ikameci sanayileşmeye ağırlık verilmiş ve bu nedenle kentleşmeye ayrılan kaynaklar sınırlı olmuştur. “Ulusal düzeyde kaynak kullanımı sermaye birikim sürecinde belirleyici olmaya devam ederken, emeğin yeniden üretiminde devlet müdahalesi sınırlı kalmış, bu süreç yerel düzeye bırakılmıştır. Ancak yeniden üretim sürecinin yerel düzeye bırakılmasının anlamı, yerel yönetimlerin bu alanda aktif rol alması anlamına gelmemiş, bu sürecin taşıyıcıları daha çok yerel topluluklar ve aile olmuştur” (Şengül, 2009: 169). Kadınların toplumsal olarak belirlenen rollerinin hane içinde bakım, yetiştirme, beslenme gibi (yeniden) üretim faaliyetlerini kapsaması, bu sürecin taşıyıcıları olarak belirtilen “aile”nin aslında kadınlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Kentle ilgili yeni yasal ve kurumsal düzenlemeler 1980’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemde yerel yönetimlerin önceki dönemlere oranla karar alma alanlarının genişlemesi söz konusudur. 1980 askeri darbesi sonrası yaşanan bu gelişmelerde, demokratikleşme çabalarından çok, kentlerde düzeni sağlama, kentleri denetim altına alma ve acil altyapı sorunlarını çözme işlevlerini üstlenen etkin yerel yönetim yapısına ulaşmanın hedeflendiği belirtilmektedir (Erder ve İncioğlu, 2008: xi).

80’li yıllar, kenttaşlık ve kamusal hizmet anlayışındaki değişimlere de sahne olmuştur. Bu gelişmeler, dünyadaki gelişmelerden bağımsız değildir. 1980’li yıllarda İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri’nde iktidar olan Yeni-Sağ eksenli partiler, merkezi yönetim ve yerel yönetimleri yeniden yapılandırmak üzere eyleme geçmişlerdir (Şengül, 2009: 174–175). 1980’lerde gelişen neo-liberal hareket, küreselleşmeyi önceleyen bir süreçtir (Kahraman vd., 1999: 15). Küreselleşme, bir kısım çelişkili süreçleri iç içe geçirmektedir (Giddens, 1994: 149). Neo-liberal politikalar bağlamında toplumsal harcamalardan yapılan kısıntılar ve sosyal refah devleti anlayışındaki çözülme, yerel yönetimleri ve yerel siyaset algısını birbirinden farklı ve çelişkili noktalarda etkilemiştir (Güler, 2003: 8–9). Bir yandan dezavantajlı toplum kesimlerine yönelik hizmetlerin sağlayıcısı yerel yönetimler olmuş, diğer yandan da yerel yönetimlerin yeniden yapılanmasının bir parçası olarak özelleştirme, deregülasyon gibi bu grupları olumsuz yönde etkileyen süreçler yaşanmıştır (Alkan, 2005: 62). Küreselleşme sürecinin ekonomik boyutu, küreselleşen sermayenin yerel yönetimler üzerindeki etkisidir. Küreselleşmeyle birlikte, Fordist sanayileşmeden, post-Fordist sermaye birikim süreçlerine geçiş olmuştur ve yerel yönetimler açısından önemli sonuçlar doğurmuştur (Kahraman vd., 1999: 47). Bu sonuçlar doğrultusunda, 1980 sonrasında, emeğin yeniden üretimini merkeze alan bir yerel yönetim anlayışından, sermayenin yeniden üretimine öncelik veren bir anlayışa geçilmiştir (Şengül, 2009:175). 1980 sonrasında yaşanan bu dönüşüm, küreselleşme ve yerelleşme ilişkisi bağlamında şekillenmiştir. Küreselleşmenin, “yerel olanın evrenselleşmesi ve evrensel olanın yerelleşmesi” (Kahraman vd., 1999: 15) tanımı, küreselleşme ve yerelleşme arasındaki karşılıklı, etkileşimli ve zaman zaman çelişkili olan ilişkiyi açıklamaktadır. Küreselleşmeyle birlikte öne çıkan yerelleşme süreci, “daha gevşek örgütler ve sorunlar içinde siyaset üretilmesi, yatay ilişki ağlarının güçlenmesi, devlet eksenli çözümlerin geriye çekilmesi” (1999: 15) gibi gelişmelere sahne olmuştur. Bu süreçte, uluslararası bir siyasal kültür de gelişmeye başlamıştır. Odaksal devlet anlayışının çözülmesine zemin hazırlayan bu yeni uluslararası siyasal kültür, ‘yönetişim’⁴ olarak adlandırılmaktadır. Kahraman’a göre, “yönetişim olgusunu belirleyen süreç, postmodernitenin zemin hazırladığı yerellik kavramıyla bütünleşmiştir” (Kahraman vd., 1999: 16).

Küreselleşmenin, kentsel yönetime olan etkilerine benzer bir sonuçla, kentsel mekâna olan etkilerinde de karşılaşılmaktadır. Kentsel mekân, emeğin yeniden üretildiği değil, sermayenin yeniden üretildiği mekânlar olarak belirmiştir. Küreselleşme sürecinde, sermaye, yönünü cazibe merkezi olan küresel kentlere doğru çevirmiştir. Bu noktada, “finans, tüketim ve eğlence merkezleri niteliğiyle birbirleriyle yarışmaktan başka bir olanak” (Harvey, 1999: 116) kalmayan kentler

⁴ 21. yüzyılın hakim yönetim paradigması olarak nitelendirilen ve “yönetimi, devlet dışı aktörleri kapsayacak şekilde, yani birlikte yönetme anlamında değiştirme iddiasını ileri süren bir kavram” (Bayramoğlu, 2005: 27).

arasında, yatırımları ve sermaye akışkanlıklarını cazibe merkezleri olarak kendilerine doğru çekmek üzere bir rekabet başlamıştır. Bu noktada rekabet içinde olan ve birbirleriyle yarışan kentler, sermayenin isteği doğrultusunda örgütlenirken, birtakım kentsel eşitsizlikleri de üretmektedir.

Bu süreçlerin Türkiye’de yaşandığı en önemli sahne ise İstanbul’dadır. Türkiye’de küresel kent olarak nitelendirilen tek kent olan İstanbul’un sermaye için bir cazibe merkezi haline gelmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu durumla birlikte ekonomide yaşanan değişimler kentsel eşitsizlikleri ve sınıfsal kutuplaşmaları artırmaktadır. Yaşanan yoğun göç ve enformelleşmenin de etkisiyle bu eşitsizlikler daha da çok hissedilmektedir.

Tüm bu siyasal, toplumsal ve ekonomik değişimler, cinsiyetler açısından yansız değildir. Yaşanan süreç, kadınları önemli oranda etkilemektedir. Küreselleşme, yeni teknolojilerin gelişmesi, artan rekabet, neo-liberal politikalar, refah devleti modelinin terk edilmesi gibi süreçler, kadınların yaşamları üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır (Walby, 1997). Üretimde esneklik ve yeni işbölümü, yerel özellikleri ve yerelleşmiş yeni üretim ilişkilerini ortaya çıkarmıştır. Kuralıslaştırma, esnekleştirme, özelleştirme gibi uygulamalar, iş güvencesinin ortadan kalkmasına ve sermayenin ucuz, vasıfsız, kolay değiştirilebilir olarak görülen kadın işgücüne yönelmesine yol açmıştır. Ekonomik daralma dönemlerinde ilk işten çıkarılanlar da kadınlardır (Ecevit, 2007: 15). Kadınların yerel düzeydeki konumları da bu süreçten önemli ölçüde etkilenmektedir. Kadınların karar alma mekanizmalarına katılımları kadar, yerel hizmet alanlarını da kapsayan bu etkilenme durumu, genellikle kadınlar aleyhine sonuçlar yaratmaktadır. “Toplumsal gönenç bakış açısının çöküşüyle, kadınların, çocukların yetiştirilmesi, hasta, yaşlı, çocuk bakımı gibi ‘özel alana ilişkin yük’ünün daha da ağırlaşması, buna koşut olarak artan kentsel yoksulluğun kadınlar üzerindeki özgül etkileri” (Alkan, 2005: 63) mevcuttur. Aynı zamanda, küreselleşmenin kentsel mekânı şekillendirmesinde ortaya çıkan kentsel eşitsizliklerin ve bu noktada öncelikli olarak kentsel yoksulluğun, dünyadaki yoksulların %70 oranında kadınlardan oluşmasından da hareketle, özellikle kadınları yakından ilgilendirdiği ve kadınlar açısından olumsuz sonuçlar yarattığı burada belirtilmelidir.

Diğer yandan, Türkiye’de küreselleşme ve yerelleşme süreçlerine bağlı olarak gelişen 1980 sonrası diğer yeniliklerden biri yerel yönetimleri düzenleyen yeni yasaların yürürlüğe konulmasıdır. Yeni yasalarla birlikte, yerel yönetimlerin faaliyet ve etki alanlarının genişlemesi söz konusudur ve buna bağlı olarak harcama sorumlulukları artmıştır. Artan harcama sorumlulukları daha fazla kaynak ihtiyacı yaratmaktadır. Yerel yönetimlerin mevcut gelir yapıları artan hizmetlerin karşılanması için çoğu zaman yeterli gelmemektedir (Güner, 2007: 66). Bu durum, kadınlar üzerinde doğrudan bir etki yaratmaktadır; çünkü daha önce de belirtildiği gibi kadınların kentsel yaşam ve pratiklerinde gereksinim duydukları hizmet alanları ile yerel yönetimlerin sundukları ya da sunmaları gereken hizmetler birçok noktada kesişmektedir (Ecevit, 2001: 235). Bu bağlamda, yerel yönetimlerin sundukları ya da sunmadıkları hizmetler kadınları doğrudan ilgilendirmekte ve onlar açısından büyük önem taşımaktadır (Ecevit, 2001: 253). Yerel yönetim hizmetlerinin doğrudan ve birincil yararlanıcıları olan kadınların, bu hizmetlerdeki aksamalarla, (yeniden) üretim faaliyetleri daha da ağırlaşmaktadır.

“Kadınların ikincil bağimli rolü konut, ulaşım ve kamu hizmetlerinin ‘sürdürülebilmesi’ için yapılan yatırımı en aza indirmeye olanak sağlamaktadır. Sonuçta sistem hala ‘işliyorsay’, bu, kadınların parasız ulaşımı garantilemesi (insan ve mal hareketi), evlerini tamir etmesi, kantin olmadığında yemek hazırlaması, etrafta alışveriş için dolaşmaya daha fazla zaman ayırması, bakımevi olmadığında diğerlerinin çocuklarına bakması ve sosyal bir boşluk olduğunda veya kültürel yaratıcılığın yokluğunda üreticilere ‘parasız eğlence’ sağlaması nedeniyle olmaktadır.(...)” (Castells, 1997: 221)

Kadınlar aleyhine sonuçlar yaratan, siyasal katılım dâhil kamusal alan faaliyetlerini sınırlandıran ve her dönem geçerli olmakla birlikte, yerel yönetimlerin ön plana çıkmaları ve etki alanlarının genişlemesi gibi etkenlere bağlı olarak daha fazla hissedilen/belirginleşen diğer bir boyut, yerel yönetim birimlerinde hâkim olan geleneksel bakış açısidir. Bu bakış açısı, kadınların var

olan geleneksel rollerini yeniden üretici uygulamalara yol açmaktadır. Ancak yerel yönetimler bu gerçeği görmemekte ya da dikkate almamakta ve çoğunlukla kadınların gereksinim ve taleplerine yanıt verebilecek özel politikalar geliştirmemektedir (Ecevit, 2001: 253).

2. Yerel Siyasetin Kadınlar İçin Önemi

Kadın ve erkeklerin yaşadıkları coğrafyayı toplumsal cinsiyet kaynaklı eşitsizliklere göre farklı deneyimledikleri bilinmektedir (Kümbetoğlu, 2001: 259; Mackenzie, 2002: 252; Jaekel and Geldermalsen, 2007: 1; Greed, 1994: 40; Beall, 1996: 11). Toplumsal cinsiyet, kentsel yaşamın niteliğinde önemli farklılıklar ve özgül sorunlar yaratmaktadır. Yerel siyaset, kadınların özgül sorunlarının giderilmesi, pratik ve stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerinin⁵ karşılanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Kenttaşlar olarak kadınların yaşadığı çoğu sorun, yerel sorunlardır (Wedel, 2001: 40) ve kadınların gündelik yaşam/pratik gereksinimleri yerel yönetimlerin sunmakla yükümlü olduğu hizmetlerle doğrudan ilişkilidir. Ecevit (2001), kentlerde yaşayan ve ev dışı bir faaliyette bulunanların dışındaki kadınların, ait oldukları kamusal alanının genellikle mahalle ve semtleriyle sınırlı olduğunu ve hanelerinin yeniden üretim faaliyetlerini bu alanlarda ulaşabildikleri hizmetler yardımıyla gerçekleştirmekte olduklarını belirtmektedir.

“Yerel yönetimlerin ürettiği mal ve hizmetlerin çoğunun kullanıcısı ya doğrudan kadınlar olmaktadır veya bunlar kadınlar aracılığıyla ailelerine sunulmaktadır. Böyle olduğunda yerel yönetimlerin sundukları ya da sunamadıkları hizmetler onlar için hayati önem taşımaktadır” (Ecevit, 2001: 235).

Diğer yandan kadınların en önemli stratejik gereksinimlerinden olan siyasete katılım ve siyasette güçlenmek için de yerel politika önemli bir konumdur. Yerel düzlem, kadınların örgütlenme ve güçlenmesi açısından daha uygun bir alandır (Wedel, 2001: 40). Yerel olanın kadınların gündelik yaşamlarına daha yakın olduğuyla ilgili yaşam pratikleri (Alkan, 2005: 88) de yerel politikayı kadınlar açısından önemli kılmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi, kadınların pratik ve stratejik gereksinimleri, talepleri, öncelikleri ve yaşadıkları sorunlar toplumsal cinsiyetle ilgili özgüllükler barındırmaktadır. Bu özgüllükleri dikkate alan ve toplumsal cinsiyet eşitliğini tüm plan ve programlarına yerleştiren bir kent yönetimi için kadınların yerel siyasette temsilci olarak yer almaları ve kadınların gereksinim ve taleplerini yerel siyasetin gündemine taşımaları son derece önemlidir.

3. Kadınların Yerel Siyasetteki Durumu

Yerel siyasete katılım temelde iki rol üzerinden gerçekleşmektedir. Biri, yerel seçimlerde adaylığını koyup seçilerek yerel kurumsal karar mekanizmalarında aktif olarak yer almak ve temsil görevini üstlenmektir. Diğeri ise farklı yerel hizmet gereksinimleri olan kenttaşlar olarak yerel siyasete katılımdır (Cerit-Mazlum, 2008: 79). Her iki katılım biçimi açısından da yerel siyaset kadınların güçlenmesi için önemli bir konumdur. Ancak Türkiye’de kadınlar yerel siyasetin temsil, katılım, yerel hizmet, kurumsal mekanizmalar gibi tüm katmanlarının dışında ya da kıyısında tutulmaktadır. Kadınların yerel siyasette temsilci olarak ve yerel hizmetlerin yararlanıcısı olarak nasıl konumlandırıldıkları “temsil” ve “yerel hizmetler” başlıkları altında aşağıda verilmektedir.

Temsil

Yerel siyasette kadınların temsilci olarak yer alabilmeleri oldukça güçtür. Türkiye’de ulusal siyaset gibi yerel siyasetin yapısı da erkek-egemen ve erildir. Siyaset, erkekler tarafından çoğun-

⁵ İleriki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınan pratik toplumsal cinsiyet gereksinimleri, kadınların, toplumsal cinsiyet örüntüleri ve rollerini belirleyen ayrımcı yapılar içinde var olmak için duydukları gereksinimlerdir (Wedel, 2001: 42; Alkan, 2005: 61). Stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimleri ise ayrımı ve ataerkiyi koruyan ve sürdüren yapıları dönüştürme mücadelesini yönlendiren gereksinimlerdir (Alkan, 2005: 61).

lukla iktidarı ele geçirme ve rant paylaşma amacıyla yapılandırılmakta, kadınlar açısından demokratik bir katılım modeli geliştirilememektedir.

Siyasetin erkek egemen bir alan olarak şekillenmesinin temel dinamiği kamusal ve özel alan bölünmesidir. Toplumsal sözleşmeye dair klasik kuramlar, toplumsal yaşamı kamusal ve özel alanlara bölmüştür ve kadınlar, siyasi açıdan önemsiz olduğu düşünülen özel alanda konumlandırılmışlardır (Pateman, 1988: 6). Bu belirleyici ilke, keskin bir kadın ve erkek ayrımı yapmakta; hak, fırsat ve sorumlulukları toplumsal cinsiyet temelinde belirlemekte ve kadınlar aleyhine bir durum yaratarak erkek egemen ideolojinin sürekliliğini sağlamaktadır. Bu bakışın bir sonucu olarak kadınların rolleri toplumsal olarak belirlenmekte ve bu roller hanede bakım, yetiştirme, beslenme gibi işleri yapmakla sınırlandırılmaktadır. Kadınların bu (yeniden) üretim faaliyetleri ise “kamusal dünyanın temel ilkeleri olan emek-hak-karşılık bağlamında değil, sevgi-minnet-fedakârlık bağlamında” (Sancar-Üşür, 2008: 217) ele alınmakta ve “doğal özellikleri”ne dayandırılmakta, cinsiyete dayalı işbölümleri, yaygın olarak “doğal olgular” biçiminde yorumlanmaktadır. Cinsiyetçi ideolojide en yaygın süreç de, toplumsal pratiğin “doğallaştırılması”dır (Connell, 1998: 321). Bu “doğal görev”lerin yerine getirilmesinden sorumlu tutulan kadınlar, “kadınlık rolleri”ni içselleştirdikleri için -egemen eril ideolojinin de hedeflediği gibi- neredeyse tüm vaktini ve enerjisini bu işlere ayırmaktadır.

Kadınların rolleri bu şekilde tanımlanırken, erkeklerin rolleri kamusal ilişkiler içinde tanımlanmakta ve emeği hak ve karşılık bağlamında ele alınmaktadır. Modern toplumlarda, kadınların kamusal var oluşlarıyla erkeklerinki arasında belirgin ve süregiden bir asimetri vardır. Bu asimetri, kadınların eğitime ve ücretli işgücüne katılım biçimlerinde de, siyasete katılımlarında da mevcuttur (Acar-Savran, 2004: 113). Eril tahakküm, asimetrik cinsiyet ilişkilerini kurmakla kalmamakta, bu ilişkilerin tüm toplumsal düzen tarafından sürekli onaylanmasına da neden olmaktadır. Bourdieu (2001), toplumsal düzeni, eril tahakkümün üzerine kurulu olduğu zemini kabullenme ve sürekli onaylama yönünde çalışan büyük bir ‘simgesel makineye’ benzetmektedir (Bourdieu, 2001: 9). Bu metafor, özel alan ve kamusal alan bölünmesinin ve bu bölünmenin yarattığı karşıtlıkların toplumsal kabulünün yaygınlığına işaret etmektedir. İstanbul’da görüşülen kadın belediye meclis üyelerinin anlatılarında da yer bulduğu gibi... :

“Kadına biçilmiş bir rol var toplumda ve dolayısıyla bu rol dışında hem toplumsal hayatta hem siyasi hayatta başka bir şans verilmiyor. Ve bizler de bunu çok benimsemişiz. Erkek hegemonyası tamamen!” (G1, 38, Yönetici, Belediye Meclisi Üyesi)

“Şimdi siyaset neyle yapılır, parayla yapılır ve zamanla yapılır. Zaman, kadının siyasete ayracağı zaman, evden ayırdığı zaman diye düşünülür. Zaman ayırmak çok önemli. Kadın buraya ayracağı zamanda çocuklarına yemek yapsaydı, çocuklarının başında olsaydı, evin işini yapsaydı... Kadından beklentiler bunlar. Hem bunların hepsini yapacaksınız artık siyasete zaman ayıracaksınız ayırabilirsiniz.” (G2, 61, Emekli, Belediye Meclisi Üyesi)

Tüm bu süreçlerle bağlantılı olarak, kadınların gerek ulusal gerekse yerel seçilmiş meclislerde eksik temsil edilmesinin en önemli nedenlerinden biri, siyasi partilerin yapı ve işleyişidir. Siyasal partilerde kadınların eşit katılımını destekleyecek tarihsel bir miras mevcut değildir (Sancar-Üşür, 2008: 226). Kadınların sorunlarını siyasal karar alma süreçlerine yansıtabilmesi siyasal partilerin, kadınların temsiline “demokrasinin vazgeçilmez ilkelerinden biri olduğuna dair açık irade beyanında bulunmaları ve bu beyanın gereğini yapmak için harekete geçmeleri ile olanaklıdır”; ancak Türkiye’de siyasal partilerin birçoğu bu noktadan uzaktır (Sancar-Üşür, 2000: 209). Diğer bir deyişle, siyasal partiler, ne kadınların eksik temsiline yönelik erkek egemenliğini sorgulayacak bir girişimde bulunmak ve kadınların temsiline artırmak için çözümler aramakta, ne de halen son derece sınırlı kalan bu tür girişimleri desteklemektedirler (Ayata, 1998: 248). Türkiye’de mevcut siyasal partiler içindeki seçilmiş ya da atanmış kadın oranları düşüktür ve bu yapılarda yer alabilen az sayıdaki kadın ise ya parti içinde çok etkili olamamakta ya da ‘vitrin’ işlerde tutunabilmektedir (KA-DER, 2006: 17). Kadınların ulusal ve yerel meclislere seçilmesi, parti

yönetimlerinin kadınları aday gösterme ve listelerde üst sıralara yerleştirme inisiyatifine bağlı olmaktadır. Bununla birlikte “Türkiye’de siyaset anlayışı, lider ağırlıklı parti yapılanması, adaylık süreçleri, siyasal yaşamın işleyişi ve örgütlenmesi, kadınların siyasal partiler içinde güçlü bir baskı grubu olarak örgütlenememeleri, kadınların siyasal rollerinin ve katılımlarının büyük ölçüde seçmenlikle sınırlı kalmasına neden olmaktadır” (KSGM, 2008: 47). Diğer bir ifadeyle, Türkiye’de kadınlar yurttaşlar olarak yönetim mekanizmalarında çok az yer almakta, kadınların cinsiyet ayrımını en çok yaşadığı alanlardan biri siyaset alanı olmakta ve kadının hala oy verme ile yetinmesi beklenmektedir (Aktaran Kümbetoğlu, 2001: 267).

Kadınlar, siyasi partilerin yönetim kademelerinden ziyade, ‘yardımcı’ örgütlenmeler olarak yapılandırılan kadın kollarında yer alabilmektedirler. Parti tüzüklerine⁶ bakıldığında da kadın kollarının genellikle ‘yan-yardımcı kuruluş’ biçiminde konumlandırıldığı ve partinin ana kademesine bağlı olarak faaliyetlerini sürdürdüğü görülmektedir. Siyasal partilerin kadın kolları, çoğunlukla, sosyal yardım faaliyetlerinin yürütülmesinden sorumlu tutulan ve seçim çalışmalarında aktif rol alarak partinin oyunu artıran yapılar olarak görülmektedir. Nitekim yapılan çalışmalar da, kadın kolları üyelerine karar mekanizmalarında yer tanınmadığını ve çoğunlukla partiye kaynak sağlamak üzere ya da seçim kampanyalarında kullanıldıklarını göstermektedir (Minibaş, 1996: 180). Kadın kolları, kadınların siyasete katılımını sağlayacak ve temsili artıracak örgütler olmaktan uzak, yasal yetkilere ve ayrı bir bütçeye sahip olmayan, çoğu zaman partinin karar organlarına katılma ve oy verme hakkı olmayan işlevsiz yapılardır. Yerel siyasetin içinde yer alan kadınların deneyimleri de bu yöndedir:

“Şimdi kadın zaten siyasette belli temsil noktalarına gelinceye kadar önü kesiliyor. İşte kadın nerde oluyor? Kadın kollarında oluyor. Kadın kollarında ne yapılır? İlçe örgütlerinin bir alt kümesi olarak düşünülüyor. Seçim çalışmalarında yükü çekecek olan iki temel ayak var: Biri kadın kolları, biri gençlik kolları. Broşürleri dağıtacak, afişleri asacak gençlik kolları; bütün evleri gezerek partinin politikasını anlatacak olan da kadın kolları. Böylece peki erkeklerle ne kalıyor diye sormak gerekir yani. İşte onlara seçilmek kalıyor. Yani seçilmek için yapılan çalışmalar kadınların ve gençlerin üzerinden yapılıyor; ama kim seçilecek sorusunun cevabı da tabi ki erkekler seçilecek. Kadın ve gençlik kolları partinin erkekleri için çalışırlar. İş bilen, karar verme yetkisine sahip olan kişi erkeklerdir, gündemi onlar belirler. Yani bizim aklımız bu kadarına ermezmiş gibi bir kültürel altyapımız var: “onlar erkektir, onlar bilir”. Buna karşı çıktığımızda, konuştuğunuzda; çok konuşan kadın olarak kabul de görmüyorsunuz. Yani bu kültürel altyapı kadınların siyasette var olmasına engel oluyor.” (G2, 61, Emekli, Belediye Meclisi Üyesi)

“Burası için İstanbul’un en modern ilçesi denir; ama burada bile kadınlar yeterince temsil edilmedi. Ama bu Türkiye’nin genelinde böyle; bütün erkekler, siyasette kadın olsun ama benim karım olmasın mantığında. Bu aslında erkeklerin, kadının siyasetteki yeri konusunda samimi olmamalarından kaynaklanıyor hence. Bu bütün partiler için geçerli.” (G3, 28, Avukat, Belediye Meclisi Üyesi)

Temelde kamusal-özel ayrımının ve bu ayırmadan beslenen cinsiyetçi tutumun özellikle kentteki tezahürleri, kadınların stratejik gereksinim ve taleplerini dikkate alan ve bu taleplerin oluşturulmasına olanak sağlayan, cinsiyet eşitliği perspektifiyle oluşturulmuş yerel politikalarla giderilmeyi gerektirmektedir. Tam da bu noktada yerel yönetimlerde kadın katılımı ve temsili önem kazanmaktadır. Kadınların özgül sorunlarını politikleştirip gündeme getirerek yerel politikaları belirleyen mekanizmalarda yer almaları son derece gerekli ve önemlidir. Bu, toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılmasının, diğer bir ifade ile toplumsal cinsiyetin ana plan ve politikalara yerleştirilmesinin de önemli bir adımını oluşturur. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi kadınların ulusal ve yerel siyasetteki temsil oranları son derece düşüktür (Bakınız Tablo 1) ve cinsiyetler arasındaki uçurumu açıklıkla yansıtmaktadır.

⁶ Mecliste sandalyesi bulunan partilerin tüzükleri için bakınız: www.chp.org.tr/wp-content/uploads/CHPTuzukNISAN2010.pdf, web.akparti.org.tr/media/teskilat/Tuzuk.pdf, www.mhp.org.tr/kitaplar/mhp_parti_tuzugu_2009_opt.pdf.

Yıllar	1989	1994	1999	2004	2009	
Belediye Başkanı %	0,2	0,5	0,6	0,6	0,9	
Belediye Meclisi Üyesi %	0,7	0,9	1,6	2,3	4,5	
İl Genel Meclisi Üyesi %	0,8	0,9	1,4	1,7	3,5	
Yıllar	1991	1995	1999	2002	2007	2011
Kadın Milletvekili Oranı %	1,8	2,3	4	4,4	9,1	14,2

Tablo 1: Genel ve Yerel Seçim Sonuçlarına Göre Türkiye’de Kadın Temsilcilerin Oranı (%)

İstanbul’da kadınların yerel siyasetteki temsil oranlarına bakıldığında Türkiye geneliyle belli noktalarda benzerlik gösterdiği, belli noktalarda ise farklılaştığı görülmektedir. İstanbul’daki il genel meclisi üyelerinin cinsiyet dağılımına bakıldığında, 277 il genel meclisi üyesinin 22’sinin (%7,9) kadın olduğu görülmektedir (Bakınız Tablo 2). Daha önce Tablo 1’de verilen Türkiye ortalamalarına göre ise, kadınların il genel meclisindeki temsil oranları %3,5’tir. İstanbul’daki oranlar, Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Belediye meclis üyelerinin cinsiyet dağılımına bakıldığında, İstanbul’un 1392 belediye meclis üyesinden 156’sının (%11,2); Türkiye ortalaması olan %4,5’in üzerindedir.

	Büyükşehir Belediyesi		İlçe Belediyeler (Büyükşehir Belediyesi Meclis Üyeleri Dâhil)		İl Genel Meclisi		Muhtar	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
Sayı	30	270	156	1236	22	255	49	735
Oran	%10	%90	%11,2	%88,8	%7,9	%92,1	%6,3	%93,7

Tablo 2: 2009 Yılı Yerel Seçim Sonuçlarına Göre Seçilmiş Kadın-Erkek Sayı ve Oranları (İstanbul)

Büyükşehir Belediyesi’ne bakıldığında ise Türkiye’de toplam 952 Büyükşehir Belediye meclis üyesinin 74’ünün kadın olduğu görülmektedir. İstanbul’da 300 meclis üyesinin 30’u (%10) kadındır (Bakınız Tablo 1). İstanbul’daki oranlar, Türkiye ortalaması olan %7,7’nin üzerindedir.

İstanbul’da, belediye meclislerindeki kadın temsilci oranlarının Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmesi, Çitçi (1989: 120)’nin 1984 yerel seçimlerini inceleyen çalışmasında “kadınların 50.000’in üzerindeki belediyelerde daha fazla oranda temsil edildiği”yle ilgili savıyla ilişkilendirilebilir. Çitçi, çalışmasında, belediye meclislerini; kır, kasaba ve kent olarak ayırmakta; kadın temsiliinin kentsel nitelik taşıdığını ve kent olarak tanımladığı nüfusu 50.000’in üzerindeki belediyelerde daha yüksek orana ulaştığını vurgulamaktadır. Arıkoğlu (2009 ve 2010)’nın, Çitçi’nin savından yola çıkarak 2004 ve 2009 yerel seçimlerini incelediği çalışmalarında, nüfusu 10.000’in altında kalan belediyelerde, kadın temsiliinin son derece düşük olduğu ve Türkiye ortalamasının oldukça gerisinde kaldığı, 10.000’lik eşik aşıldıktan sonra ortalamanın üzerine çıktığı ve özellikle 50.000’lik eşik aşıldıktan sonra oranların arttığı sonucuna varmaktadır. Bu durumla ilgili Alkan (2005: 89-90), “küçük yerleşimlerde kadınlar üzerindeki geleneksel-ataerkil baskının daha yoğun olduğu, buna karşılık büyük kentlerde kadınların bu baskıdan sıyrılma olanaklarının görece olarak artacağı kabul edilirse, bu farklılaşmanın temsile de yansımalarının olağan olduğu düşünülebilir” saptamasında bulunmaktadır. Öte yandan, nüfusu her ne olursa olsun belediyelerde, özellikle 2009 yerel seçimlerinde, bir önceki seçim dönemine kıyasla kadın

temsil oranlarının yükseldiği de görülmektedir (Bakınız Tablo 3). Bu tablonun oluşmasında, kadınların siyasete katılımlarının artırılmasıyla ilgili kadın hareketi ve AB tarafından hükümete yapılan baskının bir sonucu olarak, konunun, siyasilerin yaygın söylemi haline gelmesiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. Ancak bu artış henüz çok yetersizdir ve bu noktada kota gibi olumlu ayrımcılık politikalarının mutlaka devreye sokulması gerekmektedir.

Belediye Nüfusu	2004 (%)	2009 (%)	Artış (%)
10.000 <	0,71	1,34	88,7
10–20.000	2,95	5,64	91,2
20–50.000	3,55	9,04	154,6
50–100.000	6,84	10,95	60,1
100–250.000	9,52	12,76	34,0
250–500.000	8,03	14,05	75,0
500.000 >	9,11	11,39	25,0
Ortalama	2,37	4,45	87,8

Tablo 3: Arıkoğa, E., N. Ekin Erkan ve A. Güner (2010).

Yerel seçilmiş meclislerde⁷ kadın temsilcilerin konumu ve kadınların temsili

Yerel siyasal temsil mekanizmalarından olan yerel seçilmiş meclisler, belediye ve il özel idaresinin karar organları olan belediye meclisi ve il genel meclisleridir. Bir yerel yönetimin meclisi şu üç işleve sahiptir: Temsil, karar alma ve denetim. (Arıkoğa, 2010: 193).

5393 Sayılı Belediye Kanununa göre belediye meclisi, belediyenin karar organıdır ve yerel halk tarafından seçilen üyelerden oluşmaktadır. Belediye başkanının başkanlığında toplanan meclis, temel olarak belediyenin stratejik plan, yatırım ve çalışma programı, bütçe, imar, sosyal/kültürel faaliyetler ve diğer hizmetleri konusunda kararlar almaktadır (5393 Sayılı Belediye Kanunu, md. 18). Ayrıca, belediyenin taşınır ve taşınmaz mallarının kullanımına ilişkin kararların alınması; belediye tarafından çıkartılacak yönetmeliklerin kabul edilmesi; kardeş kent ilişkileri kurulmasına, ekonomik ve sosyal ilişkileri geliştirmek amacıyla faaliyet ve projeler yapılmasına karar verilmesi ve belediye başkanı ile encümen arasındaki anlaşmazlıkların karara bağlanması da belediye meclisinin görevleri arasındadır. (5393 Sayılı Belediye Kanunu, md. 18). 1580 sayılı eski kanunda, yılda üç kez yapılan olağan ve bazı şartların gerektirdiği takdirde yapılacak olağanüstü toplantı düzeneği yerine, meclisin her ayın ilk haftası belediye başkanı tarafından belirlenen gündemle olağan olarak toplanması öngörülmektedir. Her ayın ilk toplantısında belediye başkanı ve meclis üyeleri belediyeye ait işlerle ilgili konuların gündeme alınmasını önerebilmekte ve bu öneriler, toplantıya katılanların salt çoğunluğunca kabul edildiği takdirde gündeme alınabilmektedir (5393 Sayılı Belediye Kanunu, md. 20-21). Belediye meclisinin toplantı ve kararları alenidir ve alınan kararların halka duyurulması gerekmektedir (5393 Sayılı Belediye Kanunu, md.23).

Yerel seçilmiş meclisler –özellikle belediye meclisleri- kadınları doğrudan etkileyen yerel politikaların oluşturulduğu ve karara bağlandığı mekanizmalardır. Dolayısıyla, yerel seçilmiş meclislerde kadınların temsili son derece önemlidir. Ancak, yerel seçilmiş meclislerde kadınların

⁷ Bu çalışmada, yerel seçilmiş meclislerden biri olan belediye meclisleri üzerinde durulmaktadır.

temsil oranlarına bakıldığında Türkiye ortalamasının %4,5'i, İstanbul ortalamasının ise %10'u geçmediği görülmektedir. Bu noktada, yerel seçilmiş meclislerin, kenttaşların tamamını yeterli ve dengeli bir şekilde temsil edemediği açıktır.

Belediye meclislerinin toplumun bütününe temsil edip edemediğine yönelik araştırmalar, belediye meclislerinde çoğunlukla belli toplumsal grupların egemen olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, belediye meclislerinde mesleki temsilin ön plana çıktığı görülmektedir. Türkiye'de belediye meclislerinin mesleki bileşimine bakıldığında ise genellikle ticaretle uğraşan bağımsız (serbest) çalışanların ağırlıkta olduğu görülmektedir (Çitçi, 1989: 231). Hali hazırda ki İstanbul belediye meclis üyelerinin de önemli bir bölümü serbest çalışanlardan oluşmaktadır (Arıkboğa vd., 2007: 58). Benzer biçimde Keleş (1982), belediye meclislerine özel girişimcilerin egemen olduğunu ve bunun kamu yararını engelleyici bir özellik gösterdiğini vurgulamaktadır. Bu noktada, güç ve çıkar ilişkilerinin önem kazanması, meclisleri rant dağıtan mekanizmalara dönüştürmektedir.

Belediye meclis üyelerinin bir başka ortak noktasının cinsiyetle ilgili olduğu ve genellikle meclislerin erkek egemen yapıda olduğu ortaya çıkmaktadır. 2009 yerel seçim sonuçlarına göre Türkiye geneli dikkate alındığında belediye meclis üyesi kadın oranının %4,5; il genel meclis üyesi kadın oranının %3,5, İstanbul'daki oranların da %10'u geçememesi bu durumu açıklıkla yansıtmaktadır. Belediye meclislerinde erkeklerin egemenliği, kadınların ise eksik temsili söz konusudur (Çitçi, 1989: 119).

Kadınların yerel siyasetteki temsil oranlarının artmasıyla birlikte, yerel siyasetin öncelikle rinde anlamlı değişiklikler olduğuna dair bir oydaşma olduğu söylenebilir (Sancar-Üşür, 2000; Phillips 1999; Alkan, 2003 ve 2005); ancak "kadın temsiliinin temel özelliklerinden birisinin kadın temsilcilerin erkek merkezli bir sisteme eklenmesi olduğu" (Tekeli, 1989; Çitçi, 1999) dikkate alındığında, temsilci kadınların aynı zamanda, kadınların gereksinim ve taleplerini politikleştirip gündeme taşıyabilmeleri ve erkek merkezli siyasete alternatif bir duruş sergileyebilmeleri önem taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle, sayısal temsil önemlidir; ancak yeterli değildir. Nitekim "kadınların siyasal süreçlere etkin katılımı yeterli sayıda kadının, kuralları az çok belirli bir süreçte, seçimle gelinecek yerlere aday olabilmesine; aday olacakların cinslerarası eşitlik kriterlerine göre belirlenmesine ve seçilenlerin de kadınların sorunlarını dile getirmeyi ve çözüm üretmeyi kendi siyasal temsil görevleri içinde görmelerine bağlıdır" (Sancar-Üşür, 2000: 217) ve "kadınların siyasal temsil ilkesi 'biyolojik olarak kadınlık' değil, bir 'politik mücadele öznesi olarak kadınlık'tır" (2008: 223). Bu bağlamda, katılım ve temsiliin niteliği; kadınların siyasal karar alma süreçlerine katılarak temsil görevini üstlendiklerinde kadınların sorunlarını, stratejik gereksinim ve taleplerini gündeme taşımalarına ve bu yönde politik mücadeleyi üstlenmelerine bağlı olarak artmaktadır.

Yerel seçilmiş meclislerde, seçilme şansını yakalamış olan az sayıdaki kadının, temsil etmeleri beklenen kadınlarla aralarında önemli farklılıklar vardır. Bir kadının temsilci olarak yerel seçilmiş meclislerde yer alabilmesi eğitiminden mesleğine, ailesinden çevresine kadar birçok faktöre bağlıdır. Bu noktada, Tekeli'nin ulusal meclisler ve temsilcilerle ilgili yaptığı yorumların yerel meclisler açısından da geçerli olduğu söylenebilir:

"(...) Türkiye'de kadın nüfusun genel olarak, erkek nüfusa göre daha az eğitilmiş olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, kadın parlamenterlerin, genel toplum göre seçkinin de seçkini diye nitelenebilecek bir grup oluşturduklarını söylemek yanlış olmaz. Bunun anlamı, Türkiye'de kadın temsilcilerle, onları temsil ettiği var sayılan kadın nüfus arasında hiçbir benzerlik bulunmamasıdır" (Tekeli, 1982: 280).

İstanbul'da belediye meclis üyesi bir kadın uygulamadaki durumu anlatarak, Tekeli'nin tespitini onaylamaktadır:

“Ben yüksek lisans yaptım. (...) meclisteki kadınların yanlış olmasın; ama sanırım tamamı üniversite mezunu. Yüksek lisanslar da var. (...) Zaten bir kadının aday olmasında eğitiminden, ailesine kadar birçok şey gözetiliyor.(...) Erkeklerde ilkokul mezunu da var, ortaokul da. Çok dikkat edildiğini düşünmüyorum.” (G4, 42, Yönetici, Belediye Meclisi Üyesi)

Ancak, Berktaş’ın da ifade ettiği gibi, kadın temsilcilerin, temsil ettikleri kadın nüfusla aralarında eğitim, meslek gibi farklılıklar bulunsu da özel yaşamlarında benzerlikler vardır. Bunun nedeni, toplumun genelinde ataerkil cinsiyet rejiminin geçerli olmasıyla ve kadın temsilcilerin çoğunlukla eril tahakkümü sorgulamamalarıyla yakından ilgili görülmektedir (Berktaş, 2003: 195-196).

Bu durumla da ilişkili olarak, belediye meclislerinde kadınlarla ilgili konuların çok da gündeme gelmediği, kadın üyelerin de bu durumun üzerinde düşünmedikleri anlaşılmaktadır.

“Ya aslında düşünüyorum da, böyle çok şeyimiz yok yani. Kadınlarla ilgili bir karar, konu yok, olmadı galiba.” (G5, 47, Emekli, Belediye Meclisi Üyesi)

“Şimdi siz sorunca dikkatimi çekti de, yok, alınmadı hiç. Maalesef kötü bir durum.” (G3, 28, Avukat, Belediye Meclisi Üyesi)

Diğer yandan, belediye meclisleri, güçlü başkan modelinin geçerli olduğu yapılardır. Türkiye’de yerel yönetim sistemi, ‘güçlü başkan modeli’ne dayalıdır. Bu sistemde, başkanın belirli bir ağırlığı vardır; yerel siyaset ‘başkan’ odaklı yapılandırılmakta ve işlemektedir. Örneğin, yasal olarak belediyenin karar alma organı belediye meclisidir; ancak meclisin rolü, belediyeye ilgili alınacak kararları tartışmaktan ve belirlemekten öte, başkanın faaliyet ve planlarının gerçekleştirmesini sağlayacak kararların alınmasıdır. Meclisteki siyasi çoğunluğun, istisnalar dışında, başkanın siyasi partisine mensup olması bu durumu kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla, karar alma sürecinde tüm meclis üyelerinin değil, siyasi çoğunluğa sahip grubun üyelerinin etkili olduğu, bu etkinin ise başkanla uzlaşabildikleri ölçüde geçerli olduğu söylenebilir. Güçlü başkanlık modeline dayalı bir sistem içinde, karar alma tekeli meclis üyelerinde olsa dahi, meclisin rolü başkanın önceliklerini uygulamaya geçirebilmek üzere işlemektedir. *“Karar alma sürecindeki önemli husus karar almak değil, kararın alınabilmesi ya da alınılabilesidir. Dolayısıyla karar alma sürecinde meclisin etki gücünün sınırı, başkana rağmen değil, başkanla birlikte karar almaktır”* (Arıkoğlu, 2010: 198). Bu model, meclis üyelerinin kararların alınmasındaki etkisini zayıflatmaktadır ve kadın meclis üyelerinin kadınlarla ilgili faaliyet ve çalışmaları yerel seçilmiş meclislere yansıtabilmelerini ve meclis kararı olarak kabul ettirebilmelerini olanaksız kılmaktadır. Kadın meclis üyesi sayısının az olması bu durum üzerinde doğrudan etkili olurken, sayısal azlığın yarattığı diğer bir sonuç, alınan grup kararlarında kadınların, çoğunluk oluşturmamalarından dolayı etkili olamamalarıdır. Her partinin kendi içinde bir grup kararı alması, bireysel kararları kayba uğratmaktadır. Bu noktada, kararların alınmasında etkili olduğu belirtilen belediye başkanı ve parti yöneticilerinin neredeyse tamamının erkeklerden oluştuğu göz önüne alındığında, kadınların azınlıkta kaldığı, gerek parti içinde ve gerekse meclis genelinde kararların alınmasında etkili olamadıkları görülmektedir. Bu durum da kadınların kararlara katılımının önündeki ciddi engellerden biridir. İstanbul belediye meclis üyesi kadınlar durumu şu şekilde aktarmıştır:

“Yani kararlarda etkin olamıyoruz genelde, erkekler de olamıyor. Yani burada daha çok iktidar ya da muhalefette olma durumu öne çıkıyor. Zaten başkan her şeyi belirliyor, siz o çerçevede kararları oyluyorsunuz, güçlü başkan modeli yani işte. Bizim kararlarımız, tavsiye kararı gibi daha çok.” (G6, 38, Mühendis, Belediye Meclisi Üyesi)

“Biz daha çok başkan modeli yani, Türkiye’de böyle maalesef. O da ama haklı, şimdi başkan kendine bir program yapıyor 5 yıllık, kendi kafa yapısına göre, tarzına göre işte, bürokratların falan da ona göre atıyor. (...) buna müdahale edemiyorsunuz; çünkü başkanın tasarrufu o. Oraya sizi sokmuyor. Ama işte bu faaliyetleri sonuçta başkan belirliyor.” (G7, 30, Yönetici, Belediye Meclis Üyesi)

Yerel seçilmiş meclislerde kadınların durumuna yönelik bir diğer konu ihtisas komisyonlarına üyelik ile ilgili olmaktadır. Yerel seçilmiş meclislerde, belli konuları değerlendirmek üzere çeşitli ihtisas komisyonları kurulmaktadır. İhtisas komisyonlarının görev alanına giren konular, bu komisyonlarda görüşüldükten sonra yerel seçilmiş meclislerde karara bağlanmaktadır. Ancak, kadınlar yerel seçilmiş meclislerde planlama, bütçeleme, imar gibi “erkek işi” olarak görülen komisyonlarda değil, cinsiyetçi işbölümünün uzantısı biçiminde “kadın işi” olarak görülen sosyal yardım, kültür gibi komisyonlarda yer almaktadırlar (Çitçi, 1999: 93; Sancar-Üşür, 2008: 238). Bütçe ve imar gibi kente ilişkin önemli kararların alındığı komisyonlara seçilseler dahi, çoğunlukla tek kadın temsilci olarak yer aldıkları için, kadınların gereksinim ve taleplerini isteseler de gündeme taşıyamamakta ya da kabul ettirememektedirler. Belli konuların meclisin onayına sunmadan önce tartışıldığı bu komisyonlarda da çoğunlukla grup kararı geçerli olmakta ve kadınlar azınlıkta kaldığı için etkili olamamaktadırlar. İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi’nde oluşturulan “İmar ve Bayındırlık Komisyonu”, “Plan Bütçe Komisyonu” gibi ihtisas komisyonlarında da kadınlar yer almazken, “Çevre ve Sağlık Komisyonu”, “Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Komisyonu” gibi ihtisas komisyonlarında yer almaktadırlar. Görüşülen belediye meclis üyesi kadınlar ihtisas komisyonlarının çoğunlukla “uzmanlığa göre” belirlendiğini; ancak kadın olmanın da bütçe, imar, hukuk gibi önemli komisyonlara girmekte sorun yarattığını, bu komisyonlarda en çok “1” kadına yer verildiğini belirtmişlerdir.

“İmar, bütçe, ulaşım gibi daha fazla karar alınan komisyonlara kadınlar düşünülüyor, bu açık. (...) Kadınlar hani often püften işler var ya, onlara yönlendiriliyorlar.” (G8, 43, Avukat, Belediye Meclisi Üyesi)

“Ben hukuk komisyonundayım. (Komisyonların hangi kriterlere göre oluşturulduğunu düşünüyorsunuz?) Ben avukatım, o yüzden bu komisyondayım. Mesleğinize göre alınıyorsunuz komisyonlara. (Bu komisyonlarda, kadınların konumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?) Hemen her komisyonda bir kadın üyemiz yer alıyor mesleğine göre. (...) Şimdi düşününce aslında şunu da söylemek isterim. Mesela bir avukat arkadaşım daha var, onu çevre komisyonuna yönlendirdiler. O aslında hukukta olmak istemişti, birlikte çalışsınız diyorduk; ama sizi de diğer yıl alırız dediler mesela ona. Yani seneye benim yerime o olacak büyük ihtimal. İkimizi birden koyabilirlerdi. Bir tane de kadın olsun, ikincisine gerek yok diye düşünüyorlar galiba.” (G3, 28, Avukat, Belediye Meclisi Üyesi)

Yerel Hizmetler

Kadınların güçlenmesi ve özgül gereksinimlerinin yerel politika ve yerel yönetimlerde dikkate alınmasında önemli adımlardan biri, Avrupa Birliği mevzuatında da sıklıkla kullanılan kavramlardan olan “toplumsal cinsiyetin ana plan ve politikalara yerleştirilmesi (gender mainstreaming)” olmaktadır. Bu kavram, kurumsal yapıların ve ana plan ve politikaların toplumsal cinsiyet farkındalığı ile yeniden oluşturulmasını ifade eder. Burada amaç, var olan kurumsal ve politik işleyişe toplumsal cinsiyet farkındalığını yerleştirmeye çalışarak eklettik bir oluşum yaratmak değil; kurumsal ve politik işleyişin toplumsal cinsiyet farkındalık ve duyarlılığı ile yeniden tasarlanmasını sağlayan bir bakış açısı yaratmaktır.

Diğer yandan, daha önce de belirtildiği gibi, toplumsal cinsiyet, kentsel yaşamışın niteliğinde önemli farklılıklar ve cinsiyetler açısından özgül sorunlar yaratmaktadır. Burada önemli nokta, yerel siyasetin, kenttaşların yaşamının daha iyiye gitmesi için yerel hizmetleri kadınların pratik ve stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimlerini de dikkate alacak biçimde yeniden değerlendirmesi ve yönlendirmesi (Kümbetoğlu, 2001: 264) olmaktadır. Yerel siyasetin ve kurumsal uygulayıcıları olan yerel yönetimlerin toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında değerlendirilmesinde pratik ve stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimleri önemli iki kavram olmaktadır. Pratik toplumsal cinsiyet gereksinimi, kadınların mevcut iktidar yapısı içinde toplumsal olarak kabul edilmiş rollerinden doğan gereksinimlerdir (Pincha, 2009: 11). Başka bir ifadeyle kadınların, top-

lumsal cinsiyet örüntüleri ve rollerini belirleyen ayrımcı yapılar içinde var olma gereksinimleri (Wedel, 2001: 42; Alkan, 2005: 61) ve toplumsal cinsiyet örüntüleri içindeki kadın deneyimlerinden türetilmiştir (Sandercook and Forsthy, 2005: 77). Bu tür politika ve programlar toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile doğrudan mücadeleyi kapsamamaktadır (Sandercook and Forsthy, 2005: 77; Pincha, 2009: 11); ancak kadınların Örneğin, ev işleri, çocuk, hasta ve yaşlı bakımı gibi kadınların toplumsal olarak kabul edilmiş rollerine bağlı olarak üstlendikleri işleri daha kolay yerine getirebilmeleri için kadınlara yönelik düzenlenen bir eğitim programı pratik gereksinimleri karşılamaya yöneliktir (Alkan, 2005: 61).

Stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimleri ise kadınların toplum içinde erkeklere göre ikincil pozisyonda olmalarından kaynaklanmaktadır (Pincha, 2009: 11) ve erkeklere göre ikinci planda kalan kadınların feminist analizinden türetilmiştir (Sandercock ve Forsyth, 2005: 77). Bu bağlamda, stratejik toplumsal cinsiyet gereksinimleri, ayrımı ve ataerkiyi koruyan ve sürdüren yapıları dönüştürme mücadelesini yönlendiren gereksinimlerdir (Alkan, 2005: 61). Diğer bir anlatımla, “kadınların eşitlik mücadelelerinde, karar alma mekanizmalarında yer alma yönündeki” (Kümbetoğlu, 2001: 282) gereksinimleri stratejik gereksinimlerdir. Örneğin, kadınların siyasal karar alma mekanizmalarında yer almalarına yönelik güçlendirici bir eğitim programı stratejik gereksinimlere yöneliktir. Stratejik ihtiyaçları karşılamak kadınların güçlenmesi için daha önemli konumdur; ancak pratik ihtiyaçların karşılanması da önemlidir. Bu ihtiyaçların karşılanması, kadınların güç ilişkilerinde büyük değişikliklerin gerekliliğini fark etmelerini ve bir mücadele zeminini hazırlamaktadır (Moser, 1993: 38).

Yerel yönetimlerin “yerel kamu hizmetlerini yerel nüfusun çıkarları doğrultusunda düzenleme ve yürütme (yerel hizmet), yerel nüfusu temsil etme (temsil) ve yerel nüfusun yönetime katılımını (katılım) sağlama” (Alkan, 2005: 58) gibi temel işlevlerinin kadınların pratik ve stratejik gereksinimlerini dikkate alması, nüfusun yarısından fazlasını oluşturan kadınları dışlamayan bir yönetim modeli oluşturulmasında önemli parametreler olmaktadır. Ancak, yerel yönetimlerin kadınların pratik ve stratejik gereksinim ve taleplerine ne ölçüde duyarlı olduklarına değinen çalışmalar (Kümbetoğlu, 2001; Alkan, 2003, 2005, 2008; Sancar-Üşür, 2008) genellikle olumsuz sonuçlara varmaktadır. Yerel yönetimler, kenttaşları adeta türdeş bir grup saymakta, farklılıklarıyla bir arada olduklarını göz ardı etmekte, bunun doğrudan bir sonucu olarak plan ve politikalarında cinsiyet körü uygulamalar gerçekleştirmekte ve kadınların taleplerini göz ardı etmektedirler. Alkan (2005)’ın, *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet* (2005) adlı kitabında bulgularına yer verdiği Ankara saha çalışması, kentte yaşayan kadınların sorunlarının yerel kurumsal karar alma mekanizmalarında yer alan kadın ve erkeklerce yeterince dikkate alınmadığı ve yerel politikada toplumsal cinsiyet farkındalığının var olmadığı sonuçlarını ortaya koymaktadır. Buradaki önemli noktalardan biri, daha önce de tartışıldığı gibi, kadınların “geliştirilecek politikalar ve projelerin oluşturulmasında söz sahibi olabilecekleri yerel yönetimlerdeki sayısal azlıkları” (Kümbetoğlu, 2001: 264-265) olmaktadır. Bu durum, kadınların stratejik gereksinim ve taleplerini dile getirmelerine ve mücadele etmelerine engel olmaktadır. Bu yüzden kadınların, pratik gereksinim ve taleplerini dile getirmeleri görece olarak daha olanaklı iken, stratejik gereksinim ve taleplerini gündeme taşıyabilmeleri kısıtlanmaktadır (Hablemitlioğlu, 2005: 199).

İstanbul’da yerel yönetimlerin kadınlara yönelik sundukları hizmetler

Yerel yönetimlerin hizmetlerini cinsiyetler arası eşitsizlik ve farklılıkları dikkate alarak sunup sunmadığı, öncelikle kadınların sorun, gereksinim ve taleplerinin farkında olup olmadığıyla yakından ilgilidir. Kentlerde kadınların şiddet, yoksulluk, istihdam, barınma, çocuk-hasta-yaşlı-engelli bakımı, sosyal yaşam alanları, kentsel güvenlik, ulaşım gibi konularda sorun yaşadıkları bilinmektedir.⁸ Görüşülen belediye meclisi üyesi kadınlar, kendilerine ulaşan kadınların birçoğunun da sayılan nedenlerden bazılarıyla ilgili sorun yaşadıklarını aktarmışlardır:

⁸ Bu geniş sorun yelpazesi, sadece kadınlara özel hizmetler sunmakla çözüme kavuşturulamaz niteliktedir. Bunun yanı sıra yerel yönetimlerin tüm hizmetlerini cinsiyetler arası eşitsizlik ve farklılıkları dikkate alarak yeniden tasarlaması, toplumsal cinsiyet perspektifini tüm plan ve programlarına yerleştirilmesi gerektiği yeniden belirtilmelidir.

“Kadınlar daha çok iş istemek için geliyor. Bazen çocuğuna kreş isteyen de oluyor, sokağına lamba da. (...)” (G9, 57, Emekli, Belediye Meclisi Üyesi)

“En çok iş isteniyor, kendisine ya da çocuğuna. Maddi yardım isteyen de çok. Bundan başka parklarla, sosyal merkezlerle ilgili istekler de oluyor.” (G1, 38, Yönetici, Belediye Meclisi Üyesi)

Yerel yönetimlerin kadınların taleplerini görüp görmediğini anlamak için faaliyetlerine bakıldığında “kadınlara yönelik” sunduğu hizmetlerde bir çeşitlilik olduğu görülmekle birlikte daha çok pratik ihtiyaçların giderilmesi gündemdir. Görüşme yapılan belediye meclis üyesi kadınlar bağlı bulundukları belediyelerin⁹ kadınlara yönelik hizmetlerini şu şekilde belirtmişlerdir:

“Kadın sığınmaevi var 10 senedir. Oradaki kadınlara iş bulma, yerleştirme yapılıyor. Sonra engellilerle ilgili çalışmalar yapılıyor, merkezimiz var. Kreşler var, öğrenci yurtları var, aile danışma merkezleri var. Aile danışma merkezleri, bu işlerle oradaki bayanlar ilgileniyor. Gönüllü evi var. Göz, diş taraması var çocuklar için. Yani kadınlarla ilgili çok faaliyet var. Bizim kadın meclisinin de çok çalışmaları var, aktifler.” (G10, 60, Emekli, Belediye Meclisi Üyesi)

“Bizim kadınlara yönelik faaliyetlerimiz oluyor. Mesela kadınların el ürünlerini pazaryerlerinde satabilmelerini sağladık. Şu an net rakam veremeyeceğim; ama epey gelir elde ettiler mesela. Sonra kadınlar için bilgilendirici seminerlerimiz oluyor. Hukuksal haklar ilgili oldu, sağlıkla ilgili var, yani yapılıyor bunlar. Sığınmaevimiz de var bizim. Kadınlara özel spor merkezi var. İçinde çocuklarını bırakabilecekleri kreş de var orda. Başka, yani aklıma gelenler bunlar şimdi.” (G8,43, Avukat, Belediye Meclisi Üyesi)

“Kadınlarla ilgili işte bir kadın kurulumuz var. Yine daha çok kadınların, çocukların ve gençlerin yararlandığı semt konakları var. Orda çeşitli faaliyetler düzenleniyor, mesleki eğitimler, çeşitli bilgilendirici seminerler veriliyor, anaokulları var, çamaşırhaneler de var. Kadınlar bu etkinliklerden yararlanıyor. Sosyal yardımlar da veriliyor. Sonra burası biliyorsunuz birçok sanatsal etkinliğin düzenlendiği bir yer, kadınlarla ilgili de etkinlikler oluyor, biz yapmasak bile destek olduğumuz çalışmalar oluyor.” (G11, 44, Yönetici, Belediye Meclisi Üyesi)

“Kadınlar için birçok etkinlik düzenleniyor. Kurslar, seminerler, yani birçok faaliyet var. Bizim özellikle kadın meclisimiz çok etkin, biliyorsunuzdur. Bilgilendirme amaçlı seminerler, eğitimler, konferanslar düzenleniyor. Mesela bilgisayar kursları, dil kursları veriliyor ücretsiz olarak. El emeği üreten kadınların ürünlerini satabilecekleri yerler tahsis edildi. Yani yoksulluk çok büyük sorun, ev ekonomisine katkı yapmaları çok önemli bence. Bunun için yardım edildi sonuçta.” (G12, 61, Emekli, Belediye Meclisi Üyesi)

İlçe belediyelerin bu faaliyetlerinin yanı sıra İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin kadınlara yönelik hizmetlerine bakıldığında da hobi kursları, mesleki eğitim kursları, bilgilendirici seminerler ve sağlık merkezleri gibi konuların öne çıktığı görülmektedir. Büyükşehir Belediyesi’nin “aile ve kadın” özelinde çalışmalar yürüten Kadın Koordinasyon Merkezi bulunmaktadır. Merkez “bir yandan İstanbul genelinde yardım çalışmaları sürdürürken diğer yandan kadınlara yönelik gerçekleştirdiği eğitim programları ve seminerler ile meslek edindirme ve bilinçlendirme faaliyetleri”ni sürdürmektedir (<http://www.ibbkkm.org/>, 2013). Büyükşehir Belediyesi’nin Faaliyet Raporu’nda da kadınlara yönelik sosyal destek hizmetleri başlığı altında yer alan merkezin amacı, “toplumda kadının statüsünün iyileştirilmesine yönelik projeler yürütmek” olarak açıklanırken faaliyetleri arasında, “aileleri Sosyal Yardım Kuponu uygulaması ile ekonomik yönden desteklemek” yer almaktadır. Diğer faaliyetleri olarak “Kadın ve Aile Sağlığı” konulu seminer

⁹ Belediye meclislerinde çok az sayıda kadın yer aldığından görüşülenlerin kimlikleri tahmin edilebileceği için araştırma etiği gereği belediye isimleri verilememektedir. Ancak, bu ilçe belediyelerin bir kısmında iktidar diğer kısmında ise ana muhalefet partisi yönetmektedir.

dizisi, Kasnakta Tıgla Boncuk İşleme ve Yapay Çiçek Yapımı Kursu, Geri Dönüşüm Sergisi, Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) El Ürünleri Sergisi (Doğu'dan İstanbul'a Kadın Eli Sergisi), KKM El Emeği Sergisi, Evlilik Dünyası Fuarı ve Lale Festivali sayılmıştır.¹⁰ Büyükşehir Belediyesi ayrıca en önemli hedef kitlesini kadınların oluşturduğu İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Mesleki Eğitim Kursları (İSMEK) düzenlemektedir.¹¹ İSMEK'in kuruluş amaçlarından biri "kadınları üretim süreçlerine dâhil etmek, onlara meslek kazandırmak ve ev bütçesine katkı yapabilmelerini sağlamak olduğu için, kadın kursiyerler her zaman katılımcıların büyük çoğunluğunu oluşturmuştur". Bu kurslara katılanların %80'inden fazlası kadındır. Ancak, İSMEK'te düzenlenen kurslar, istihdama yönelik bir meslek edindirmekten çok, hobi amaçlı kurslardır.¹²

Büyükşehir Belediyesi'nin bir diğer faaliyeti "kadın ve aile sağlığı merkezleri"dir. Kadın ve aile sağlığı merkezinin yürüttüğü hizmetler, İstanbul genelinde "22 Sağlık Tarama, 17 Psikolojik Danışmanlık ve 3 Görüntüleme Merkezi"nde ücretsiz olarak verilen tarama hizmetlerini kapsamaktadır.¹³ İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Stratejik Planı (2010-2014)'nda ise kadınlara yönelik sağlık hizmetlerinin Belediye bünyesinde bulunan 34 adet Kadın ve Aile Sağlığı Merkezi yoluyla verildiği belirtilmiştir.¹⁴ Öte yandan, nüfusu 100 binin üzerinde olan belediyelerin kadınlar için sığınak açma zorunluluğu olmasına rağmen Büyükşehir Belediyesi'ne ait bir sığınak bulunmamaktadır. İstanbul'un nüfusu 100 bini geçen 36 ilçesinin sadece 8'inde sığınak bulunmaktadır.¹⁵

Görüldüğü üzere, hem Büyükşehir Belediyesi hem de ilçe belediyeleri, cinsiyet eşitliği yaklaşımını tüm plan ve programlarına yerleştiremedikleri gibi, çoğu belediyenin kadınların pratik gereksinimlerini kısmen, stratejik gereksinimlerini ise hiç karşılayamadıkları faaliyetleri mevcuttur. Birkaç istisna belediye dışında yürütülen faaliyetlerde çoğunlukla amaç, kadınların güçlenmesi değil, "aile" içindeki kadının güçlenmesi ve ailesine daha "yararlı" olabilmesi gibi gözükmektedir. Zaten faaliyetler, kadın ve kadının güçlenmesi politikaları üzerinden değil, "aile" ve "aileyi güçlendirme" politikaları üzerinden yürütülmektedir. Kadınların güçlenmesi yaklaşımı, kadınların erkeğe göre ikincil ve bağımlı konumunu yapıbozuma uğratma hedefi taşımaktadır. Ataerkiyi güçlü biçimde sürdüren başat kurumlardan biri olan ailenin güçlendirilmesi yaklaşımı ise kadınların ikincil konumunu yeniden üretmektedir. Bu yaklaşım, kadından ailenin tüm sorumluluklarını kusursuzca yerine getirmesini, ailenin birlik ve bütünlüğünü sağlamasını ve sürdürmesini beklemektedir. Böyle bir amaçla sürdürülen politika ve hizmet döngüsünde kadınların kenttaşlar olarak yerel siyaset ve yerel yönetimlerle ilişkisi çok sınırlı ve/ya da sınırları erkekler tarafından çizilmiş olarak devam edecektir.

4. Sonuç Yerine: Yerel Yönetimler ve Yerel Siyaset Kime Yakın?

Yerel siyaset ve yerel yönetimler halka yakınlık, katılım, demokrasi gibi kavramlarla birlikte ele alınmaktadır; ancak bu kavramlar genel olarak Türkiye'de ve özelden İstanbul'da kadın ve erkekler için eşit bir durum yaratamamaktadır. Hem yerel siyasete katılım ve temsilde hem de yerel yönetimlerin (bu çalışma için belediyelerin) sundukları hizmetlerde cinsiyetçi ve/ya da cinsiyet körü bir yapı hâkimdir. Kadınlar, siyasetin ve siyasal partilerin erkek egemen yapılanışı, bu yapılanışın belirlediği politika yapma tarzı, toplumun kadına yüklediği roller ve bu rollerin kadınlara politikaya ayıracak zaman bırakmaması gibi erkek egemen sistemle doğrudan ilişkili nedenlerden dolayı yerel siyasette yeterince yer alamamaktadırlar. Kadınların yerel siyasette eksik temsili kendilerini ilgilendiren kararlarda söz sahibi olamamalarına; gereksinim ve taleplerinin ulusal

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. İBB Faaliyet Raporu 2012, http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Yayinlar/FaaliyetRaporlari/Documents/2012/iBB_Faaliyet_Raporu_pdf/ibb_faaliyetraporu_2012.pdf

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İBB Faaliyet Raporu 2012, http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Yayinlar/FaaliyetRaporlari/Documents/2012/iBB_Faaliyet_Raporu_pdf/ibb_faaliyetraporu_2012.pdf

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.sosyalpolitikalar.com.tr/derg-boeluemler/kapak-/kapak-dosyasi/33-bir-sosyal-politika-arac-olarak-yerel-yoenetim-yetkin-eitimi-etkinlikleri-smek-oerne.html>

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ibb.gov.tr/sites/saglikvesosyalhizmetler/kadinsagligi/Pages/AnaSayfa.aspx>

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. İBB Stratejik Planı 2010-2014, <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/kurumsal/Birimler/StratejikPlanlamaMd/Pages/2010-2014StratejikPlan.aspx>

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://t24.com.tr/haber/istanbulun-34-ilcesinde-8-kadin-siginmaevi-var/166126>

ve yerel karar alma mekanizmalarına yansıtılamamasına neden olmaktadır. Yerel meclislerde temsilci olarak yer alabilen az sayıda kadın ise yerel seçilmiş meclislerin yapı ve işleyişi nedeniyle alınan kararlarda etkili olamamaktadırlar.

Kadınların, karar alma mekanizmalarında yer almadıkları ya da etkili olamadıkları yerel yönetimlerin sundukları hizmetler de çoğunlukla cinsiyet körü olmaktadır. Yerel yönetimlerin ana plan ve politikalarına toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifini yerleştirmedikleri gibi kadınlar için yürütüldüğü öne sürülen faaliyetler de daha çok kadınların gündelik yaşamlarında toplumsal cinsiyet rollerine bağlı gereksinimlerini karşılayabilmeleri için sunulmaktadır. Yapısal bir sorun olan “kadınların toplumdaki ikincil konumu”nun tamamen değişmesi, yapısal değişiklikler gerektirir; ancak yerel yönetimler bu değişimi sağlayacak faaliyetlerde çok büyük çoğunlukla bulunmamaktadır. Kadınlar için yürütüldüğü söylenen faaliyetlerin aynı zamanda kadınların güçlenmesine yönelik değil “aile”nin güçlendirilmesine yönelik olması da bu durumu açıklıkla ortaya koymaktadır. Bir kez daha yinelemek gerekir ki yerel siyaset ve yerel yönetimlerin katılım ve demokrasi ilkeleri gibi yakınlık ilkesi de kadınlar ve erkekler için aynı mesafeye işaret etmemektedir.

Kaynakça

- Acar-Savran, G. (2004). *Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat Yay.
- Alkan, A. (2008). *Belediye Kadınlara da Hizmet Eder – Kadın Dostu Belediye Hizmetleri: Neden, Nasıl...* İstanbul: KA-DER.
- Alkan, A. (2005). *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı*. Ankara: Dipnot Yay.
- Alkan, A. (2003). *Kadınlar Tarafından Kadınlarla Birlikte ve Kadınlar İçin Yerel Politika*. Ankara: Ankara Üniversitesi Kasaum/KA-DER.
- Alkan, A. (2000). *Yerel Politika ve Kadın*. Ankara: Ankara Üniversitesi Kasaum/KA-DER.
- Alpaydın, Y. (2006). “Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Yerel Yönetim Yetişkin Eğitimi Etkinlikleri: İSMEK Örneği”, <http://www.sosyalpolitikalar.com.tr/derg-boeluemler/kapak-/kapak-dosyasi/33-bir-sosyal-politika-arac-olarak-yerel-yoenetim-yetikin-eitimi-etkinlikleri-smek-oerne.html>, Erişim Tarihi: 05.12.2013.
- Arikboğa, E., (2010). Yerel Yönetimlerde Katılım ve Meclislerin Rolü. Yerel Yönetim Anlayışında Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu. İstanbul: Okan Üniversitesi Yay.
- Arikboğa, E., N. Ekin Erkan ve A. Güner. (2010). The Rise of Women in Local Politics in Turkey: Whereabouts? Up to Where? *1st International Congress on Urban and Environmental Issues and Policies*. Trabzon: KTÜ, Vol. II, 451–471.
- Arikboğa, E. (2009). Yerel Yönetimlerde Temsil ve Kadın Üyeler: Kadın Adayların Önündeki Görünmez Engeller. *Türk İdare Dergisi*, 463–464, 15–43.
- Ayata-Güneş, A. (1998). Laiklik, Güç ve Katılım Üçgeninde Türkiye’de Kadın ve Siyaset. A. Hacımirzaoglu (drl.). *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde*. İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Bayramoğlu, S. (2005). *Yönetişim Zihniyeti / Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yay.
- Beall, Jo. (1996). *Urban Governance: Why Gender Matters?* <http://www.gdrc.org/u-gov/doc-whygendermatters.html>, Erişim Tarihi: 03.07.2007.
- Berktaş, F. (2003). *Tarihin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yay.
- Berktaş, F., Kadınlar, Siyaset ve Demokrasi (Sosyal Demokrasi Okulu Ders Notları), http://www.sodev.org.tr/Okullar/SDO/ders_notlari/kadinlar_siyaset_demokrasi.html, Erişim Tarihi: 05.03.2010.
- Bourdieu, P. (2001). *Masculine Domination*. Cambridge: Polity Press.
- Castells, M. (1997) Kent, Sınıf, İktidar, çev.Asuman Erendil, Ankara: Bilim ve Sanat.
- Cerit-Mazlum, S. (2008). *Önce Yerel Siyaset*. İstanbul: KA-DER.
- Connell, R.W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. C. Soydemir (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Çitçi, O. (1989). *Yerel Yönetimlerde Temsil -Belediye Örneği-*. Ankara: TODAİE.
- Çitçi, O. (1999). 20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 23.215, 81-97.
- Ecevit, Y. (2001). Yerel Yönetimler ve Kadın Örgütleri İlişkisine Eleştirel Bir Yaklaşım. A. İlyasoğlu ve N. Akgökçe (drl.). *Yerli Bir Feminizme Doğru içinde*. İstanbul: Sel Yay.

- Ecevit, Y. (2007). Yoksulluğa Karşı Feminist Strateji İçin, *Amargi: Aylık Feminist Dergi*, 6, 14-18.
- Erder, S. ve N. İncioğlu. (2008). *Türkiye’de Yerel Politika’nın Yükselişi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yay.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. Kuşdil, E. (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Greed, C. H. (1994). *Women and Planning*. London and New York: Routledge.
- Güler-Ayman, B. (2003). İkinci Dalga: Siyasal ve Yönetişel Liberalizasyon. *Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetimler Sempozyumu*. Ankara: Yol İş Sendikası.
- Güner, A. (2007). Nasıl Bir Hizmet Bölüşümü? Temel İlkeler ve Türkiye Uygulaması. A. Mengi (drl.). *Yerellik ve Politika içinde*. Ankara: İmge Yay. ss. 47-66.
- Hablemitlioğlu, Şengül. (2005). *Toplumsal Cinsiyet Yazıları*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yay.
- Harvey, D. (1999). *Postmodernliğin Durumu*. S. Savran (çev.). İstanbul: Metis Yay.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporu 2012, http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Yayinlar/FaaliyetRaporlari/Documents/2012/IBB_Faaliyet_Raporu_pdf/ibb_faaliyetraporu_2012.pdf, Erişim Tarihi: 11.05.2013.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kadın Koordinasyon Merkezi, <http://www.ibbkkm.org/>, Erişim Tarihi: 11.01. 2013.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı 2010-2014, <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/kurumsal/Birimler/StratejikPlanlamaMd/Pages/2010-2014StratejikPlan.aspx>, Erişim Tarihi: 21.10.2011.
- Jaecel, Monika and Marieke Van Geldermalsen (2007), Gender Equality And Urban Development: Building Better Communities For All, <http://www.globalurban.org/GUDMago6Vol2Iss1/Jaecel%20&%20van%20Geldermalsen.htm>, Erişim Tarihi: 21.06.2007.
- KA-DER. (2006). *Cinsiyet Eşitliği Yolunda Yerel Politikalar Raporu*. Ankara: KA-DER Yay.
- KA-DER. (2011). <http://www.kader.org.tr/tr/container.php?act=unlimitedoo&idoo=105>, Erişim Tarihi: 10.9.2012
- Kahraman, H.B., Keyman, F. ve A.Y. Sarıbay. (1999). *Katılımcı Demokrasi, Kamusal Alan ve Yerel Yönetim*. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Kurtoğlu, A. (2004). *Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset: Keçiören Örneği*. İstanbul: İletişim Yay.
- Kümbetoğlu, B. (2001). Kentsel Alan ve Yerel Yönetimlerde Toplumsal Cinsiyet. A. İlyasoğlu ve N. Akgökçe (Ed.). *Yerli Bir Feminizme Doğru içinde*. İstanbul: Sel Yay.
- Mackenzie, S. (2002). Kentte Kadınlar. Duru, B. ve A. Alkan (Ed. ve Çev.). *20. Yüzyıl Kenti içinde*. Ankara: İmge Yay.
- Minibaş, T. (1996). Siyasal Partiler Yelpazesinde Kadının Konumu. *Kadın Gerçeklikleri içinde*. N. Arat (drl.). İstanbul: Say Yayınları, ss. 173-191.
- Moser, O. N. C. (1993). *Gender Planning and Development: Theory, Practice and Training*. New York: Routledge.
- Pateman, C. (1988). *The Sexual Contract*. Standford University Press.
- Phillips, A. (1995). *Demokrasinin Cinsiyeti*. A. Türker (çev.). İstanbul: Metis Yay.
- Pincha, C. (2009). *Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Afet Yönetimi*. D. Keskin-Demirer (çev.). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yay.
- Sancar-Üşür, S. (2000). Siyasal Süreçlere Katılımda Kadın-Erkek Eşitliği. *Kadın Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset içinde*. İstanbul: TÜSİAD.
- Sancar-Üşür, S. (2008). Siyasal Katılım. *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri içinde*. İstanbul: TÜSİAD ve KAGİDER, ss.217-299.
- Sandercock, L. and A. Forsyth. (2005). A Gender Agenda: New Directions For Planning Theory. Fainstein, S. ve L. J. Servon (Ed.). *Gender and Planning içinde*. New York: The City Reader.
- Şengül, H. T. (2009). *Kentsel Çelişki ve Siyaset*. Ankara: İmge Yay.
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM). (2008). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2008-2013*. Ankara: KSGM.
- Tekeli, Ş. (1982). *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim Yay.
- Tekeli, Ş. (1989). 1980’lerde Türkiye’de Kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi. *Birikim: Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*. 3, 34- 41.
- Walby, S. (1997). *Gender Transformations*. London: Routledge.
- Wedel, H. (2001). *Siyaset ve Cinsiyet*. C. Kurultay (çev.). İstanbul: Metis Yay.
- 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu, Kabul Tarihi: 2005.
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu, Kabul Tarihi: 2005.

Jeanneret Harikalar Diyarında: Le Corbusier'nin Doğu Yolculuğu ve İstanbul*

Mehmet Rifat Akbulut**
Zafer Akay***

Özet

Le Corbusier sekiz ay süren ünlü “Doğu Yolculuğu”nu ya da kendi ifadesiyle “Faydalı Yolculuğu”nu 1911 yılında gerçekleştirir. Seyahat notları Le Corbusier'nin bu yolculuğu bir mimarlık öğrencisinden çok adeta bir hacı tutkusu, bir misyoner gözlemciliği ve bir seyyah merakıyla gerçekleştirdiğini, İstanbul ve Türkiye'yi bir masal diyarı gibi gezdiğini göstermektedir. Gerçekten de Le Corbusier'nin bu yolculuğa epeydir niyetlendiği, arzuladığı, hazırlandığı dahası düşlediği düşünülebilir. Gizemli ve görkemli Şark'ın kadim medeniyetlerini ve eserlerini kendi gözleriyle görme ve ziyaret etme arzusunu tıpkı bir hac ziyareti gibi tutku ve ciddiyetle ele aldığı açıktır.

Doğu Seyahati'nin Le Corbusier'nin sonraki yaşamı ve eserleri üzerindeki belirleyici etkisi tartışılabilir ama göz ardı edilemez. Doğu Seyahati'nin Le Corbusier'nin bir mimar ve şehirci olarak mesleki bilgi ve birikimine olan katkısının çok boyutlu ve çeşitli olduğu açıktır. Kendisi de özellikle “Doğu Seyahati”nin öğrettiklerini yaşamı boyunca kullanmıştır. Sonuç olarak, Le Corbusier'in modern mimarlık ve şehircilik ilkelerinin oluşumunda “Türk Evlerinden” ve İstanbul'dan bilinçli veya bilinçsiz esinlenmeleri, oldukça spekülâtif konular olarak yer alırken, Osmanlı kamusal mimarlığından açık etkilenmelerine “Doğu Gezisi”nin görsel belgeleri de tanıklık eder.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Le Corbusier, Şark, Modern Mimarlık, Osmanlı mimarlık ve şehirciliği

Le Corbusier's “Journey to the East” and Istanbul

Abstract

In 1911, Le Corbusier's made his famous “Journey to the East” or “Useful Journey” as he called lately, which lasts eight months. His notebooks and notices witness that he travelled with an ambition of a pilgrim, a missionary's observations and a curiosity of a traveller and he visited İstanbul and Turkey as land of fairy tales. It seems that he intended, desired and moreover he dreamed this journey since longtime. It is clear that he took his aims to visit and to see ancient civilizations and masterpieces of the Orient very seriously and ambitiously like a pilgrimage.

Influence and determination of the “Journey to the East” on his life and his later works is controversial but not neglectible. Contribution of the “Journey to the East” on Le Corbusier's

* Bu yazı, 19 Aralık 2011 tarihinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sedat Hakkı Eldem Oditoryumu'nda, MSGSÜ Anadolu Kültürü ve Sanatı Araştırma ve Uygulama Merkezi AKSAM tarafından ünlü İsviçreli modernist mimar-şehirci ve tasarımcı Le Corbusier'nin 1911 yılındaki ünlü Şark Seyahati'nin 100. yılı anısına düzenlenen “Doğu Yolculuğunun 100. Yılında Le Corbusier” başlıklı toplantıya sunulan metinden hazırlanmıştır.

** Doç., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, mrifatakbulut@gmail.com

*** Öğretim Görevlisi, Mimar, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, zaferakay1@gmail.com

professional qualities and knowledge is multidimensional and clear. He also got advantage of what he learned particularly during “Journey to the East” all through his life. As the consequence, his inspirations from “Turkish House” and from İstanbul whether consciously or not, remain highly speculative while, visual documents of the journey witness clear influences of Ottoman public architecture on him.

Key Words: İstanbul, Le Corbusier, Orient, Modern Architecture, Ottoman architecture and urbanism.

Burhan Arif Ongun, “3. Pırlanta İnsan” olarak adlandırdığı Le Corbusier’i “Hocalarımın en sonuncusu ve başlar tacıdır.” şeklinde tanımlar (Ongun,14). Le Corbusier meslek yaşamını gerçekleştirdiği XX. yüzyılın başta gelen mimarlarından biri belki de birincisi ama aynı zamanda bir sanatçı, şehirci, tasarımcı, tasarım ve sosyal kuramcıdır. Le Corbusier, tasarım ve yaratmayla öylesine bütünleşmiş bir yaşamı örneği sunar ki, ünlü gözlükleri hatta ismi bile kendi tasarımıdır. Ölümünden on yıllar sonra bile hala etkisi sürmekte ve hala hakkında yeni değerlendirmelere ilham vermeye devam etmektedir. Doğrusu Le Corbusier de kendisine yönelik bu teveccühü her zaman haklı çıkaracak ölçüde ardında zengin bir miras ve iz bırakmıştır. Yüzlerce proje, yüze yakın uygulama, onlarca kitap ve çok sayıda yazı, eskiz, çizim, resim, fotoğraf, kayıt, kısacası değerlendirmek ve üzerinde konuşabilmek için yeterince bol malzeme.

Sonradan kendine Corbésier aile isminden Le Corbusier adını üretecek Charles-Edouard Jeanneret İsviçre’nin Fransızca konuşulan bölgesinde Chaux-de-Fonds adlı kasabasında 1887 yılında dünyaya gelir. Jeanneret ailesi saatçidir. Charles-Edouard 1907’de, yakındaki bir sanat/meslek okulunu tamamladıktan sonra kendini yetiştirme daha doğrusu inşa etme yolunda bir serüvene atılacaktır. Le Corbusier’nin mesleki ve entelektüel gelişiminde mesleki kariyerinin başlangıç dönemlerinde yaptığı bir dizi seyahatin belirleyici etkileri olduğu açıktır. Maceracı ve dikkatli bir kişiliğe sahip olduğu görülen Charles-Edouard’ın gençliğinin insanlık tarihinin, bir çok yeni düşünce ve akımların ortaya çıkıp, tartışıldığı heyecan verici bir dönemine rast gelmiş olmasının, mesleki kimliğinin gelişimini de şüphesiz belirleyici bir rolü olduğu yadsınamaz. Doğrusu söyleyecek sözü olan ya da tutkuyla bu sözü arayan bir ruh için tam da ortasında yer aldığı bu heyecanı paylaşmamak mümkün değildir.

1907-1916 yılları arasında genç Jeanneret’nin her biri sonraki mesleki kişiliğine katkıda buluncak ve kişiliğini oluşturacak bir çok seyahat gerçekleştirir. Bu yolculukların hedef ve güzergahlarının Batı kültürü açısından başlıca bilgi ve esin kaynakları arasında yer aldığı ya da dönemin mimarlık ve sanat açısından önemli yenilik ve gelişmelerin gerçekleştiği çekim noktalarına yöneldiği görülür.

Önce Avrupa içinde komşu Almanya, Fransa, Avusturya, İtalya seyahatleri: Roma, Floransa, Napoli, Pisa, Pompei, Tivoli, Venedik, Viyana, Budapeşte, Paris, Nancy, Rouen, Versailles, Berlin, Hamburg. Burada döneminin kimi önemli mimar-tasarımcı ve sanatçıları yanı sıra yine dönemin avantgard sanat ve tasarım akımları ve ortamlarıyla ilk karşılaşmalar. Görüldüğü kadarıyla Charles-Edouard imkanlarını zorlayan ve hatta imkan ve fırsatlar yaratan bir azim ve ısrarcılıkta olsa gerekir. Le Corbusier’nin gençlik seyahatlerinin gençlik hevesleri ve meraklarıyla serüven duygusu içinde gelişigüzel rotalar değil ama güzergah ve uğraklarının dikkatle seçilmiş olduğu bir kişisel eğitim ve gelişme çabası olduğunu düşünmek daha isabetli olacaktır. Kısacası Le Corbusier’nin gençlik seyahatleri başlangıçtan itibaren adeta titizlikle planlanmış bir kendini inşa etme yürüyüşünün adımları gibidir.

Charles-Edouard Jeanneret’nin seyahati tıka basa kitap dolu sandıklar, kamp malzemeleri, koşum takımları, kıyafetler, uşaklar, hamallarla birlikte bir Lord Byron seyahati değil, sırt çantası ve sınırlı bir bütçeyle düşlere keşif yolculuğuydu. Yol arkadaşı ise gözcü bir kontes değil tahtakurularıydı. Byron’un Barbar Şarklılar’ın elinde yitmiş Arcadia’yı arayışı değil, barbar Garplılar’ın makinelerinin yok ettiği ebedi güzelliğin peşindeydi.

Resim 2: XX. yüzyıl başında İstanbul'dan mahalle görüntüleri. Sanayi toplumuna uygun bir yaşam çevresi olmasa da keşfetmek, esinlenmek ve öğrenmek için bir çok ilke barındıran, bir anlamda hala yeryüzünde "Tanrı'nın kenti" denebilecek "doğru" bir örnekti (Kaynak: 2: Anonim ; 3: Kortan; (1983) "Le Corbusier Gözüyle Türk Mimarlık ve Şehirciliği").

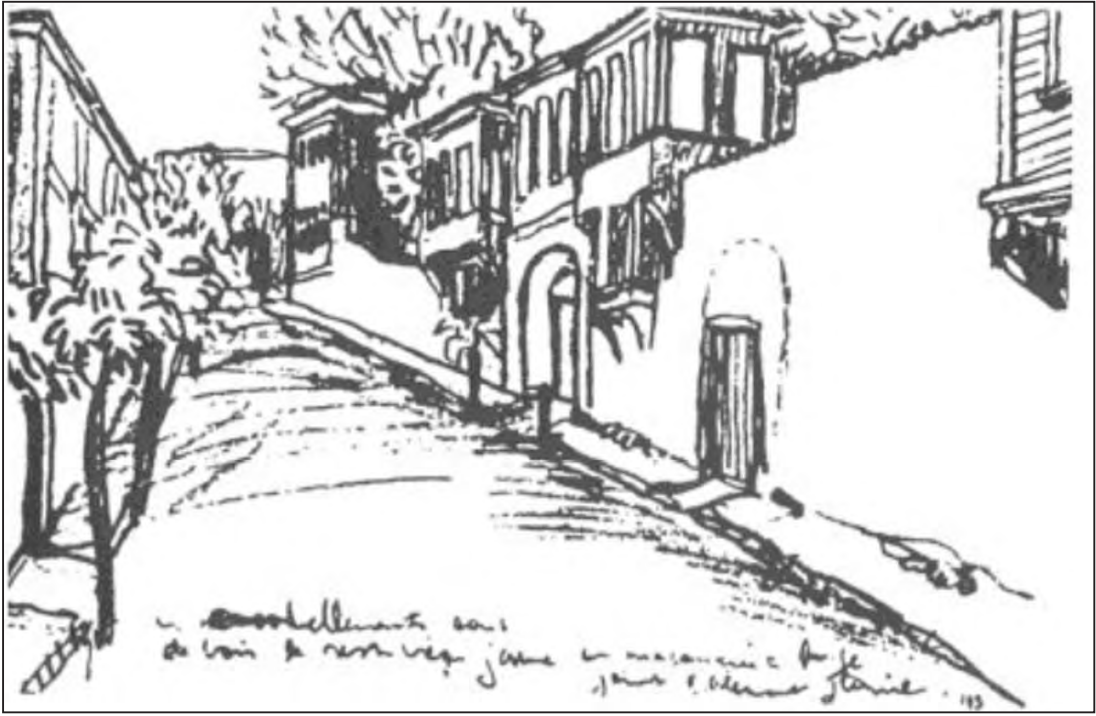
bu yolculuğu açıktır ki belki birkaç on yıl ertelemek zorunda kalacaktı ve böyle bir yolculuğun en azından 1911'deki keyif ve rahatlıkla gerçekleştirilmesini mümkün olmayacaktı. Bu açıdan Jeanneret'nin "Şark romantizmini" tam da ucundan yakaladığı söylenebilir. Her halükarda genç Jeanneret'nin Şark'ı muhteşem ve gizemli otantizmini görmek ve hissetmek açısından XX. yüzyılın belki de en uygun zamanında gezdiği söylenebilir.

Genç Jeanneret'nin Arayışları

Kısa bir düşünsel gezinti Le Corbusier'nin hangi zihinsel güdü ve düşünce etkileri altında bu yolculuğu öngördüğü ve muhtemel beklentilerinin ne olduğunu anlamamıza yardımcı olabilecektir. Endüstri Devrimi Kuzey Atlantik kıyılarından başlayarak ve bir yüzyıl boyunca aşama aşama Avrupa kıtasının içlerine yayılırken aynı zamanda teknolojik ve iktisadi bir dönüşümün sınırlarını da aşarak kapsamlı bir modernleşme projesi kimliğini de kazanır. Endüstri Devrimi şüphesiz iktisat ve teknoloji alanında özellikle bir şekilde bu sürece dahil olabilen ülke ve toplumlarda büyük gelişme ve ilerlemelere neden olsa da yine özellikle ilk yüzyılında toplum, kent ve çevre üzerinde büyük yıkımlara da yol açar. XIX. yüzyıl Avrupası'nın endüstri kentlerinde kimi zaman en kötü tasavvurların bile ötesine geçen insan trajedileri bu gelişmenin toplumsal ve insani faturası olur¹.

Bu süreç başlıca iki düşünsel gelişime yol açacaktır. Sosyalist hareket ve ahlakçı hareket. Temel varoluş nedenleri ve dünya görüşlerindeki belirgin farklılıklara rağmen her iki hareketi de ortaya çıkaran nedenlerin ortaklığı yanı sıra, ulaşılmak istenen hedefler arasında da belirgin bir benzerlikten söz etmek mümkündür. Her iki hareketin de yöneldiği temel hedef Batı'da özellikle de İngiltere ve A.B.D.'de XIX. yüzyılın Endüstri Devrimi ve vahşi kapitalizmin yarattığı, çalışan sınıflar arasındaki bireysel ve toplumsal çöküşe yol açan mevcut iktisadi ilişkiler ve toplumsal yapıdan farklı yeni bir toplum idealidir. Nitekim, XIX. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan çeşitli sosyalist grup ve ütopyacı akımlar, ideal toplum esinlerini Aziz Paul'un ilk Hristiyan toplulukları tasvirleri ve temel Hristiyanlık öğretilerinde bulacaktır (Gadel,2007;23). XIX. yüzyıl ütopyacılarından Cabet de, her ne kadar inançları şüpheli bulunsa da ideal bir toplum modeli olarak önerdiği "Icaria" ütopyasını "Hristiyanlık kardeşlik ve komünizmdir ve Hz. İsa da komünistlerin prensidir" (Gadel,2007;24,25) sözleriyle destekler.

¹ Örneğin, Britanya'da son derece sağlıksız şartlarda yaşamaya çalışan işçi sınıfının durumunu 1840'ların ortalarında Engels şu sözlerde anlatır: "...evler genelde uzun sıra üzerine dizilmiş, tek ya da iki katlı, kiminin konut olarak kullanılan bodrumunda yer alan, çoğu kural-dışı yapılmış kulübelerdir. Üç-dört oda bir mutfak olan bu evler, Londra'nın bazı kesimleri hariç, tüm İngiltere'de bir baştan öteki uca işçi sınıfı evidir. Sokaklarda genelde kaldırım yoktur, inişli-yokuşlu, pis, çöp ve hayvan pisliği doludur..." (Engels, 1845, 1997; 73).

Resim 3: XX. yüzyıl başında İstanbul'dan mahalle görüntüleri. Sanayi toplumuna uygun bir yaşam çevresi olmasa da keşfetmek, esinlenmek ve öğrenmek için bir çok ilke barındıran, bir anlamda hala yeryüzünde "Tanrı'nın kenti" denebilecek "doğru" bir örnekti (Kaynak: 2: Anonim ; 3: Kortan; (1983) "Le Corbusier Gözüyle Türk Mimarlık ve Şehirciliği").

Bu noktada Ahlakçı Hareket'in sanayileşmekte olan Batı toplumları ve özellikle sanayileşmenin yarattığı kentsel yaşam koşulları ve fiziksel çevreye yönelik derin eleştirilerden yola çıkarak Sosyalist Hareket kadar somut olmayan ama yine de iyi bir toplum ve dünya idealini temsil eden bir yeni toplum ve çevre kurgusuna yöneldiği görülecektir. Sosyalist Hareket'in kapitalist üretim ilişkileri ve XIX. yüzyıl vahşi kapitalizminin yarattığı toplumsal koşulların akılcı ve derinlemesine analizi ve soğukkanlı değerlendirmelerine karşı Ahlakçı Hareket'in daha coşkulu bir yaklaşımı vardır. Ahlakçı Hareket'in çözümleri basit ve yalındır. Yeni toplum ideali ne soyut ve nostaljik bir hayal ne de salt bir yakınmadır. Kaynağını Hristiyanlığın kutsal metin ve öğretilerinden alan bir "Yeni Kudüs" hayaliyle somutlaşmıştır. Yeni Kudüs inananların ebedi mutluluğu bulacakları Tanrı'nın vaat edilmiş ülkesi, Tanrı'nın iyiliğe dair tüm marifetlerini gösterdiği bir cennettir. Hristiyan inancına göre şehir fiziksel bir yeniden inşa, manevi bir yapılanma yahut Kudüs şehrinin yeniden ebedi bir şekilde inşasıdır. Ahlakçı Hareket'in Sanayi Devrimi ve yarattığı kent ve toplumsal koşullara eleştirisi de işte tam bu noktada yoğunlaşır. Sanayi Devrimi kentleri ve kırları çirkinleştirmekte, bozmakta, yaşanmaz hale getirmektedir. İnsanları yoksullaştırmakta ve köleleştirmekte, bireyi yok etmekte, aileleri parçalamakta, dayanışma duygusunu ortadan kaldırmakta, ahlak ve toplumsal değerleri yozlaştırmaktadır. Yoksulluk ve çaresizliğin en uç noktalarında yaşamaya çalışanlar bir anlamda insanlıklarını da yitirmektedirler. Örneğin, Engels XIX. yüzyıl ortalarına Londra'sını şu sözlerle betimler: "*Denizden Londra Köprüsü'ne doğru Thames'in sunduğu manzaradan daha etkileyici bir şey bilmiyorum...İnsan İngiliz toprağına ayak basmadan önce İngiltere'nin büyüklüğünün mucizeleri karşısında kendini kaybeder. Fakat tüm bunların bedeli olan fedakarlıklar daha sonra ortaya çıkar. Başkentin sokaklarında bir ya da iki gün dolanınca, telaşlı kalabalıklar ve sonu olmayan araba dizileri arasında zorlukla ilerlemeye çalışırken, metropolün yoksul mahallelerini gezdikten sonra, insan ilk kez Londralılar'ın insan doğasının en iyi yönlerinden fedakarlıkta bulunmaya zorlandıklarının, şehirlerini taçlandıran uygarlık mucizelerinden yararlanmadıklarının farkına varır*" (Engels, 1845, 1997; 57)

XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başında Batı sanayi kenti ve toplumu Batılı aydın çevrelerin yoğun bir eleştirisi altındadır. Batı'nın sanayi şehirleri ve buradaki şehir yaşantısı ve toplumsal ilişkiler ve giderek tüm bir Batı'nın sanayi toplumu ve uygarlığı üzerine keskin eleştiriler içeren bu ve benzeri düşünce ve yaklaşımlar Batı entelejansiyası arasında tartışılmakta ve artan bir taraftar bulmaktadır. Nitekim, genç Jeanneret'nin de Avrupa'nın büyük şehirlerinden haz etmediği anlaşılmaktadır. Şark Seyahati arefesinde genç Jeanneret Berlin'dedir ve beş parasız üstelik hastadır. Günlüğüne şunları yazar: *“Öğrenmek, yaşamak, üretmeye doymayan enerjilerine uygulama alanı aramak için birinden diğerine /seyahat eden gençler için), büyük şehirlerin hoyratlığı artık aşîkar. Gençler için büyük şehirler içerden çatal seslerinin duyulduğu binlerce kapalı kapı önünde açlıktan ölünen çöllerdir. Bir sokak köpeğinin hayatı”* (Petit, 1965;38)

Nihayet, sanayi ve yarattığı şehirler Tanrı'ya da Tanrı'nın değerlerine ve Hristiyan ahlakına da aykırıdır ve açıkca saldırmaktadır. Bu gidişin değiştirilmesi ve Tanrı'nın düzeninin yeryüzünde yeniden hakim kılınması, yeryüzünde bir yerlerde, Tanrı'nın kentinin bulunması ve bu kentin Batı'da yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. Acaba bu şehir kadim medeniyetlerin beşiği Şark'ta mıdır? Özellikle oryantalizmin yükselişe geçtiği XIX. yüzyıl ve XX yüzyıl başı Avrupa'sında Şark'ın sadece emperyal tutkular ya da ticari hesaplarla değil kültürel ve imgesel nedenlerle de Batı için karşı konulmaz bir çekiciliğe sahip olduğu açıktır. Le Corbusier'i Şark'a yönelten bu anlamda kendisinden önceki ve sonraki Şark gezginlerinden de pek farklı değildir aslında. Le Corbusier de Şark'ta bir yandan “yeni eskiler” aramakta, aynı zamanda “eski eskileri” de yeni bir gözle görmeyi denemektedir. Osmanlı'nın Batılılar'da ilgi ve merak uyandırması yeni değildir ama Osmanlı'nın keşfi bu bakış açısıyla Batılı'nın Doğu'da yeni bir “eski” keşfidir. Oryentalistler de Doğu'da gördüklerini gerçek bağlamlarından soyutlayarak bu gerçekliğin zihinsel imgelerini oluşturmaya çalışırlar (Tanyeli, 2003; 114). Doğu'nun Batılı tarafından keşfi sürecinde aslında her yeni Şark seyahatinin seyyahı tarafından yeni bir Doğu tanımlaması ve keşfi içerdiği de unutulmamalıdır.

Le Corbusier'nin yolculuğuna başladığında yahut yolculuğu sırasında tüm bu tartışma ve görüşlerin ne ölçüde farkında olduğu ya da katıldığı da tartışılabilir. Ancak döneminin oldukça iyi eğitilmiş bir kent soylu genci ve en önemlisi kendini Avrupa'nın avantgard çevrelerinde yetiştiren bir entelektüel olarak çağının bu düşünce akım veya yaklaşımlarından haberdar olmamış olmasını düşünmek pek akla yatkın değildir. Zira, Le Corbusier'nin yaşamı boyunca, dünyanın farkında, sorumluluklarını her an idrak eden, daha güzel bir dünya vücuda getirmenin, insanı insan yapan temel sorumluluk duygusunun örneklerini vermiş olduğu göz önüne alındığında, genç Le Corbusier'nin çağının tüm bu tartışma ve sorunlarından habersiz olduğu herhalde düşünülemezdi (Cansever,2003;107).

“Şark”a Varış

Seyahat notları ve eskizleri Le Corbusier'nin seyahatinin hemen her noktasında yoğun bir etkilenme yaşadığını göstermektedir. 1911'de İstanbul'dan bir dostuna yazdığı mektupta şu ifadeler yer verir: *“Tüm Şark bana büyük simge darbeleriyle biçimlenmiş gibi gözüktü. Simge tutkusu benim de derinliklerimde.”* (Gerber, 1994; 372). İstanbul ve Bursa'da şehirle ilgili notları bu konuda da iyi bir gözlemci olduğuna delalet etmektedir. Örneğin; *“İstanbul: Minarelerin sıcaklığı, basık kubbelerin sükuneti. Allah her şeyi görmekte fakat yönlendirme değişmemektedir.”* (Kortan, 1983;77) ya da *“Bizans'ın surları, Sultanahmet Camii, Ayasofya, Büyük Saray. İşte, sayın seyirciler, defterlerinize not ediniz: “Silüetler !”* (Kortan, 1983;76); *“İstanbul'daki evler ağaçlarla çevrilmiştir; insan ve doğa arasındaki cazip dostluk. İstanbul'da her yerde ağaçlar olup, onların arasından mimarlığın soylu örnekleri yükselir...Ağaçlar, bizim psikolojik ve fiziksel yönden iyi durumda olmamıza yardım ederler”* (Kortan, 1991;72). Zira, Le Corbusier mimarlığın sanatsal olduğunu vurguladığı gibi, mimarlığı da kentsel çerçevede düşündüğünü göstermiştir. Ancak, Le Corbusier'nin şiirsel ifadelerinde görülen romantizmin ötesine geçen ne aradığını bilen, baktığını görebilen ve

gördüğünden de can alıcı sonuçlar çıkartabilen keskin gözlemleri ile eğitilmiş bir göze ve akla sahip olduğu açıktır. Doğu'nun otantik, mistik havası ya da İstanbul veya Bursa'nın pitoresk şehir manzaralarına romantizmle değil ama sonraları da vurguladığı gibi gören bir gözle baktığı açıktır. *“Allah'ın yarattığı yumuşak iltivalarla ilerleyen, tarif edilmez güzellikteki topoğrafyanın meydana getirdiği silüetin üzerine ilave ettikleri büyük eserlerle bu silüeti tekrar akal almaz bir şekilde güzelleştirmiş bulunuyorlar. Bu büyük abidelerin kaidelerinden denize doğru az meyilli çatlılarıyla, o çatıların, saçakların gölgeleri içerisinde koyu kırmızı mor boyalı binaların kaidelerine asılmış muhteşem bir İran halısı hatırlatıyor.”* Turgut Cansever'in yukarıdaki ifadelerle de vurgulamış olduğu gibi, Genç Jeanneret İstanbul'a geldiğinde 24 yaşındadır. Dünyaya bakan, baktığını gören ve onu yorumlayan, değerlendiren ve ifade kabiliyetine sahip 24 yaşında bir insan. Doğrusu böyle bir değerlendirmeyi Türkiye'de hiç kimse yapmadı, dünyadan da bu tür değerlendirmeleri yapanların sayısı çok az (Cansever, 2003; 100). Turgut Cansever, sonsuz mekan içindeki kişilikli yapılardan bir kent meydana getirme düşüncesinin kökeninde de Türkiye seyahatinin yattığının düşünülebileceğini söyler (Cansever, 2003; 101).

Bununla birlikte yeşillikler içindeki seyrine doyulmaz bu kent sanayi toplumlarının ihtiyaçları ve yeni dünyanın gelişen teknolojisinin talep ettiği altyapı ve donatıları sunmaktan uzak olduğu gibi böyle bir kent de bir sanayi toplumunun yaşantı ve üretim ilişkilerine uygun değildir. Ama şüphesiz bu kent, insani bir fiziksel çevre ve yaşamın yer alabileceği yeni çağın yeni kentini kurabilmek için de son derece esin verici ve öğreticidir. Seyahat defterine not ettiği şu cümleler arayış ve esinlerine de ışık tutmaktadır: *“Yarının büyük şehirlerinin devasa olgusu, zevkli bir yeşillik içinde gelişecektir. Detaylarda birlik; bütün içinde muhteşem bir “karışıklık”; ortak bir insan ölçüsü ve “doğa” gerçeği ile “insan” gerçeği arasındaki nisbetli bir “gereç” ve devam eder; “Burada net bir şekilde amaç önümüzdedir. Yarının şehri tümüyle yeşil açık mekanların içine yerleştirilebilir New York'ta yapılan hata gökdelenlerin parklar içinde inşa edilmemesidir. Bana bunun ütöpik olduğu söylenecektir, fakat ben bu “challenge”ı göze almağa hazırım”* (Kortan, 1991; 78).

Öyle görünmektedir ki, Balkanlar ve Türkiye'de gördüğü şehirlerin yoğun yeşilliği ve bu yeşilliğin içine dağılmış bahçeli az katlı evler ve belki de tüm bu fiziksel özelliklerin yanı sıra başka bir gerçekliğin daha farkındadır. Bu da şehirlerin fiziksel örgütlenmesi ile toplumsal örgütlenme arasındaki yakın ilişkidir. Diğer bir ifadeyle şehirleri meydana getiren bir iskan ve toplumsal birim olarak mahalle. Belki de genç Jeanneret'nin Şark Seyahati dönüşünde yanında götürdüğü en önemli fikirlerden birisi de “mahalle”dir. Büyük blokları mahalle kavramının yeniden yorumlanması olarak düşünülebilir. Öyle ki, Le Corbusier'nin daha sonraları âlâmeti fârikalarından olacak “unité d'habitation” yani adıyla müsemma “iskan birimi”nin aslında bir yapıdan çok bir mahalle yorumu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Le Corbusier her ne kadar konutu bir yaşam makinası olarak görmüş ve tasarlamışsa da bu yapıları birer “mahalle” olarak görmek gerekmektedir.

Sark'tan Dönüş

Le Corbusier Şark'tan “mimar” olarak geri dönmüş. Şark'ta mimarlığın sırrını çözmüştür (Tanju, 2003; 127). Örneğin, Mimarlık Öğrencileri ile Söyleşi adlı eserinde şöyle der: *“Arazi, mimari kompozisyonun temelidir. Bunu 1911'de arkamda sırt çantası ile Prag'dan Anadolu'ya kadar gittiğim uzun yolculuk sırasında öğrendim.”* (Mimarlık Öğrencileri ile Söyleşi). Bir eleştirmen de Le Corbusier'nin Cezayir, Türkiye ve Yunanistan'da gerçek vatanını bulduğunu belirtir (Gerber, 1994; 376). Le Corbusier'nin “Doğu Seyahati” ve bu seyahatin üzerindeki etkisinin bir dizi gençlik seyahati arasında Batı yazınında görece göz ardı edildiği ya da daha mütevazî şekilde değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Aslında Le Corbusier'nin de Türkiye ilgisi yaşam boyu devam etmez. Alacağını almış, öğreneceğini öğrenmiştir. Türkiye ve Şark öyle anlaşılıyor ki, Le Corbusier'nin gelecek tasavvurları içinde yeri yoktur. Le Corbusier'nin yaşam süresi içinde özellikle iki ülkeye karşı ilgisinde belirli bir süreklilik olduğunu söylemek mümkündür. Sovyetler'e,

döneminin güncel gelişmeleri bağlamında ilgisini sürdürürken, A.B.D. teknoloji ve akılcılık yönünden her zaman bir ilgi ve esin (ve hatta hayranlık?) kaynağı olacaktır. Bu iki yer dışında Le Corbusier'nin kültür ya da coğrafyalara ilgisinin o yer ya da kültürün kendisine sunduğu tasarım ve uygulama fırsatı bağlamında ortaya çıktığı da bir iddiadır (Tanyeli, 2003; 115).

Genç Charles-Edouard Jeanneret'den Le Corbusier'ya uzanan yolda Şark Seyahati'nin etkisi ve katkısı ne olmuştur? Yaşamının geri kalanında bu büyük ustanın Türkiye ile olan ilgisi ve ilişkilerinin zayıflığı göz önüne alındığında bu seyahat Le Corbusier'nin yaşamını ve eserlerinin ne ölçüde etkilemiştir? Le Corbusier 1925 yılında “‘L'Art décoratif d'aujourd'hui” (Günümüzde Süsleme Sanatları” adlı eserinde “serbest bir hac” olarak nitelediği bu yolculukla ilgili şu değerlendimelerde bulunur:

“Şöhretleri dünyayı tutmuş ancak hala bozulmamış ülkelerin kır ve kentlerini içine alan, belirlenici bir seyahate kalkıştım: Prag'dan başlayarak, Tuna'yı katettim, Sırp Balkanları'nda yaşadım, ardından Romanya, daha sonra Bulgaristan Balkanları, Edirne, Marmara Denizi, İstanbul (ve Bizans), Asya'daki Bursa.

Ve sonra Aynaroz (Athos).

Ve ardından Yunanistan....

Sonra Pompei ile birlikte İtalya'nın güneyi.

Roma.

Özellikle Akdeniz'in karşı konulmaz çekiciliğine teslim oldum... Türkiye'nin Edirnesi, Bizans'ın Ayasofya'sı ya da Selanik'i, Bursa'nın Pers sanatı. (erken dönem Osmanlı sanatını bu şekilde tanımlıyor ç.n.) Parthenon, Pompei, Kolezyum. Mimarlık kendini bana gösterdi. Mimarlık biçimlerin ışıltı muhteşem bir oyundur. Mimarlık insan düşüncesinin uyumlu bir dizgesidir. Mimarlığın süsleme ile alakası yoktur. Mimarlık büyük eserlerdedir, zamanın miras bıraktığı mutaktan ve zor, fakat aynı zamanda küçük bir viranededir, bir bahçe duvarında, matematiksel bir ilişkinin oluşturulabileceği kadar geometri içeren bütün âli ya da mütevazı nesnelerdedir

Böylesi bir yolculuğun ardından süslemenin itibarı nihai olarak yok oldu. Komik opera sahnesinde öylesine zavallı bir gülünçlikle canlandırılmış olan, yöresel biçimleriyle ünlenmiş ülkeler gördüm. Seyyahın heyecanını çoşturan süsler yok: bütünleşik saf biçimlerin mimarisi var, -plastik heykel,- ve sanat eserleri var...Burada eser, halk sanatlarında arınarak bizde evrensel liyakate sahip, bütün insanların kalp dillerine ait bir tip düşünce uyandırır. Halk sanatı bana bütün eylemlerin diğer benzer öncül eylemleri ortaya koymaya koşullanmış, kalıcı ve ciddi olduğunu gösterdi; bireyin topluluk içinde nasıl eridiğini, yüksek bir ruhun ve güçlü bir fikriyatın himayesinde cemiyetin bireye rüyalarını nasıl aktardığını gösterdi. Orada asla “gülünç şeylerin” eğlencesi, komikliği yoktur. Güzel bir şiir ya da iyi bir araç yaratma arzusu vardır...Halk sanatının saflığı bütün ilahi olmayan becerilerin toplamıdır.

Sırt çantasıyla, yolun akışına teslim olmuş bir şekilde, yürüyerek, at sırtında, gemiyle, otomobile, ortak insanlık temelindeki ırkların çeşitliliği ile yüz yüze gelerek yaklaşık bir yıl süren bu uzun yolculuğun yahut serbest bir hac ziyaretinin ardından yepyeni bir yüzyılın orada olduğunu anladım..” (Le Corbusier, 1925)

Genç Jeanneret Doğu Seyahati'nden dönüşünde “sır ortağı” William Ritter'e yazdığı mektubunda önseziyle dolu şu ifadelerle yer verir: “Hepimiz yokolduğumuzda... bizlerden (insanlıktan ç.n.) geriye Kolezyum, hamamlar, Akropol ve camiler kalacak ve Jura'nın tepeleri onlar için deniz kadar güzel bir çerçeve oluşturacak. Bizden çok sonra gençler gelecek ve kendi ateşlerini yakacaklar” (Gerber, 1994; 371). Bu yolculuğun ardından bir kaç mimari uygulama dışında Le Corbusier oldukça uzun bir düşünme sürecine girer. 1918-1922 arasında Le Corbusier hiçbir şey inşa etmez ve modern mimaride saflaştırma kuramı ve resimle ilgilenir.

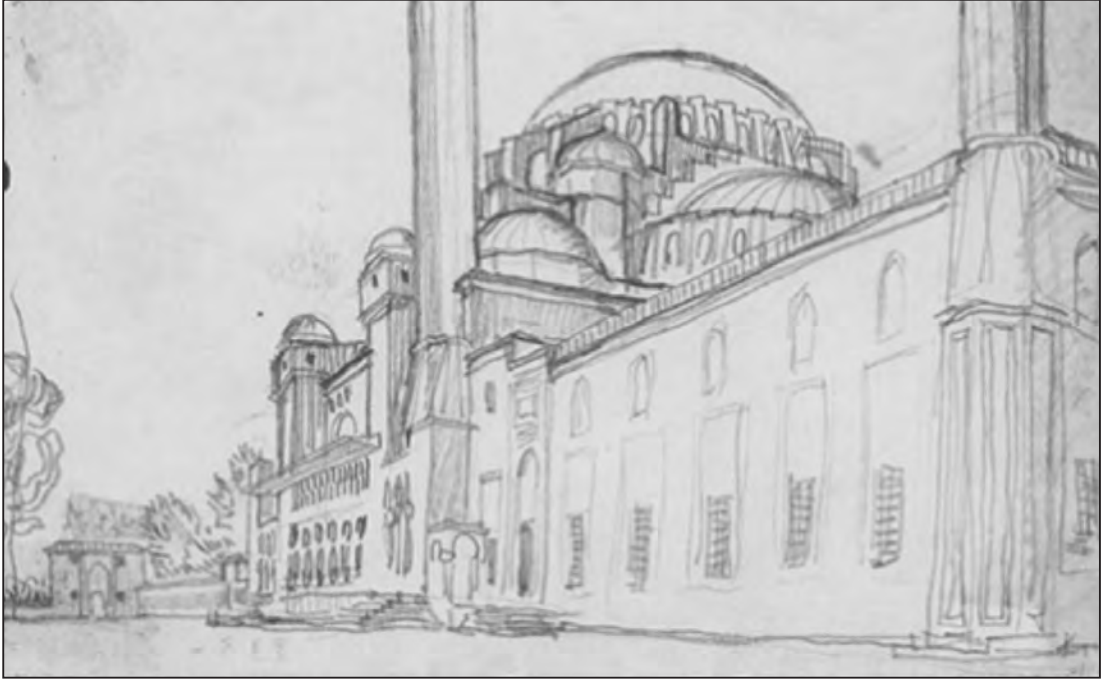

Resim 4-5: “İstanbul: Minarelerin sıcaklığı, basık kubbelerin sükuneti.” (Kortan, 1983;77) Seyahat notları ve eskizleri Le Corbusier'nin yoğun bir etkilenme yaşadığını ve iyi bir gözlemci olduğunu göstermektedir. (Kaynak: Le Corbusier (Ch.-E. Jeanneret); (1987) “Voyage d’Orient. Carnets”; s. 77 vd.)

Le Corbusier’in Mimarlık ve Şehirciliği: Modern Mimarlığın İlkeleri

Şehir, şehircilik ve şehir planlaması daha başından itibaren düşünce ve uygulamalarında basat bir yer işgal etmesine karşın, Le Corbusier’nin operasyonel, pratik bir şehircilik bilgisi ve anlayışından oldukça uzak olduğu, bunun yerine şehir ölçeğindeki çalışmalarının çoğunlukla düşünsel düzeyde kaldığı ve özellikle de bu düzeyde etkileyici olduğu söylenebilir.

1920’lerde “Bahçe Şehir” yaklaşımı ile Weimar döneminin bir ürünü olan “Siedlung” yaklaşımları arasındaki karşıtlık pek yatışmamışken, toplu konut kavramının anlaşılması ve kabul edilmesi, Heidegger’in “iskan” (wohnen) kavramı çevresindeki tepkisi gibi büyük zorluklarla karşı karşıyayken, Le Corbusier’in “Çağdaş bir Kent” ve “Güneşli Kent” (Ville Radieuse) projeleri,

Resim 6: “İstanbul: Minarelerin sıcaklığı, basık kubbelerin sükuneti.” (Kortan, 1983:77) Seyahat notları ve eskizleri Le Corbusier’nin yoğun bir etkilenme yaşadığını ve iyi bir gözlemci olduğunu göstermektedir. (Kaynak: Le Corbusier (Ch.-E. Jeanneret); (1987) “Voyage d’Orient. Carnets”; s. 77 vd.)

şehircilik alanında devrim niteliğinde önerilerdi ve böyle de algılandılar. Le Corbusier’in radikal düşünceleri, en azından “Nazi harici” dünyanın kentlerinde konut yerleşkesi ve apartman kavramlarının yerleşmesinde önemli rol oynadı ve “toplumcu” toplu konut deneyimleri için temel örneği oluşturdu.

Sonuçta Le Corbusier’in plastik etkisi hayranlık uyandıran Ronchamp vb “romantik projeleri” mimarlığın boyutunu değiştirirken, aynı plastik etkileri taşıyan megablokları, şehircilik açısından tartışmalı, çılgın fikirler olarak tanımlanmak durumundaydı ve dünyanın önemli bir kısmı da onu izlemekte şanssız bulunmuş oldu. Wright, Neutra, Mies’inkiler gibi Le Corbusier’in ileriki dönemlerdeki villaları modern mimarlığın kanonik örneklerini oluşturmaya devam ederken, başka öncüler tarafından ve özellikle A.B.D’de pek paylaşılmayan “unite d’habitation”lar sadece Doğu Avrupa’daki şanssız bazı izleyicilerini tuzağa düşürmüştü.

Le Corbusier’in yönetsel ve ticari alanların ayrıştırılması düşüncesinde İstanbul ve Bursa çarşılarının etkisi var mıydı? “Doğu Gezisi”nde bu sorunun yanıtına pek rastlanmaz. Ancak bilebiliyoruz ki “çarşı” Le Corbusier için İstanbul’un en hoş yanlarından biri değildir. Hayran olma bütünü kararlığına karşın “çarşı” hakkında fazla olumlu bir şey söylemeyecektir.

Öte yandan, mimarlardan söz edildiğinde Doğu’daki deneyimlerinin önemli olduğunu düşündürecek pek çok ipucu bulunabilmektedir. Ünlü 5 ilkenin, betonarmenin ve çerçeve sistemin mantığından kaynaklanan ikisi, serbest plan ve serbest cephe ilkeleri dışındaki 3 ilkenin “Doğu Gezisi” ile ilişkisi kurulabilmektedir. Aslında bu ilişki, anlaşıldığına göre sözel olarak Türkiye’de mimarlar arasında 30’lardan bu yana konuşulagelen bir konu olmakla birlikte, yalnızca Sedat Hakkı Eldem tarafından açıkça dile getirilmiştir. 80’lerin başında kaleme alınmış gibi görünen ancak Eldem’in daha çok 1930’ların sonundaki “milli mimarlık” ya da “yerel mimarlık” konusundaki görüşlerini yansıtan “Türk Evi” başlıklı metinde Le Corbusier, Wright ile karşılaştırılmış, Wright’ın Uzak Doğu’dan ilham aldığı gibi, Le Corbusier’in de Türkiye’den çok ilham aldığı belirtilmiştir.

Bu konu her şeyden önce “pilotis” ilkesini ilgilendirir. Eldem’e göre Le Corbusier: “Evleri da-ima ayaklar üstünde kurar, zemin katını oturma için kullanmaz, oturma katı birinci kattır. Tıpkı bizdeki gibi... Zemin katında garaj, depo ve taşlık gibi yerler vardır. Bizdeki arabalık, taşlık ve depolar gibi.” (Eldem, 1983, 19)

“Doğu Gezisi”nde ne “taşlık” hakkında ne de yükseltilmişlik (fevkanilik) ilkesi hakkında herhangi bir bahis, ya da bir eskiz bulunmaz. Bir konak ya da tipik bir evin iç avlusunun anlatımına da pek rastlanmaz. Ancak genç gezginin bu konularda belli fikirler edinmiş olması oldukça olasıdır. Bu konudaki deneyimleri hakkında oldukça belirsiz ipuçları vardır: “Konak, yani ahşap Türk Evi mimari bir şaheserdi... (Theophile Gautier kitabının her sayfasında bunun bir tavuk kümesi olduğunu yazmıştı).” (Le Corbusier, 2009, 126)

Le Corbusier’in İstanbul konaklarına duyduğu hayranlık çok açıktır. Bu hayranlık daha sonraki İstanbul planlaması ile ilgili olarak da kendisi tarafından dile getirilmiştir. (Demiren, 1949) Bu konularda fikir sahibi olması akla yakın görünmektedir. Ancak “Doğu Gezisi” metni, camiler, mezarlıklar, çarşı ve hatta kahvehaneler hakkında oldukça canlı betimlemeler içerirken, konutlar hakkındaki detay ancak bir eskizin altına yazılabilecek bir cümleyle sınırlıdır. Olasılıkla genç gezginin konutların içini tanımlayabilecek deneyimleri olmamıştı. Ancak uzaktan da olsa konağın içe dönük yapısını belirli bir düzeyde algılayabilmiş olduğunu düşünmek akla yatkındır.

Daha az tartışmalı bir konu ise 30’lardaki genç Türk mimarlarının tanımladığı ismiyle “mantıklı pencere”, ya da uzunlamasına penceredir. Yine Eldem’in anlatımıyla “Pencereler alçaktır. Ufki bir istikamette birbirine mümkün olduğu kadar yaklaşmak üzere dizilmiş; manzaranın ve ufkun hatlarına uyarlar.” (Eldem, 1983, 19-20)

Aslında bu konuda “Doğu Gezisi”nde doğrudan bir bahis yok ise de, Le Corbusier’in Boğaz’daki yalıları oldukça yakından izlediğinin kanıtları vardır. Bu yalıların pencere düzenlerini anlatan birkaç eskiz de konuya ilişkin fikir verebilmektedir. Genç gezginin sıra pencereleri fark etmemesi olanaksızdı.

Eldem daha tartışmalı olarak görülebilecek teras çatılar ya da teras bahçeleri konusunda da çarpıcı görüşler ileri sürer: “Binanın etrafında bol ve geniş taraçalar vardır. Bunlar üst kattadır; bizdeki hayatlar gibi... Bu taraçalar doğrudan doğruya bahçe veya avluya bağlanmıştır.” (Eldem, 1983, 19)

Villa Savoye’nın terasının üstü açık bir “hayat” olarak yorumlanması oldukça ilginç bir yaklaşım olmalı. Bahçeye bağlanan hayat ise Kazanlık eskizlerinde dikkati çeker. “Hayat” da “Doğu Gezisi” metninde doğrudan konu edilmemekle birlikte, Le Corbusier tarafından ilgiyle izlendiği düşünülebilecek bir mekansal anlayış olmalıdır. Ancak İstanbul ve Bursa’nın tüm hayatları üstü kapalı mekanlardır.

Sözel gelenek ise teras bahçeyi daha çok gezinin İstanbul sonrası aşamasında Parthenon’a ulaşma yolundaki adalarda rastladığı bir unsur olarak tanıma eğilimindedir. Böylece modernizmin popülerleşmesindeki ve aslında işlevselliğindeki temel sorun olan, iklime uymama eleştirisini almasına neden olan, kübikliğin nedeni “teras çatı”nın sorumluluğu İstanbul’a yüklenmez. Eğer Le Corbusier Ege adalarından geçmek yerine İstanbul’dan geri dönmüş olsaydı, modern mimarlık 5 ilkesinden birinden mahrum kalarak belki daha uzun ömürlü olabilecekti.

Kuşkusuz teras çatı tümüyle Le Corbusier’in katkısı sayılamazdı. Aslında dönemin tartışmaları arasında, çatı ve özellikle saçaktan vazgeçmek istemeyen Mongeri’nin savunması oldukça ilginçtir. Öğrencisi Burhan Arif’in kübik projelerini eleştirirken bu tür yapılaşmanın, güneşsiz Orta Avrupa’ya uygun olduğunu ileri süren Mongeri, böylece saçığın yağmurdan çok, güneş kontrolüne ilişkin bir öge olduğunu ileri sürmüştür (Zeki Sayar ile yayınlanmamış söyleşi).

1930'larda Türkiye'den Yorumlar

Doğu Gezisi'nden dönüş aşaması Le Corbusier'in kariyerinin çok erken bir aşamasıdır. Dönüş yılından başlayan ve Paris'teki ilk çalışmalarına uzanan bir sürecin, mimarın özellikle İstanbul'daki deneyimlerini uzun bir süreçte yansıtmaya oldukça ilginçtir. Belki bundan daha ilginç olan ise Eldem sayesinde bize oldukça mantıklı görünen bu esinlenme açıklamalarının Le Corbusier tarih yazımında herhangi bir yeri olmayışıdır.

Kuşkusuz Le Corbusier'nin yapıtları ve düşünceleri 30'ların başında Arkitekt çevresinde toplanan genç mimarlar tarafından yakından izlenmiş olmalıdır. Le Corbusier Mimar / Arkitekt dergisinde, özellikle ilk yıllarda önemli yer tutar. Mimar'ın yayınından önce Muhit dergisinde "Mösyö Jak"ın Asri Villası" başlığıyla Le Corbusier'i tanıtmaya başlayan Samih Saim Mimar'ın ilk sayısında onu "gerçek bir inkılapçı" olarak tanımlar. Zeki Sayar ve Faruk Çeçen de aynı yıllarda Le Corbusier'in kavramlarını gündeme getirirler. Bu dönemde, Le Corbusier'in yayınlanan ilk kitaplarında yer alan İstanbul eskizleri ile "Doğu Gezisi"nden haberdar olan genç mimarların, Eldem'in bahsettiği türde bir esinlenmeden söz etmeye başlamış olmaları olasıdır. Burhan Arif Ongun'un o yıllarda Le Corbusier ile çalışmış olması da kuşkusuz çok önemli bir bilgi kaynağıdır. Ancak Le Corbusier'in İstanbul'a ilgisi ve sevgisini 70'lerde kaleme aldığı anılarında sıkça dile getiren Ongun, bu esinlenme konusunda herhangi bir imada bulunmaz.

1933'te Behçet ve Bedrettin imzasıyla yayınlanan "Mimarlıkta İnkılap" başlıklı yazı Villa Savoye'nın bir fotoğrafı altında yer alan bir cümle ile başlar. (Mimar, 1933/8, 245-247) Villa Savoye'yı mimarlıktaki yeni fikirlerin sembolü olarak kullanırken, doğrudan Eldem'in sözünü ettiği türde bir esinlenmenin nesnesi olarak görmemiş olsalar da, özellikle Avusturyalı mimar Holzmeister'in yapıtlarını kastettikleri biçimci yerellik yaklaşımının karşısında bir yer vermek istemekteydiler. Belki Le Corbusier'in buradaki tipolojik yaklaşımından, bugün bizi oldukça şaşırtacak bir biçimde, modern mimarlık ilkelerinde Türkiye için savunulabilecek bir yerelliğin ipuçlarını görmekteydiler. Behçet Ünsal daha sonraki yazılarında da benzer bir yaklaşımı sürdürürken daha ulusalcı bakış açısıyla yaklaşan Aptullah Ziya Kozanoğlu da olasılıkla bu tür düşüncelerin etkisi altında Le Corbusier'in Weissenhof Siedlung'daki evlerini "milli karakterini yansıtan bir eser" olarak tanımlar. (A. Ziya, 1934; 54)

Mimar / Arkitekt dergisindeki bu çeşitli referanslandırma ve zaman zaman rastlanan spekülasyonlu değerlendirmeler bir yana, Le Corbusier'in kendisi de birkaç stratejik noktada "Doğu Gezisi"ne referansla Türk mimarlığı hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunlardan önemli görünen birisi, özellikle camilerdeki temel formlara dayalı kütle kurgusunun "pürist" felsefesinin referansı oluşudur. "Doğu Gezisi"nin Fransa'da yayınlandığı sırada yine Behçet Ünsal tarafından kaleme alınan bir yazı (Ünsal, 1966, 74-76) ve Enis Kortan'ın ilk kez 1983'te yayınlanan kitabı bu başlıkları ele alırlar (Kortan, 1983).

Sonuç olarak, Le Corbusier'in modern mimarlık ve şehircilik ilkelerinin oluşumundaki, "Türk Evleri"nden ve İstanbul'dan bilinçli veya bilinçsiz esinlenmeleri, oldukça spekülasyonlu konular olarak yer alırken, Osmanlı kamusal mimarlığından açık ve belirtilmiş etkilenmelerine "Doğu Gezisi"nin görsel belgeleri de tanıklık eder.

Kaynakça

- Aptullah Ziya; (1934) "Sanatta Nasyonalizm", Mimar 4/1934, no. 2, s. 54.
 Behçet ve Bedrettin; (1933) "Mimarlıkta İnkılap", Mimar 3, 8/1933, s. 245-247.
 Cansever, Turgut; (2003) "Le Corbusier Hala Güncel mi ?" Tartışma Paneli. Sanat Dünyamız. No.87. s.97-108.
 Eldem, Sedat Hakkı; (1983) "Türk Evi, Sedat Hakkı Eldem: 50 Yıllık Meslek Jübilesi". MSÜ. İstanbul.
 Engels, F.; (1845, 1997) "İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu", Sol Yayınları. İstanbul.
 Gadel, Cara Anne; (2007) "Émile Souvestre: Breton, Christian, and Republican in Nineteenth Century France"; (Yüksek Lisans Tezi). University of Maryland.

Gerber, Alex; (1994) "Le Corbusier et le mirage de l'Orient. L'influence supposée de l'Algérie sur son œuvre architecturale"; içinde *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*; Figures de l'orientalisme en architecture. N°73-74. s.363-378.

Kınık, R. Z.; (1978) "Late 19th. and 20th. Century Artists and Movements"; ODTÜ. Ankara.

Kortan, E.; (1983) "Le Corbusier Gözüyle Türk Mimarlık ve Şehirciliği"; ODTÜ. Ankara.

Kortan, E.; (1991) "Le Corbusier Gözüyle Türk Mimarlık ve Şehirciliği-Turkish Architecture and Urbanism Through the Eyes of Le Corbusier"; ODTÜ. Ankara.

Le Corbusier, (2009) "Şark Seyahati, İstanbul 1911", (Türkçesi: Alp Tümertekin). Türkiye İş bankası Kültür Yayınları.İstanbul

Le Corbusier; (1925) "L'Art décoratif d'aujourd'hui"; Éditions G. Crès, Paris.

Le Corbusier (Ch.-E. Jeanneret); (1987) "Voyage d'Orient. Carnets"; Mondadori Electa, Fondation Le Corbusier. Milano.

Ongun, Burhan Arif; (1978 ?) "Yedi Pırlanta İnsan". Osmanlı Matbaası. İstanbul.

Petit, J.; (1965) "Le Corbusier Lui-Même"; Editions Rousseau. Cenevre.

Popper, F.; (1993) "Art of the Electronic Age"; Thames and Hudson. Londra.

Spengler, O.; (1923, 1976) "Le Déclin de l'Occident, esquisse d'une morphologie de l'histoire universelle"; Vol. 1. NRF Gallimard. Paris.

Tanju, Bülent; (2003) "Charles-Edouard Jeanneret'nin Doğu'ya Yolculuğu"; Sanat Dünyamız. No.87. s.123-133.

Tanyeli, Uğur; (2003) "Bir Sağırlar Diyaloğu: Le Corbusier'den Türkiye'ye, Türkiye'den Le Corbusier'ye"; Sanat Dünyamız. No.87. s.111-121.

Tisdall, C.; Bozzolla, A. (1993) "Futurism"; Thames and Hudson. Londra.

Ünsal, Behçet; (1966) "Le Corbusier Kalemile Türk Sanatı ve İstanbul", Arkitekt 2/1966, s. 74-76

İstanbul ve Siluet Muamması

Emre ZEYTİNOĞLU*

Özet

Bir kentin sahipleri varsa, o halde kentin ilk sahibinin olduğu düşünülebilir. Öte yandan bir kentin tarihi varsa, o halde o kentin kuruluşunda bir “ilk an” öyküsünün olduğu da düşünülebilir. Ne var ki kentin ilklerinin kayıtları tam o doğuş anında tutulmamıştır. Bu yüzden biz bunları birinci elden yazılmış metinlerle öğrenemeyiz. Çünkü ilk anda konulan o malzemenin, gelecekte bir kent getirme potansiyelini hiç kimse göremez. Tarihte bugüne kadar yaşamış ya da kaybolup gitmiş binlerce kentin gerçek bir “ilk an” öyküsü asla yoktur. Eğer kent, bir “ütopya kenti” olarak ya da örneğin birine armağan edilmek üzere kurulmamışsa... Kentin “ilk an” öyküsü, çok sonrakı tarihlerde yükselen söylentilerin ve buradan üretilen tasavvurların toplamından yazılır. Kent için yazılmış “ilk an” öyküsü, her zaman kentin başlangıç “an”ından daha yenidir. Bu yazı, işte bu açıklamalar bağlamında bir “İstanbul okuması” içermektedir.

Anahtar Kelimeler: ara yüz, kökensellik, tasavvur, kültürel miras, tarih, siluet

Istanbul and the Conundrum of Silhouette

Abstract

If a city has owners, then it is conceivable that the city has a first owner. At the same time if a city has history, then it is also conceivable that at the establishment of that city there is a “first time” story. But the records of the initials of the city was not recorded at that moment. That’s why we cannot learn these from we first hand written texts. Because no one can see the potential of the materials, that were given at first, would turn out to be a city in future. There has never been a “first time” story in the history of the thousand cities which were existed or faded away until now. Incase the city was not a “city of utopia” or for example not established to be a present for someone... The “first time” story of the city, is written from the total of the rumours that were improved at long after histories and from the envisions that were created. The “first time” story which was written for the city is always newer than the “moment” of beginning. This texts consists an “Istanbul readings” in the context of these intructions.

Key Words: Interface, primordial, envision, cultural heritage, history, sillhouette.

Bir kent nasıl kurulur? Kentin kuruluşunun başlangıcındaki an, boş bir alanın herhangi bir noktasına konulan ilk malzeme ile mi belirlenir? Ve kentin sahibi kimdir? İlk malzemeyi o boş alana koyan mı? Pek çok kişi bunu böyle düşünebilir; yani kentin bir yaşamı ve onun sahipleri varsa, bunların ilklerinin de olması gerekir. Ne var ki kentin ilklerinin kayıtları tam o doğuş anında tutulmamıştır ve bu yüzden biz bunları birinci elden yazılmış metinlerle öğrenemeyiz. Çünkü ilk anda konulan o malzemenin, gelecekte bir kent meydana getirme potansiyelini hiç kimse göremez. Tarihte bugüne kadar yaşamış ya da kaybolup gitmiş binlerce kentin gerçek bir “ilk an” öyküsü asla yoktur; eğer kent, bir “ütopya kenti” olarak ya da örneğin birine armağan edilmek üzere kurulmamışsa... ki bunlar ölü doğmuş kentler diye anılır. Yine de kentler için

* Yrd.Doç., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, emrezeytinoglu@gmail.com

kökensel bir öykü oluşturma alışkanlığından söz etmeli. Bir kent varsa, onun bir “ilk an” öyküsü mutlaka anlatılmalıdır. Bu demektir ki kentin “ilk an” öyküsü, çok sonraki tarihlerde yükselen söylentilerin ve buradan üretilen tasavvurların toplamından yazılır: Kent için yazılmış “ilk an” öyküsü, her zaman kentin başlangıç “an”ından daha yenidir.

O halde bir kentin tarihi nasıl yazılır; söylentilerin ve tasavvurların içindeki nesnel gerçeklik paylarının damıtılıp çıkartılmasıyla mı? Eğer böyleyse (ki başka yöntem yoktur), “eski”den “yeni”ye doğru değil, tam tersi “yeni”den “eski”ye doğru yol alan bir araştırma sürecidir bu. Söz konusu araştırma süreci her ne kadar nesnel gerçeklere yönelse ve bu anlamda söylentilerden ve tasavvurlardan arınma işi gibi görünse de kesinlikle kendisini hayal gücünün etkisinden kurtaramaz. “Yeni”den “eski”ye doğru giden “söylentiler ve tasavvurlar tarihi” ile “eski”den “yeni”ye doğru ilerleyen “fiziksel tarih” zaman zaman çakışır ve birbirlerini tamamlar. Biz o durumda buna “kentin tarihi” deriz. Kentin görünümünün söylentilerden ve tasavvurlardan uzaklaştığı zamanlar ise “kentin bozulduğu” yakınmalarının çoğaldığı zamanlardır. Yakınmalar şunu der: “Tarih yok olmaktadır!” O tarihin içinde kentin malzemeleri, yapıları, sahipleri yer alır; fakat onlar üzerine üretilen söylentiler ve tasavvurlar ile birlikte... Kentin tarihinde bir süreklilik olduğu kanısı varsa, bu asla kökene bağlı ve “eski”den “yeni”ye doğru hareket eden tutarlı (kesin kayıtlara dayalı) bir süreklilik değildir; bu süreklilik yalnızca bir değişim mekanizmasının kaotik işleyişini gösterir. Doğan Kuban, 10 Mayıs 1997 tarihinde İstanbul’da gerçekleştirilmiş olan, Jacques Derrida merkezli disiplinlerarası bir çalışma sırasında şöyle demişti: *“Her adımda, kentte karşılıklı ilişkide olan devinimler (ya da etkiler) sürekli bir değişim –buna différance denebilir– sunarak geçmişin izlerini taşır. Fakat bu çok iyi bilinen bir tarihtir ve binbir şekilde anlatılmıştır. Herhangi bir kentin tarihinde bu süreklilik, değişim mekanizmasının orada bulunuşu anlamına gelir. Burada, daha geniş uzam ve zaman ölçeğinde geçmiş, şimdiyi keser; örneğin gökdelenler arasındaki bir on altıncı yüzyıl camisi gibi. Ya da tam tersi, şimdi geçmiş keser ve onun anlamını değiştirebilir ama gözlemci için değişen bir şey yoktur. Ancak anlamın değişmesi, geçmişin yıkılması anlamına gelmez. Ne zamanda ne de uzamda sabit bir nokta olmadığından (yani orada olduğumuzu hissettiğimiz ve bildiğimiz geçmiş ile onun ön kenarı olan şimdi arasında sınır olmadığından), bir kentin kavramında ve fiziksel varoluşunda geçmiş ile şimdi arasında sınır çizgisi yoktur. Bilincimiz üzerinde eşzamanlı olarak etkirler.”*¹ Doğan Kuban’ın söyledikleri bize kentin tarihi hakkında bir fikir verir; şöyle ki bir kentin tarihi, “fiziksel tarih” ile “söylentiler ve tasavvurlar tarihi”nin iç içe geçmesinden doğmuşsa, biz bu iç içeliği yalnızca “şimdiki zaman”da görebiliriz: Kentin tarihine yeni yapıları (örneğin gökdelenleri) ekleyerek ve karşımızdaki fiziksel kenti seyreterek...

Çok açıktır ki “şimdiki zaman”da durmaksızın yenilenen geçmiş, kentin kökenini “şimdiki zaman” ile hep bağlantı içine sokmaktadır. Böylece kentin “fiziksel tarih”i, kesintisiz üretilen “söylentiler ve tasavvurlar tarihi” ve hayal gücünün doğurduğu imgeler, ayrılmaz bir bütünlüğe dönüşür. Fakat kentli, geçmişin “şimdiki zaman”daki böyle bir dönüşümü üzerinde uzun uzadıya düşünmüş ve bunu kabullenmiş değildir; bunu aklına bile getirmez. Onun kendi kenti için aklından hiç çıkartmadığı bir şey varsa, o da kökensel olarak tasavvur ettiği o kenti göremiyor oluşudur; “kent bozulmuş, tarih yok olmuştur”. Böylece kentliye acı veren şey, kendince “olması gereken” kentin, ayağını bastığı düzlemin çok derinlerinde kalmasıdır: *“İnsan bir yıkıcıdır. Modern sinema jargonuna göre, bir ‘terminatör’. Aceleciliğiyle şimdinin geçmiş olduğunu anlamaz, onu yok eder.”*² Oysa bir kentin kökenselliği (yani söylentilere ve tasavvurlara bağlı “ilk an” öyküsü) ile artık görünmez olmuş katmanlar arasında mutlak bir ilişki kurmak, doğru bir yaklaşım sayılmaz; madem ki bir kentin “ilk an” öyküleri “şimdiki zaman”da her an ve her an üretilmektedir, o halde alt ve üst katmanlar arasında kesin sınır çizgilerinden söz etmek zordur. Ayağımızı bastığımız bir “şimdiki zaman” düzlemi, alt katmanlardan haber verme (hatta onları yeniden canlandırma)

¹ Pera Peras Poros / Jacques Derrida ile Birlikte Disiplinlerarası Çalışma, Doğan Kuban, “Sınır Çizgilerine Hayır Arayüze Evet: Süreklilik İçinde Kentler”, Yapı Kredi Yay. 1999, s. 191.

² A.g.e., s. 192.

yetisine her zaman sahiptir. Ahmet Hamdi Tanpınar, İstanbul'dan söz ederken aynen şöyle yazmıştır: *“En iyisi, bırakalım hâtıralar içimizde konuşacakları saati kendiliklerinden seçsinler. Ancak bu cins bir uyanış anlarında geçmiş zamanın sesi bir keşif, bir ders, hülâsa günümüze eklenen bir şey olur. Bizim yapacağımız yeni, müstahsil ve canlı bugünün rüzgârına kendimizi teslim etmektir. O bizi güzelle iynin, şuurla hülyanın el ele vereceği çalışkan ve mesut bir dünyaya götürecektir.”*³ Alıntıdaki bu tümceler bir edebiyatçının şairane yaklaşımından çok, bir kent çözümlemesi üzerine ortaya konulmuş saptamalar niteliğindedir. Tanpınar'ın anıları, konuşacakları zamanı kendiliklerinden seçmekte ve ansızın belirlemektedir. Bu beliren anılar ise “bugünün rüzgârı”na karışmakta ve “şimdiki zaman”a eklenmektedir (bu eklenme, her “şimdiki zaman”da gerçekleşmektedir). Tanpınar'ın isteğinin, geçmişe ve onun eski katmanlarına bir geri dönüş olmadığı çok bellidir. Üstelik o, kentin “şimdiki zaman”ında ve tam anlamıyla değişmiş halinde gezinmeyi yeğlemektedir. Beş Şehir kitabının pek çok yerinde belirtilmiştir ki yazar “eskiler”in dilinden hiçbir şey anlamamaktadır; geçmiş zaman yaşamdan kopup gitmiştir. Fakat buna rağmen ona anılar gerekmektedir; ansızın ve hiç beklenmedik bir anda hissedilebilecek o anılar... Tanpınar, anıları yaratan ve bu anıları, gündelik yaşamımızı sürdürürken ansızın karşımıza çıkartıveren şeyin ne olduğunu mutlak biçimde tanımlamaz. Oysa şöyle bir şey sorar: *“Niçin geçmiş zaman bizi bir kuyu gibi çekiyo?”*⁴ Bu sorunun yanıtını Doğan Kuban çok açık bir biçimde vermiştir: Tanpınar'ın söz ettiği anılar “bugünün rüzgârı”na karıştığı ölçüde, bizimle “şimdiki zaman”da yer almaktadır. Eğer bazı tarihsel metinler, bazı müzik parçaları, bazı edebi eserler ve asıl önemlisi kent üzerine söylentiler ve tasavvurlar aracılığıyla düşündüğümüz bir “eski” varsa, bunların tümü “şimdiki zaman”ın içindedir ve bize “eski”yi yeniden kurmak için olanak verir. Yani kentte “eski”ye dair bir “söylentiler ve tasavvurlar tarihi”ni baştan oluştururlar; bu üretmeyi sürdürdüğümüz tarih ise kentin “ilk an” öyküsüne kadar uzanabilir. Ayağımızı bastığımız bu kent düzlemi Kuban'a göre zaten Tanpınar'ın kuyularının ta kendisidir; çünkü bu düzlem, alt katmanları sürekli anımsatan bir “yer”dir. Hatta bu düzlemin, tüm alt katmanların yer aldığı ve onların her an yeniden üretildiği bir “ara yüz” olduğu bile söylenebilir. Kuban'ın öne sürdüğü “ara yüz”, yalnızca belleğe (ya da Tanpınar'ın yazdığı gibi, anılara) bağlı, soyut bir düzlem değildir. Daha açık söylemek gerekirse, kentte üzerine bastığımız “şimdiki zaman” düzlemi, içinde “söylentiler ve tasavvurlar tarihi”ni barındırmasının yanı sıra “fiziksel tarih”i de barındırır. “Şimdiki zaman” düzleminde yer alan “fiziksel tarih”, kentin sürekliliğinin en belirgin kanıtıdır elbette; ama “söylentiler ve tasavvurlar tarihi”nin durmaksızın yeniden üretiliyor oluşu, o “fiziksel tarih”in sürekliliğini değiştirmekte, sürekliliğin kararlı çizgisini saptırmakta ve “eski” ile “şimdiki zaman” arasında gidiş-gelişlere neden olmaktadır. Tanpınar'ın dile getirdiği kuyular da ayağımızı bastığımız düzlem ile alt katmanlar arasındaki bu gidiş-gelişlerdir: Yani bir anlamda “ara yüz”lerdir.

Tanpınar'ın kuyuları ve Kuban'ın saptamaları, İstanbul yollarında dolaşan hemen her tarihçinin ya da gezginin hep deneyimlediği ve dahası derinden hissettiği bir durumdur. Haldun Hürel *İstanbul'u Geziyorum Gözlerim Açık* kitabının “Giriş” bölümünde aynen şu tümceleri yazar: *“İstanbul işte bu! Birer anılar okyanusu olan bu çok değerli kültürel mirasların önünde dururken, yüzyılların derin girdaplarında yitip gidiyoruz. Aniden karşımıza çıkan bu çok eski insanların birer dostuymuşuz gibi görüyoruz kendimizi.”*⁵ Hürel, Tanpınar'ın “geçmişin kuyuları” dediği şeyin çok benzerini, “yüzyılların derin girdapları” halinde telaffuz ediyor. “Eski” bizi bir kuyu gibi ya da girdaplarla içine çekerken ve nedensizce bir geçmiş duygusu aşılarlarken, eğer bunu “şimdiki zaman” düzlemindeki kimi şeyler aracılığı ile başarabiliyorsa, demek ki biz buna kültürel miras diyeceğiz; kimden kaldığını, hangi evrelerden geçerek bugüne kadar ulaşabildiğini vb. hiç düşünmeksizin... Ama şunu da hiç unutmayacağız: Bir kentteki “şimdi”nin doğrudan geçmişe bağlandığını ve o geçmişin hep yeniden üretildiğini... Ve Kuban bu savı son derece somut bir

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, “İstanbul”, Dergâh Yay. 6. Baskı, 1979, s.112.

⁴ A.g.e., s. 110.

⁵ Haldun Hürel, *İstanbul'u Geziyorum Gözlerim Açık*, Kapı Yay. 5. Baskı, 2010, s. 8.

olayla açıklar: “Geçmişten bihaber olsak da karşılıklı bağımlılığı gözlemlemeden edemeyiz. Yanına yapılmış yeni bir otel ile Ayasofya’yı ele alın. “Otelde kahvaltı ettikten sonra Ayasofya’yı gezeceğiz.” Beş dakikada, 1460* yıllık bir tarihi kapsayan bir çevre değişimi.”⁶ Bu alıntıdaki örnek, kentin geçmişinin “şimdiki zaman” ile aynılaştığı bir süreklilik olduğunu anlatır. Böyle bir süreklilik ise baştan itibaren tutulmuş kayıtlardan çok söylentilere, tasavvurlara ve öykülere dayalı bir süreklilik olarak yapılanır; burası tartışılmaz bir gerçektir. Bir kent homojen bir tarihe sahip değildir; üstelik söylentilerde, tasavvurlarda ve öykülerde bile homojenlik taşımaz. O kenti kuranlar, orada doğup büyüyenler, o kente sonradan gelerek yerleşenler ya da oradan geçip gidenler ve hatta o kenti istila edip yakıp yıkanlar bile, tarihe bir şeyler bırakmışlardır. Bu durumda biz bir kentten söz etmeye başlamışsak, onun ilk sahiplerinden itibaren genişleyen homojen tarihinden söz etmiyoruz, birçok kırılma anını ve birçok sahibini, parçalar halinde dile getiriyoruz demektir. Belki bizim bir kent hakkında konuşmalarımız, yalnızca onun küçük bir bölümünü kapsıyordu ve biz bu küçük bölümü düşünerek kenti anlatmaya başladığımızda da bütününden söz ettiğimiz kanısına varıyoruzdur. Bu, büyük olasılıkla bir kentlinin tam da kendi zamanında, o kent için hangi öyküleri anlattığıyla ilgili bir durumdur. Yani kentliler ayrı ayrı kendi zamanlarında, o kent için hangi söylentilere ve tasavvurlara bağlanıp, hangi öyküleri anlatıyorlarsa, o kentin tarihinin bütününü anlattıklarına inanıyorlardı. O ayrı ayrı zamanlarda kentlilerin anlattıkları öykülerin farkı da kentin kırılma anlarından ve farklı sahiplerinden doğar. İstanbul kenti, kendi kırılma anları itibarıyla, farklılıklardan oluşmuş bir tarihe sahiptir ve kentliler de hep içinde oldukları dönemlerinin koşullarını, yani “fiziksel tarih” ile kendilerinin yarattığı “söylentiler ve tasavvurlar tarihi”nin birleşmesini yaşamışlardır. Üzerine bastığımız “şimdiki zaman” düzlemi ve daha önceki dönemlere ait “şimdiki zaman” düzlemleri, bir “ara yüz” niteliğini taşıdığı ölçüde, geçmişin söylentilerini, tasavvurlarını ve onların öykülerini birleştirme yetisine sahiptir. Bu birleştirmeyi de kentlilerin karşısına çıkarttığı bazı şeylerle gerçekleştirir (Hürel’in kültürel miras dediği şey). Kuban’ın tümcelerindeki Ayasofya, “şimdiki zaman”da kentliye görünerek onu içine çeken bir kuyudur; geçmişin kuyusudur ve kentliyi 537 tarihinin kentine götürür. Fakat tam bu sırada Ayasofya’nın görüntüsüyle geçmişin kuyusuna yuvarlanan (ya da girdabına kapılan) kentli, o yapıdan biraz uzağa yürüdüğünde başka bir kuyuya yuvarlanacaktır. Bu Tanpınar’ın İstanbul için kırılma anı gibi gördüğü döneme ait bir kuyudur: “Gerçek Bizans saltanatı, Fatih ile Bayezid külliyelerinin, İstanbul’un iki tepesine bir fecirden ardı ardına boşanmış güvercin sürüleri gibi beyaz ve yumuşak kondukları zaman yıkılır. Üçüncü tepeyi onlardan hemen biraz sonra gelen Sultan Selim’in çok usta ve rahat plastiği fetheder. Bayezid camii, İstanbul’un toprağına atılmış bir çekirdek gibidir. Bütün ileriki gelişmeler, çiçek açmalar, bütün feyizli mevsimler onda vardır.”⁷ Tanpınar’ın dikkat çektiği üzere, İstanbul değişmiştir ve artık kentli “şimdiki zaman” düzleminde başka bir yer ve başka bir tarihle yüz yüzedir. Böylece o “şimdiki zaman” düzleminde, İstanbul hakkında söylenecek şeyler de farklılaşır; söylentiler, tasavvurlar ve öyküler bir kez daha biçimlendirilir. Ve İstanbul’un “ilk an” öyküsü, o kentte yaşayanlar tarafından hep başka yerlerden alınan kaynaklarla, yani tarihsel metinler, müzik parçaları, edebi eserlerle, ama özellikle de kentin bize göstermekte olduğu yapılar (kültürel miras) ile yazılır. Sonra bu yazılanların tümü yan yana gelerek “şimdiki” zaman’a yerleşir ve türlü türlü hayal güçlerinin devreye girişiyle “İstanbul tarihi”ni yeniden ortaya çıkartır.

Kentli, ayağını bastığı bugünün düzleminde, kültürel mirasın yapılarını görerek geçmişin kuyularına çekiliyor olsa da bunu bizzat ve somut biçimde o kuyulara inerek de gerçekleştirebilir. Böyle bir olanağı her kent sağlamaz, ama İstanbul’un megapol olarak böyle bir ayrıcalığı vardır: Kentlinin kendi yaşadığı “şimdiki zaman” düzleminin altındaki katmanlara yolculuk yapma olanağı İstanbul’da mevcuttur. Her şeyden önce Gabriella Baptist’in yaptığı bir saptamayı

* Kuban bu tarihi 1997 yılında belirtmiştir.

⁶ Kuban, s. 192.

⁷ Tanpınar, s. 33.

anımsayalım: “Metro, lağımın tanrıların* ve yeraltı gömütlüklerinin cehennemlerine inmektir.”⁸ Baptist’in bu ilginç saptaması doğrultusunda düşünmeyi sürdürürsek, kendi kentimizin ilk sahipleri olarak bildiğimiz kişilerin neredeyse tümünün, metroyla indiğimiz o alt katmanlarda yer aldığını anımsarız ve bir anda kendimizi onların yanı başında buluruz. Antropolog Marc Augé, Paris metrosu üzerine yazarken, istasyonlara verilen eski sanatçıların, siyasetçilerin, yazarların vb. adlarından yola çıkarak, “metro yolculuğunun atalara doğru yöneldiğini ve eski kültürü anmak olduğunu” belirtmişti⁹. İstanbul’da metro istasyonları adlarını genellikle böyle kişilerden almaz; daha çok o istasyon adları, metronun üst katmanındaki, yani “şimdiki zaman” düzlemindeki yeni semt adlarıyla aynıdır (Levent, Gayrettepe, Mecidiyeköy, Şişli, Taksim, Şişhane vb.). Bu yüzden İstanbul’daki metroda yol alan kentli bu kültürel yolculuğu yaparken, istasyon adlarından esinlenmez. O, kültürel yolculuğa daha çok kendi belleğinde çıkar: Alt katmanlarda olduğunun bilinciyle ve atalara yakınlaştığını kavrayarak, onları anımsayıp... Fakat öte yandan da İstanbul’da (Augé’nin Paris metrosu üzerine yazdığı biçimde) ataların adlarıyla anılan yerler de yok değildir. Hatta daha önce şunu söylemek gerekir ki bugünkü koskoca İstanbul’un merkezi sayılan tarihi yarımada, Byzantion kentinin yıkılmasından bir süre sonra başka bir kent olarak tekrar “açıldığında” (11 Mayıs 330), yeni sahibinin adını almıştı: Konstantin’in kenti... Yani Konstantinopolis... Ve sonra bu merkezin çevresindeki yerleşimlerin genişleyerek yayılması, ardından da söz konusu merkezin bir semt olarak anılmaya başlanması... Konstantinopolis’in olduğu yer, bugün hâlâ İstanbul’un bir merkezi olarak onay görse de (ki artık tek merkez değildir), oraya adını veren Roma İmparatoru Büyük Konstantin’in (Konstantinus Magnus’un) adını taşımamaktadır. Büyük Konstantin’in bir zamanlar “sanat galerisi” gibi donattığı bu kente, biz şimdi Sultanahmet diyoruz. Burada şunu öne sürebiliriz ki tarihi yarımada’nın Sultanahmet olarak anılmaya başlanması, Tanpınar’ın işaret ettiği bir “kırılma”yı akla getirmektedir: “Bizans saltanatının yıkıldığı an.”

Yeniden metro konusuna dönersek, Sultanahmet’te bir metro hattının mevcudiyetini hayal ettiğimizde, buradaki istasyonun adının Sultanahmet olacağı kesindir. Böylece metro aracılığı ile kentin alt katmanlarına inen kentlinin, orada (Augé’vari bir düşünceyle) yalnızca Sultan I. Ahmed’i anacağı öne sürülebilecektir. Oysa merkezî konuma sahip tarihi yarımada’nın yalnızca Sultan I. Ahmed ile tanımlanması, ne tüm kentlilerin ortak fikridir ne de bunun bir gerçekliği vardır; ikisi de değildir. Yani Sultanahmet durağına yaklaşım bir metro, içindeki yolcularını yalnızca Sultan 1. Ahmed’in bulunduğu yere taşımaz; o katmanda daha pek çok şey vardır. Buradan şunu anlayabiliriz ki konu İstanbul olduğunda, kentlinin kültürel yolculuğu ile metro arasında mutlak bir ilişki kurmak, yalnızca “hoş ve ilginç” bir yaklaşım halinde kalır. Şunu da hiç unutmamak gerekir: Yukarıda da belirtildiği gibi, İstanbul’da bir kentlinin alt katmanlarda yolculuk etmesinin yolu, metroyla sınırlı kalmaz. O kentli, özellikle bu tarihi yarımada’da, arkeolojik kazılar ile ortaya çıkmış alt katmanlara da girebilir ve kendi döneminden yüzyıllar öncesine doğru yol alabilir, oralaradaki her şeyi çıplak gözle görebilir. Bunlar artık Kuban’ın ve Tanpınar’ın zaman yolculuklarına benzemektedir. Kentli, Sultan I. Ahmed’in Sedefkâr Mehmet Ağa’ya yaptırdığı Sultanahmet Camii çevresinde gezinirken, bu yapının tam yapılış tarihini bilmese de elbette geçmişe doğru yöneldiğini hissedecektir. Üstelik o kentli bu yapıyı, göğe doğru yükselen İstanbul silüetinin en önemli parçalarından biri olarak görmeye alıştığı için, onu doğrudan “kentnin kendisi” gibi de algılayacaktır. Gerçekten de bu cami, o silüetin diğer odağı Ayasofya ile birlikte, sanki İstanbul’un kökensel tarihinin bir simgesi gibi durur: Bir kentli için Sultanahmet Camii yoksa, silüet de yoktur; silüet olmayınca da İstanbul olmaz.

* Burada hemen Baptist’in tümcesi üzerine şunu belirtelim: Alıntıda kullanılmış olan “lağımın tanrıları” tabiri, Victor Hugo’nun *Sefiller* romanındaki şu tümceye gönderme yapar: “Lağımlara inin, orada insanlığın tarihini bulacaksınız.” Hugo bu tümceyle, komün hareketlerinin ve anti-faşist direnişin, Paris’in kanalizasyonlarında örgütlenmiş olduğunu anlatır ki, o dönemin tanrıları (kahramanları), o direnişçiler ve insanlığın tarihini yazanlardır. İstanbul’un kahramanları Hugo’nun kastettiği misyonları yüklenmemiş olsalar da, kentliler daha farklı açılardan ve daha farklı alanlarda onların kahramanlıklarını onaylamıştır.

⁸ Baptist, s. 123.

⁹ A.g.e., s. 123

Ne var ki bir kentlinin Sultanahmet Camii hakkındaki bu yaklaşımı, bizim daha başka konuları da düşünmemize neden olur. Bu konulardan biri şudur: Eğer bu yapının siluet içinde büyük bir önemi varsa, yani vazgeçilmez siluetin vazgeçilmez bir etkeniyse, o halde aynı şeyi Ayasofya için de söylemek gerekir. Siluet Sultanahmet'siz olamayacağı gibi, Ayasofya'sız da olmaz. Böylece kentin varsayılan kökensel tarihinin iki “ana madde”si saptanmıştır: Sultanahmet Camii ve Ayasofya... Böyle düşünüldüğünde karşımıza çıkan diğer konu ise bu iki yapının nasıl yan yana geldiği ve kentin kökensel tarihine nasıl gönderme yapıyor olduğu sorusudur. Kökenselliği çağrıştıran şeyi o siluete bağlıyorsak, söz konusu iki yapının (siluet içinde ayrılmaz parçalar gibi duran o iki yapının) tarihlerine bir göz atmamız gerekecektir. Yarımada'nın silueti, “fiziksel tarih” göz önünde tutulduğunda, Ayasofya'nın yapıldığı tarihte şimdiki gibi olamazdı. Biz eğer Ayasofya'nın yapıldığı tarihte, denizden (şimdi Sarayburnu dediğimiz yönden) bu yarımadayı seyreliyor olsaydık, o silueti bambaşka bir durumda, Sultanahmet Camii olmadan görecektik. Demek ki kökensel imge çağrışımlarının peşinde koşan bir kentlinin, şimdiki görüntü yerine, yalnızca Ayasofya ile oluşmuş bir silueti hayal etmesi, daha doğru bir davranış sayılabilirdi. Ama “Hangi Ayasofya?” Biliyoruz ki bugün karşımızda bir yapı olarak duran Ayasofya ile hiç kuşku duymaksızın o yapıyla özdeşleştirdiğimiz “Ayasofya adı” arasında, mutlak bir ilişki kurulamaz. Çünkü biz bu “Ayasofya adı”nı farklı dönemlerde ve birbirlerinden çok farklı biçimlerde inşa edilmiş tam üç adet Ayasofya yapısı için kullanırız. İlk Ayasofya'nın yapımına, bazı kayıtlarda belirtildiği üzere, 324 ile 337 yılları arasında Roma İmparatoru olan Büyük Konstantin zamanında başlanmıştı. Fakat tüm kayıtların birleştiği kesin bir durum varsa, o da ilk Ayasofya'nın, Büyük Konstantin'in oğlu II. Konstantin tarafından tamamlanmış ve 360 yılında halka açılmış olduğudur. Bu yapı ahşap çatılı, gümüş kaplı perdeleri olan, Latin tarzında tek sütunlu küçük bir bazilikaydı ve Bizanslı tarihçi Socrates Scholasticus'un yazdığına göre, çok daha önce orada bulunan Artemis Tapınağı'nın yerine oturtulmuştu. Bu bazilika 404 yılında Konstantinopolis Patriği Aziz Yannis Khrisostomos'un, İmparator Arcadius tarafından sürgüne gönderilmesi üzerine çıkan bir isyan sonucunda yakılmıştı. 415 yılında ise II. Theodosius, şimdiki Ayasofya'nın bulunduğu alana bu bazilikayı mimar Rufinos'a yeniden yaptırmıştı. Ne var ki ikinci Ayasofya'nın akıbeti de ilk Ayasofya'ya benzemiş ve o da 532 yılında İmparator I. Justinianus'a karşı girişilen Nika isyanında yakılmıştı. Şehir ve Kültür/İstanbul adlı kitabın, “İstanbul'da Tarihi Yaşamak” bölümünü yazan İlber Ortaylı, orada şöyle der: *“Uzun bir inşaattan sonra açılan bu büyük kilise o zaman ve ondan sonraki bin yılda Roma'da San Pietro, Süleymaniye ve ondan elli yıl sonra yanı başındaki Sultanahmet yapılarına kadar bütün dünyanın en büyük mabedi idi. Bütün Hristiyan ve Müslüman milletlerin özendiği ve model aldığı bir yapıydı.”*¹⁰ Ortaylı'nın söz ettiği bu büyük kilise, üçüncü Ayasofya'dır; yani bizim bugün seyrettiğimiz ve İstanbul'un siluetinin Sultanahmet Camii ile birlikte en önemli parçası... İkinci Ayasofya'nın Nika isyancıları tarafından yakılmasından hemen birkaç gün sonra, I. Justinianus kargaşaya hâkim olmuş ve isyanı bastırmıştı. Söz konusu kargaşa yalnızca bir kilise yangınından ibaret kalmamış, kentin büyük bir bölümü ile birlikte, imparatorluk arşivleri de kül olup gitmişti. I. Justinianus'un böyle bir yıkımın ardından düşündüğü ilk şey, kiliseyi yeniden ayağa kaldırmak oldu. Ali Muslubaş *Sultanahmet* adlı kitabında, üçüncü Ayasofya'nın “yeniden doğuşu” hakkında şunları anlatır: *“İmparator Justinianus bu durum karşısında yeni yapıyı görülmemiş biçimde baştan yaptırmaya karar verir. Aydınlı [Tralles] Antemius ve Miletli İsidoros görkemli mabedi inşa etmekle görevlendirilir. Justinianus, mimarlarından mabedin eşsiz, yangınlara ve depremlere karşı dayanıklı olmasını ister. 537'de yapının açılışı parlak bir törenle yapılır ve imparator bunun, Süleyman Peygamber'in tapınağını geçtiğini söyler.”*¹¹

¹⁰ Şehir ve Kültür / İstanbul, İlber Ortaylı, “İstanbul'da Tarihi Yaşamak”, Editör: Ahmet Emre Bilgili, Profil Yay. 2011, s. 72.

¹¹ Ali Muslubaş, *Sultanahmet Tarihi Alanı Araştırması / Çevre Düzenlenmesi Öncesi İnceleme ve Metod Önerisi*, Yay Yayıncılık, 2007, s. 86.

553 ve 557 yıllarındaki depremlerde, yapıda büyük çatlaklar oluşmuş ve o etkileyici görüntü yeniden yok olma tehlikesinin eşiğine gelmişti. 558 yılındaki deprem ise Ayasofya'ya son darbeyi vurmuş ve ana kubbeyi çökerterek, sunağın tümüyle toprağa gömülmesine neden olmuştu. Yapının onarımıyla görevlendirilen Miletli İsidoros'un yeğeni genç İsidoros, kubbeyi daha hafif malzemeye eski haline getirerek, 6,25 metre daha yükseğe çekmiş ve 562 yılında bu onarımı tamamlamıştı. Bu üçüncü Ayasofya bugün "son Ayasofya" gibi bilinse de görüntüsü asla başlangıçtan bu yana, ilk tasarlandığı durumunu koruyamamıştır. 562 yılındaki depremin ardından gelen daha birçok deprem ve 532 yılından sonra çıkan başka yangınlar, Ayasofya'yı sürekli değişim içine sokmuş ve bu yapıyı sanki yaşayan, yaşadıkça da biçimden biçime giren bir organizmaya dönüştürmüştür. Söz konusu yıkımlar, yalnızca depremler ve yangınlardan ibaret değildir; Ayasofya'nın 1204-1261 yılları arasındaki IV. Haçlı Seferi'nde maruz kaldığı talan, buranın tarihindeki sayısız yıkımlarından birini daha karşımıza çıkartır. Kent 1261 yılında yeniden Latinlerden Bizans'a geçinceye kadar Ayasofya, sonunda kaderine boyun eğmiş ve yaşam savaşını terk etmiş bir "dünya imparatoru" gibi, yalnızca anılarına gömülmüş ve yine yıllar boyu öylece beklemişti. O zamanki yarımada silueti içinde, bir harabe halinde yeniden kendisini yerden kaldıracak olanları beklerken, tam 57 yıl öylece kalmış Ayasofya'yı, bugün onu İstanbul'un değişmez bir simgesi olarak onaylayan bizler, görsek tanıyamazdık. Dahası, "şimdiki zaman" İstanbul'unda vazgeçilmez bir "tarihsel varlık" sayılan silueti de, harabe bir Ayasofya ile birlikte görsek, onu da tanıyamaz ve o siluetin tarihselliğinden şüphe duyardık. Fakat şöyle bir şey var: Belli ki biz, her ne kadar siluete sanki kökensel bir nitelik atfediyorsak da onu meydana getiren hiçbir parçasında "fiziksel tarih" i aramıyoruz. Bizim için önemli olan, o parçalar ne kadar değişikliğe uğramış olurlarsa olsunlar, onların "şimdiki zaman" da göründükleri halleridir. Daha farklı bir söyleyişle, silueti yitirmemek, yani o parçaların ardındaki gökyüzü boşluğunu yitirmemek, bize göre yeterlidir. Bu bir ölçüde anlaşılabilir; ama o ölçüde de karmaşık bir duygudur. Çünkü bir siluette ona karakterini veren şey ardındaki boşluktur, gökyüzüdür. O halde o siluetin parçaları ne kadar değişirse değişsin, ana kütlelerinin biçimleri o gökyüzünü fazla değiştirmedikleri sürece, siluet sanki "ideal" bir varlıkmiş gibi algılanmaya devam eder. İşte Ayasofya'nın İstanbul için önemi de böylece, onun siluetteki kütsel biçimi (boşlukta oluşturduğu lekeyi) fazla değişmediği sürece devam edecektir. Üstelik bizim için, böyle bir duygu içinde Ayasofya'ya 15. ve 16. yüzyıllarda, önce Fatih Sultan Mehmed'in, ardından da II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman'ın eklediği minarelerin bile pek önemi olmaz; bu yapının siluet içindeki görünümü fazla değişmediği sürece, onun anlamının değişmesinin, düşünülecek bir yanı yoktur.

Yakından bakışta kentin hiçbir parçası, bir diğerinin korunması ve böylece "kültürel miras" olarak günümüze ulaşması açısından masum değildir; hele Ayasofya ve Sultanahmet Camii hiç masum değildir. Açıkçası, kentin parçaları her an birbirlerini yok etmek, daha yumuşak bir yaklaşımla, değiştirebilmek için uğraşır. Siluete dışarıdan bakış, bu acımasız mücadeleyi bizden gizler; ama mücadele hep sürmektedir. Bu konuda Sultanahmet Camii'nin de Ayasofya'dan farkı yoktur. O, kentli için İstanbul'un değişmez bir parçası, hatta "İstanbul'un kendisi" gibi görülse de geniş bir alana yayılan külliyesi ile Konstantinopolis kentinin bazı yapılarını ya geri dönülmez biçimde yok etmiş ya da yerin alt katmanlarına itmişti. 1609-1616 yılları arasında tamamlanan bu yapı, Süleymaniye külliyesinden sonra İstanbul'daki en büyük ikinci yapı kompleksidir ve eski Atmeydanı'ndan denize doğru inen çok geniş bir alana yayılır. İçi renkli camlarla aydınlatılmış, Kasap Hacı ve Kapadokyalı Barış Efendi'nin ürettiği İznik çinileriyle ve Diyarbakırlı Seyyid Kasım Gubari'nin hatlarıyla süslenmiş, altı minaresi ve 43 metre yüksekliğindeki kubbesiyle Sultanahmet Camii, neredeyse başlı başına bir kenti andıran külliye de sahiptir. İşte bu külliye, yakın çevresindeki birçok kalıntıyı (aynı Ayasofya'nın yaptığı gibi) kendisine malzeme yapmış, eski kente ait bazı izler kalmışsa, onları da iyice görünmez kılmıştı. Sultanahmet Camii'nin temellerinin kazılmaya başladığı zamanlarda, bu alanın hemen yanı başındaki Hipodrom'dan eser kalmamış, burası çoktan yıkık duvarlardan ibaret ve otların kapladığı bir düzlüğe dönüşmüştü.

Bu Hipodrom'un, Sultan I. Ahmed döneminin (hatta Fatih Sultan Mehmed döneminin) çok öncesinde bile, tam bir mezbele olduğu yazılmaktadır. Bir zamanlar muhteşem bir yapı olan Hipodrom, artık öylesine tanınmaz bir hale gelmişti ki cami inşaatının temel kazısından çıkan toprakların, onun kalıntılarının üzerine dökülmesinden kimse rahatsız olmamıştı. Kayıtlar, eski Hipodrom'un bulunduğu o dönemde de Atmeydanı olarak anılan bölgedeki yaklaşık beş metrelik toprak dolgunun, Sultanahmet Camii'nin temel kazısı sırasında ortaya çıktığını belirtiyor.

Yarımadanın ilk sahiplerinden biri olarak onaylayabileceğimiz bağımsız Byzantion kentinin, Septimus Severus'a (VII. Severus) karşı müthiş direnişi kırıldığında, o yarımada bir Roma kentine dönüşmüştü. 193 ile 211 yılları arasında Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletleri komutanı olan Severus bu kenti önce tümüyle yerle bir etmiş ama sonra orayı baştan kurma işine girişmişti. Onun yapmak istediği şey, her zaman imparatorluğun bir parçası olarak kalacağına inandığı bu kenti, Roma'nın yanında ikinci bir başkent halinde inşa etmektir; bu yüzden o kente Nea Roma demekten kendini alamadı. Nea Roma'nın ilk anıtsal yapıları olarak agora, senato binası ve tapınaklar yükselmeye yüz tuttuğunda, hazırlanan kent planı doğrultusunda bir de merkezi meydan tasarlanmıştı. Burası bir hipodrom olacaktı ve Roma'daki Circus Maximus'a benzeyecekti. Circus Maximus da bir hipodromdu; fakat Roma'nın hipodromları ilk bakışta büyük rekabetlerin yaşandığı araba yarışları için planlanmışsa da bu yapılar sonradan çok daha farklı gösterilere yönelik bir sahne işlevi üstlenmiştir; söz gelimi çeşitli spor yarışmaları, akrobasi, dans ve vahşi hayvan dövüşleri gibi... Bu yüzden hipodromlar, araba yarışlarına yönelik işlevlerinin dışında, kent halkını kendilerine çeken, kalabalıkların toplandıkları alanlar olarak anılmaya başlandı. Açıkçası oralar, kentin merkezi meydanlarıydı; vahşi hayvanlar, danslar ve akrobasilerle, bugünkü anlamda bir sirk sayılsalar da toplanma yerleri olarak kamusal alanlardı. Bu anlamda günümüzde de Londra'daki Oxford Circus'un merkezi bir meydan olarak bu adı taşıması ilginç bir benzerliktir. İşte Severus, Nea Roma'daki Hipodrom'un yapımını, tüm bu işlevlere karşılık gelecek biçimde 196 yılında başlatmıştı. Bu tarih elbette bizim, henüz Ayasofya'nın bile var olmadığı bir silueti gözümüzün önüne getirmemize neden olacaktır. Demek ki bu dönemde İstanbul silueti dediğimiz şey, bu muhteşem Hipodrom'dan ibarettir. Yarımadadaki pek çok yapıda gözlemlediğimiz durum üzere, Hipodrom da ilk inşa edildiği biçimiyle kalmamıştır. Severus'tan çok daha sonra imparator olan Büyük Konstantin, Hipodrom'da gerçekleştirdiği onarım ve genişletmelerle, bu alanı muhteşem bir atmosfere dönüştürmüştü. İzleyici kapasitesinin 80 bine çıkmasının yanı sıra, orta duvarlar üzerine (*spina*) yerleştirilen pagan anıtları, Hristiyanlık sembelleri, Romus ve Romulus tasvirleri, ünlü araba yarışçılarından heykelleri ile Herakles heykeli, imparator büstleri ve Defli Apollon Tapınağı'ndan getirilen Yılanlı Sütun (Burmali Sütun) ile Mısır'dan getirilen obelisk burayı tam bir açık hava müzesi niteliğine ulaştırmıştı. Ama bu heykeller içinde belki de en ünlüsü, heykeltıraş Lisippos'un yaptığı bronz atlardı ki bunlar 1200'lü yılların hemen başında IV. Haçlı işgali sırasında (Latin İşgali), ganimet olarak Venedik'deki San Marco Meydanı'na taşınmışlardır. Hüseyin Bahri Alptekin (1957-2007), küratörlüklerini Vasıf Kortun ve Charles Esche'nin üstlendiği 9. Uluslararası İstanbul Bienali'nde (2005), bu at heykellerini 800 yıldan fazla bir sürenin ardından İstanbul'a getirmek ve geçici olarak sergilemek üzere girişimde bulunmuş ama Venedik'ten ancak kopyalarını alabilmişti. Bu kopyalar, Beyoğlu'ndaki Platform Güncel Sanat Merkezi'nde, sanatçının kurguladığı bazı video görüntüleriyle birlikte sergilenmişti. Artık Hipodrom'un atları İstanbul'un çok uzağındadır ama onlar hakkındaki söylentiler ve tasavvurlar, kendi tarihini oluşturmaya sürdürmektedir.

Bununla birlikte Sultan I. Ahmed dönemi de Hipodrom için bir "büyük darbe" daha demektir. 1927 ve 1928 yılları arasında Britanya Akademisi himayesinde kazılar yapan Stanley Casson'un saptamalarına bakarsak, Sultanahmet Camii avlusunun, Hipodrom'un tribün taşlarıyla döşendiğini öğreniriz.¹² Hipodrom'un diğer bölümleri de o temel kazısından çıkan toprağın yığıldığı alanın altında kalmıştır. Öte yandan külliye içinde yer alan darüşşifa ve imaret binaları,

¹² Muslubaş, s. 69.

tam olarak Hipodrom'un güney ucundaki yarım dairenin üzerine oturmuştur. Hipodrom'un yanı sıra, bir daha geri dönmemesine tahrip olan bir başka yapı da Büyük Saray'dır (Palatium Magnum). Bu yapı kentin alt katmanlarına doğru kaymış, yalnızca birtakım kayıtlar, kalıntılar ve temsili resimlerle günümüze gelebilmiştir. Ne var ki Büyük Saray'ın asıl silinişi, yine o müthiş gövdesiyle gelip onu ezen Sultanahmet Camii'nin eliyle olmuştur. Bugünkü Sarayburnu ile Kadırga semtleri arasında 100 bin metrekarelik bir alana yayılmış olan bu saray, içinde büyüklü küçüklü köşk ve saraylar, askeri kışlalar, evler, resmi binalar, kiliseler, şapeller, şölen salonları, depolar, imalathaneler, ahırlar ve spor alanları barındıran bir kompleksti; üst noktası Hipodrom'dan başlayan ve Boukoleon Limanı'na kadar inen yamaçta, üç katlı bir teras üzerine oturmuştu. Komplekse Khalke Kapısı'ndan girilirdi (Khalke "bronz ev" anlamına gelmektedir ve bu adın, hem kapının hem de üzerindeki çatının bronz oluşundan kaynaklandığı öne sürülmektedir). Sarayın bu ana kapısı diğer yanda ise, Ayasofya'nın hemen bitişiğindeki Augusteon Meydanı'na açılıyordu. Augusteon bir tören alanı olarak düzenlenmişti ve kentin en büyük caddesi Mese'nin başlangıcıydı; fetihten itibaren bu cadde Divanyolu adını aldı: Hipodrom'un önünden geçer, kentin tüm yollarının merkez noktası sayılan ve üzeri kemerlerle örtülü, Büyük Konstantin ve Helena'nın kutsal haçı taşıyan resimleriyle bezeli, Milion Taşı'na ulaşırdı. Söz konusu sarayın ilk inşasının Büyük Konstantin zamanında, 330 yılında başlatıldığı biliniyor. Kompleksin en üst terasında imparator ve imparatoriçeye ait mekânların, kiliselerin ve bir vaftizhanenin bulunduğu Daphne Sarayı yükseliyordu. Saray muhafızlarının koğuşları (*skholai*), hapishane (*noumera*), farklı zamanlarda senato, üniversite ve kabul salonu olarak kullanılan Magnaura Sarayı da buradaydı. Orta terasa bahçeler ve II. Theodosius'un yaptırdığı bir spor ve oyun alanı (*tzykanisterion*) yerleşmişti. En alt terasta ise, bir liman ve ilk zamanlar kompleksin içinde olmayan, fakat sonradan o kompleks ile sıkı bir bağlantı içine sokulmuş Boukoleon Sarayı'ndan söz ediliyor. Bu sahil sarayının yapımı da II. Theodosios'un imparatorluk dönemine, yani 408 ile 450 yılları arasına denk gelir ve daha sonraki dönemlerde eklenen bölümlerle, Boukoleon'un giderek büyüdüğü belirtilir. Büyük Saray 1081 yılına kadar bir imparatorluk merkezi olarak hizmet vermiş, ama İmparator Aleksios Komnenos döneminde Mangana Sarayı'na taşınmasıyla, basit bir toplantı mekânı olarak kullanılmaya başlanmıştı. Latin işgali sırasında yağmalanan, tahrip edilen, sürekli yangınlar ve depremlere maruz kalarak yer yer yıkılan bu kompleks, önce Fatih Sultan Mehmed'in Topkapı Sarayı inşaatını başlatmasının, sonra da Sultanahmet Camii külliyesinin alana yayılmasının ardından iyice görünmez olmuştu.

Bugün Sultanahmet Camii külliyesinin arastasını gezen bir kişi, karşısında, üzerine bastığı düzlemin derinlerine doğru inen bir yol bulur. Deniz ile arasta duvarları arasında uzanan yol, onu kentin alt katmanındaki bir müzeye götürür: Mozaik Müzesi... Bu müze ilk kez 1953 yılında açılmış, 1989 yılında ise bugünkü görünümüne ulaşmıştır. Kişi kapıdan biletini alacak, diğer ziyaretçilerle birlikte içeri girecek ve yerin altındaki bu mozaikler karşısında büyük bir şaşkınlık ve hayranlık duyacaktır. Her şey olağan bir kent gezisi biçiminde gelişmektedir: Külliye, tarihi dar sokaklar, kahvehaneler, turistik eşya satan dükkânlar ve müze... Oysa o kişi yerin altındaki müzede ilerlerken, kentin geçmiş katmanlarında yürüdüğünün ayırdına vardığında, yaptığı gezinin yalnızca bir kent ya da bir müze gezisi olmadığını kavrayacaktır. Bu, kentin geçmiş sahiplerini ve onların "yer"lerini ziyaretir: Çünkü o kişi "şimdiki zaman"da modern bir müzede olmakla, tam da Boukoleon Sarayı'nın mozaiklerle bezenmiş, sütunlu avlusunun ortasındadır. Farklı bir söyleyişle, sarayın bir bölümünü "görmekte", içinde yürümekte ve düzlemine basmaktadır. 1870 yılında yapılan Trakya demiryolu, sarayı önemli ölçüde yok etmiş olsa da kişinin bastığı "yer" sarayın kendi tarihinin düzlemidir; ataların katmanına inilmiştir. Orada gördüğü mozaikler "eski" yerinden o modern müzeye taşınmış değildir; tam tersine, o kişi "eski"nin mekânına gelmiştir. Böylece o kişi hem Kuban'ın, hem de Tanpınar'ın dediği türden, tarihler arasında bir "sarsıntı"ya uğramakta, üstelik bunu somut olarak, o an bulunduğu "geçmişin düzlemi"ne basarak yaşamaktadır. Kuban'ın örneğindeki otel ile Ayasofya arasındaki zaman geçimi, Tanpınar'ın metnindeki geçmişin kuyuları ya da metrolardan söz açan Baptist'in katmanlar-arası yolculuğu, şimdi alt katmandaki Bizans sarayı ile onun üstünü örtmüş

Sultanahmet Camii külliyesinin arastası arasında oluşmaktadır. Arastanın onarımlar sonucunda günümüze kadar ayakta kaldığı düşünülürse, birkaç dakikada yaklaşık 1700 yıllık bir farkı bizzat deneyimlemektir bu. Ve yine daha önce yazdığımız gibi: İstanbul kenti diğer megapollerden ayrı olarak, böyle bir “zamanlar-arası” deneyim olanağını, kentliye her zaman sunar.

Ve tam şimdi burada, bu yazının ilk tümcesine geri dönelim; yazı şöyle bir soru ile başlıyordu: “Bir kent nasıl kurulur?” Bunun ardından şunları düşünmüştük: Kentin ilk sahibi var mıdır; varsa bu kimdir, boş bir alana ilk malzemeyi koyan mı? Oysa böyle bir “ilk an”ın saptanamayacağını ve bunun hakkında tutulmuş kayıtların olamayacağını iddia etmiştik. Şu düşünceyi de yineleyelim: Gerçekten de bir kent, ilk malzemenin konulmasıyla kurulmaz, çünkü o malzeme bir kent değildir. Kent, malzemelerin yığılmasıyla değil, ancak orada bir yaşamın başlaması ve onu sürdürmesiyle kent olabilir. Bu yüzden bir kentin tarihini düşünmeye başlamak, onun ilk malzemesini aramaktan geçmez. Ama şimdi durum değişmiştir. Arkeolojik kuyular bizi ilk malzemeye doğru sürüklemektedir. Öyle ki hayal gücümüzle bu kente attığımız öykülerimizi geride bırakmak zorunda kalıyoruz: İstanbul silüetinden çıktığımız yolculukta, o öykülerimizin başlangıcını (“ilk an”ını) oluşturan yarımada tarihinin çok daha ötesine geçiyoruz. Fetih sonrası kentten başlıyor, Büyük Konstantin’in kentini kat ediyor, bağımsız Byzantion’a ulaşıyor, oradan Pers’e, Frig’e ve Homer’e yol alıyoruz. Hatta yakınlardaki Neolitik buluntulara bir göz atıp, bu yolculuğumuzun daha da sürebileceğini düşünüyoruz. Arkeolojik kuyuların açığa çıkarttığı malzemeler, bizi giderek ilk malzemeye doğru sürüklüyor; onu merak etmekten vazgeçemiyoruz. Ve bir de şunu söylemiştik: “Kentin tarihi ‘eski’ den ‘yeni’ye doğru ilerlerken, bir yandan da o tarih üzerine ‘şimdiki zaman’da geliştirdiğimiz ‘söylentiler ve tasavvurlar tarihi’ ile, ‘yeni’den ‘eski’ye doğru gider.” İşte arkeolojik kuyular, her ne kadar bizi kentin ilk malzemesine doğru sürüklüyorsa da biz o sürüklenme içinde ve “şimdiki zaman”da, “söylentiler ve tasavvurlar tarihi”ni oluşturmaya devam ediyoruz.

Biz, kent hakkındaki söylentileri ve tasavvurları, karşımızda duran kente bakarak oluştururuz. Karşımızda duran kent ise belki o silüetin, belki de öykülerimize esin verebilecek herhangi bir kent manzarasının kendisidir ve orada alta kalmış, yok olup gitmiş hiçbir eski kentin izi yoktur (arkeolojik kuyular açılmasaydı, yine o izlere rastlamamız mümkün olmayacaktı). Dolayısıyla bizim için yok olan o eski kentlerin önemi de yoktur; izlerini algılayamadığımız durumda hayal gücümüzü harekete geçirmez ve böylece öyküler için uygun bulunmamıştır. Dahası, hayal gücü ve öykülerin uzantısında oluşabilecek şiirler, romanlar, resimler, şarkılar ve hatta anılar için de uygun değildir. Açıktır ki bu sanat yapıtları ve anılar, İstanbul silüetini ya da esin veren başka bir manzarayı, onlar da sanat yapıtlarını ve anıları besler. Karşılıklı biçimde bir etki alanı yaratılmıştır: Kent manzarası ve onun esinlediği sanat yapıtları... Ve o sanat yapıtları etkisinde, kenti düşünmek... İşte bu karşılıklı etkileşimin atmosferinde, kentin “fiziksel tarihi” ve görüntüsü ile hayal gücümüze bağlı olarak üretilmiş söylentilerin ve tasavvurların örtüşmesini isteriz. Kentin fizikselliği, eğer hayal gücümüzün dışında bir şeyler gösteriyorsa, onları görmezden geliriz. Ama bunlar gözümüze “fena halde” çarpıyorsa, o zaman da tarihi yitirdiğimizden şikâyet ederiz. Bu anlamda biz, konu İstanbul olduğunda, elbette silüeti düşüneceğiz. Oysa silüetin gizlediği çok şey vardır. Silüete iyice yaklaşıp içini gördüğümüzde, oranın bir dostluk değil, bir savaş alanı olduğunu anlarız; uzaktan bize sunduğu görüntü, aslında parça parça olmuş birçok şeyin, bir bütünmüş gibi görüldüğü illüzyondur. Biz o resimde ilk olarak Ayasofya ile Sultanahmet Camii’ni görürüz; sonra da Topkapı Sarayı’nı... Ama Ayasofya (daha önce de belirttiğimiz gibi) kendinden önceki Artemis Tapınağı’nın ölümü üzerine var olmuş, sonra giderek daha birçok uzak yapının da en güzel malzemelerine sahip çıkmıştı. Sultanahmet Camii, külliyenin müthiş gövdesiyle ve Topkapı Sarayı’nın da yardımıyla, Büyük Saray’ı yerin altına itmiş, ayrıca sarayın hemen bitişiğindeki Zeuksippos Hamamı’nı ve Hipodrom’u da ezmişti. Büyük Saray’ın ise altındaki bağımsız Byzantion kenti ile Persler’i umursadığı bile yoktu. Bunlar oradaki güç çatışmaları üzerine yalnızca birkaç örnektir. Arkeolojik kuyular derinleştikçe, İstanbul’un kalbi sayılan bu yarımadaanın ne kadar vahşi ama bir o kadar da dinamik bir yaşam sürdürmüş olduğunu öğrenebiliyoruz: Tam da o, İstanbul’un kendisi olarak tanımladığımız silüetten...

Küreselleşme Sürecinde İstanbul'un Kültürel Dönüşümü

Zeki ÇOŞKUN*

Özet

İstanbul, ulus-devlet'in kuruluşuyla kaybettiği "saltanat"ı, küreselleşme'yle birlikte yeniden kazanmış görünmektedir. 20. yüzyıl başlarında siyasal ve kültürel yönden devletçe adeta sırt çevrilen kent, 21. yüzyıl itibarıyla birçok yönden yeniden ve fiilen *başkent* konumuna yükselmektedir. Bu çok yönlü niteliksel dönüşümde, kültür ve kültür endüstrisi lokomotif rolünü üstlenmektedir.

İstanbul için sıklıkla kullanılan "imparatorluklar başkenti" sıfatı, M.S. 4. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk çeyreğine uzanan 1600 yılı işaret etmektedir. Bununla birlikte kentin "modern zamanlar" boyunca dış dünyadaki imgesi, "eski dünya/zaman kalıntısı"dır. Oryantalist ağırlıklı bu algı, dışarıda olduğu kadar içeride de benimsenip yeniden üretilmiş, içselleşmiştir.

Türkiye'de ekonomi politikalarının yeniden biçimlendiği 1980'li yıllardan itibaren İstanbul, uluslararası sermayenin, markaların, iletişim – tanıtım, yayın kuruluşlarının adeta üssü haline gelmiştir. Bu süreçle birlikte, kent yaşamında uluslararası boyuttaki kültür – sanat etkinlikleri giderek artan yoğunlukta öne çıkmıştır. İKSV tarafından düzenlenen Uluslararası İstanbul Bienali'nin başlangıçtan (1987) beri konuk ettiği sanatçılar ve yapıtlarla birlikte İstanbul'u özellikle sergilemesi, sunması bu noktada dikkat çekicidir.

Aynı şekilde sinemadan edebiyata, müzikten gösteri sanatlarına farklı ürünlerde, yayınlarda kentin 2000'lerde, uluslararası ölçekte, kendisine daha fazla yer bulduğu gözlenmektedir.

Tüm bunların uzantısında kentin imgesi de hızla değişime uğramaktadır. "Eski dünya/zaman kalıntısı" yerini büyük ölçüde "dünya kenti – küresel kent"e bırakmaktadır. Amerikan haber dergisi Newsweek, *Cool İstanbul* başlığıyla kapak konusu yaptığı şehrin "tam bir Rönesans yaşadığını" belirtmektedir. Birbiri ardına açılan yeni sanat galerileri ve kurumları, Türk sanatçı, yazar, müzisyenlerin uluslararası alanda etkilerinin artışı bu rönesansın göstergeleri olarak anılmaktadır.

Kültür/sanat alanındaki küreselleşme, İstanbul'u yeniden "başkent" konumuna taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kent, küresel kent, kültür, kültür endüstri, kültürel dönüşüm, küreselleşme

The Cultural Transformation of Istanbul in the Globalisation Age

Abstract

Istanbul seems to gain the "saltanate" which she had lost with the foundation of nation state back again with globalisation now. The city that was abandoned by the state socially and culturally at the beginning of the 20th century, is now elevated to the capital position practically. Culture and cultural industry plays the major role in this multi sided, qualitative transformation. Istanbul had been the "Capital of Empires" for 1600 years - starting from the 4th century AD till the first quarter of the 20th century. After that, along with the "modern times" Istanbul had always an image of the "remainder of the old world and times". This orientalist perception has been identified and generated in Turkey as much as it has been in the outer world. Istanbul

* Yrd.Doç.Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi, zekicoskun@gmail.com

has become a base for international capital, various trademarks ,communication and publication institutes since 1980's during which the policies of economy in Turkey were being rebuilt with the globalisation trend in the world. International activities in arts and culture began to show up with an increasing rate. International Istanbul Biennial ,organised by IKSv,exhibiting Istanbul herself as a city since 1987 is remarkable. The city finds herself an important role relatively in literature, music and performing arts on the international stage in 2000's. Thus , the image of the city changes to "world city- global city "from the old concept of " remainder of the old world and times". Newsweek points out that Istanbul has been passing through an age of "renaissance " in the cover article "Cool Istanbul". The new art galleries and institutions, the increasing effect of the Turkish artists, authors and musicians in the international arena are the perfect signs of this "renaissance " the magazine indicates.The globalisation in the arts and culture arena carries Istanbul into a 'capital " position again.

Key Words: City, global city, culture, cultural industry, cultural transformation, globalisation

İstanbul, ulus-devlet'in kuruluşuyla kaybettiği "saltanat"ı, küreselleşme'yle birlikte yeniden kazanmış görünmektedir. 20. yüzyıl başlarında siyasal ve kültürel yönden devletçe adeta sırt çevrilen kent, 21. yüzyıl itibarıyla birçok yönden yeniden ve fiilen *başkent* konumuna yükselmektedir. Bu çok yönlü niteliksel dönüşümde kültür ve kültür endüstrisi lokomotif rolünü üstlenmektedir.

Yakın döneme değin İstanbul, temel olarak iki yönüyle öne çıkarılmakta idi: Tarih ve coğrafya.

İlki, artık var olmayan, geçmişe ait konuma vurgu yapar: *İstanbul, imparatorluklar başkentidir.*

İkincisi ise insanların etkinliği-eylemiyle gerçekleşen değil, doğal-fiziksel yapıdan gelen özelliğe işaret eder: İstanbul, yeryüzünde iki kıtanın birleştiği, kesiştiği tek kenttir.

Her iki tez de "*kültürel bileşim*" söylemini beraberinde getirmektedir: Bizans'tan Osmanlı'ya, Avrupa'dan Asya'ya, Batı'dan Doğu'ya uzanan köprü!¹

Tarihsel ve coğrafi konuma işaret eden vurgu, şehir için asli olarak geçmişiyse, bugünün dünyasında karşılık yaratma anlamına gelmektedir. Oysa son on yıldır İstanbul'a dair yapılan atf ve nitelendirmelerde şimdiki zamana dair konumlama, onun şu anda var olan hali öne çıkmaktadır: *Dünya kenti, küresel kent, marka kent, nihayet "cool city"*?²

Amerikan haber dergisi Newsweek, *Cool Istanbul* başlığıyla kapak konusu yaptığı şehrin "tam bir rönesans yaşadığını" belirtmektedir: "Batılaşma çabasıyla geçen onlarca yılın ardından İstanbul modern kimliğini yeniden keşfederek ihtişamını yeniden inşa ediyor. Avrupalı ya da değil... İstanbul dünyanın en cool şehirlerinden biri."

Türk ressam, yapımcı, modacı, müzisyen ve yazarların dünya ölçeğinde etkilerini duyurduğunu belirten dergi, İstanbul'un 2000'lerde yaşadığı rönesansın merkezi –kalbi- olarak Beyoğlu'nu işaret etmektedir. Galerist, Platform, İstanbul Modern gibi sanat kurumlarının artışının rastlantı olmadığı belirtilmektedir.

"Yıllar süren ekonomik krizler ve askeri yönetimlerin ardından İstanbul, yeni oluşumlarıyla Avrupa'nın en büyük metropollerinden birine dönüşmüştür."

Newsweek'in de işaret ettiği üzere kültür-sanat alanında belirgin bir görünürlük kazanan dönüşümün başlıca evrelerini hızla anımsayalım.

2006 yılında Nobel Edebiyat Ödülü Orhan Pamuk'a verilirken gerekçe olarak yazarın "Kentinin [İstanbul'un-ZC] melankolik ruhunun izlerini sürerken kültürlerin birbiriyle çatışması ve örülmesi için yeni simgeler bulan" yaklaşımına vurgu yapılmıştır. Unutmayalım ki, Yazarın

¹ Tüm bunlarla birlikte, özellikle 20. yüzyıl sonlarına doğru –1990'larda- Samuel Huntington tarafından ortaya atılan ve hayli yaygın tartışma konusu olan *Uygarlıklar Çatışması* teziyle yaygınlık kazanan *kültürler –ve dinler- arası diyalog* söylemi içinde İstanbul, tam da tarih ve coğrafyasından gelen özelliğiyle üç semavi dinin bir arada yaşadığı merkez olarak öne çıkmıştır.

² Bkz: Newsweek, 28/08/2005 tarihli sayısı, Rana Foroohar, "Turkish delight" / The Observer, 27/08/2006, Vanessa Able "Cool Istanbul"

ödül öncesinde yayınlanan son kitabı, kişisel tarihiyle şehri birlikte konu ettiği *İstanbul – Hatıralar ve Şehir*'dir. (Aralık 2003).³

2005'te gerçekleştirilen 8. Uluslararası İstanbul Bienali, ana tema olarak İstanbul'u konu almıştır. 13. Bienal, kamusal alanı ana tema olarak belirlerken yine İstanbul odaklı kentsel dönüşüm politika ve uygulamalarından yola çıkmaktaydı (2013).

Öte yandan, ilki 2006'da artistanbul adıyla düzenlenen çağdaş sanat fuarı, izleyen yıllarda *Contemporary Istanbul* adını alarak kurumsallaşmıştır. Yerli galeri ve kurumlar yanında, yabancı katılımcıların da yer aldığı fuar, uluslararası nitelik kazanmıştır.

Dünyanın önde gelen iki büyük müzayede kuruluşu Christie's ve Sotheby's 2009'dan itibaren açtıkları temsilciliklerle İstanbul'u faaliyet alanlarına dahil etmişlerdir. Bu kuruluşların koleksiyonlarında, Londra ve diğer merkezlerdeki etkinliklerinde Türkiye'li sanatçıların yapıtlarına artan oranlarda yer verdikleri gözlemlenmektedir.

Aynı evrede uluslararası alanda İstanbul, farklı sanat türleri ve kültürel etkinliklerle giderek daha yaygın olarak gündeme gelmektedir. Örneğe, Hollywood ve Avrupa sineması gözünü İstanbul'a çevirmiştir. Şehir 1999-2012 döneminde 9 ayrı filmin çekim mekânı olmuştur.

Almanya'da yaşayan yönetmen Fatih Akin, 2004 tarihli *Duvara Karşı* filmiyle Berlin Film Festivali ve Avrupa Film Festivali En İyi Film Ödülü başta olmak üzere birçok ödül aldıktan sonra 2005'te yarı belgesel *Crossing the Bridge* filmi çekmiştir (*İstanbul Hatırası: Köprüyü Geçmek*). Film, İstanbul'da icra edilen farklı müzik türleri, bunların birbirleriyle ilişkileri üzerinden kültürel, toplumsal, siyasal karşılıklarıyla kent/kültür belgeseli niteliğindedir.

Mustafa Ziyalan-Amy Spangler editörlüğünde 2008'de New York'ta yayımlanan *İstanbul Noir* (Kara İstanbul), İstanbul'u konu alan polisiye-yeraltı öyküleri seçkisidir. On Türk yazarının öykülerinden oluşan bir seçki de *The Book of Istanbul: A city in Short Fiction* (İstanbul Kitabı: İstanbul'un Mini Kurgusu) adıyla Jim Hinks – Gül Turner ikilisinin editörlüğüyle 2010'da İngiltere'de yayımlanmıştır.⁴

Dünyanın önde gelen best seller yazarlarından Dan Brown 2013'te yayımlanan romanı *Inferno*'da (Cehennem) yine fon olarak İstanbul'u almaktadır.

Nihayet, İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti olduğunu da anımsayalım.

Sadece kültür sanat alanından hareketle işaret ettiğimiz 2000'li yıllarla birlikte ortaya çıkan konumlanma ve algılanmadaki radikal dönüşüm, İstanbul'un günümüz dünyasına, küresel çağa eklemelenmesi anlamına gelmektedir.

Başka bir deyişle “modern zamanlar”ı hayli sancılı, dahası “ötekileştirilmiş” olarak geçiren kent, İ.S. 4. yüzyıldan (324'ten itibaren) 20. yüzyıla (1923'e dek) 1600 yılı bulan başkentlik konumunu, kimilerinin postmodern olarak adlandırdığı zamanlarda yeniden yakalama yoluna girmiş görünüyor.

Dönüşümün izini sürmek, İstanbul'un merkezlik ettiği kültür ve sanat tarihimiz için de ilgiyi hak etmektedir.

I – Şehrin “muhteşem” geçmişi, gizem ve hüznü

İstanbul'a ilişkin tanıtım söylemine ve onunla birlikte üretilen şehir algısının tarihsel birikime ve coğrafi konuma vurgu yaptığını belirtmiştik. Günümüzde de kısmen süren bu söylem ve algı, unutulmasın ki, burada yaşayanlarca üretilmiş değildir. Tam tersine, tarih/coğrafya söylemi, şehre ve orada yaşayanlara “dışarı”dan yönelen bakışı ve konumlamayı onaylamakta, yenden üretmektedir. Çok kısaca söylemek gerekirse, İstanbul'u geçmişin ve coğrafyanın egzotizmi-

³ “Sayın Orhan Pamuk, İstanbul'u Dostoyevski'nin St Petersburg'u, Joyce'un Dublin'i ve Proust'un Paris'i gibi dünyanın her köşesinden okurların kendi hayatlarını yaşar gibi tanıyıp, bir ikinci hayat sürecekleri vazgeçilmez bir şehir yaptınız.” *Horac Englaht - İsveç Akademisi Daimi Sekreteri*

⁴ İngiliz gazetesi *The Guardian*'ın İstanbul'a ilişkin 12 Eylül 2011'de yayımladığı Şehir Rehberi'nde eleştirmen Malcolm Burgess'in “anlatısı İstanbul'da geçen en iyi on kitap listesinde günümüz yazarlarının öykülerinden oluşan her iki kitaba da yer vermektedir.

ne indirgeyen bu bakış, 19. yüzyılda Batı'da üretilen siyasal ve kültürel söylemin; *Oryantalizm*'in ürünüdür.⁵

Tanzimat Fermanı'yla (1839) başlayan Osmanlı modernleşme hareketlerine eşlik eden Oryantalist bakış, İstanbul'u doğu 'şark' diyarı olarak konumlamaktadır. Bu, "modern öncesi – dışı" demektir. Batı'nın kendisini tarif etmek üzere ürettiği modernite'ye hemen hemen eşzamanlı üretilen "uygarlık" (civilization) kavramının eşlik ettiği düşünülürse, Şark ve bu bağlamda İstanbul, modern uygarlık öncesi/dışı yaşantı alanıdır.

Çoğu şehre hiç uğramadan yapılmış Batılı Oryantalist resimlerde öne çıkan betimleme, bu konumlamanın işaretidir: Harem, hamam, divanda uzanmış çubuk 'tütün' tüttüren ya da kahve yudumlayan tombulca hatlı kadınlar; sokakta, kahvehane önlerinde "kürsü"⁶ etrafında nargile tüttüren sakallı, bıyıklı, fesli aylak erkekler, sebilhaneler ve nihayet kubbeli, minareli camiler haricinde pek el değmemiş ağaçlıklı "doğal" doku, İstanbul-Boğaz manzarası...

İtalyan gezgin Edmondo De Amicis'in 19. yüzyılın son çeyreğine girerken, 1874'te tam da şehrin modern öncesi konumunu "doğal güzellik-uygarlık" ikilemini ve onu bekleyen olası geleceği dile getirmektedir:

Valide Sultan Köprüsü'nden İstanbul'u seyrederken aklıma sık sık bu fikir takılıyordu. ... Gelecekteki İstanbul'u, tehditkar ve hazin ihtişamıyla yeryüzünün en güler yüzlü şehrinin kalıntıları üstünde yükselecek o Doğu'nun Londra'sını görür gibiyim. Tepeler düzleştirilecek, korular yerle bir edilecek, rengarenk küçük evlerin yerinde yeller esecek; ortasından sayısız, upuzun fabrika bacasının ve çan kulelerinin yükseldiği binaların, imalathanelerin ve işyerlerinin sert uzun hatlarıyla ufuk her taraftan kesilecek; telgraf telleri gürültülü şehrin çatıları üstünde devasa bir örümcek ağı gibi iç içe geçecek; ...⁷

19. yüzyılda biçimlenen oryantalist bakış, şehri "eski dünya"nın kalıntısı; kayıp/donmuş zaman ve hayat mekânı olarak konumlandığı için bu söylemde "hüzün" salt atmosferle ilgili bir duygu, algı değil, neredeyse şehrin kimliğidir. O nedenle de 21. yüzyılda da yine Batılı bakış, şehre yaklaştığında aynı vurguyu, söylemi yineler. Dan Brown'ın 2013'te yayımlanan romanı *Cehennem*'de İstanbul'a ilişkin satırlarıyla Amicis'in yukarıda yazdıklarını karşılaştırmak ilginç olacaktır:

Burası ikiye bölünmüş bir dünya, karşıt güçlerin şehriydi. Dindarlarla laikler; eskiyle yeni; doğuyla batı... Avrupa'yla Asya arasındaki coğrafi sınırdan duran bu ebedi şehir, gerçekten de eski dünyadan daha da eski bir dünyaya uzanan bir köprüydü. İstanbul... Artık Türkiye'nin başkenti olmayan şehir, yüzyıllar boyunca üç farklı imparatorluğun; Bizans, Roma ve Osmanlı'nın merkezi olmuştu. Bu yüzden İstanbul, tarihi en fazla çeşitlilik gösteren yerlerden biriydi. Şehir, Topkapı Sarayı, Sultanahmet Camisi, Yedikule ile ilgili folklorik savaş, zafer ve yenilgi efsaneleriyle doluydu.⁸

Şehrin kimliği olarak gizem ve hüzün söylemi uzak geçmişle, oryantalizmle, Batılılar'la sınırlı değildir. Orhan Pamuk'un fotoğraflarla desteklediği İstanbul-Hatıralar ve Şehir kitabı, bireysel tarihle kentin değişimini iç içe izlemektedir. Pamuk, kitabın ilk sayfasını iki epigrafa ayırmıştır:

Manzaranın güzelliği hüznünde yatar.

AHMET RASİM

Hüznü bir zevk edinenler yaşıyorlar burada.

YAHYA KEMAL

20. yüzyılda şehrin konumuna bakıldığında hüznün bir klişeden ibaret olmadığı görülecektir.

⁵ Edward Said'in *Şarkiyatçılık – Batı'nın Şark Anlayışları* kitabında analiz ettiği Oryantalizm'in kültürel üretim düzleminde odaklandığı merkez İstanbul'dur demek, hiç de abartılı olmayacaktır. Chateaubriand, Theophile Gautier, Lamartine, Gerard de Nerval, Pierre Loti, Edmondo de Amicis başta olmak üzere 19. yüzyılın önde gelen Batılı yazarları, kültür adamları İstanbul yolculuklarını çeşitli türlerde kaleme almışlardır.

Resim alanındaysa, Oryantalizm başlıbaşına bir akım niteliği taşımaktadır. Ürünleri, günümüzde de hâlâ pazarda hayli yaygın kabul görmektedir. Bu alandaki en kapsamlı çalışma için bakınız: Serma Germaner - Zeynep İnankur, *Oryantalistlerin İstanbulu*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2003, İstanbul.

⁶ Kısa ayaklı alçak sehpa / masalara verilen ad.

⁷ Edmondo de Amicis, *İstanbul*, çev: Filiz Özdem, s.104, Yapı Kredi Yayınları, 2010, İstanbul. (Kitapta Cezade Biseo'nun gravürleri de yer almaktadır.)

⁸ Dan Brown, *Cehennem*, Çev.: İpek Demir-Petek Demir, Altın Kitaplar, 2013, İstanbul.

II – 20. Yüzyıl İstanbulu

Ahmet Rasim de Yahya Kemal de 19. yüzyılda –Osmanlı’da- doğan, 20. yüzyılda –Cumhuriyet döneminde- yaşayıp ölen iki isim. A. Rasim (İstanbul 1864 – 1932) gazeteci kökenli yazar, Y. Kemal (Üsküp 1884 – İstanbul 1958) Osmanlı şiir formu divan’ı modern şiirle buluşturan tek şair.

İkisinin düşünsel, yazınsal üretimi de İstanbul odaklıdır. Oradan beslenip orayı üretim nesnesine dönüştürürler. Ahmet Rasim, gazetede ki köşesi, *Şehir Mektupları* başlığını taşır. 1912/13 yıllarında dört ciltte topladığı bu yazılarından dolayı *Şehir Mektupçusu* olarak anılır. Yahya Kemal şiirleştirdiği –bir kısmı da bestelenen, şarkıya dönüşen- İstanbul tutkusunu, düşünsel düzlemde de hayli yetkin çözümlemelerle ortaya koyar. Bu yazıları ölümünden sonra Aziz İstanbul adıyla kitaplaştırılmıştır.(1964)

Onların dillendirdiği hüznü maddi temelleriyle ortaya koyacak olan kişi Ahmet Hamdi Tanpınar’dır. Tanpınar, ilk basımı 1946’da yapılan *Beş Şehir*’i öğrencisi ve her anlamıyla izleyicisi olduğu Yahya Kemal’in “açtığı düşünce yolunda” kaleme aldığını, “ona ithaf edilmiş” olduğunu belirtir.

“Her büyük şehir nesilden nesile değişir” der Tanpınar:

Fakat İstanbul başka türlü değişti. Her nesilden bir Parisli, bir Londralı, doğduğu, yaşadığı şehrin otuz kırk yıl önceki halini, yadırgadığı bir yığın yeni âdet, eğlence tarzı, mi-mari üslûbu yüzünden hüznün duyarak hatırlar.

.....

İstanbul böyle değişmedi. 1908 ve 1923 arasındaki onbeş yılda o eski hüviyetinden tamamıyla çıktı. Meşrutiyet inkılabı, üç büyük muharebe, birbiri üstüne bir yığın küçük, büyük yangın, mâli buhranlar, imparatorluğun tasfiyesi, yüzyıldır eşliğinde başımızı kaşıyarak durduğumuz bir medeniyeti nihayet 1923’te olduğu gibi kabullenmemiz onun eski hüviyetini tamamıyla giderdi.

Tanpınar, ilerleyen bölümlerde “Eski İstanbul bir terkipti” diyerek şehrin 20. yüzyılın hemen başında, daha Cumhuriyet öncesinde kaybettiği “hüviyet”ini şöyle betimler:

Eski İstanbul bir terkipti. Bu terkip küçük büyük, manalı manasız, eski yeni, güzel çirkin –hatta bugün için bayağı- bir yığın unsurun birbiriyle kaynaşmasından doğmuştu. Bu terkinin arkasında Müslümanlık ve imparatorluk müessesesi, bu iki mihveri de kendi zaruretlerinin çarkında döndüren bir iktisadi şartlar bütünü vardı. Bu terkip iki asırdan beri büyük manasında, hemen her sahada müstahsil olmaktan çıkmış bir iktisadi manzumenin malıydı. Bu itibarla gerçekte fakir, fakat zevkle değilse bile inanılarak yaşandığı için halis ve ayrı, büyük bir mazi mirasının son parçalarını dağıtarak geçindiği için dışarıdan gösterişli, bütün bir görenekler zincirine dayandığı için de zengindi. Hususî bir yaşayış şekli, bütün hayata istikamet veren ve her dokunduğunu rahmanîleştiren dinî bir kisve bu terkinin mucizesini yapıyordu. Gümrükten geçen her şey Müslümanlaşıyordu.⁹

Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e 1908-1923 aralığında tümüyle dağılıp kaybolan bileşim-terkip, budur Tanpınar’a göre. Yukarıda söylenenleri kültürel anlamda kendini yeniden üretememek şeklinde özetlemek mümkün. Bu krize, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e uzanan süreci konu edinen birçok yapıt ve çözümlemelerde farklı farklı düzlemlerde işaret edilir.¹⁰

İmparatorluk ve payitahtın çöküşü “Mütareke Dönemi”nde daha dramatik boyutlar alacaktır. 13 Kasım 1918’de İstanbul’un işgaliyle başlayan, 6 Ekim 1923’e dek yaklaşık beş yıl süren dönem, *Sodom ve Gomora* (Yakup Kadri Karaosmanoğlu), *Biz İnsanlar* (Peyami Safa), *Üç İstanbul* (Mithat Cemal Kuntay) gibi ahlaki yargılamalar taşıyan romanların¹¹ yanı sıra işgalcilerle işbirliğini işaret eden “mütareke basını” gibi olguyu ve kavramı da getirmiştir.

⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, s. 154-157, Yapı Kredi Yayınları, 2000, İstanbul

¹⁰ Yetkin bir örnek için bkz: Şerif Mardin, “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, *Türk Modernleşmesi içinde*, İletişim Yayınları, 1991, İstanbul.

¹¹ Bkz: Tamer Erdoğan, *Türk Romanında Mütareke İstanbul’u*, Kanat Yayınları, 2005, İstanbul

Tüm bu çöküntülerin ardından gelen Cumhuriyet döneminde İstanbul'a düşen ve orada yaşanan hüznün de ötesinde, tam anlamıyla bir yastır!

Doğu ve Orta Anadolu'daki Erzurum ve Sivas'ta düzenlenen kongrelerin ardından 1920'de Ankara'da toplanan meclisle yürütülen Kurtuluş Savaşı, 29 Ekim 1923'te ulus-devletin ilanıyla sonuçlanmıştır. Anadolu odaklı sürecin sonunda kurulan devletin başkenti olarak da meclisin toplandığı Ankara ilan edilmiştir.

İstanbul, Bizans'tan 4. yüzyıldan başlayıp Osmanlı'yla süren 1600 yıllık "saltanat merkezi" konumunu kaybetmiştir. Öyle ki, Osmanlı Sadrazamlık binasının –hükümetin- ve 19. yüzyılda doğan matbuatın 'basının' da mesken tuttuğu *Bab-ı Âlî*'ye uzanan yol, devlet ve iktidarın yeni merkezini işaret edercesine *Ankara Caddesi* adını alacaktır.

Ankara'nın; siyasal iktidar sahipliğindeki değişim, İstanbul'un yazgısını da değiştirecektir.

A – İstanbul'un Özerkleşmesi

Kurucu iktidarın –tek parti yönetiminin- 1950'de son bulmasıyla İstanbul da toplumsal-kültürel yaşamda yeniden öne çıkmaya başlayacaktır. Ancak bu kez şehir, Anadolu'dan yoğun nüfus akışıyla birlikte "taşralaşmak"ta, dönemin siyasal söylemiyle "her mahallede bir milyoner" yaratma vaadini taşıyan "Küçük Amerika" rüyasına sahne, daha doğrusu *nesne* olmaktadır.

Bu, Tanpınar'ın "terkip" olarak adlandırdığı imparatorluk-saltanat rantından kalan "bakiye"nin talan ve tasfiyesidir. Fiziksel dokunun, mimari yapının, giyim, mutfak vb. öğeleriyle gündelik yaşam kültürünün artık yinelenmemek üzere ortadan kalkmasıdır.¹²

"Kalkınma-zenginleşme", sanayi ve ticaretten geçmektedir bu dönemde. Küçük sermayedarlar her türden devlet desteğiyle "müteşebbis"leştirilirken İstanbul da ülkenin sanayi ve iş merkezi halini alacaktır. Doğal doku ve demografik yapı radikal dönüşüme uğramıştır. Kağıthane-Haliç havalisi, Zeytinburnu-Kazlıçeşme hattı gibi kentsel alan imalat sektörünün konuşlanmasıyla beraberinde gecekondulaşmayı da getirmiş, sonuçları günümüze uzanan bedeli hayli ağır çevre kirliliği yaratmıştır.

İnşaat, imalat ve sanayi, iş gücü gerektirmektedir. Kırsal alandan kopan ve "taşı toprağı altın" şehre akan nüfus da barınma sorununu kendisi çözecek; gecekondu denen yeni tür mahalleyi ve mimari yapıyı ortaya çıkaracaktır.

Tüm bu maliyetlerle birlikte İstanbul, 1950'lerden başlayarak Ankara –siyasal iktidar- karşısında adeta göreceli özerklik kazanmıştır. Siyasal iktidar –ve ona bağlı bürokrasi- Ankara'da konuşlanmıştır. Sanayi ve ticaret ("iş dünyası") ise İstanbul'dadır. İnsanların "iş-dışı serbest zaman pratikleri"ne karşılık veren basın-yayın, eğlence endüstrisinin (spor, müzik, sinema, tiyatro vb) de "iş dünyası"na dahil olduğunu unutmayalım. Kültür endüstrisi kapsamında anılan bu kurumlar ve ürünleri, izleyici –alıcılarının hayat algılarını da biçimlendirir.

Bu durum İstanbul'u Ankara karşısında özerkleştirdiği gibi resmi ve fiili merkez karşıtlığı ya da ikiliğini getirir. Zamanla iş dünyasında uluslararası ilişkilerin artışıyla birlikte dış dünyada da süreç, İstanbul'un öne çıkmasını getirecektir.

1950'lerden 1980'lere otuz yılı aşan bu dönemde İstanbul, Batılı gözlerce bir "Üçüncü Dünya" kenti olarak konumlandırılır. Sanayi devrimini yaşamamış "azgelişmiş-geri kalmış" olarak da kodlanan ve nihayet "Üçüncü Dünya" olarak adlandırılan ülkeler, sanayileşmeye kalktıklarında "çarpık kentleşme"ye maruz kalmaktaydı.

Oryantalizmin Şark'a –ve bu arada İstanbul'a- yüklediği zaman-dışılık, durağanlık, gizem, örtük tekinsizlik, Üçüncü Dünya'ya özgü "çarpık kentleşme"de kalabalık ve düzensizliğin getirdiği kaotik yapıya evrilir: Her an her şeyin –ve elbette suçun da- beklendiği "sürpriz"ler dünyasıdır büyük/çarpık kent.

¹² Tasfiye, doğrudan doğruya nüfus yapısını da kapsamaktadır. II. Dünya Savaşı yıllarında Kasım 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi, aslı olarak gayrimüslim yurttaşları hedef almaktadır. Bunlardan vergiye konu servet sahibi olanlar da büyük ölçüde İstanbul'da yaşamaktadır. Ekonomik ve fiziksel yaptırım, yine İstanbul'da 6-7 Eylül 1955'te aynı kesime yönelik talan, yağma, imha boyutunu alacaktır. 1964'te Kıbrıs'taki gerginlik nedeniyle İstanbul'daki Rum nüfusun önemli bir kesimi sınır dışı edilecektir. Kalanlar da 1974 Kıbrıs Harekâtı'yla ülkeyi terk eder.

B – Beyoğlu’nun Özerkleşmesi

Merkez’in –Modern dünyanın- kendi dışına, Üçüncü Dünya metropollerine bakışındaki “çar-pık, tekinsiz, kaotik” kavramlarıyla biçimlenen algısı, 1980’lerle birlikte yerli elitler tarafından da dillendirilir. “İstanbul bitti” ve “Başka İstanbul yok” söylemi hızla yayılır. Örneğe, pop şarkı-cısı Barış Manço, 1980’lerde yozlaşan beslenme kültürünü eleştirmek üzere taşra kökenli lahma-cun ve Batı’dan gelen hamburgeri işaret eden *Lahburger* adlı bir parça yapacaktır.

Dışarıdan gelen ve kent görgüsünden yoksun olanları kodlamak üzere sözcük olarak hiçbir anlam taşımayan, zaman içinde aşağılama sıfatına dönüşen *maganda-zonta* gibi kavramlar üre-tilir. Onların varlığıyla ortadan kaybolansa *İstanbul Beyefendisi*’dir.

Aynı evrede yönetsel düzenlemeyle “büyükşehir” olarak tanımlanan belediye, kent merkezin-de Tarlabası Bulvarı’nı genişletmek üzere büyük bir yıkım-istimlak hareketi başlatmıştır. 1956’da Demokrat Parti’nin hayli tahribata yol açan imar düzenlemesinden 30 yıl sonra İstanbul’daki en büyük imar/yıkım hareketi ANAP iktidarında gerçekleştirilir. Avrupa ve Anadolu yakası sahil şeridinde deniz doldurularak yol yapılması en göze çarpan uygulamadır.

Öte yandan Çırağan Sarayı onarılarak otel yapılmış, Dolmabahçe Sarayı’nın karşısında Maçka’ya, Barbaros Bulvarı’nda Yıldız Sarayı’nın eteklerine, Taksim Gezi Parkı’nın hemen dibine uluslararası markaları taşıyan oteller inşa edilmiştir.

Kentin tarihsel ve fiziki dokusundaki bu köklü müdahaleler, yeniden “yitik zaman” söylemi yaratmış, bu da beraberinde yarı kurgusal bir tarih/nostalji getirmiştir. Bu hayali geçmiş özlemi kendi pazarını da yaratır, “Bit pazarı” denen eskiciler çarşısı “antikacı”ya dönüşür.

Yer yer neredeyse ağıt-kutsama boyutu alan “yitik zaman” söyleminin kent düzleminde ana odağı ise Beyoğlu’dur. Özellikle 1980’lerin ortalarından itibaren magazinél ağırlıklı bir “Pera” edebiyatı ortaya çıkar. Bu salt söylem düzeyinde kalmaz, Türkiye’nin lüks giyim markalarından Vakko’nun kurucusu Vitali Hakko öncülüğünde Beyoğlu Güzelleştirme ve Koruma Derneği kuru-lur. Aynı şekilde 1978’deki yangınla harabeye dönen Çiçek Pasajı, orada mülkü-işyeri bulunan-ların kurduğu dernek ve belediye işbirliğiyle onarılarak 1988’de açılır. 1990’larda İstiklal Caddesi araç trafiğine kapatılır, Taksim-Tünel arasında “Nostaljik Tramvay” seferleri başlatılır.

Beyoğlu, özelde de İstiklal Caddesi, giderek kentin –ve hemen her kesimin- vitrini halini alır: Yılbaşı öncesinden başlayan, sonrasında da epeyce süren ışıktandırma ve süslemeler, lüks ma-ğazalar, vitrin düzenlemeleri, tüm yıla yayılan yer yer “happening” havası taşıyan marka, ürün, mekân tanıtım etkinlikleri... Nihayet, 1980’lerde *Sinema Günleri-Tiyatro Günleri* adlarıyla başla-yıp 1980’lerde uluslararası festivallere dönüşen etkinliklere ev sahipliği yapması, Harbiye- Tak-sim-Beyoğlu ekseninde toplanan gösteri-dinleti alanlarında gerçekleştirilen yerel/uluslararası etkinlikler, bölgeyi kültürel merkez haline getirmiştir.

Giderek “uğrak alanı”, yaşama mekânına dönüşür. Bu doğrultuda 1990’lara dek alt sınıf-lar, göçmenler, kaçak yabancıların konaklama, sığınak-barınak alanlarından olan Cihangir, Beyoğlu’nun yeni sakinlerinin –kültür/sanat çevresinden insanların- gözde semti halini alır. Başka bir ifadeyle *gentrification*’a (“soylulaşma”) uğrar. Bu, 2000’li yıllarda hükümet eliyle ve “kentsel dönüşüm” adıyla tüm kente yayılacak uygulamanın ilk ve fiili adımıdır.

Özetle, başkentlik ettiği imparatorluğun çöküşüyle birlikte 20. yüzyıla düşüşle giren İstan-bul, yüzyılın sonlarına gelirken yeniden “dünya ligi”ne dahil olmuştur. İstanbul, “kültürel başkent” niteliği kazanırken onun merkezi de Beyoğlu’dur.

Her ne kadar bir “başarı öyküsü” gibi görünse de yakından bakıldığında bu dönüşümün yerel edimlerden çok, dış dinamiklerin ürünü olduğu ortaya çıkacaktır.

III – Değişim vizyonları ve vizyonerleri

1923’te kurulan cumhuriyet, kendinden önceki devletin başkenti İstanbul’a “tavırlı” olarak yola çıksa da yukarıda da görüldü ki, çok geçmeden İstanbul, ülkenin yeniden ana merkezi ha-line geldi. “Ulusal kalkınma politikası”, deyim yerindeyse bunu zorunlu kılmaktaydı. Kalkınma

için yerli sermaye gerekiyor, oluşumu ve gelişimi destekleniyordu. Sermayenin ve iş dünyasının merkezi İstanbul bu nedenle 1950'lerden itibaren başkentten görece özerklik kazandı. Giderek fiili ve kültürel merkez halini alması ise 1980'lerde devlet yapısı ve kalkınma stratejisindeki köklü değişikliklerin ürünüdür.

1980'e girerken dönemin başbakanının ifadesiyle ülke "70 Cent'e muhtaç" durumdadır. İç ve dış borçlar ödenemez durumdadır. Bu, kuruluş ideolojisinin, "Ulusal Kalkınmacılığın İflası"dır.¹³ IMF, Dünya Bankası'yla yeni kredi görüşmeleri yapılmaktadır. Bu da dünya ekonomi ve sermayesine uyumlanmayı gerektirmektedir. 24 Ocak 1980'de ilan edilen program, devletin ekonomi alanından çekilme yönünde radikal bir adımdır. "Karma ekonomi" denen kurucu ideolojiden, serbest piyasa uygulamasına geçilmektedir.

Çalışan sınıflar aleyhine düzenlemelerin muhalafete uğramaksızın kesintisiz uygulanabilmesi, ancak "olağanüstü denetim"le mümkündür. Bu da mevcut siyasal ve sivil kuruluşların, aktörlerin tasfiyesini gerektirir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi bu işlevi üstlenir. 24 Ocak kararlarının da hazırlayıcısı, cunta döneminde de uygulayıcısı olan Turgut Özal liderliğindeki ANAP, 6 Kasım 1983'te yapılan seçimlerle iktidara gelir.

Neo-liberalizmin radikal temsilcilerinden Özal, "vizyon" kavramını siyasal –ve gündelik- dile kazandırmıştır. Klasik ideolojilerin yerine parasal ekonomi temelinde bir politika izler. Ekonomi/ticaret alanındaki pazarlama, siyasetin kendisi için de geçerlidir. "Vizyon" kavramı da bu doğrultuda siyasal pazarlamadaki araçlardan biridir. Kavram sözlük anlamının; ortaya konan yaklaşım, perspektif ve görüşlerin daha ötesini işaret eder: Karşısındakini izleyici olarak konumlar. Vizyon sahibi gören-gösteren, eyleyen-izlenendir. Bunların muhatabı –siyasal rakipler ve toplumun bütünü- alan, izleyen, edilegendir.

Nasıl ki sermaye kuruluşları için her şey "meta" ise, siyaset için de öyledir. Aynı şekilde, pazar da ürün ve hizmetlerden çok onların taşıdığı, sunduğu imgeler, imajlar, semboller; "vizyon"ların dolaştığı ve yarıştığı gerçeği siyasal alan için de geçerlidir.

1980'ler Özal-ANAP iktidarıyla dolaşıma giren "vizyon", yine liderinin ağzından "dünyaya açılma, çağ atlama, transformasyon" sloganlarıyla ifadelendirilir. 1984'te başlayan "ithalat serbestisi", cumhuriyetin ithal ikameci ulusal kalkınmacı ekonomi politikasının tümüyle tasfiyesidir. Sermayenin yanı sıra alım gücü yüksek ve en kalabalık nüfusa sahip İstanbul aynı zamanda ülke içindeki en büyük pazardır. Uluslararası markalarla birlikte onların "pazarlama iletişimi"ni yürüten markaların (reklam ajanslarının) da 1980'lerden itibaren Türkiye'ye, daha doğrusu İstanbul'a geldiği unutulmasın.

"Dünyaya açılma" vizyonu, 1990'larda "küreselleşme"ye dönüşmüştür. Küresel markaların –ve sermayenin- vizyonlarını – imajlarını yöneten/pazarlayan kuruluşlar pazarlama araçlarını; "mecra"yı da yönetir, biçimlendirir. Baştan beri İstanbul merkezli olan basın dünyası, 1990'lara gelindiğinde artık salt "matbuat" olarak kalamaz. Görsel-ışitsel kuruluşları, markaları da içinde barındıran *medya* kuruluşları doğacaktır. 1991'den itibaren radyo-televizyonda devlet tekeli kırılır.¹⁴ Giderek yerli kuruluşlar da küresel medya markalarıyla ortaklık ve işbirliğine girecektir.

Yeni araçlar, yöntemler ve aktörlerin egemen olduğu pazarda, "devletin politik müdahale gücünün zayıfladığı bir durumda, şehirlerin bir kere daha tarih sahnesine çıktığını görüyoruz."¹⁵ Yine Keyder'e göre küreselleşme, "şehrin ekonomi içinde devletten otonomi kazandığı ve sermayenin hareket kabiliyetinin belirlediği 'inisiyatif alan şehir' olgusu"nu yaratmıştır; "Dünya pazarına çıkmış bir şirket gibi hareket" etmektedirler: "Şehirlerin belli bir vizyon oluşturmaları gerekiyor; bu arada kendilerine reklam şirketleri tutup vizyonlarını dünyaya duyurmaya çalışıyorlar." (a.g.y. s.97)

Bu da kaçınılmaz: Çünkü pazarın kendisi, temel pazarlama nesnesidir. Etkin ve verimli olabilmesi, onun –kentin- küresel ölçekte –pazarda- doğru ve etkin konumlanmasını zorunlu kılar.

¹³ Çağlar Keyder, Ulusal Kalkınmacılığın İflası, Metis Yayınları, 1993, İstanbul

¹⁴ Ülkede ilk özel tv kanalı, o dönem artık Cumhurbaşkanı konumundaki Turgut Özal'ın oğlunun ortaklığında kurulmuştur!

¹⁵ Keyder, "İstanbul'u Nasıl Satmalı?", a.g.y., s.92

Saskia Sassen'in 1991'de New York, Londra, Tokyo'yu konu ettiği kitaba verdiği adla *Küresel Şehir*'i kavramlaştırması rastlantı değil.

Merkezi ve yerel yönetimler, İstanbul için yukarıda belirtilen türden vizyon tasarımı, yönetimi, pazarlaması için neredeyse hiç uğraşmadılar. Tersine, şehir, 1980'lerden günümüze 30 yılı aşkın dönem boyunca mekânsal düzlemde son derece olumsuz uygulamalarla, tam anlamıyla deformasyona uğradı.

Buna karşılık, yine aynı süreçte giderek artan ölçekte küresel sermayenin çekim merkezleri arasına girdi. Kasım 2009'da Urban Age İstanbul konferansına katılan Sassen -"küresel şehir" kavramının öncüsü- "kareografik hareketlere sahip" dediği İstanbul'u "dünyanın dört bir ucuyla temas halinde, politik etkisi yüksek bir şehir" olarak niteler. Sassen'in işaret ettiği kareografik hareket, 1995'te düzenlenen 4. Uluslararası İstanbul Bienali'nin afişinde yer almaktadır! *Orientation* başlığını taşıyan Bienal'in ana teması *Paradoksal Bir Dünyada Sanatın Görünümü*'dür!

İlk ikisi Geleneksel Yapılarda Çağdaş Sanat (1987), *Tarihsel Çevrede Çağdaş Sanat* (1989) başlığını taşıyan Bienal'in başından beri konuk ettiği sanatçılar ve yapıtlarla birlikte İstanbul'u özellikle sergilemesi, sunması dikkat çekicidir. Bienal'in düzenleyicisi İKSV (İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı), Cumhuriyet'in 50. Yılında, 1973'te kurulmuş, aynı yıl Uluslararası İstanbul Festivali'ni düzenlemiştir.

Yıllar içinde bu ana festival yine başında "Uluslararası İstanbul" nitelemesini taşıyan film, tiyatro, caz gibi ve birbirinden ayrı tarihlerde gerçekleştirilen festivalleri doğurmuştur. Vakıf, 2002'de 30. kuruluş yıldönümünü "İstanbul bizim, festivaller hepimizin" sloganıyla kutlar. Ertesi yıl, 2003'te Avrupa Birliği Avrupa Kültür Forumu Ödülü verilen İKSV, izleyen yılda da Türkiye'nin ilk modern sanat müzesinin kuruluşunu gerçekleştirir. İstanbul Modern, 17 Aralık 2004'te Türkiye'yle müzakerenin değerlendirileceği Avrupa Birliği zirvesine sadece beş gün kala 11 Aralık'ta törenle ziyarete açılır.

Yine 2004'ten itibaren Vakıf, festivalleri *Now-Şimdi* adıyla Berlin'den başlayarak yurt dışına da taşıyacaktır. Özetle, merkezi ve yerel yönetimlerin ıskaladığı kent vizyonu ve pazarlaması, büyük ölçüde İKSV tarafından üstlenilmiş görünüyor. Şuraya kadar: Uluslararası İstanbul 26. İstanbul Festivali kataloğunda İstanbul, "bir dünya kültür başkenti" olarak konumlandırılır. Referans olarak da Napolyon'un "Yeryüzünde tek bir devlet bulunsaydı, başkenti İstanbul olurdu" sözüne yer verilir.

İncelemenin başında andığımız 2000'li yıllarda İstanbul'a ilişkin hızla yaygınlaşan "küresel kent" nitelemesi ve algısında kültürel alanın öne çıkması, rastlantı değil. Vakfın yanında başka kuruluşların, sanatçıların doğrudan üretimlerinin, etkinliklerinin kabul görmesi, kentin "kültürel sermayesi"ni yükseltmesi de öyle.

Bu noktada *Malcom Waters'ın Küreselleşme* (1995) kitabının hemen başındaki saptamalarını anımsamakta yarar var:

*Malların karşılıklı değişimi yerelleştirir, siyasetlerinki uluslararasılaştırır ve sembollerinki küreselleştirir. İnsan toplumunun küreselleşmesi kültürel ilişkilerin ekonomik ve siyasi düzenlemelere nazaran ne kadar etkili olduğuna bağlıdır. Ekonomi ve siyasi yapı, küreselleştiği ölçüde; yani ikisi arasındaki alışveriş sembolik olarak gerçekleştirildiği sürece küreselleşebilir. Kültürel alandaki küreselleşmenin boyutu ekonomik ve siyasi alanda yaşananlardan daha büyüktür.*¹⁶

Kentin dönüşümünde görünür başat rolü üstlenen kültürün küresel çağda kendi dönüşümü ise ayrı bir incelemeyi gerektiriyor.

¹⁶ Aktaran John Tomlison, *Küreselleşme ve Kültür*, çev.: Arzu Eker, s.39, Ayrıntı Yayınları, 2004, İstanbul. (İlk tümcedeki vurgu yazarın kendisine ait.)

İstanbul'u Dünya Moda Merkezlerinden Biri Olarak Düşünmek

Zeki ALPAN*

Özet

İstanbul'u bir moda merkezi olarak düşünmek güzel ve etkileyici olabilir. Eğer onu yalnızca Türkiye'nin moda merkezi olarak değerlendirirsek çok daha kolay olurdu. Kentlerin, bulundukları coğrafi konumlarından dolayı bazı özellikleri ortaya çıkabilir. Üretim, üretim biçimi, ekonomi, ticaret, ulaşım kolaylığı vb. Bunlara bağlı olarak da kültürel ve sanatsal gelişmişlik gibi. Kentin tekstil ve giyim endüstrisinin merkezinde veya yakınında bulunması da moda sektörü ile ilişkisini doğrudan belirleyebilir. Ancak bir kentin moda merkezi olabilmesi için asıl etken, modayı oluşturan yerli ve yabancı iyi yetişmiş sanatçı modacı ve tasarımcılar için çekici bir yer olmasıdır. Yetenekli sanatçı ve tasarımcılar yaşadıkları ve çalıştıkları kentin toplumunun kültürel ve sosyal açıdan toleranslı, kültür ve sanat etkinliklerinin ve teknolojik gelişmişliğin ve uygulama olanaklarının yeterli olmasını talep ederler. Ancak bu koşulları sağlayıp sağlamadığına göre, İstanbul'un uluslararası bir "moda merkezi" olabilmesi değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Moda merkezi İstanbul

Istanbul Fashion Centers o the World as One of the Think

Abstract

The idea of thinking İstanbul as a center of fashion may be fascinating. It would be much more easier if we would assume that it is the Turkey's center of fashion only. Cities have their own features because of their geographical locations. Such as production, mode of production, economy, trade, ease of transportation etc. and cultural, artistic development which are related with them. City's relationship with fashion industry could be defined by its proximity to the textile and fashion industries' location if they are close to or in the center. Apart from that; to assume a city as a center of fashion, the main factor would be; having an inspiring place which is attractive for well equipped, local and foreigner artists and designers. Talented artists and designers tend to demand culturally and socially tolerant societies, surrounded by cultural and artistic activities as well as high level technological facilities and sufficient practicing possibilities where they work and to live. We could only evaluate İstanbul as a center of fashion if it could provide these conditions above properly.

Key Words: Fashion center İstanbul

İstanbul'u tekstil ve moda ile birlikte düşündüğümüzde; Türkiye'nin moda başkentidir demek için önemli kanıtlara gerek yoktur. Ancak "moda" kavramının uluslararası bir olgu olduğunu düşündüğümüzde ise, dünyadaki öteki moda merkezleri ile İstanbul'un bu çerçevede karşılaştırılıp değerlendirilmesi zorunluluğu ortaya çıkar.

* Prof., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, zeki.alpan@msgsu.edu.tr

Kentlerin, bulundukları, kuruldukları yerlerin coğrafi yapısı ve konumu ile doğrudan ilgisi bilinen bir gerçekliktir. Gelişmelerinde, büyümelerinde, herhangi bir nitelik kazanmalarında ise, üretim, ticaret, ulaşım, iklim, tarih v.b. pek çok etken rol oynar.

Tekstil, yani giyecek, beslenmenin hemen ardından gelen en önemli insani ihtiyaçlardandır. Fakat yiyecek ile giyecek, üretim, tedarik ve dağıtım açısından önemli farklarla ayrılırlar.

Doğal yiyecek maddelerinin üretim merkezlerinden büyük tüketim merkezlerine taşınması yol, zaman, tazelik, bozulma gibi zorunluluklara bağlıyken, tekstil hammaddelerinde, yarı mamul ve mamul ürünlerde bu kısıtlamalar yoktur. Ürünler büyük ticaret merkezleri olan kentlerdeki tüccar tarafından tedarik edilip tekrar dağıtılırlar. Örneğin Çukurova'da mevsiminde üretilmiş olan narenciye İstanbul Hali'ne getiren tüccar, onu İstanbul ve yakın çevresindeki tüketicilere en kısa zamanda ulaştırır.

Yine Çukurova'dan gelen, tekstilin ana maddesi olan pamuk veya yarı mamul olan iplik vb. İstanbul ve çevresindeki tekstil işletmelerinde işlenerek, katma değeri daha yüksek bir ürün haline getirilip, hem İstanbul'daki tüketici-kullanıcı-ya hem Anadolu'nun her tarafına hem de dünyanın her yanındaki tüketici-kullanıcı-ya ulaştırılır. Örneğin, İstanbul Sultanhamam kumaş ve tekstil piyasası başlarda bu şekilde bir oluşumdur.

Tekstil ve giyim bu günkü önemli bir üretim ve ihracat potansiyeline ulaşmasının da önemli etmenlerinden biri olmuştur. Buradaki ticaret erbabının önemli bir çoğunluğu, bu günün uluslar arası tekstil ve giyim sanayisinin üretim ve ticari kuruluşlarına dönüşmüş bulunmaktadır.

1980 lerden başlayarak ekonominin dışı açılmasıyla, öncelikle tekstil ve giyim sektöründeki ihracatın arttığını ve hızla uluslararasılaştığını görürüz. Önceleri katma değeri düşük ürünlerin ihracatı söz konusu iken, giderek Avrupa ülkelerindeki işgücü maliyetlerinin artmasıyla daha ucuz ve en yakın ülke olan Türkiye'ye üretimin kayması sonucu hem teknolojik açıdan hem de giderek tasarım açısından Avrupa'nın bilgi ve deneyim birikiminden Türkiye, özellikle de İstanbul yararlanmaya başlamıştır. Her ne kadar bu bilgi ve teknoloji kullanımı, ürünleri talep eden ithalatçı Avrupa ülkeleri tarafından yönlendiriliyor olsa bile Türk tekstil giyim ve moda sektörü de bu durumdan doğal olarak kendisini hem nicel hem de nitel açıdan geliştirmiştir.

Ancak, teknoloji, üretim, ticaret, ihracat, ithalat alanlarındaki gelişmeler gelirin, sermayenin ve yatırımın artmış olması bir ülkenin ve kentin moda üreten ülke ve "moda merkezi kent" oluşmasına yetmez. Örneğin, Hindistan da Çin de dünyanın en büyük tekstil ve giyim endüstrilerine sahip olmalarına karşın hala moda ülkesi değiller, herhangi bir moda merkezi olmuş kentleri de yok.

Tekstil ve giyimde moda, görüldüğü gibi bir yandan üretime ve ekonomiye dayanırken bir yandan da, daha da önemlisi kültürel sanatsal, yaratıcı bir alt yapıya dayanmaktadır.

İstanbul'un "moda merkezi" olabilmesi potansiyeli belki bu alandaki özellikleri ve nitelikleri açısından değerlendirilebilir. Bu alandaki alt yapı ve insan gücü açısından İstanbul'un, Türkiye'nin en önemli merkezi olduğu bir gerçek.

Ulusal ve uluslararası sanat etkinlikleri, moda haftaları, sanat ve tasarım bienalleri, sanat ve tasarım okulları bu konudaki insan potansiyelini yani "yaratıcı sermayeyi" buraya çekmekte önemli etkenlerdir.

Tasarımcıların kendi adlarına veya çalıştıkları firmalara yapacakları koleksiyonlar için gerekli olan tüm malzeme ve aksesuarlara da kolayca ulaşabilmekteler. Bunun için özellikle Osmanbey-Şişli gibi bazı bölgelerde tasarım ofisleri özellikle yoğunlaşmakta buna paralel olarak ya da bağlı olarak bu alandaki malzeme sunumu da yine buralarda örgütlenmektedir.

Ancak bütün bu özellikler ve olanaklar, nitelikli tasarım yapılabilmesi için yine de yeterli olmamakta, asıl yaratıcı sınıfın o coğrafyada veya kentte yoğunlaşıp yoyğunlaşmadığı en önemli ölçüt ve faktör olmaktadır.

Örneğin, Richard Florida'nın yaratıcı sınıf (yaratıcı sermaye) olarak tanımladığı kesimde bilim adamları, mühendisler, üniversite hocaları, şairler, yazarlar, aktörler, sanatçılar, tasarımcılar, mimarlar yer almaktadır. Florida, yaratıcılığın yeni coğrafyasını ve bunun ekonomik sonuçlarını

anlatmak için 3T teorisini geliştirmiştir. Yani Teknoloji, Yetenek (talent), Tolerans. Florida'ya göre yaratıcılık ve yaratıcı sınıfın üyeleri bu üç kritik faktöre de sahip olan yerlerde kök salmaktadır.

Tolerans; farklı yaşam tarzları, ırklar ve etnik kökenlere karşı eşitlik ve kapsayıcılık, Yetenek; lisans veya üstü bir diplomaya sahip olmak, Teknoloji; inovasyon ve ileri teknoloji gruplarının yoğunluğu olarak tanımlanmaktadır.

Florida'nın bu saptamalarını İstanbul'un moda kenti olabilmesi açısından değerlendirildiğimizde bazı olumsuzluklarla karşılaşmaktayız. Bu bağlamda İstanbul'u Paris, Londra, New York gibi moda merkezleri ile karşılaştırdığımızda, yaratıcı yeteneklerin yeterliliğini kabul etsek bile, teknolojik ve bilimsel niteliğin yeterli olmadığını, özellikle de "tolerans"ın bu üç merkez düzeyinde olmadığını söyleyebiliriz. Bütün bu ölçütlere ek olarak, belki de en önemli etken moda ürünleri satın alacak dünya ülkeleri tüketicilerinin ürünü üreten ülkenin bu alandaki marka değerini sosyal ya da siyasal ve kültürel algısını da göz önüne almamız gerekir. Örneğin en azından şu andaki İstanbul algısı, giyim kültürü ve davranışlarının siyasal ve sosyal mekanizmalar tarafından yönlendirildiği, özgürlüklerinin kısıtlandığı veya bir inanış ve anlayışa göre biçimlendirilmeye çalışıldığı yönündedir.

Sonuç olarak moda ürünlerini kullanacak -tüketecek- yerli talep potansiyelinin yeterli olmadığı, yabancı alıcılar ve kullanıcılar için ise, büyük moda merkezleri ile teknik, sosyal ve psikolojik rekabet gücünün yeterli olmadığı sürece İstanbul'un moda merkezi olabilme potansiyeli sınırlı olarak görülmektedir.

İstanbul Bienalleri'nde Güncel Siyasi Eğilimlerin İzleri

Burcu PELVANOĞLU*

Özet

Bu yazıda, İstanbul Bienalleri'nin ilkinden on üçüncüsüne uzanan süreçte (1987-2013) güncel politik kırılmalar karşısındaki tavrı ele alınacaktır. İstanbul Bienalleri'nin kendi tarihsel gelişimi içerisinde ne zaman ve ne yönde güncel siyaset ile yakınlaştığının, Bienal'in o doğrultuda bir pozisyon ortaya koyup koy(a)madığının araştırılacağı yazıda güncel sanatın temsili estetik ile olan bağı da sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul Bienalleri, güncel siyaset, güncel sanat, temsili estetik

Traces of the Current Political Trends in Istanbul Biennials

Abstract

In this article, from the the first biennial of Istanbul to the thirteenth in the process (1987-2013) will be discussed in the context of the current political attitudes. Istanbul Biennials in its historical development, when and in what direction that convergence with contemporary politics will examined. One of the aim of this article is, to investigate the political position of the Biennial and to question the link between contemporary art and the representative aesthetic.

Key Words: Istanbul Biennials, current political attitudes, contemporary art, representative aesthetic.

14 Eylül-20 Ekim 2013 tarihleri arasında gerçekleştirilen 13. Uluslararası İstanbul Bienali, İstanbul Bienalleri'nin tarihinde belki de güncel politikaya en çok temas eden bienal olmuştur. Bunu ve nedenlerini açıklamadan önce, İstanbul Bienalleri'nin tarihinde güncel politik durumla ne yönde temaslarının olduğu üzerinde düşünmek gerekmektedir. İlki 1987 yılında, "Uluslararası Çağdaş Sanat Günleri" adıyla düzenlenen İstanbul Bienali, Türkiye'nin toplumsal çehresinin hızla değiştiği, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında ekonomik liberalizm ve dini fundementalizmin hızla yükselişe geçtiği bir dönemde geliştirilmiştir. Bu toplumsal bağlam içinde gelişen Uluslararası İstanbul Bienali, Türkiye sanat ortamındaki muhafazakâr tutumları kırarak uluslararası sanat ortamında yer almayı hedeflemiştir.¹ Sanat ortamında muhafazakâr tutumları kırma yolundaki ilk girişim, "İstanbul Sanat Bayramları ve Yeni Eğilimler Sergileri" (1977-87 ve 1994) olmuş, Yeni Eğilimler Sergileri'nin ardından "Günümüz Sanatçıları İstanbul Sergileri" (1980-) ve "Öncü Türk Sanatından Bir Kesit Sergileri" (1984-88) gelmiş ancak bu sergilerin hiçbirisi uluslararası çapta bir girişim olmamıştır. Uluslararası İstanbul Bienali ise, en başından itibaren Türkiye sanat ortamı ile uluslararası sanat ortamı arasında bir bağlantı kurmayı amaçlamıştır.²

* Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, burcu.pelvanoglu@gmail.com

¹ Bu konuda detaylı bir analiz için Bkz. Marcus Graf, "Uluslararası İstanbul Bienali 1987-2007", Çev. Burcu Pelvanoğlu, *Kullanma Kılavuzu: Türkiye'de Güncel Sanat 1986-2006*, Yay. Haz. Halil Altındere, Süreyya Evren, Art-ist Yayınları, Revolver, İstanbul, Frankfurt, 2007, s.64-73.

² Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Burcu Pelvanoğlu, *1980 Sonrası Türkiye'de Sanat: Dönüşümler*, yayınlanmamış doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

İstanbul Bienalleri'nin ilk ikisinin küratörlüğünü Beral Madra üstlenmiş; bu ilk iki bienalde uygulanan sistem, Venedik Bienali gibi, ülke pavyonlarına dayanan bir sistem olmuştur. İlk bienal, gerek kataloğunda belirtilen amacıyla çelişir bir biçimde fazlasıyla ulusal yönelimli olması, gerek ülkelerin seçimindeki yetersizlik ve katılan sanatçıların oranındaki dengesizlik nedeniyle hemen başarıya ulaşamamıştır. Bu durumun nedeni, Aydın Gün tarafından, âdeta öngörülmüş bir biçimde sergi öncesinde şöyle açıklanmıştır: *“Toplumumuz GELENEĞİ sürdürmeyi amaçlayan bir kültür ve dünya görüşü ile GELİŞMEyi ve DÖNÜŞMEyi amaçlayan bir kültür ve dünya görüşü arasındaki farkı özümsemenin sıkıntısını çekmektedir. (...) Her kültürel atılım, özünde bir yeniden doğma ve yeniden yıkılmanın çelişkili birliğini taşır. Bunun içindir ki, kültür ve sanat alanında “gelişme ve dönüşme fikri” bir tür estetiksel değer düzeyindedir bizim için.”*³ Bienal'in uluslararası sanat sahnesinde yer almayı hedeflerken, ulusal yönelimli bir sergi düzeni ortaya koyması, aslında tam da Sibel Yardımcı'nın *Kentsel Değişim ve Festivalizm: Küreselleşen İstanbul'da Bienal* adlı kitabında, bienalin bir modernleşme projesi olduğunu vurgulayan görüşleriyle ilişkilendirilebilir.⁴

İlk iki bienal, karmaşık bir yapı sergilese de, özellikle 2. Bienal'de, Yeni Dışavurumculuk çatısı altında birleşen, politik resimler yapan genç kuşağın kendini temsil etme platformu yakaladığını öne sürmek mümkündür. Bir yıl gecikmeyle, 1992 yılında Feshane'de gerçekleştirilen, Vasıf Kortun'un sorumluluğundaki 3. Bienal, bienaller tarihinde hem model değişikliği açısından bir kırılma yaratmış hem de döneminin ruhunu yakalamasıyla dikkat çekmiştir.⁵ Bu Bienal'de, galeriler, müzeler ve yerel sanat ortamını kapsayan ilk iki Bienal'den farklı olarak, sanatçı seçimlerinin kısmen davet edilen küratöre devredildiği yeni bir model ortaya çıkarmıştır. Sergideki en belirgin değişikliklerden biri, kente yayılmış pek çok mekân yerine, İtalyan mimar Gae Aulenti yönetiminde restore edilmiş, 19. yüzyıla ait bir tekstil fabrikası olan Feshane'nin kullanılmasıdır. İkinci temel değişiklik ise, Bienal'in tek bir sorumlu tarafından koordine edilmesidir. Vasıf Kortun, Bienal'in “Kültürel Farklılığın Üretimi” adlı ana temasını yarattığı gibi, Türkiye pavyonunun da küratörlüğünü üstlenmiştir. Bir tema çerçevesinde serginin düzenlemesiyle, ilk iki sergide var olan “Geleneksel Yapılarda Çağdaş Sanat” adlı sergi yöntemi de geçerliliğini yitirmiştir. Vasıf Kortun, Bienal'e katılan tüm ülkeler için geçerli olan, çağdaş sanattaki merkez-çevre ilişkilerini, yerel ve küresel kimliklerin inşasını ve kültürel farklılıkları analiz etme amacı güden bir tema belirlediği için bu bienalin küratörü olarak düşünülmelidir.

Bienal, Berlin Duvarı'nın yıkılışı, Doğu Bloku'nun yıkılışı, Körfez Krizi'nin patlak vermesi gibi, Batı dünyasının deyiş yerindeyse alt-üst olduğu, sınır kavramının değiştiği ve küresel dünya düzeninin ilk nüvelerinin kendini gösterdiği döneme denk düşer ve seçtiği işlerle bu güncel politikaya cevap arar. Bir megalopol olarak İstanbul'u öne çıkaran Bienal, kente olan zorunlu göç, bir vitrin olarak megalopol, yeni kapitalist üretim ve tüketim biçimleri üzerine bir söylem geliştirmiştir. Bienal'in Vasıf Kortun'un küratörlüğündeki Türkiye Pavyonu'nda Selim Birsal (Yıkım, 1992), Gülsün Karamustafa (Kuryeler: Sınırları Geçerken Bizim İçin Önemli Olanları Çocuk Yeleklerinin İçine Gizliyorduk, 1991; Mistik Nakliye, 1992), Hakan Onur (İkiyüzlü Davranışlar Üzerine Çeşitlemeler II, 1992), Hale Tenger (Böyle Tanıdıklarım Var II, 1992) ve Canan Tolon (Manzara 3, 1991) yer almıştır. Hale Tenger'in “Böyle Tanıdıklarım Var II” adlı, Bereket Tanrısı Priapos'tan oluşan Türk bayrağı yerleştirmesine, 301'den dava açılmış ve Bienaller tarihindeki davalık işlere de bir anlamda bir giriş yapılmıştır.

René Block'un küratörlüğünü yaptığı 4. Uluslararası İstanbul Bienali, Venedik Bienali modeline bağlanmaksızın, küresel sanat sahnesinin uluslararası büyük sergilerine doğru bir yönelimi işaret eder. Çünkü René Block, 19. yüzyıl kökenli ve artık günümüzün heterojen dünyasını yansıtamayan Venedik Bienali modelini reddetmiştir. Bienal'in teması olan

³ Aydın Gün, “Kendi Tarihimizle Hesaplaşmak Böylece Çağdaşlaşmak Zorundayız”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Ekim 1987.

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Sibel Yardımcı, *Kentsel Değişim ve Festivalizm: Küreselleşen İstanbul'da Bienal*, İletişim Yayınları, Sanat Hayat Dizisi:8, İstanbul, 2005.

⁵ “1991'de Ertelenmesine İlişkin Aydın Gün ile bir Röportaj”, 1 Aralık 1990 tarihli röportajı aktaran, Levent Çalıkoğlu, “Bienal Seçkisi”, <http://www.sanalmuze.org>

“ORIENT/ATION: Paradoksal Bir Dünyada Sanatın Görünümü”, günümüzde klasikleşen ve bayatlayan bir söylem olan Doğu ile Batı arasındaki ilişkileri ve genel anlamda İstanbul’un şark ile garp arasında bir köprü olarak algılanışını analiz etme amacını gütmüştür. René Block kendisiyle yapılan söyleşide, “ORIENT/ATION” kavramını şöyle açıklamıştır: “*Orient/ation* elbette tema değil, leitmotiv anlamında söylenmiştir. ‘Oryantasyon’ sözcüğünde benim ilgimi çeken sözcüğün coğrafi bağlamıdır. ‘Oriente olmak – yönelmek’ sözünün pek çok Avrupa dilinde ‘Orient’ kökünden türemiş olması bir rastlantı değildir. Yalnızca üzerine hiç düşünmemişiz. Böylelikle ben Batılı olduğumu sandığımız kültürün kökeninin ne kadarının ‘Orient – Doğu’dan gelmiş olduğuna dikkati çekmekten başka bir şey amaçlamadım. İskenderiye, Kudüs, Bizans, hala ‘oriente olduğumuz’, bizi yönlendiren üst düzey kültürler. Dolayısıyla ‘Orient/ation’ dinamik bir kavram olarak ele alınmıştır.”⁶ René Block’un basında oldukça eleştirilen sanatçı seçme kriterleri ise şöyledir: “Serginin yanıtlar vermek yerine daha çok sorular ortaya atacağından yola çıkıyorum. Sorulardan biri de, sanatçıların son yılların politik çalkantılarını ne açıdan ele aldıkları; yeni açılımlarla birlikte, yeni büzümler de söz konusudur. Özellikle bu değişimler açısından İstanbul ayırt edici bir önem kazanacaktır. Biz bunu konuşacağız, bu nedenle de çağrılı olan tüm sanatçılar buraya gelmeyi isterler ve gelmelidirler. İstanbul bütünüyle, bir yer ve kavram olarak bir sanatçı atölyesine dönüşecektir. Venedik gibi bir bienal dünya kamuoyu için düzenlenir, orada Venedik yalnızca hoş bir kulis niteliğindedir. İstanbul’da bir bienal ise öncelikle İstanbul için yapılır, Türkiye için yapılır, sınır komşusu ülkeler için yapılır, ama öncelikle İstanbul için yapılır bu nedenle İstanbul’da yaşayan sanatçılar da serginin merkezini oluşturacaklardır.”⁷

4. Uluslararası İstanbul Bienali’ne ve René Block’un kavramına eleştiri getiren Beral Madra’ya göre, Block, Batı-dışı ülkelerde araştırma yapıp yeni sanatçılar bulmamış, Batı’da hazır olanı getirmiştir; bu bağlamda İstanbul’un doğusu ile olan “yönlendirme” ilişkisi kurulmamıştır.⁸ “Batı-dışı’nın yine Batı tarafından tescil olanla gösterilmesinin artık kimsenin yaşamak istemediği bir paradoks olduğunu Block’un anlamasını isterdik.”⁹ diyen Madra, bir sözcük oyunundan ibaret olan “oryantasyon” kavramının, İstanbul var olduğundan bu yana, onu çözümlemek için kullanılan, “kültürlerin kesişme/dağılma/yönlendirme noktası”, “köprü”, “Doğu-Batı ikilemi”, “karşıtlıkların karşılaştığı yer” gibi, oldukça bayatlamış kavramlara gönderme yaptığını belirtmektedir. Madra’ya göre, günümüz İstanbul’unu tanımlamak, kavramın içinde gizli olarak var olan “disorientation” (yön yitirme/çözülme) kavramı ile mümkün olabilmektedir.¹⁰

5. Uluslararası İstanbul Bienali’nin küratörü Rosa Martinez, bienal teması olarak, “Yaşam, Güzellik, Çeviriler/ Aktarımlar ve Diğer Güçlükler Üzerine”yi seçmiştir. Martinez, yirminci yüzyılda sanatın mutlak özerklik ülküsü ve hayatla kaynaşma arzusu olmak üzere, iki kutup arasında dialektik bir gidiş-geliş gösterdiğini belirterek, günümüzde özerklik ülküsünün gücünü kaybetmesi ve sanatın artık din ya da devlet propagandalarının amaçlarına hizmet etmemesinden yola çıkarak şöyle bir açıklama yapmıştır: “*Gene de sanat politik düşünceden soyutlanamaz, çünkü ideolojiler en mahrem mekânlarımıza bile sızıyorlar. Suçu ve hazı düzenleyen kıstaslar, domestik ve kamusal roller arasındaki ayrımlar, tecavüz ya da katliamlardaki korkunç vahşet, üretim ve tüketimin üzerimize yüklediği gözü dönmüş ritm, cinselliğimizi yaşayışımızda karşılaştığımız ayrımlar - bütün bunlar artık sorgulamamız gereken kesin, formüle edilmemiş kurallar tarafından yönetiliyor. Sanat, bugün güzellik yaratma arzusu ile sanat yapıtını dil ve gerçeklik arasında bir köprüye dönüştüren pragmatik ve ‘ilişkilendirici estetik’in temel bir unsuru olma işlevini bağdaştırma çabasında, bunun için de başka hedefler gözetmekte. Algılarımızı değiştirmeye ve yorumlarımızı harekete geçirmeye katkıda bulunduğu ölçüde, sanat bireysel tavırlarımızı değiştirebilir, sosyal davranışlarımızı dönüştürebilir.*”¹¹

⁶ Sabine Vogel (Ed.), 4. Uluslararası İstanbul Bienali, İstanbul Kültür Sanat Vakfı Yayını, İstanbul, 1995, s.20.

⁷ René Block, “İstanbul’a Nasıl Bir Sanat Bienali”, *Hürriyet Gösteri*, S.179, Ekim 1995, s. 20-23 ve Sabine Vogel (Ed), a.g.e., s.25.

⁸ Beral Madra, *İki Yılda Bir Sanat, Bienal Yazıları 1987-2003*, Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.86.

⁹ A.g.e., s.86.

¹⁰ A.g.e., s.88-89.

¹¹ Rosa Martinez, “Yaşam, Güzellik, Çeviriler/Aktarımlar ve Diğer Güçlükler Üstüne ya da İstanbul’a Melekler”, 5. Uluslararası İstanbul Bienali (Ed. Emre Baykal), İKSV Yayını, İstanbul, 1997.s.26.

Bienal'in öncekilerden farkı, Bienal'e katılan kadın sanatçıların ortalamanın üzerinde oluşu ve bilinçli olarak siyasi içerikten uzak durulması olarak özetlense de (Bienal'e Türkiye'den Halil Altındere, Vahap Avşar, Kutluğ Ataman, Şükran Aziz, Semiha Berksoy, Türkan Erdem, Kültür Projesi, Şükran Moral, Ebru Özseçen, Bülent Şangar katılmıştır), Bienal'e katılan sanatçıların Genç Etkinlik Sergileri'nden seçilmiş olması ve Genç Etkinlik Sergileri'nin İstanbul sanat ortamının hegemonyasının kırıldığı, sanatçıların kimlik problemleri doğrultusunda siyasi söylemi olan işler üretmeleri bu savı yalanlamaktadır.

Paolo Colombo'nun küratörlüğünde gerçekleşen 6. Uluslararası İstanbul Bienali'nin "hakkında konuşulabilir" bir bienal olduğunu öne sürmek oldukça zordur. Colombo, bienalin temasını, Arnavutköy'de doğan Rum şarkıcı Antonis Diamantidis'in (1892-1945) sahne adı olan ve Rumca "tutku" anlamına gelen "Dalgas"tan esinlenerek "Tutku ve Dalga" olarak belirlemiştir. Colombo'ya göre başlık, bienalin kavramsal çerçevesini ima ettiği kadar bireysel tarihlere olan derin bir ilgiyi de ima etmektedir. Colombo, başlığın, hem sanatçıyla seyirci arasında bir akrabalığı hem de İstanbul kentini meydana getiren farklı din ve dilden insanları yansıtacağını umduğu bir topluluk ruhunu öngördüğünü belirtmişse de,¹² 6. Bienal'in İstanbul Bienalleri tarihinde önemli bir yer tutmadığını belirtmek gerekir.

Yuko Hasegawa'nın küratörlüğünde gerçekleşen 7. Bienal, açılışına on gün kala Amerika'daki 11 Eylül 2001 olayları patlak vermesine rağmen, seçmiş olduğu minör konu üzerinde odaklanmıştır. Bienal, "EGOKAÇ: Gelecek Oluşum İçin Egodan Kaçış (Egofugal)" adlı temasıyla günümüz bireyini analiz etme amacını gütmüştür. Günümüz insanının abartılı egoizmine neden olan bireyselliğin inşasını sorgulayan Bienal, birlikte yaşamamız için daha insani bir öneri getirmeye çalışmıştır. Yuko Hasegawa, felsefedeki anlamıyla "ego"ya, "nefs"e ve "kaçınma, sakınma" anlamındaki Latince terim "fuge"a dayandığı Egofugal kavramını neden seçtiğini şöyle açıklamıştır: *"Dünya tarihi ve modernizm alanında, ve özellikle güncel sanat dünyasında yaşanan tartışmalar son yıllara değin sürekli olarak 'modern ego' çevresinde dolanıyordu. Ben bu soruyu 21. yüzyıla iletmek niyeti içindeyim, 1990 yılından beri, birçok sanatçının tutumunda gözle görülür değişimi gözlemliyorum. Kişisel egolarına ve politik bakış açılarına açıklar ve sanatsal üretimleriyle çevrelerindeki insanları bu yönde düşündürebilmeyi ve geliştirebilmeyi amaçlıyorlar. Bu da bana gelecek yüzyıl için önemli bir umut aşıyor."*¹³

Beral Madra, 16 Ekim 2001 tarihli "Kentini Arayan Bienal" başlıklı yazısında, İstanbul Bienali'nin yabancı küratörler tarafından yapılaberi ilk kez kavramın kentin Doğu-Batı arasında bir köprü olmasına, tarih yüklü çekiciliğine ve heterojen kültürleri barındıran ikilemlerine kilitlenmediğini, doğrudan doğruya tüm insanlığı ilgilendiren, küresel kapitalist sistemin yücelttiği ve yüreklendirdiği bir sorununu gündeme getirdiğini belirtir. Yine Madra'ya göre, Hasegawa'nın katalog yazısında, *"Çeşitlilik, kolektiflik, sonsuz etkileşimli ilişki biçimleri, hayatta kalmak için yeni bir düzen..."* olarak tanımladığı Egofugal, sanat dünyasını bir tür tinsel/zihinsel bir değişime çağırmakta, dünyanın ekonomik dengesizlikler, medya manipülasyonlu kültürel defarmasyonlar ve toplumsal bunalımlar yüzünden çoğalmakta olan dertlerine yanıt verecek bir özveriye ve paylaşımcılığı önermektedir.¹⁴

Madra, Hasegawa'nın Bienali'nde ilk kez Doğu-Batı söylemine takılınmadığını belirtse de, İstanbul'un fiziksel konumu gereği, Uluslararası İstanbul Bienali çoğu kez, Doğu-Batı söylemi ile ilişkilendirilmiş, Doğu-Batı arasında bir geçiş noktası, bir köprü olması özelliği ve çoğul kozmopolit kimliği vurgulanmış, bu söylem, İstanbul Bienali'nin beylik söylemi haline gelmiştir. René Block'tan Yuko Hasegawa'ya kadar tüm küratörler İstanbul'un bu durumunu vurgulamaktan kaçınmamışlardır. Örneğin René Block, *"İstanbul, Türkiye'nin sanat merkezidir. Çünkü kültürlerin bir arada eriyip bir mozaik oluşturduğu uzun geçmişe sahip bir kenttir"*¹⁵ demiş;

¹² Paolo Colombo, "Tutku ve Dalga", 6. Uluslararası İstanbul Bienali (Ed.Nihal G. Koldaş), İKSV Yayını, İstanbul, 1999, s.14-19.

¹³ Evrim Altuğ, "Sanatta Yeni Müdafaa", *Radikal Gazetesi*, 30 Eylül 2000.

¹⁴ Beral Madra, "Kentini Arayan Bienal", *Radikal Gazetesi*, 16 Ekim 2001.

¹⁵ Sabine Vogel (Ed.), a.g.e., s.20.

Rosa Martinez, Bienal'in farklı kültürleri, değişik estetik anlayışları bünyesinde barındıran bir kentte gerçekleştiriliyor olmasını önemseydiğini belirterek, *"İstanbul, Doğu ile Batı arasında bir köprü, bir kapı olması özelliği ile bitmez tükenmez enerjisiyle beni son derece heyecanlandırıyor"*.¹⁶ ifadesini kullanmış; Paolo Colombo, İstanbul'u Asya ve Avrupa'nın kesiştiği yerde, yüzyıllar boyunca çok dilli bir merkez olarak şöyle tanımlamıştır: *"Yüzyılları ve kataları kapsayan tarihiyle bu şehrin entelektüel sınırları Avrupa ve Asya'da yalnız doğu-batı ekseninde değil, kuzey ve güney yönünde de uzanmaktadır. İstanbul'un dokusunu oluşturan kültürel zenginlik, bu şehrin insanların enerjisi, coşkusu ve cömertliği üzerinde yükselmektedir."*¹⁷ Aslında Yuko Hasegawa'nın tanımı da bunlardan farklı değildir: *"Bence en önemli nokta, bienalin yer aldığı şehirdir. Onun konumudur. İstanbul'un yapısı, Doğu ile Batı arasında yer alan bir şehir olması yalnız coğrafi açıdan değil, düşünce şekli ve felsefe olarak da bu konumda bulunması çok önemli bir kriter benim için."*¹⁸ Hasegawa'nın küratörlüğünü üstlendiği Bienal'de yer alan bir grup genç sanatçı, Doğu-Batı arasındaki "muhteşem İstanbul" söyleminden artık sıkıldıklarını söylemişlerdir. Bunu dile getiren ve diğerleri tarafından da desteklenen sanatçılardan biri, *"Ben bu bienalin "Batı ve Doğu" arasında gidip gelen son bienal olmasını ümit ediyorum. Bu bakış açısı artık değişmeli"*¹⁹ diyen Leyla Gediz'dir.

"Şiirsel Adalet" temalı 8. Uluslararası İstanbul Bienali'nin küratörü Dan Cameron olmuştur. Dan Cameron'un Bienal için belirlediği "Şiirsel Adalet" kavramı, tanrısal bir tecellinin gündelik hayattaki mevcudiyetine inanan bir kökene uzanmaktadır. Örneğin, bir katilin kazara daha önce başkalarını öldürdüğü silahla ölmesinin şiirsel bir adaletin varlığına işaret etmesi gibi. Dan Cameron, şiir ve adalet kavramlarını metaforik olarak kullanmış, bu kavramları sadece çağdaş sanatın kendi iç eleştirisi, bugünün küreselleşmiş dünyasında doğru ve yanlışın belirlenmesi konusunda adil bir paylaşımın ne kadar mümkün olup olmadığı veya gündelik olanı ebedileştirme arzusu taşıyan yaratıcı öznenin imkânlarının neler olduğunu tartışmak üzere değil; aynı zamanda çağdaş sanatın kendi iç eleştirisini de tartışmak üzere önermiştir.

Dan Cameron'a göre, maddi evrenin egemenliğinin çağdaş sanattaki yansıması, sanatı sadece sosyal ve siyasi bir araç olarak gören sanatçının rolünün maddi dünyada daha önce gözden kaçmış ya da yanlış algılanmış durumlara dikkat çekmek olarak tanımlanması eğilimi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Cameron, çağdaş sanat üretiminde genel bir duygulanım sığılğının hâkim olduğu, bir tür materyalist araçsallığın kültürel otorite konumlarını değiştirmek ya da güçlendirmek yönünde atılan en iyi niyetli adımlara bile hükmettiği izlenimini edindiğimiz düşüncesindedir.²⁰ Küreselleşme, batı merkezli monadın²¹ yıkılışı gibi alt başlıkları da bünyesinde barındıran bu öneri, Levent Çalıkoğlu'nun da Sanalmüze'deki yazısında belirttiği gibi, 2003 yılına dek İstanbul'a önerilen konseptler içerisinde en sanatkârane, anlaşılır ve politik olanıdır.²² Bu politiklik de, güncel sanatın benimsediği rejimin, Jacques Rancière gibi söyleyecek olursak, temsili estetik rejimi mi yoksa estetik sanat rejimi mi olduğunda gizlidir.²³

Türkiye'deki bienallerin tarihçesi bağlamında önemli bir dönüşüme aracılık eden, küratörlüğünü Charles Esche ve Vasıf Kortun'un üstlendiği 9. Uluslararası İstanbul Bienali, tarihi yarımadaı terk edip küreselleşme tarafından şekillenen bir metropol sunabilmek amacıyla

¹⁶ Rosa Martinez, a.g.e., s. 28.

¹⁷ Paolo Colombo, a.g.e., s.18.

¹⁸ Yuko Hasegawa, "7. Uluslararası İstanbul Bienali", 7. Uluslararası İstanbul Bienali (Ed. Hüseyin Karagöz), İKSİV Yayını, İstanbul, 2001, s.16.

¹⁹ Evrim Altuğ, "Bienal'den Dünyaya İniş", Radikal Gazetesi, 23 Ekim 2001.

²⁰ Dan Cameron, "Şiirsel Adalet", 8. Uluslararası İstanbul Bienali (Ed. Efza Evrengil), İKSİV Yayını, İstanbul, 2003, s.9-26.

²¹ Monad, Antik Yunan düşüncesinde bölünmez birlik anlamına gelir. Giordano Bruno'da fiziksel ve ruhsal gerçeğin öğelerinden her biri olarak tanımlanan monad, Leibniz'de artık bölünemez bir birlik olan sonsuz sayıdaki tözlerin her biridir. Leibniz, Monadoloji adlı eserinde monadların ruhlu birlikler olduğunu, kendi içlerine kapalı olduklarını ve birbirlerine etki etmediklerini belirtir. Her monad evrenin bütününi kendinde taşır ve her monad evrenin bir aynası niteliğindedir. Monad, özü bakımından çokluk içinde birliktir. Bkz. G.W. Leibniz, *Monadoloji*, Çev. Suut Kemal Yetkin, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1988.

²² Levent Çalıkoğlu, "Merkez Dışı, Sokağa Yayılan, Kendi Mikro Söylemini Fısıldayan Bienal", <http://www.sanalmuze.org>

²³ Bkz. Jacques Rancière, *Estetiğin Huzursuzluğu Saat Rejimi ve Politika*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), İletişim Yayınları, Sanat Hayat Dizisi:24, İstanbul, 2002. Bu konuda bir analiz için Bkz. Burcu Pelvanoğlu, "Gezi, Güncel Sanatta Temsil ve "Bağzı" Şeyler", *Teorik Bakış*, s.2, Eylül 2013, s.147-155.

Galata-Beyoğlu aksına taşınmıştır. Küreselleşme tarafından şekillenen metropolü sunmak, politik bir karardır ve bu nedenle tarihi yarımadadan çıkmak, olumlu bir düşüncedir. Ancak Bienal, tarihi yarımadadan kaçarken kendini mutenalaştırma (gentrification) sürecinin yaşandığı bir alanda bulmuştur. Sergi küratörleri Esche ve Kortun da, 18 Ekim 2005 tarihinde, Bienal ile hesaplaştıkları son 9B toplantısında bunu dile getirmişlerdir. Bienal, tarihi yarımadadan çıkmış ancak bunun ötesine gidememiştir. Söz konusu toplantıda, “*Mesela Kartal, orası da yaşanan bir bölge değil mi?*” sorusu yöneltildiğinde Esche ve Kortun şimdilik bu kadarına cesaret edebildiklerini belirtirken Kartal, çoktan kentsel dönüşüm projesi kapsamına alınmıştır.

9. Uluslararası İstanbul Bienali’nin, bienaller tarihçesinde bir dönüm noktası oluşturması, sadece sergi mekânlarının değişimiyle ilişkili değildir. İlki, 26 Ekim 2004’te, yani neredeyse Bienal’den bir yıl önce başlayan 9B konuşmaları ile Bienal’in gidişi üzerine bilgi verilmiş, Bienal’in açılışını izleyen iki gün içerisinde yapılan X.-XI. ve XII. 9B konuşmalarına kadar da hem sanatçılar tanıtılmış hem de mekân sorunu gibi sıkıntılar kamuoyu önünde konuşulup tartışılarak, Bienal şeffaflaştırılmıştır.

9. Uluslararası İstanbul Bienali, “Tutku ve Dalga”, “EGOKAÇ: Gelecek Oluşum İçin Egodan Kaçış (Egofugal)” ve “Şiirsel Adalet” gibi temalardan sonra, düpedüz yalın ve kentliyi içine çeken bir tema seçmiştir: “İstanbul”. Üstelik beylik söylemler de bu Bienal’de bir kenara bırakılmıştır. “EGOKAÇ: Gelecek Oluşum İçin Egodan Kaçış (Egofugal)” gibi bir temada bile, İstanbul’un Doğu ile Batı arasında bir köprü oluşundan bahsedilirken, burada konu, İstanbul’un bizzat kendisi olmuştur. 26 Ekim 2004 tarihindeki ilk 9B toplantısında Charles Esche, “*Biz basit başlıklardan hoşlanıyoruz*”²⁴ şeklinde bu konuyu seçme nedenlerini açıklamıştır ancak, İstanbul’un, aslında tam da o zamanda seçilecek bir tema olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Hatta İstanbul temalı bir bienal tasarlamak, o dönem için kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak dahi görülebilir. Vasıf Kortun-Erden Kosova tartışmalarında, Kosova, bunun bir ön hazırlık sürecinin bulunduğunu belirtmiştir²⁵; Karlsruhe ZKM’de gerçekleşen “Call Me Istanbul is My Name” Sergisi, Stuttgart ve Berlin’deki IFA Galerileri’nde gerçekleşen “STADTanSICHTen:İstanbul” Sergisi, Berlin’deki “Urban Realities: Focus Istanbul” Sergisi’nden de anlaşıldığı gibi, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne giriş süreci de bakışların doğrudan İstanbul’a yönelmesini sağlamıştır. Kaldı ki, İstanbul Modern de, 11 Aralık 2004 tarihinde, tam da bu amaca uygun bir biçimde, 17 Aralık 2004 Avrupa Birliği-Türkiye müzakerelerinden önce, hazırlıklarını tamamlayamadan açılmıştır. Bunun yanı sıra 9B’nin gerçekleştiği dönemde İstanbul Modern’in ev sahipliği yaptığı serginin “Çekim Merkezi” sergisi olduğunu da hatırlamak gerekir.²⁶

9B, tema ve mekân seçimiyle başlıbaşına güncel politikaya temas ettiği gibi, 9B kapsamında, Halil Altındere’nin küratörlüğünde düzenlenen Free Kick/Serbest Vuruş sergisiyle ve Misafirperverlik Alanı’yla da bunu pekiştirmiştir. Serbest Vuruş Sergisi, politik içeriği açık olan, Jacques Rancière gibi söyleyecek olursak, temsili sanat rejiminin dilinden konuşan bir sergidir ve kimlik siyaseti serginin temelini oluşturur. Serbest Vuruş ile Misafirperverlik Alanı’nın aynı mekânda yer alması da, kendi başına güncel siyasi dile işaret eder. Jacques Derrida, misafirperverlik denilen şeyi aslında bilmediğimizi çünkü bir misafir ağırlanıyorsa, o misafir ev sahibi tarafından ağırlandığını ve ev sahibinin de misafir karşısında kendi otoritesini ortaya koyduğunu belirtir.²⁷ İktidarın ev sahibi ve misafir arasında paylaşılması, misafirin ev sahibini, o ev sahibinin kendi evinde ağırlamasıyla başlar ve böylece iktidarın otoritesi kırılır. 9B’deki “Serbest Vuruş”, etnik-siyasi azınlık kimliği üzerine giden bir sergidir ve bu serginin Misafirperverlik Alanı’yla temas etmesi de, bu coğrafyada azınlık kimliklere misafir muamelesi yapılmasının metaforik anlamda dile gelişidir.

²⁴ 26 Ekim 2004 tarihli 9B toplantısı notlarından. Ayrıca bkz. Burcu Pelvanoğlu, “9. İstanbul Bienali ve Bir Soru: Bundan Sonra Ne Olacak?”, *Art-ist*, S.8, Aralık 2005, s. 54-61.

²⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. <http://www.resmigorus.blogspot.com>

²⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Burcu Pelvanoğlu, “Çekim Merkezi: Denge ve Dengesizlik Bir arada”, *Milliyet Sanat*, S.560, Kasım 2005, s.34-36.

²⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Jacques Derrida-Anne Duformantelle, *On Hospitality (Cultural Memory in the Present)*, Trans. Rachel Bowlby, Stanford University Press, California, 2000.

İstanbul Bienalleri tarihinde kentle en ilişkili bienal olarak tanımlanabilecek olan 10. Uluslararası İstanbul Bienali, mekânlarıyla temsili bir ilişki kurmak yerine izleyicinin o mekânın kendisiyle ilişki kurmasını sağlayan bir yapı sergilemiştir. Hou Hanru'nun İstanbul'un kentsel dönüşüm sürecine kulak tıkamaması sonucu seçtiği üç mekâna yeni isimler vererek onları tanımlaması da (AKM- Yakmalı mı Yıkmalı mı?, İMÇ-Dünya Fabrikası, Antrepo No:3-Entre-polis ve Rüya Evi) izleyiciyi baştan bir beklentiye sokarak yüzleşmeye ve değerlendirmeye davet etmiştir ve bu açıdan da güncel siyasi durumla birebir ilişkilidir.

10. Uluslararası İstanbul Bienali, Hou Hanru'nun modernizmi yeniden gündeme getirmesi nedeniyle oldukça eleştirilmiş, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanı Prof. Nazan Erkmen tarafından kendisi adına değil; fakültede görevli 131 öğretim üyesi adına yayımlanan kınama içerikli basın bülteni tartışma konusu olmuştur. Erkmen'in basın bülteninin hemen ardından İstanbul Kültür Sanat Vakfı bir basın açıklaması yayımlamış ve Cumhuriyet modernleşmesinin sorgulanıp sorgulanamayacağı üzerine tartışmalar giderek artmıştır. Bir grup galerici ve sanatçı da yayımladıkları *Bir Bienal Bir Bilanço 10. Uluslararası İstanbul Bienali* adlı kitapla Hou Hanru'ya ve bienal sistemine karşı çıkmıştır.²⁸ 10. Uluslararası İstanbul Bienali ne kadar eleştirilirse eleştirilsin, model olarak 9. Uluslararası İstanbul Bienali'ni almış ve onu bir adım daha ileri götürerek, kentin tam ortasında konumlanmasıyla ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. 10. Uluslararası İstanbul Bienali'nin kenti bir değiş tokuş alanı olarak kavrayarak sistematik olarak kentte yaşayanlar arasında bir diyalog oluşturma işlevini üstlenme çabası da, İstanbul Bienalleri tarihinde bir dönüm noktası olarak görülmelidir.

İstanbul Bienalleri'nin 9. ve 10. Bienal'de yakaladığı başarıyı 11. Bienal'de sürdürdüğünü söylemek pek kolay olmaz. Hırvat küratör grubu WHW / What, How & for Whom (Ne, Nasıl ve Kimin İçin) küratörlüğünde düzenlenen 11. İstanbul Bienali, başlığını Türkçe'ye "İnsan Neyle Yaşar?" olarak çevrilen "Denn wovon lebt der Mensch?" adlı şarkıdan almıştır. Bu şarkı, Bertolt Brecht'in Elisabeth Hauptmann ve Kurt Weill ile birlikte yazdığı "Üç Kuruşluk Opera" adlı oyunun ikinci perdesinin kapanış parçasıdır.

11. Bienal'in küratörleri, bienalin kavramsal çerçevesini açıklarken şunu vurgulamışlardır: "(...) Liberal ekonominin hızlı gelişiminin toplumsal uzlaşmanın dağılması üzerinde 1928'de gösterdiği etki ile günümüzdeki etkisi arasındaki benzerlikler çarpıcı; bu açıdan, 20. yüzyılın bir diğer dev yazarının, temel eseri *Büyük Dönüşüm*'ü 1944'te yayımlayan siyasal iktisatçı Karl Polanyi'nin analizini hatırlamakta yarar var. Polanyi, "kısıtlamaları kaldırılmış piyasa ekonomisi"nin gelişimi ve ardından faşizmin yükselişi üzerine yaptığı analizde, toplumsal gelişimle ekonomik gelişimi uzun vadede ayırma eğiliminin, son noktada toplumsal karmaşa ve totaliter rejimlerin yükselişiyle sonuçlanacağına dikkat çekiyordu. Tıpkı Polanyi'ninki gibi, Brecht'in İkinci Dünya Savaşı öncesi gelişmelere ilişkin analizi de günümüzdeki durumla ürpertici benzerlikler taşıyor. "İnsan Neyle Yaşar?" sergi açısından hem bir tetikleyici, hem de bir tür senaryo işlevi görecek. Şarkının sözlerine şöyle bir göz gezdirdiğimizde bile birçok olası tema keşfedebiliyoruz: Zenginlikle yoksulluğun, besin kaynaklarıyla açlığın dağılımı, siyasi manipülasyonlar, cinsiyete dayalı baskı, toplumsal normlar, nabza göre ahlak, dine dayalı ikiyüzlülük, kişisel sorumluluk ve baskıya boyun eğme... Bunlar kesinlikle "önemli" ve neredeyse önceden tahmin edilebilecek konular."²⁹

11. İstanbul Bienali'nin bir açıdan tuzağa düştüğü husus, seçtiği temaya tek bir yönden, temsili yönden bağlanması olmuştur. Brecht'in II. Dünya Savaşı öncesi gelişmelere ilişkin analiziyle günümüz ortamını kıyaslayan ve iyi niyetle işe koyulan Bienal, büyük oranda siyasi sanatı, temsili estetiğe indirgeyerek seçtiği temayı da karikatürize etmiştir.

Küratörlüğünü Jens Hoffmann & Adriano Pedrosa'nın yaptığı 12. İstanbul Bienali, çıkış noktası olarak Felix Gonzalez-Torres'in üretimini almıştır. Tüm sergileri Antrepo 3 ve 5'te toplayan ve tema başlıklarını "İsimsiz (Soyutlama)", "İsimsiz" (Ross), "İsimsiz" (Pasaport), *İsimsiz (Tarih)* ve "İsimsiz" (*Ateşli Silahla Ölüm*) olarak belirleyen Bienal, sanatla politika arasındaki zengin ilişkiyi

²⁸ Cavit Mukaddes (Haz.), *Bir Bienal Bir Bilanço 10. Uluslararası İstanbul Bienali*, Çekirdek Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.

²⁹ <http://11b.iksv.org/icsayfa.asp?cid=6&k1=icindekiler&k2=kavramsal>

araştırmayı ve hem biçimsel bakımdan yenilikçi hem de siyasi anlamda sözünü esirgemeyen yapıtlara odaklanmayı hedeflese de, içine kapanık bir tutum sergilemiş, kentle olan bağıni neredeyse koparmıştır.

Kavramsal çerçevesini Lale Müldür'ün aynı adlı kitabından alan (Anne Ben Barbar mıyım?) 13. İstanbul Bienali, Türkiye'nin siyasi tarihi açısından oldukça önemli ve zorlu bir döneme denk geldi. 31 Mayıs 2013 tarihinde Gezi Parkı ile başlayan protestolar, küresel ağlar, bu ağların oluşturduğu yeni iktidar biçimleri ve bunlara paralel olarak da güncel sanat üzerine, özellikle de güncel sanatın temsil meselesi, sanatın kamusal alanla verdiği uzun sınav üzerine uzun uzadıya düşünmemize vesile oldu. Gezi Parkı ya da diğer adıyla Haziran direnişi, J. Rancière gibi söyleyecek olursak, formun tekilliği üzerinden ortak bir dünya kurmak yerine, verili olan ortak dünyanın imgelerini yeniden düzenlemesi ya da bu kolektif çevreye yönelik bakış ve tavırlarımızda değişikliğe neden olabilecek türden durumlar yaratması, ironik bir dil kullanması, ortaya koyduğu söylemle yeni yüzleşme ve katılım tarzları doğurması bağlamında güncel sanatın tam kalbine yerleşti. Bu nedenle sanat ortamındaki tartışmalar da "Güncel Sanatın Gezi Önceki ve Sonraki Hali"ne odaklanıp protestoların dilinin sanatın dilini yenileyip yenileyemeyeceği, 13. İstanbul Bienali'nin nasıl olması gerektiği etrafında dönüp dolaştı.

Bienal küratörü Fulya Erdemci, bienalin odak noktasının, siyasi bir forum olarak kamusal alan fikri olacağını belirterek şöyle demektedir: *"Tanımı ve içeriği üzerine çok tartışılan bu kavram, güncel demokrasi biçimlerini sorgulayan, günümüzün mekânsal-ekonomik politikalarını tartışmaya açan, standardize edilmiş verili birer konum ve dil olarak uygarlık ve barbarlık kavramlarını sorunsallaştıran ve en önemlisi, kamu olarak tanımlananı yapan ve bozan bir aracı olarak güncel sanatın rolünü açmılayan fikirler üretme ve pratikler geliştirme amacını taşıyan bir matris işlevi görecek."*³⁰

Fulya Erdemci, 8 Ocak'ta Bienal'in kavramsal çerçevesini açıklarken yukarıdaki açıklamayı yapmıştı ve 16 Ağustos tarihinde Bienal mekânları açıklandığında küratöryel ekibin Bienal'i kamusal alandan çektiğini Fulya Erdemci'nin şu satırlarından öğrenmiştik: *"13. İstanbul Bienali için, Gezi Parkı, Taksim Meydanı, Tarlabası Bulvarı, Karaköy ve Sulukule mahallesi gibi kentteki en tartışmalı -ve de bienalin varlığıyla soylulaştırma tehlikesi olmayan- kentsel mekânlara odaklanmıştık. Gezi olaylarının öncesinde kentsel kamusal mekânlara müdahale eden pek çok proje gerçekleştirmeyi planlamıştık. Ama vatandaşlarının özgür ifadelerine izin vermeyen otoriteden alacağımız izinle sokaklarda sanat projeleri gerçekleştirmenin ne demek olduğunu sorguladığımızda, bağlamın tamamen değişerek bu projelerin ortaya çıkış nedenlerini ötelediklerini gördük. Bu açıdan, kamusal alan sorunsalını irdeleyen bu projeleri bu koşullarda gerçekleştirmenin onların varlık nedenleri ile çelişebileceğine karar verdik. Ve bu doğrultuda gerçekleştirilmemelerinin daha anlamlı bir öneri olduğuna kanaat getirdik ve kentsel kamusal mekânlardan çekilme kararı aldık."*³¹

13. Bienal kamusal alanı "komün" kavramıyla tanımlamayı tercih etseydi, özel-mahrem alanla içiçe geçen siyasi söylemi, kamusal kabul edip otoriteden izin almamak için projeyi iptal eder miydi etmez miydi? Bu soru, halen geçerliliğini koruyor. Ancak Bienal'in bütününe bakıldığında, hakkını teslim etmek ve İstanbul Bienalleri tarihinde güncel politikayla en çok temas eden bienal olduğunu bir kez daha söylemek gerekir. Anımsarsak, 11. Bienal'in küratörleri, liberal ekonominin hızlı gelişiminin toplumsal uzlaşmanın dağılması üzerinde 1928'de gösterdiği etki ile günümüzdeki etkisi arasındaki benzerlikler kuruyor ve siyasal iktisatçı Karl Polanyi'nin analizi üzerinde duruyorlardı. Polanyi'nin analizi, toplumsal gelişimle ekonomik gelişimi uzun vadede ayırma eğiliminin, toplumsal karmaşa ve totaliter rejimlerin yükselişiyle sonuçlanacağına dikkat çekiyordu. Aslında 13. Bienal tam da böylesi bir ortamın içine oturdu ve bu ortama verdiği yanıtlar ya da bu ortam için düşündüğü çözüm önerileri, 11. Bienal'in önerilerinden temelli bir biçimde ayrıldı. 11. Bienal'de çok açık bir biçimde gördüğümüz "herkes için politik sanat"

³⁰ <http://13b.iksv.org/tr>

³¹ <http://13b.iksv.org/tr>

anlayışı 13. Bienal’de yer yer “herkes için politik sanat” anlayışı kendini gösterse de, sergilenen işlerin çoğunluğu temsili sanat rejiminin tuzağına düşmeden de politik sanat yapılabileceğini ortaya koydu.

Bienal’de dikkati çeken bir nokta daha vardı: Yerellik. Ağırlığını Türkiye’den, Ortadoğu’dan sanatçıların ve Latin kökenli sanatçıların oluşturduğu Bienal, bir anlamda küresel şiddete sanatçıların kendi coğrafyalarında yaşadıkları sıkıntılar üzerinden çözümler aradı. Tek tek yerellikler bir bakıma tek bir pota altında toplandı. Bu durum, son yıllarda büyük ölçekli sergilerde karşımıza çıkan bir durum ve en son çarpıcı örneği de, “documenta 13” idi. 13. Bienal ile documenta 13, sanatçıların bölgesel dağılımı açısından birbirine yaklaşıyor, dolayısıyla temsil biçimi açısından da. Bu nedenle belki de, güncel sanatın tekrar Batı dışı coğrafyalar üzerinde durmasını zorunlu kılıyor. Bu noktada da, Batı dışı coğrafyaların sanat üretiminin küresel iktidara karşı verdiği cevaplar ve bu cevapların ortak paydaları üzerinde düşünmek gereksinimi ortaya çıkıyor.

Kaynaklar

- ALTUĞ, Evrim, “Sanatta Yeni Müdafaa”, *Radikal Gazetesi*, 30 Eylül 2000.
- ALTUĞ, Evrim, “Bienal’den Dünyaya İniş”, *Radikal Gazetesi*, 23 Ekim 2001.
- BAYKAL, Emre (Ed.), 5. *Uluslararası İstanbul Bienali*, İstanbul Kültür Sanat Vakfı Yayını, İstanbul, 1997.
- BLOCK, Rene, “İstanbul’a Nasıl Bir Sanat Bienali”, *Hürriyet Gösteri*, S.179, Ekim 1995, s. 20-23.
- ÇALIKOĞLU, Levent, “Bienal Seçkisi”, <http://www.sanalmuze.org>
- ÇALIKOĞLU, Levent, “Merkez Dışı, Sokağa Yayılan, Kendi Mikro Söylemini Fısıldayan Bienal”, <http://www.sanalmuze.org>
- DERRIDA, Jacques-DUFOURMANTELLE, Anne, *On Hospitality (Cultural Memory in the Present)*, Trans. Rachel Bowlby, Stanford University Press, California, 2000.
- EVRENGİL, Efza, 8. *Uluslararası İstanbul Bienali*, İstanbul Kültür Sanat Vakfı Yayını, İstanbul, 2003.
- GRAF, Marcus, “Uluslararası İstanbul Bienali 1987-2007”, Çev. Burcu Pelvanoğlu, *Kullanma Kılavuzu: Türkiye’de Güncel Sanat 1986-2006*, Yay. Haz. Halil Altındere, Süreyya Evren, Art-ist Yayınları, Revolver, İstanbul, Frankfurt, 2007, s.64-73.
- GÜN, Aydın, “Kendi Tarihimizle Hesaplaşmak Böylece Çağdaşlaşmak Zorundayız”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Ekim 1987.
- KARAGÖZ, Hüseyin (Ed.), 7. *Uluslararası İstanbul Bienali*, İstanbul Kültür Sanat Vakfı Yayını, İstanbul, 2001.
- KOLDAŞ, Nihal G. (Ed.), 6. *Uluslararası İstanbul Bienali*, İstanbul Kültür Sanat Vakfı Yayını, İstanbul, 1999.
- LEIBNIZ, G.W., *Monadoloji*, Çev. Suut Kemal Yetkin, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1988.
- MADRA, Beral, *İki Yılda Bir Sanat, Bienal Yazıları 1987-2003*, Norgunk Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- MADRA, Beral, “Kentini Arayan Bienal”, *Radikal Gazetesi*, 16 Ekim 2001.
- MUKADDES, Cavit (Haz.), *Bir Bienal Bir Bilanço 10. Uluslararası İstanbul Bienali*, Çekirdek Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.
- PELVANOĞLU, Burcu, “Çekim Merkezi: Denge ve Dengesizlik Bir arada”, *Milliyet Sanat*, S.560, Kasım 2005, s.34-36.
- PELVANOĞLU, Burcu, “9. İstanbul Bienali ve Bir Soru: Bundan Sonra Ne Olacak?”, *Art-ist*, S.8, Aralık 2005, s. 54-61.
- PELVANOĞLU, Burcu, *1980 Sonrası Türkiye’de Sanat: Dönüşümler*, yayınlanmamış doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- PELVANOĞLU, Burcu, “Gezi, Güncel Sanatta Temsil ve “Bağzı” Şeyler”, *Teorik Bakış*, S.2, Eylül 2013, s.147-155.

PELVANOĞLU, Burcu, “13. Uluslararası İstanbul Bienali’ni Tartışmadan Önce: Kamusal Alandan Ne Anlıyoruz?”, <http://www.lebriz.com/pages/lisda.aspx?lang=TR§ionID=12&articleID=1138>

RANCIÈRE, Jacques, *Estetiğin Huzursuzluğu Saat Rejimi ve Politika*, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), İletişim Yayınları, Sanat Hayat Dizisi:24, İstanbul, 2002.

VOGEL, Sabine (Ed.), *4. Uluslararası İstanbul Bienali*, İstanbul Kültür Sanat Vakfı Yayını, İstanbul, 1995.

YARDIMCI, Sibel *Kentsel Değişim ve Festivalizm: Küreselleşen İstanbul’da Bienal*, İletişim Yayınları, Sanat Hayat Dizisi:8, İstanbul, 2005.

<http://www.resmigorus.blogspot.com>

<http://11b.iiksv.org/icsayfa.asp?cid=6&k1=icindekiler&k2=kavramsal>

<http://12b.iiksv.org/tr/giris.asp?c=1&id=38>

<http://13b.iiksv.org/tr>

<http://13b.iiksv.org/tr>

İstanbul'un Heykelleri

Fatma AKYÜREK*

Özet

Antik Çağ'da heykelleriyle ünlü bir kent olduğunu bildiğimiz İstanbul, Ortaçağ ve Osmanlı dönemlerinde bu niteliğini yitirmiş, heykel ancak yirminci yüzyıl başında kendine yeniden yer bulabilmiştir. İstanbul kentinin açık alanlarında Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte kamusal alanlara heykeller yerleştirilmeye başlanmış ama kentin açık alanları 60'lı yıllara değin resmi söylemin parçası olmak dışında kalan, farklı dil anlayışı kullanan heykellere kapalı kalmıştır. 60'lı yıllardan itibaren çok az sayıda da olsa farklı anlatım dillerine sahip olan heykeller gerçekleştirilmiş ama açık alan heykelinin anlam bağlarının en önemli öğelerinden biri olan çevre ilişkileri, yer değiştirmeler vb. davranışlarla sürekli zarar görmüştür. Aynı zamanda heykel sanatçılarının farklı biçim anlayışlarında ve çok çeşitli anlam dizgeleri içinde geliştirdiği öneriler proje olarak kalmış, yeni önerilerin kamusal mekânlardaki etkileri esas olarak 90'lı yıllardan itibaren görülmeye başlanmıştır. Günümüzde heykel sanatının içeriğine ilişkin düşünce üretiminin giderek zenginleşmesine rağmen heykelin 'var olabilmesine' ilişkin sorgulamalar hala tartışmaların içinde önemli bir yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamusal alan, mimari, heykel, anıt, Cumhuriyet İdeolojisi, bellek, yerel yönetim

Sculptures of Istanbul

Abstract

Istanbul, was a city famous with her sculptures in the Antiquity, however, through the Middle Age and the Ottoman era, the city had almost no sculptures in the public places. It was not before the early twentieth century that the sculpture found a place in the city. Following the foundation of the Republic, sculptures were began to be erected to the public areas of the city. However, until the sixties urban areas were not open for the sculptures that were not a part of the official ideology and that were using a different means of expression. After sixties, although very few, we can see urban sculptures using a different language than the official. But, due to unconscious replacements and other interventions, most of the sculptures had lost their relation with their environment, which actually constitutes an important part of their meaning. On the other hand, many proposals by the sculptors using different understanding of form and meaning, remained as mere projects. Such new approaches to the sculpture could find place in public areas not earlier than the nineties. Today, although the discussions on the contend of the art of sculpture is getting more and more creative, questions on the 'existence of the sculpture' still constitutes a considerable part of those discussions.

Key Words: Public space, architecture, sculpture, monument, the Ideology of the Reublic, memory, local management

* Prof., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü, akyurekfatma@gmail.com

Kentlerin, toplumun tümünün ortak kullanımına açık alanlarında heykelin var olup olmaması, varsa varoluş biçimi toplumun yaşam biçimlerini yönlendiren değerlerine değin uzanan olguların göstergesidir diyebiliriz. Ortak alanların paylaşımında paylaşımcıların bu alanda söz söyleme ve var olma hakkına sahip olma dereceleri bile kamusal mekânlarda heykellerin varoluş biçimi ile okunabilir. Bu okumaların çok çeşitli toplumsal olguların farklı problemlerinin sorgulanmasında zengin bir veri düzlemi oluşturduğunu da söyleyebiliriz. Kamusal mekânlarda heykelin dayandığı anlam düzlemi, biçimi, anlayışı, boyutu, malzemesi, çevre ile ilişkisi, izleyici ile kurduğu bağ kamusal yaşamın evrimine ve belleğine dair süreçler oluşturur.

Farklı toplumsal yaşam evreleri kamusal alana yansarak onu dönüştürür ve bu dönüşüm adeta kamusal alanı paylaşan iki temel ögenin; toplum ve devlet arasındaki ilişkinin yani demokrasinin varlığı evrimin de yansıması gibidir. Kamusal mekânların tasarlanma biçimi bize demokratik yaşamın ipuçlarını verir, bireyin, birey olarak sanatçının, bireylerin temsilcisi olarak sivil toplum kuruluşlarının ve benzeri girişimlerin otorite merkezleri karşısında eleştirme özgürlüğünün sınırlarını anlatır. Bu sınırlar daraldıkça devlet otoritesini öne çıkaran düzenlemeler öne çıkar. İstanbul'un ortak alanlarında her şeyin devlet ve yönetim adına organize edilmesinin tipik örneklerinden biri Taksim Cumhuriyet Anıtı ile kimliğini bulan Taksim Meydanı'dır. Ancak Taksim Meydanı kendisi için tasarlanan bu anlamın dışına taşan yaşantılara en sık sahne olmuş alanlarımızdan biridir. Anıt, uzun yıllar boyunca temsiliyet açısından tümüyle yönetimi önceleyen bir düzenleme içinde var oldu. Buna rağmen Taksim, en geniş alan olması ve kentin gerçekten merkezinde olması nedeniyle en protest eylemlerden uç noktada resmi söylemlerin savunulmasına uzanan geniş bir anlam çizgisinde kullanıldı. Bu paylaşımın demokratik ve eşitlikçi ilişkiler çerçevesinde gelişmediğini söylemeye zaten gerek yok. Her İstanbullu yaşamında bir biçimde bu kamusal alanın nasıl ve kimlere açık olduğunu deneyimlemiş; muhalif grupların bu alanda sesini duyurma çabaları ise çok ağır bedellerle ödenmiştir. Şimdi yeni bir düzenleme ile yeniden organize edilen Taksim Meydanı toplum ve iktidar arasında değişmeyen ilişki biçimini estetikten yoksun olmak üzere yineliyor. Taksim Cumhuriyet Anıtı ise ortak belleğimizin nostaljik yanlarının temsiliyet göstergesi olarak alanda biraz daha yalnızlaşıyor.

Krippel'in 1926 yılında yaptığı ve İstanbul'un Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan ilk figüratif heykeli olan Sarayburnu Atatürk Anıtı ise çevresi ile kurduğu ilişkiler açısından Taksim Atatürk Anıtı'ndan farklı sorunlar içeriyor. Türkiye'de heykel sanatı ya da İstanbul'un heykelleri incelenirken adı geçen ama varlığı alanın yaşam kargaşası içinde algılanması zor olan heykellerden biri. Anlatım dili yapıldığı zaman için bile eskimiş bir dildi ve bu dil bugün de ülkemiz anıtlarının standartlaşmış bir anlatım şekli olarak yaşamaya devam etmektedir. "Tuhaf" bir kompozisyonu olan anıt, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk heykeli olmasına rağmen toplumsal belleğimizde özel bir yer almamıştır. Dönemin idealleri ile örtüşen bir anlatımı olmadığı gibi, İstanbul kentinin tarihi içinde önemli bir yer alan heykellerle donatılmış bir kent olduğu geçmişin süreçleri ile de bağ kurmaz. Bizans uygarlığının izleri ile dolu tarihi Yarımada'da Topkapı Sarayı'nın hemen yakınında yer alan heykelin çevresi ile kurduğu anlam bağı sadece Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak için yola çıktığı yer olmasından kaynaklanmaktadır. Anlam çerçevesini bu denli sınırlı tutan yapıt biçim dili açısından da onu bulunduğu mekânda yalnızlaştıran bir çerçeve içinde yer almaktadır. Ankara'da gerçekleştirilen anıtlar, yeni Cumhuriyet'in başkenti oluşu nedeniyle Cumhuriyet ideolojisini yansıtmada konusunda daha güçlü etkilere sahiptir. Bu fark İstanbul'un kimliğinde oluşturulan çok büyük bir değişim olarak başkent olmaktan çıkarılması ile açıklanabilir.

Cumhuriyet'in kuruluşu ve başkentin Ankara'ya taşınmasının ardından İstanbul 330 yılından beri ilk kez bir imparatorluk başkenti olmanın dışına çıkmıştı ve İstanbul'un başkent olma serüveni zamanla büyüyerek bir başkente dönüşmenin öyküsü değildi. Bu sürecin konumuz açısından önem taşıyan yanı bir başkent olarak seçilen kentin planlanmasında Romalılık kimliğinin, yani bu topraklar üzerinde yaşayan kültürün önemli bir parçası olarak heykellerin görülmesi ve çok

sayıda heykelin, İmparatorluğun birçok kentinden Konstantinopolis'e taşınarak, kentin bir antik heykel hazinesine dönüştürülmesiydi.¹ Bu zaman diliminin konumuz açısından ikinci önemli olayı Hristiyan inancının diğer dinlerle eşit olan bir imparatorluk dini olarak kabul edilmesidir.

Hristiyan düşünce yapısının yeni yeni güçlenmeye başladığı bu dönem heykel sanatını ve sanatçıların üretimlerini de etkilemeye başlar. Bu etki önceleri çatışmalarla çevrili değildir. Heykel sanatçılarına verilen siparişlerde Apollon, Hermes, Afrodite betimlerinin yanına İsa ve yeni dinin diğer kutsal isimlerinin -anıtsal boyutlarda olmasa da- heykelleri ve rölyefleri katılır. Heykel yapımında yapıtların dayandığı metinler farklılaşmış, ama yüzlerce yıldır devam eden Antik geleneğin oluşturduğu atölyelerde yetişmiş olan taş ustalarının anlatım dili henüz değişmemiştir. Bu dönemde üretilen örneklerde yeni dinin isimleri aynı figüratif dil ile betimlenmiştir. Bu betimler Hristiyan kültürün sanatsal dili tümüyle değiştireceği uzun süreçlerin ilk evresindeki, henüz çatışmaların başlamadığı dönemin göstergeleridir.

İmparatorluğun sanat politikaları içindeki yönelimler de bu ikili karakteri yansıtır. Hristiyan inancını imparatorluğun resmi dini ilan eden Constantinus adına pagan Roma geleneğinin tipik bir kent motifi olan çevresi revaklarla donatılmış, ortasında bir heykelin yer aldığı bir forum gerçekleştirilir. Heykel 50 m yüksekliğinde bir porfir sütun üzerinde durmaktadır ve yazılı metinlerden öğrendiğimize göre imparator Constantinus Akdeniz paganizminin etkin motifi güneş tanrısı Apollon'a benzetilerek anlatılmıştır. Alanın çevresinde kaidelerinde yazıtlar olan atlı heykeller bulunmaktadır. Konstantin yeni başkentini sadece Roma İmparatorluğu'nun değil dünyanın en önemli güç merkezi olarak biçimlendirmek amacındaydı. Bu amaçla da Roma dünyasının her yanından sembol olmuş anıtları kente getirdi. Bu çaba Constantinus sonrasında da devam etmiştir. Theodosius ve Arcadius'un da adlarına forumlar inşa edilerek ortasındaki sütunlar üzerine heykelleri yerleştirilmiştir. Iustinianus'un Ayasofya'nın güneyindeki Augusteion Meydanı'ndaki sütunun üzerinde yer alan atlı heykeli ise uzun yıllar yerinde kalmıştır.

Iustinianus Dönemi imparatorluğun kültürel anlamda son "Romalı" Dönemi'dir. Bu dönemde paganlara büyük baskılar uygulanmış, Paganizmin kaynağı olarak görülen Atina'daki Platon akademisi 529'da kapanmıştır. Bundan sonra imparatorluk bir Hristiyan devlete dönüşmeye başlamıştır. Dönüşüm süreci içerisinde Antik kültür ve Hristiyan düşünce arasındaki uzlaşma giderek bir çatışma ortamına yerini bırakmaya başladı. Özellikle heykel sanatı bu tartışmaların içinde inançlı Hristiyanların pagan göstergeler olarak kabul ettikleri ve varlığından rahatsız oldukları semboller olarak görüldü. Devletin sanat politikasını da etkileyen bu yaklaşım nedeniyle açık alanlarda yer alan, alanın kimliğinin oluşumunda başrolü üstlenen anıtsal figür geleneği yok olma sürecine girdi.

Bu süreci hızlandıran en önemli çatışmalar ikona karşıtı hareketler ile güçlendi. Savaşlar, salgın hastalıklar ve ekonomik sıkıntıların çok yoğun yaşandığı Ortaçağ'da (726-843), ikon karşıtı hareket (İkonoklazma) Konstantinopolis'te ortaya çıkmıştı. Kaynağını Kutsal Kitap'tan alan² ve figürlü betimlerin günah olduğunu ileri süren teolojik bir tartışmaya dayanıyordu ve 8. yüzyılın başında siyasi bir eylem halini alarak 9. yüzyıla kadar devam etmiştir.³ Esas olarak Hristiyan inancının dinsel mekânlarında azizleri betimleyen figürlü resimlerin varlığına karşı gelişen bu eylemler anıtsal figüratif heykellerin, etrafında dolaşılabilen serbest heykel dediğimiz yapıtların tahrip edilmesine varan süreci etkiledi. Hristiyan ve Musevi inançlar giderek güçlenen Müslümanlığın da etkisiyle heykeller karşısında ortak bir tavır geliştirdi. Kent meydanlarında yer almak üzere figürlü heykeller üretme geleneği bu coğrafyada yaşamın dışında bırakıldı. Taş ustalarının uğraşı alanı mimariye bağlı rölyefler, sütun başlıkları vb. elemanların yapımı ile sınırlandı.

¹ Kuban 1996, 37.

² Tevrat'ta Tanrı Musa'ya On Emir'in ikincisinde şöyle buyurur: "Kendin için oyma put, yukarda göklerde olanın yahut aşağıda yerde olanın, yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın; onlara eğilmeyeceksin; ve onlara ibadet etmeyeceksin; ..."

(Kitab-ı Mukaddes, Çıkış, 20: 4-5).

³ Lowden, 1998.

Dokuzuncu yüzyılda gene bir imparatorluk politikası olarak dini mekânlarda figürlü resimler kullanılmaya başlandı ama bundan sonra heykel Bizans topraklarında kendine yer bulamadı. Ayrıca büyük kamu yapıları, heykellerle süslü geniş meydanlar ve caddeler işlevlerini giderek yitirdi. Kamusal yaşamının önemli bir parçası olan geniş revaklı meydanlar zamanla tahrip olmuş, bakımsız kalmış, Geç Antik Çağ'daki işlevini ve önemini yitirmiştir. Kenti süsleyen heykellerin büyük kısmı özellikle İkonoklast Dönem'de kaldırılmış, zarar görenler yenilenmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulduğu ve geliştiği 14. yy. başlarında Anadolu topraklarında figüratif heykel geleneği kentlerin açık alanlarının bir motifi olduğu çağlar çoktan unutulmuştu. Sınırlarını hızla genişleten Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu topraklarda İslam dini de, Musevi ve Hristiyan dinlerinde olduğu gibi, dini mesajların üç boyutlu figüratif imgeler aracılığı ile topluma aktarılmasını reddetti.

Osmanlı kent geleneği içinde anıtsal heykellerin yer alabileceği bir mekân anlayışı yoktu. Osmanlı Devleti'nin kentlerinde sadece figürlü anlatımlar değil somut işlevleri olmayan, salt anıt niteliği ile tanımlanan yapılar da kendine yer bulamamıştır. Bu yaklaşımı açıklayan bir örnek olarak ele alabileceğimiz 31 Mart ayaklanması sırasında ölenlerin anısına yaptırılan Abide-i Hürriyet'in yapımı 1911 yılında tamamlanmıştı. Bir taç kapıdan geçilerek ulaşılan gerçek bir işlevi olmayan iç mekân, bu mekânın güneydoğusuna yerleştirilmiş olan mihrap, anıtın çevre düzenlemesinde kullanılan mukarnas başlıklı kolonlar, aydınlatma elemanları üzerinde yer alan kubbe biçimli küçük başlıklar ve genel olarak açık hava namazgâhlarını anımsatan düzenlemesiyle geleneksel mimari öğelerin ağır bastığı bir yapıdır.⁴ Geleneksel mimari öğeler aracılığı ile yapının açık alanlardaki varlığına onay aranmıştır diyebiliriz.

Osmanlı Dönemi'nin ilk ve tek figüratif açık alan heykeli ise Sultan Abdülaziz'in atlı heykelidir. Sultan Abdülaziz 1867 yılında Paris, Londra, Viyana gibi Avrupa başkentlerini ziyarette gittiğinde bu kentlerdeki meydan heykellerini görmüş, ayrıca müzelerdeki heykelleri yakından incelemiştir. Paris'te katıldığı 1867 Dünya Fuarı'nda sergilenen anıtsal atlı heykelleri de görmüştü. Paris dönüşünde bir İngiliz heykeltıraşa at üzerinde kendi heykelini yapması için sipariş vermiş ve sarayda misafir edilen sanatçı, padişaha poz verdirerek eskizler hazırlamak istemişse de, Valide Sultan bu çalışmayı engellemiştir. Abdülaziz'in alçı büstünü yapan sanatçı atlı heykeli Floransa'da gerçekleştirmiş ve heykel 1871 yılında tamamlanarak gemiyle İstanbul'a getirilmiş. Valide Sultan heykelin denize atılmasını istemiş ama heykel bir şekilde kurtarılmış, sarayın bahçesine değil sarayın içine yerleştirilmişti.⁵ İktidarın en yüksek katında yer alan hükümdar aynı zamanda halife olarak da dinsel hiyerarşinin en üst basamağında yer almaktadır; ama annesi Valide Sultan, padişah oğlunun sanatçıya poz verirse prestij kaybedeceğinden korkmaktadır. Bir iktidar simgesi olan bu motifin bir Osmanlı padişahını temsil etmesi söz konusu olduğunda ilginç bir düzlem oluşmaktadır. Elbette ki tedirginliğin arkasında İslam dinindeki figür yasağı da rol oynamaktadır; ancak bu dinsel baskıyı destekleyen, toplumsal yaşama dair çeşitli kurallar ve kurumlar olması gereklidir. Çünkü 18. yüzyıldan başlayarak artan Fransız etkisi içinde pek çok İslamiyet dışı kültürel motif yerel özellikler içinde eriyerek kendisine yer bulurken saraylar ve çevrelerinde heykellere yer verilmemesi ilginç bir olgudur.

Bir varsayım olsa da şu görüş ileri sürülebilir: Yükselme Dönemi Osmanlı devlet gelenekleri içinde yer almaya başlayan ritüellerin padişah imgesine yüklediği anlam ile onun tasvirinin yer aldığı mekan uzlaşma içinde olamazdı. Padişahın divan toplantılarına katılmayarak kafesli bir pencere ardında varlığını duyurması geleneği Osmanlı İmparatorluğu'na özgü bir otorite imgesiydi. Pencere kafesi ile simgelenen olgu, onun tartışılan bir taraf olamayacağı idi. Bu imge padişahın görüntüsünden sıyrılmış, zihinlerde soyut bir kavram yaratılması ile güçleniyordu. Böyle bir siyasi ritüel içinde padişahın portresi veya heykeli bu imgenin etkisini arttıramazdı. Açık alan ritüelleri için de benzer bir yaklaşım geliştirilebilir. Amacı halkın ve yönetimin bir araya gelmesi olan ritüeller de yoktur Osmanlı yaşamında. Hep uzak ve ulaşılamayandır padişah.

⁴ Batur, 1994, s.58

⁵ Renda, 2002, s.141

Cuma camilerinde hünkar mahfilinden camiye giren sultanın bulunduğu mekan yüksek ve kafesle ayrılır cemaatin bulunduğu yerden. Cemaat padişahın orda bulunup bulunmadığını bile bilmez. Algı her zaman orda olabileceği şeklindedir.

Bu padişah algısı ile heykelle ilgili yüzyılların biriktirdiği olumsuz yargılar birleşince Abdülaziz'in heykeline sarayın bahçesinde bile bir yer açılmamıştı. Kamusal alan heykeli siyasal ve ekonomik dayanakları, felsefesi içinde yer aldığı mimari ya da kentsel mekânla ve mekânın işlevi ile olan ilişkileri içinde bir bütün oluşturur. Anlam bütünlüğünü geniş bir alana yayılan ilkeler çerçevesinde oluşturan kamusal alan heykeli onu oluşturan değerlerden soyutlandığında, Abdülaziz'in atlı heykelinde olduğu gibi, değil bir iktidar simgesi olmak, onu tehlikeye atma potansiyeline sahip olabiliyordu.⁶

Toplumsal ve fiziksel çevre ile kurulan ilişkilerdeki anlam bütünlüğü sorunu sadece İstanbul'da yer alan heykellerde değil ülkemizin tüm kentlerindeki heykellerde bir sorun olarak uzun yıllar karşımıza çıkmaya devam etti. Roma İmparatorluğu'nun doğu yakasındaki başkenti Konstantinopolis'te 7., 8. yüzyıllarda başlayan heykelsizleşme sürecinin izleri ve etkileri Cumhuriyet Dönemi'nin kuruluşundaki yoğun devlet desteğine rağmen dayanıklı bir virüs gibi varlığını sürdürdü.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında gerçekleştirilen ve üzerinde çok tartışılmış olan anıtlar ülkemiz için yeni bir sanat anlayışının gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Bu yeni değerler içinde işlevinden soyutlanmış bir anıt kavramı ve figüratif dile yer veren bir anlatım özellikle önemlidir. Ayrıca anıtlar birlikte düzenlenmiş geniş bir alan içinde, o alanın kimliğinin oluşmasında en büyük payı üstlenen bir birim olarak yer alan bu anıtlar yeni bir kent anlayışının da simgesi olmuştur. Önemli günlerde büyük kitlelere yönelik törenlerin yapılması amacıyla düzenlenen bu alanlar ülkemiz için yeni oluşumlardır. Bu alanlar vatandaş olarak tanımlanarak yeni bir kimlik kazanmış bireylerden oluşan toplumun devletle ilişkilerinde yeni bir iletişim düzlemi oluşturmuşlardır. 20. yüzyılın ilk yarısında benzer anlayışlarda yapılmış olan heykeller Almanya ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerin de kent alanlarının kahramanları oldular. Açık alanlarda devlet desteği ile hayatta kalabilen bu anıtlar ve taşıdıkları anlayış ülkemizde vazgeçilemeyen bir gelenek yarattı. Kamu yöneticileri heykel yaptırmayı gerekli gördüklerinde bu dilde üretim yapan sanatçılar bulmakta güçlük çekmediler. Bu dilin gittikçe kıçleşen örnekleri kentlerin açık alanlarında yer almaya devam ediyorlar.

Çok partili döneme geçilmesi ile demokratikleşmenin yeni bir aşama kaydettiği iddia edilen 50'li yıllarda artık heykel sanatı Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında olduğu kadar yoğun bir destek görmedi. Anıtkabir'de yar alan heykel ve rölyeflerin yapımları bu dönemin en belki de tek önemli devlet projesi olmuştur. Kamu işlerinin azaldığı için heykel sanatçıları ekonomik açıdan çok zor bir dönem yaşamış ama sanatçı atölyelerinde Türk heykel sanatında yeni bir dönemi başlatacak düşünce ve üretimler gerçekleşmiştir.

Özgün çalışmalarda çok önemli çıkışların yaşandığı bu dönem aslında sanatçılar açısından yoksulluk ve yoksunluklarla çevrilidir. Sergilerin açılmadığı, başka ülkelerde gelişen sanat olaylarından çok kısıtlı haberler alındığı, heykel sanatı ile ilgili kitap ve dergi gibi yayınların yok denecek kadar az olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Ancak ülkede bu süreye değin sanata yapılan yatırımların da sonuç vermeye başlamasıyla yeni bir dönemin başladığını görüyoruz.

Ülkemizdeki heykel sanatını dünyadaki gelişmelere bağlayan en önemli köprüler sanatçıların yurt dışına eğitim ya da araştırma amaçlı gidiş gelişleri aracılığı ile kurulabildiği bu dönemde özellikle Hadi Bara'nın Batı Avrupa'daki sanatla ilgili gelişmeleri, kuramsal tartışmaları yakından izlediğini biliyoruz. 1953 yılında Hadi Bara ve İlhan Koman'ın da içinde bulunduğu bir grup sanatçı Andre Block'un Fransa'da kurduğu Grup Espas ile koordineli olarak Türkiye'de aynı isimle bir grup oluşturmuşlardır. Hadi Bara'nın Grup Espas'ın kongresinde okunan bildirisi "Hakiki sentez, bizim için mimari eserdir ve doğuşunun ilk devrelerinde başlar. Daha doğrusu,

⁶ Akyürek, 2010, s.54

kendi çerçeveleri içinde tasarlanmış mimari, resim ve heykeltıraş eserlerinin birbirleriyle ahenkleştirilmesi değil de, daha ziyade ressam, heykeltıraş ve mimarın görüş ve düşüncelerinin bir tek eser üzerinde, spatial münasebetler plastiğinin bir bütününde birleşmesidir.” fikri üzerinde kurulmuştu. Söz konusu metin, grup üyelerinin bu konu ile ilgisinin uzunca bir süredir devam ettiğini düşündürmektedir.⁷

Bu yıllarda sanatçıların geliştirdiği yeni bakış açıları içinde oluşturulmuş çalışmaların kamusal alana yansımalarının izlerini taşıyan örneklerle çok az karşılaşyoruz. Çünkü kamu yöneticilerinin kamusal mekânları sadece devlet kurumlarının söz söyleme hakkı olan alanlar olarak gördüğü ve resmi törenler düzenlenen alanlarda heykellerin asli görevinin resmi ideolojilerin söylemine katkıda bulunmak olduğunu düşündükleri ve bu düşüncelerini sorgulamayı akıllarından bile geçirmedikleri yıllardan söz ediyoruz.

1960'lı yıllara değin İstanbul'un kamusal alanlarında yer alan heykellerde biçim dili açısından en büyük değişim Semahat Acuner'in gerçekleştirdiği, asıl adı Hürriyet Anıtı olan ama Turan Emeksiz Anıtı olarak anılan soyut heykel ile karşımıza çıkar. Turan Emeksiz 1960 protesto eylemlerinde öldürülen İ.Ü. Orman Fakültesi öğrencisidir. Heykel İstanbul Üniversitesi'nin giriş kapısının bulunduğu, Beyazıt Meydanı'nda öğrencinin öldürüldüğü yere yerleştirilme amacıyla İstanbul Üniversitesi'nin öncülüğü ile açılan bir yarışma sonucunda gerçekleştirilmiştir. Yarışmanın seçici kurulunda heykeltıraş Hadi Bara ve Rudolf Belling de yer almaktaydı. Yarışmayı kazanan Belling'in öğrencisi Semahat Acuner soyut anlatımı tercih etmiş ve kamu alanlarında yer alan ilk soyut heykeli gerçekleştiren kadın sanatçımız olmuştu. Yapıt özgün yerinde izleyici ile arasında hiyerarşi oluşturan ölçekler kullanmaksızın etrafında dolaşılabilen bir çevre düzenlemesi içinde biçimlendirilmişti. Genel olarak açık alanlarda yer alan heykelleri yüksek bir kaide üzerine yerleştirme alışkanlığının dışında tasarlanmıştı. İzleyici başını yukarıya kaldırmadan heykeli izleyebiliyordu. 1968 yılında başlayan ve çok sayıda ülkeye yayılan öğrenci olaylarında Taylan Özgür isimli bir ODTÜ öğrencisinin bu heykele yakın bir noktada öldürülmesi ile anı bağları dramatikleşen heykel 1985 yılında yerinden kaldırıldı. 1980 Askeri darbesinin etkilerinin güçlü biçimde yaşandığı bu günlerde 27 Mayıs darbesi ve 68 öğrenci olayları ile ilgili simgelerin belleklerden silinmek istenmesi uğruna heykel yerinden taşınarak Beyazıt Meydanı'nda Hat Müzesi ile Ordu Caddesi arasındaki bir boşluğa yerleştirildi. Anlam bütünlüğünü özellikle bulunduğu noktadan alan yapıt çevre bağlarından kopartılarak algılanamaz hale getirildi. Bugün üzeri yazılarla kaplı olarak bir köşede acınacak halde durmaktadır. “Yerinin değiştirilmesinden sonra anıt, merkez olma, meydanı tanımlama, buluşma noktası ve başvuru merkezi olma özelliklerini de yitirmiştir. Anıtın yerinin değiştirilmesi ile Emeksiz kültü hayatı bir darbe almıştır.”⁸

Önceden belirlenmiş açık ya da kapalı bir mekân için üretilmiş heykellerin yer aldıkları çevre ile ilişkisi onun plastiğinin ayrılmaz bir parçasıdır ve yerlerinin değiştirilmesi bazen onlar için yok edilmekle aynı sonuca varmaktadır. Açık alan heykellerinin anıt kavramı ile arasındaki bağların henüz güçlü olduğu yıllarda gerçekleştirilen bu heykel tarihsel dengelerin ve uzlaşımların farklı merkezleri tarafından yerinden edildi. İstanbul Üniversitesi yönetimi yarışma açılmasına ve heykelin gerçekleştirilmesine öncülük etmiş, üniversite öğrencileri ve öğretim üyeleri de 1960 olaylarına aktif biçimde katılmıştı. 1985 yılında Turan Emeksiz'i devrim şehidi olarak görenlerin ise kurumsal temsiliyetleri kurgulama yetkisi kalmamıştı. Zamanın oluşturduğu mesafeler, toplumsal evrelere bakış açılarını değiştirebilir. Bu farklılıklar toplumsal gruplar arasında da, kurumlar arasında da çok keskin çizgilerle birbirinden ayrılıp çatışmalar yaratabilir. Çatışmaların çözümünün heykellerin varlığı üzerine yönelen gerilim ağları içinde gerçekleşmeyeceği çok açık ama dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de heykel sanatı açısından bu davranış biçimi önemli bir problem olarak varlığını sürdürüyor. Onların

⁷ Akyürek, 2004,92

⁸ Gülpınar, 2012, 204

her şeyden önce sanat yapıtı olarak algılanarak değerlendirilmesi isteği ise henüz bir ütopya olmanın dışına çıkamıyor.

Altmışlı yılların bir başka ilginç heykel etkinliği 1967 yılında açılışı yapılan Manifaturacılar Çarşısı'nın heykelleridir. Bozdoğan Kemerli ile Unkapanı arasındaki boşlukta yer almak üzere İstanbul'un manifaturacılarının ve kumaşçıların kullanması için bir çarşı yapılması amacıyla 1958 yılında "Mevzi İmar Planı" adıyla bir mimarlık yarışma açılır. Açılan yarışmaya katılan davetli mimarlık bürolarının projeleri arasından projede plastik sanat yapıtlarına yer veren bir öneri seçilir. Daha önceki yıllarda mimari ile bütünleşmiş yapıtların varlığının sadece Anıtkabir'de görüldüğünü hatırlayacak olursak Manifaturacılar Çarşısı'nda plastik sanatlara yönelik bu tutarlı yaklaşımın önemli bir adım olarak değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Projenin mimarlarından İlhan Tekeli o günlerde devlet yapılarına, yapı maliyetinin yüzde ikisi oranında sanat eseri konmasını zorunlu kılan bir yasanın varlığına dayandıklarını ifade eder.⁹ Sanatçılar işlevini, ölçeğini, diğer yapısal özelliklerini değerlendirdikleri mekân bölümleri için yapıtlarını gerçekleştirirler. Resim, heykel ve seramik sanatçılarına ait yapıtlar Manifaturacılar Çarşısı'na ait yapı grubunun cephelerinde yer alır. Çarşıda yapıtı olan heykel sanatçıları Ali Teoman Germaner, Kuzgun Acar ve Yavuz Görey'dir. Üç sanatçının da yapıtları soyut çalışmalardır. Manifaturacılar Çarşısı'na özel bir konum kazandıran sanat yapıtları bu dönemdeki mimari ve heykeltıraşlık arasındaki işbirliğine ilişkin kuramsal alandaki tartışmaların uygulamaya yansımalarıdır. Sanatçılar ve mimarlar arasında gelişen bu tartışmaların dünya sanatının ana aksındaki tartışmalara paralel olarak geliştiği bu yıllarda bu düşüncelerin kendine yer bulabildiği uygulamalar ile ne yazık ki daha sonraki yıllarda da nadiren karşılaşırız. Bu konuda plastik sanatlar alanında çalışmalar yapan sanatçılar ile kamusal alanlardaki faaliyetler için karar verme yetkisini tümüyle elinde tutan yöneticiler arasındaki entelektüel düzeydeki uçurum, sanatçıların savundukları sanat kuramlarına ilişkin düşüncelerin kamusal mekânlara yansımaya izin vermedi. 1965 yılında Adalet Partisi'nin yüzde 52 oranında oy alarak seçimleri kazandığı dönem yönetimin sanat ve sanatçıya dair yatırım yapmadığı, sanatçıların ise 68 olaylarının da etkisiyle sanata dair bakışlarını sanatın ileri konumları üzerinde oluşturulmuş, özgürlükçü bir düzlem üzerinde geliştirdikleri bir dönemdi.

Kamu yönetimleri ve sanatçılar arasındaki bu uçurumun tipik bir göstergesi 1972 yılında Fatih Anıtı tasarım yarışmasında yaşanan gelişmelerdir. Ali Teoman Germaner'in projesi birincilik ödülünü kazandığı halde uygulanmadı. "Fatih Anıtı Türkiye'deki 'kaide üzerinde Türk büyüğü' tipi alışlagelmiş uygulamaların aksine, bir anıtın hem fiziksel hem toplumsal anlamda kamusallığını göz önünde bulunduran bir mekân düzenlemesiydi. Tarih öncesi dönemlerden kalma anıtları çağrıştıran, dolayısıyla geçmişle bugün arasındaki uzaklığa ve yakınlığa değinerek yapının mimari özelliklerini de bir gösterge olarak kullanan bu 'Anıtpark', kuşbakışı genel görünüşü itibarıyla Stonehenge benzeri bir dairesel biçime sahipti. Alışlagelmiş anıtların halkla kurduğu mesafeyi dışlayan Fatih Anıtı, Germaner'in kendi deyişiyle 'toplumsal ve insancıl bir dengeyi korumak' çabasıyla şekil bulmuştu. Aşırı dev boyutlardan kaçınan, alana yayılarak içinde yaşanabilir bir mekân oluşturmak kaygısıyla tasarlanan anıtı çevresinden soyutlamak için bitki örtüsüyle, yani doğal bir duvarla örmeyi düşünen sanatçı, Anıtpark'ı kentin hızlı, güncel yaşam temposundan soyutlanmış bir 'moral sığınak' olarak hayal etmişti."¹⁰

Heykel sanatımızın yakın tarihi açısından önemli bir olay ise 1973 yılında Cumhuriyet'in kuruluşunun 50. yılını kutlama etkinlikleri içinde gerçekleştirilen heykeller oldu. Cumhuriyet'in 50. Yılını Kutlama Kurulu, Güzel Sanatlar Akademisi ve Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nun önerisiyle İstanbul'un çeşitli park ve meydanlarına yirmi heykel sanatçısının yapıtlarını yerleştirdi. Bu heykeller için, amacı Cumhuriyet'e ait bir sürecin kutlanması olan bir etkinlikte sanatçıların kahramanlık anıtlarının alışlagelmiş motifleri dışında özgün bir dil geliştirme özgürlüğüne sahip olarak gerçekleştirdikleri ilk açık alan heykelleridir diyebiliriz. Ama muhtelif

⁹ Yılmaz, 2013, 77.

¹⁰ Antmen, 2007, 110.

hırsızlık olaylarının yanı sıra kamu görevlileri ve yöneticilerinin duyarsız yaklaşımları ile çoğu yerlerinden edildi. Yapıtların yerleştirilmesinden bir hafta sonra Metin Haseki'nin "Negatif Form" adlı bakır heykeli çalındı. Gürdal Duyar'ın "Güzel İstanbul" adlı heykeli, dönemin İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk tarafından müstehcen bulunarak yerinden kaldırıldı. Bu heykellere ne yazık ki doğru dürüst bakım yapılmadı ve korunmasına özen gösterilmedi. Bazıları belediyelerin park düzenlemelerinde, bazıları yol çalışmalarında parçalandı ya da bakımsızlıktan dolayı algılanamaz hale geldi.

Heykellerin sürekli saldırılara maruz kaldığı ülkemizde açık alan heykellerinde geleneksel malzeme dışına çıkılmaması nedeniyle heykel sanatçıları eleştiriliyor. Çok özel koruma koşullarına sahip olmadıkça açık alan heykellerinin her zaman tehdit altında olduklarını ve bu saldırıların her an her yerden gelebileceğini dikkate aldığımızda heykeltıraş için çok fazla seçenek olamadığını da görüyoruz. Bir açık alan heykelinin yakılarak yok edildiği ve yerine yenisinin yapıldığını, çok sayıda heykelin park ve bahçe düzenlemelerinde kırıldığını hatırlarsak açık alanlarda heykellerin mucizevi bir hayatta kalma savaşı verdiğini kabul ederiz. Yerine yerleştirildikten sonra düzenli olarak bakımlarının yapılması alışkanlığı kazanılmadığı için de tasarımlar bu olumsuz koşullar dikkate alınarak oluşturuluyor. Bu koşullarda, bronz ve taş heykel yapımında uzun yıllar ana malzeme olarak seçilecek gibi görünmektedir.

İstanbul'da açık alanlarda yer alan heykeller içinde anıt dışı uygulamaların ilklerinden olan İlhan Koman'ın 1978 -1980 yılları arasında gerçekleştirdiği "Akdeniz" adlı metal heykeli, Zincirlikuyu semtine yerleştirilmesi ile İstanbul'da yer alan heykeller içinde, geniş çevrelerin beğenisini kazanan açık alan heykeli oldu. Savaşlar ve zor kazanılan zaferlerin gerilimli anılarını taşımayan bu heykel, İstanbul'un en geniş izleyici kitlesinin sevgisini kazanan heykeli oldu. Metalin kullanımında uygulanan tekniği ile birlikte figürün kompozisyonu demirin ağırlığını gizleyerek İstanbul'un açık alan heykelleri arasında özel bir yer edindi.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 1993 yılında gerçekleştirdiği "Açık Alanlara Üç Boyutlu Sanat Yapıtları Yerleştirme Etkinliği" kapsamında gerçekleştirilen yapıtlar da yapıldıkları yıllarda İstanbul'un ve değişen kamu alanları-heykel ilişkisinin yenilikçi simgeleri oldular. Genellikle tören alanı olarak kullanılma amacı olmayan, park vb. alanlarda yerleştirildiler. Ezici olmayan boyutları ve kullanılan malzemelerin çevreleri ile kurdukları uyumlu ilişki nedeniyle bugün yer aldıkları kent mekânlarının en sevilen ve benimsenen heykelleri olarak anılmaya devam ediyorlar. Anılıyorlar, çünkü bazıları bakımsızlık nedeniyle ve bazıları kentlinin fikri dikkate alınmaksızın yerinden kaldırıldığı için yok oluş süreçlerine girdiler. Ayakta kalabilenler ise kentle uyum içinde hem fiziksel çevreleri ile hem de toplumsal çevreleri ile daha geniş bir çerçevede bütünleştiler.

Yerel yönetimler ile heykel sanatı arasındaki ilişkilerin en yoğun olduğu ve heykel sanatına en büyük desteğin yerel yönetimlerden geldiği dönem olarak 90'lı yılları gösterebiliriz. Ülkemiz heykel sanatı açısından en önemli gelişmelerden biri olarak Değirmendere Heykel Sempozyumları küçük bir belediyenin desteği ile 1993 yılında başladı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ile Değirmendere Belediyesi'nin ilk kez 1993 yılında ortaklaşa gerçekleştirdiği ve uzun yıllar kesintisiz olarak devam eden ahşap heykel sempozyumları bu beldeye zengin bir çağdaş sanat müzesi oluşturacak kadar çok sayıda yapıt kazandırırken, birçok yerel yönetim ve üniversite kurumları için model oluşturarak ülke geneline yayıldı. İstanbul'da Fındıklı, Beşiktaş, Maltepe, Büyükçekmece gibi beldelerde taş ve metal heykel sempozyumları gerçekleştirildi.

Sempozyumlar bir model olarak benimsendi. Bugün ülkemizde çok sayıda üniversite ve belediyenin ortaklaşa düzenlediği sempozyumlar aracılığı ile çok sayıda sanatçı açık alanlara heykeller kazandırıyorlar. Açık alan atölyelerinde çalışarak yapıtlarını gerçekleştiren sanatçılar sayesinde insanlar bir heykelin gerçekleştirilmesindeki süreçleri yakından izleyerek bu yapıtlarla daha derin ve duygusal ilişkiler kurabiliyor ve bu nedenle de bu yapıtları benimseyerek sahip çıkıyorlar.

Gene bir belediye etkinliği olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 1994 yılında düzenlediği "Ulusal Kurtuluş Savaşımızdan Günümüze Laiklik ve Demokrasi Şehitleri Anıt Parkı Yontu Yarışması" sonucunda gerçekleştirilen heykelleri "Ulusal Kurtuluş Savaşı", "Demokrasi", "Şehit" vb. kutsallık taşıyan kavramlar da kurtaramadı. Yapıtların yerleştirildiği Saraçhane Parkı'ndaki heykeller bu metnin hazırlandığı günlerde belediyenin park düzenleme çalışmaları sırasında kırıldılar ve bir anlamda yok edildiler.

90'lı ve 2000'li yıllarda farklı yapılardaki kurumlar gerçekleştirdikleri etkinliklerle heykel sanatı ortamının değişimine katkıda bulunmuşlardır. Yerel yönetimlerin yanı sıra, spor kulüpleri, holdingler, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, büyük oteller, İstanbul'un yeni konut tiplerinin olduğu siteler, çeşitli sivil toplum örgütleri kamu kurumları ile ortaklaşa ya da bağımsız olarak heykel siparişleri vererek İstanbul'un yeni heykeller kazanmasında pay sahibi oldular. Heykel yapımını talep eden kurum çeşitlenmesine bağlı olarak kamusal mekânlarda yer alan heykellerde konu ve biçim anlayışlarında da çeşitlilik gelişti. Daha önceki yılların sanatçının yaratı özgürlüğünü daraltan anlayışı, yerini sanatçının inisiyatifine daha geniş bir alan bırakan yaklaşıma terk etmeye başladı.

Yerel yönetimler içinde heykel etkinliklerine en çok yer veren Beşiktaş Belediyesi çok geniş bir alana yayılan konu çeşitlenmesi içinde heykeller yaptırdı. Bunların büyük bir kısmı sanatçılara doğrudan sipariş verilerek bazıları da yarışmalar sonucunda gerçekleştirildi. 2008 yılında suikastlar sonucunda öldürülen yazar, gazeteci, bilim insanlarının isimlerini taşıyan heykeller yapıldı. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ile birlikte gerçekleştirilen bu etkinlikte gene ana problemlerden biri olarak heykellerin yerleştirileceği mekân problemi öne çıktı. Heykellerin ve yer alacağı mekânın anlam ve çevre ilişkisinin kurgulanarak düzenleneceği öngörüsüyle yola çıkılmış olmasına rağmen heykeller planlanan yerin dışında kalan alanlara yerleştirildiler. Abbasağa Parkı'nın giriş kapısına sırtına dönmüş olarak duran figürler çevreleri ile ilişkilerinde iğreti bir görünüş taşıyor.

Kadıköy Belediyesi 2013 yılı içinde konu sınırlaması getirmeksizin İstanbul'un Anadolu yakasında muhtelif yerlere heykeller yaptırdı. Heykellerin isimleri "Kadın Erkek Eşitliği"nden "İşkence"ye, Şarkıcı Kuşlar'dan "Gelin-Damat" isimlerine kadar çeşitlilik gösteriyor.

Özellikle 80'li yıllardan sonra heykel-kamusal alan ilişkileri bütün dünyada çok büyük dönüşümler yaşadı. Karşılıklı olarak birbirlerini etkilediler, değiştirdiler. Hem kamusal alan kavramının hem de heykel kavramının bunca önemli değişimler yaşadığı yakın zaman dilimlerinde İstanbul'un kamusal alanlarında yer alan heykeller nasıl bir dönüşüm yaşadı diye sorguladığımızda hem çok yeni yaklaşımların hem de hiç değişmeyen değerlerin birlikteliği şaşırtıcı görüntüler yaratıyor. Değişmeyen olgu kamusal mekân biçimlendirmelerinin heykelle birlikte düşünülerek tasarlanmaması, "şu noktaya da bir heykel koyalım" diyerek son aşamada hatırlanması ya da heykel yapıldıktan sonra ona yer aranması, heykelin fiziksel ve toplumsal bağlarının yeterince kurgulanmaması, bu nedenle de İstanbul heykellerinin çoğu zaman çevreleri ile iğreti bir bağ içinde yer alması... Değişen olgu ise 1990'lara değin çoğunlukla anıtlara yer veren ülkemiz kamusal mekanlarında 90'lardan sonra anıt dışı uygulamalara da yer verilmesi. Bir yandan devlet büyüklerinin heykellerinin yanı sıra yazarların, bilim insanlarının, sporcuların heykelleri figüratif anlatım içinde yapılırken, farklı biçim anlayışlarında ve çok çeşitli anlam dizgeleri içinde heykeller de kamusal mekânlarda yer almaya başladı. Bu olgu bizi kamusal alanda söz söyleme hakkının daha geniş özgürlük katmanlarına yayıldığı ve farklı dünya görüşlerinin özgürlük alanlarının genişlediği gibi bir sonuca götürebilir mi? Yoksa daha geniş bir yelpazede yer alan sonuçların varlığını da gözden kaçırmamak için daha farklı okumalar mı yapmalıyız?

İstanbul'da açık alan heykelleri açısından son yıllarda çok önemli gelişmelerin varlığını kabul etsek de heykel kent ilişkisi açısından tartışılması gereken ama tartışma zeminine izin vermeyen olguların varlığını da kabul etmek zorundayız. Heykel sanatı ile ilgili kritiklerin heykel karşıtı grupların argümanı olarak kullanılması korkusu açık tartışmaların yapılmasını ve

yaygınlaşmasını engellemeye devam ediyor. Heykel karşıtı olmak ve heykelden yana olmak gibi iki ana başlık günümüzde hala temel ayrımları oluşturuyor. Oysa heykellerin yapım süreçlerinin, malzeme ve tekniklerinin, içinde oluştukları düşünce düzleminin, yaptıranın tercihlerinin yönlendiriciliğinin sınırlarına değin tartışılması gereken önemli noktalar var. Bu tartışmalar kamusal alan kavramının düşünsel düzeyde vardığı evreye yaşam pratiği içinde de yaklaşılması, heykel sanatı açısından da üretken sonuçlar yaratan bir sürecin başlayabilmesi için gerekli. Kamusal alnın yaratı alanlarına dönüşümü karşısındaki tepkilerin caydırıcı bir güce varmaması temel arzumuz.

Kaynakça

- AKYÜREK, Fatma, “Hadi Bara ve Heykel Sanatında Bir Dönüşüm Süreci”, *Dipnot Sanat ve Tasarım Yazıları* 2, (2004), 89-95
- AKYÜREK, Fatma, “Türkiye’de Heykel Sanatı”, *mimar.ist* 35, (2010), 53-60
- ANTMEN, Ahu, *Ali Teoman Germaner’in Yaşamı ve Sanatı*, (2007).
- BATUR, Afife, *Abide-i Hürriyet, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (1994), 58
- GÜLPINAR, Turgay, *Şehitliğin İnşası ve İmhası: Turan Emeksiz Örneği*, (A.Ü., Yüksek Lisans Tezi), (Ankara, 2012).
- LOWDEN, John, “İkona mı, Put mu? İkonakırcılık Tartışması”, *Sanat Dünyamız* 69-70, (1998), 208-241.
- KUBAN, Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, (İstanbul, 1996).
- RENDİ, Günsel, “Osmanlılarda Heykel”, *Sanat Dünyamız* 82, (2002), 139-145.
- YILMAZ, Pınar, *1950 Sonrası Türk Heykel Sanatının Gelişimi*, (M.Ü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (2013).
- YAMAN, Zeynep Yasa, “Siyasi / Estetik Gösterge Olarak Kamusal Alanda Anıt ve Heykel”, <http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive>

II. Abdülhamid'in Aşiret Mektebi'ne Ev Sahipliği Yapan Esma Sultan Konağı

Nuri SEÇGİN*

Özet

Günümüzde Kabataş Ticaret Meslek Lisesi tarafından kullanılmakta olan Kabataş Esma Sultan Konağı'nın 1853 yılında inşa edildiğine dair bilgiler bulunmakta ise de bir belgeye dayandırılmamıştır. Ancak arşiv belgeleri burada Esma Sultan'a ait bir konağın olduğu bilgisini doğrulamaktadır. II. Abdülhamid döneminde Aşiret Mektebi kurulunca Akaretler'de bir yıl süren eğitim faaliyetinin ardından Kabataş Esma Sultan Konağına taşınmasına karar verilir ve Esma Sultan konağı terk eder. Sonraki süreçte konak, Kabataş Erkek Lisesi başta olmak üzere birçok eğitim kurumuna hizmet vermiştir. Esma Sultan'ın ikamet ettiği konağın ahşap olduğu bildirilmesine rağmen günümüze ulaşan yapı yığma tuğla olarak inşa edilmiştir. Bu nedenle günümüze ulaşan yapının mimari üslup ve teknik özelliklerine bağlı olarak 19. yüzyıl sonu – 20. yüzyıl başında inşa edilmiş olması muhtemeldir.

Anahtar Kelimeler: Esma Sultan Konağı, Aşiret Mektebi, Kabataş, Kabataş Erkek Lisesi,

The Kabataş Esma Sultan Mansion Which Hosted II. Abdulhamid's Tribal School

Abstract

Esma Sultan mansion built in 1853 is reported however this information is not to be based on a document. This building has been used by Kabataş Commercial High School since 1975. Archive documents verify that was a mansion where Esma Sultan was resident in Kabataş. The tribal school was established in II. Abdülhamid period. The tribal school was moved to Esma Sultan Mansion after a year of training activities in Akaretler. Esma Sultan Mansion was hosted a lot of educational institutions, especially Kabataş High School in the next periods. Esma Sultan has lived in a wooden mansion according to publications but extant building is masonry. In this case, it can be considered to have been built of the extant building at the end of XIX th century or at the beginning of XX th century after the wooden mansion to be demolished at an unknown date.

Key Words: Esma Sultan Konağı, Aşiret Mektebi, Kabataş, Kabataş Erkek Lisesi,

İstanbul'daki tarihi kent dokusunun önemli bir bölümünü oluşturan sivil mimarlık örnekleri ve özellikle de ahşap veya kârgir konut yapıları yangın, bilinçsiz kullanım veya müdahaleler, işlev değişikliği ve buna bağlı olarak güncel kullanımın gerektirdiği zorunlu teknik alt yapı çözümleri ile iç mekan kurgusunun yeni işleve uygun hale getirilmesi gibi çeşitli nedenlere bağlı olarak meydana gelen olumsuzlukların ve tahribatın en çok etkilediği yapı grubudur. Osmanlı siyasi, sosyal, kültürel, askeri, ekonomik ve diğer bütün alanlarda çok köklü bir değişim yaşarken,

* Yrd.Doç.Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, nurisecgin@hotmail.com

Resim 1: Perwitich Sigorta Haritası

çoğunluğu 19. yüzyılda inşa edilmiş olan bu yapılardan bazıları söz konusu değişimin gerektirdiği yeni kurum ve kuruluşlara tahsis edilmiştir¹. Elbette ki Cumhuriyet sonrasında da devam eden bu durumun bütünüyle yanlış bir uygulama olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak dönüşüm veya değişimler kimi zaman tarihsel süreklilikte kopukluklara neden olduğu için yapılarla ilgili geriye dönük araştırmalar belirli bir noktadan öteye gidememektedir.

¹ Süleymaniye Külliyesi sıbyan mektebinin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi olarak kullanılması, Fes İmalatı için Kadırga'da kurulan fabrikanın Eyüp/Defterdar sahilindeki Beyhan Sultan Sarayı'na nakledilmesi, Feriye Sarayları'nın Kabataş Erkek Lisesi'ne, Seraskerlik Kompleksi'nin İstanbul Üniversitesi'ne tahsisi söz konusu uygulamanın örneklerinden sadece birkaçıdır.

Resim 2: Mekteb-i Aşiret-i Humayun (Abdullah Frères 1880-1893/ Amerikan Kongre Kütüphanesi Arşivi)

Resim 3: Kabataş (II. Abdülhamid Fotoğraf Albümü)

Resim 4: Kabataş Mekteb-i İdadisi 1915 (Kabataş Erkek Lisesi Fotoğraf Arşivi)

Resim 5: Kabataş Mekteb-i İdadisi 1922 (Kabataş Erkek Lisesi Fotoğraf Arşivi)

Günümüzde Kabataş Ticaret Meslek Lisesi'nin kullanmakta olduğu bina da geçmişinde bir çok kuruma hizmet vermiş ancak hangi tarihte inşa edildiği ve mimarisindeki değişiklikler hakkında bilgilerimizin son derece yetersiz olduğu bir yapıdır. Çalışmaya konu olan bina, en üst noktasında Alman Konsolosluğu'nun bulunduğu Kabataş'ın denize bakan yamaçlarında, Sulakçeşme Sokak, Beytülmalcı Sokak, Yarasa Sokak ve Muhtar Leyla İldır Sokak'ın çevrelediği alanda yer alır. (R.1)

1975 yılından günümüze Kabataş Ticaret Meslek Lisesi'nin eğitim binası olarak hizmet veren yapının bulunduğu yerde, 1853 yılına tarihlenen ve Esmâ Sultan'a tahsis edilen ahşap bir konağın varlığından söz edilir.² Fakat ne belirtilen tarih'in kaynağı ve ne de Esmâ Sultan'ın kimliğine ilişkin bir detay verilmemiştir. Oysa ki, Osmanlı hanedanına mensup 19. yüzyılda yaşamış iki Esmâ Sultan³ vardır ve üstelik kaynaklarda da ikinci Esmâ Sultan'dan pek bahsedilmez veya sadece isim olarak zikredilir⁴. Ancak, Başbakanlık Devlet Arşivleri'nde tespit edilen bazı belgelerde, söz konusu sarayın Sultan Abdülaziz'in kızı Esmâ Sultan'a⁵ tahsis edildiği açık bir biçimde

² Çelik Gülersoy : "Kabataş", Düinden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.4, İstanbul 1994, s.325 vd.

³ Sultan I. Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan (1778-1848) / Sultan Abdülaziz'in kızı Esmâ Sultan (1873-1899)

⁴ İstanbul Ansiklopedisi, C.3, s.207-208'de Büyük ve Küçük sıfatlarıyla iki Esmâ Sultan hakkında ayrı ayrı maddeler vardır. Bahse konu Büyük Esmâ Sultan III. Ahmed'in kızı, Küçük Esmâ Sultan ise I. Abdülhamid'in kızıdır. Ancak Sultan Abdülaziz'in kızı olan Esmâ Sultan ile ilgili bir madde bulunmamaktadır. Ayrıca, Sicill-i Osmani'de yine iki Esmâ Sultan'dan bahsedilirken Sultan Abdülaziz'in kızı konu edilmemiştir.

⁵ Babası Sultan Abdülaziz tahttan indirilip kimilerine göre intihar, kimilerine göre ise katledilmek suretiyle öldüğünde, Esmâ Sultan (1873-1899) henüz üç yaşındadır. Esmâ Sultan babasının ölümünden sonra Sultan II. Abdülhamid'in haremine alınır ve çok kısa süren hayatının on üç yılını Yıldız Sarayı'nda geçirir. 1889 yılında II. Abdülhamid'in başyaveri Çerkez Mehmed Paşa ile evlendirilir ve beşinci çocuğunu dünyaya getirirken henüz yirmi altı yaşında hayatını kaybeder. Anlaşıyor ki, Esmâ Sultan kendisinden önceki Esmâ Sultan'ın (I. Abdülhamid'in kızı) gösterişli ve müsrif hayatından çok farklı olarak kısa ömründe mütevazı ve gösterişten uzak bir yaşam sürmüştür.

belirtilmiştir⁶. Yine Osmanlı arşiv belgeleri göstermektedir ki, Divanyolu'nda, Eyüp'te ve Ortaköy'de gösterişli saraylar tahsis edilen Esmâ Sultan, I. Abdülhamid'in kızı olan Küçük Esmâ Sultan'dır⁷.

II. Abdülhamit Dönemi eğitim politikalarının bir parçası olarak imparatorluk sınırları dahilinde çoğunluğu Doğu vilayetlerinden olmak üzere Arap, Kürt ve Arnavut aşiret reislerinin çocuklarını eğitmek, onların devlete ve hilâfete bağlılıklarını sağlamak amacıyla 1892 yılında İstanbul merkezli aşiret mektepleri kurulmuştur⁸. Kabataş Esmâ Sultan Konağı, ilk yılında Akaretler'deki bir binaya yerleşen Mekteb-i Aşiret-i Hûmayun'a 1894 yılından 1907 yılına kadar ev sahipliği yaparken, Akaretler'deki bina da öğrencilerin konaklama ihtiyacını karşılamıştır.

Aşiret Mektebi'nin Kabataş'taki Esmâ Sultan Konağı'na nakledilmesi söz konusu olunca, Esmâ Sultan için yeni bir ikametgâh arayışı başlar ancak anlaşılmaktadır ki, Hayreddin Paşa Sahilhanesi, Ali Paşa Yalısı ve Hüseyin Avni Paşa Yalısı'nın⁹ konu edildiği bu arayış aylarca sürmüştür. Nihayet 1 Rebiu'l-âhîr 1311/12 Ekim 1893 yılında Aşiret Mektebinin Kabataş'a taşındığı bir gazete ilanıyla duyurulur¹⁰.

Mekteb-i Aşiret-i Hûmayun'un kapatılmasından sonra Esmâ Sultan Konağı yeni kurulan Kabataş Mekteb-i İdadisi'nin kullanımına tahsis edilir. Kabataş Mekteb-i İdadisi 1913 yılında Mekteb-i Sultanî'ye, 1923 yılında da Kabataş Erkek Lisesi'ne dönüştürülür ve 1928-1929 öğretim yılı başında Esmâ Sultan Konağı'nı terk ederek Ortaköy'deki Feriye Sarayları'na taşınır¹¹. Esmâ Sultan Konağı daha sonraki yıllarda bir süre sağlık merkezi olarak hizmet verse de genellikle eğitim kurumlarının kullanımına tahsis edilen bir yapı olmuştur. Nitekim 1975 yılından itibaren Kabataş Ticaret Meslek Lisesi de eğitim faaliyetlerini söz konusu yapıda sürdürmektedir¹².

Mevcut bilgiler ışığında Kabataş Esmâ Sultan Konağı olarak anılan yapı için iki ayrı dönemin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. 1853 yılında inşa edilen ilk yapının ahşap bir mimariye sahip olduğundan söz edilir fakat plan, mimari ve süsleme özelliklerine dair başka bir bilgiye ne yazık ki ulaşılamamıştır. 19. yüzyılın Osmanlı başkenti ile ilgili bilimsel veya edebi pek çok kaynak bulunmakla beraber, bunlar genellikle diğer Esmâ Sultan'ın saray ve köşklerini konu etmişlerdir. Özellikle de Ortaköy'deki Esmâ Sultan Yalısı'na ait oldukça detaylı tanımlamalar

Resim 6: Kabataş Mekteb-i Sultanisi 1924 (Kabataş Erkek Lisesi Fotoğraf Arşivi)

⁶ 15/S/1310, Dosya No: 3, Gömlek No: 1310/S-110, Fon Kodu : İradeler/Hususi

⁷ Zarf No:247, Evrak No:174, Dosya No:150, Gömlek No:59, Tarih:1213.L.29, Vesika:1

Özet:Sultan I. Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultanın Kuruçesme'deki Tırnakçı Yalısı'nda yapılan tamir masrafları.

Ayrıca, Hanedan mensubu Esmâ Sultanlar ile ilgili olarak özellikle bazı internet siteleri son derece tartışmalı bilgiler içermektedir. Örneğin; <http://esmasultan.themarmarahotels.com/tr/tarihce/default.aspx> sitesinde Kuruçesme'deki Esmâ Sultan Yalısı'nın Sultan Abdülaziz'in kızı Esmâ Sultan'a düğün hediyesi olarak verildiği belirtilmiştir. Oysa ki, belirtilen arşiv belgesinden söz konusu yalı'nın Küçük Esmâ Sultan'a ait olduğu anlaşılmaktadır.

⁸ Martin Danso-Mekki Uludağ, "Aşiret Mektebi ve Özellikleri", Batman University Journal of Life Sciences, Volume 1, Number 1, Batman 2012, s.775-780. ; Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid ve Kürtler-Ermeniler", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2010, s.131-138. ; Filiz Ünal, Maarif Salnamelerine Göre İstanbul'da Eğitim Öğretim (1898-1903), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Ankara 2007), s.58'deki bilgilere göre; beş yıllık eğitim süresi olan Aşiret Mektepleri'nde dini temelli dersler ağırlıkta olmak üzere tarih, coğrafya, cebir ve hesap, Türkçe kıraat, Türkçe kitabet, hendese, ve jimnastik gibi dönemin modernleşen eğitim yapısının gerektirdiği çok çeşitli dersleri de barındıran bir müfredatın uygulandığı anlaşılmaktadır.

⁹ Kabataş'taki konağı Aşiret Mektebi'ne tahsis edilen Esmâ Sultan'a yeni ikametgâhı olarak alınması düşünülen sahilhane ve yalılarla ilgili arşiv belgeleri için bkz. 25/Za/1310, Dosya No: 275, Gömlek No: 97, Fon Kodu: Yıldız/Hususi Maruzat || 07/S/1310, Dosya No: 148, Gömlek No: 78, Fon Kodu : Maarif Nezareti/Mektubi Kalemi || 15/S/1310, Dosya No: 3, Gömlek No: 1310/S-110, Fon Kodu : İradeler/Hususi

¹⁰ 01/R/1311, Dosya No: 184, Gömlek No: 44, Fon Kodu : Maarif Nezareti/Mektubi Kalemi

¹¹ http://www.kabatasei.com/IcerikDetay_Tarihce_414.html 29/01/2014 Saat: 01:52

¹² <http://kabatastml.meb.k12.tr/> 29/1/2014 Saat: 01:57

İstanbul		Osman	
Beyoğlu		Esmâ	
		Nispetiye	
Tahsis için Esmâ'nın evinin sınırları			
Tarih: 21.12.1873		No: 4194	
İlmiyet-i Esmâ'nın sınırları: Maarif Vekaletine			
İlmiyet-i Esmâ'nın sınırları: Fındıklı Orta Okulu			

Tahsis No: 1859 Atık	
Mevki:	Ömer Ayni Mahallesi Dernek, Beytül Melic ve Solak Çeşme sokakları 2. sokağın yanındaki 4194 No.
Kirgiye veya ahşap sınırları:	Kargir
Hukuk:	Çevresindeki gibi
Kat adedi:	Üç
Her katın oda adedi:	Aşağıdadır
Ölçülerin ölçümü:	25
Bina alanı: 4194 m ²	
Adedi:	Bakıyede büyük sarnıç ve sarnıç loşmanı
Ser:	
Tahsisin tarihi: 21.12.1873 (6 adet vakit senedi)	
No:	21.12.1873 6 Adet 11 Paralel: 1
Bina alanı: 4194 m ²	
Yoktur	

Resim 7: Kabataş Ticaret Meslek Lisesi Bina Tahsis Belgesi

Kabataş Ticaret Meslek Lisesi'nin kullanmakta olduğu bina Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun 10.11.1973 tarih ve 7471 sayılı kararı ile aynen korunması gerekli eski eser olarak tescillenmiştir. Yapıyla ilgili bir tahsis belgesinden, içerisinde bulunduğu arsanın 4194 m² olduğunu, binanın önündeki bahçe altında bir sarnıç ve okula ait dört dükkan bulunduğunu öğrenmekteyiz. Aynı belgenin tapu senedi kısmında yer alan 21 Şevval 1290/12 Aralık 1873 tarihi yapının o yıl doğmuş olan Esmâ Sultan adına kaydedildiği tarih olabilir. (R.7)

Konak, kuzey-batı köşesi pahlanmış olduğu için düzgün olmayan dikdörtgen planlı bir yapıdır ve pahlanmanın olduğu diagonal cephe yüzeyi bütünüyle sağır tutulmuştur. (R.8) Geniş bir bahçe içerisinde yer alan yapı zemin dahil üç katlı olup, hafif eğimli bir alana inşa edilmiştir. Söz konusu eğimin yarattığı kot farkından dolayı kuzey-doğu cephesinde yer alan giriş açıklığına merdivenlerle ulaşılabilen ve bu cephede yer alan pencereler oldukça yüksek bir seviyeden başlamaktadır. (R.9) Giriş kapısı, merdiven kovanının da yer aldığı bir hole açılır ve merdivenlerin hemen önünde yer alan karşılıklı kapılardan yan cepheler boyunca uzanan dikdörtgen mekanlara geçilmektedir. Merdiven kovanının arkasında aydınlatma boşluğu ile küçük dikdörtgen bir mekan diğer katlarda da devam eden yapı çekirdeğini oluşturmaktadır. Yapının güney batısında yer alan bir başka mekan bu yönde pahlanmış olan cepheye göre şekillenmiştir. Yapının birinci ve ikinci katlarında aynı plan şemasının uygulandığı ve giriş aksında sıralanan hol, merdiven kovası ve aydınlatma boşluğunun iki yanındaki koridorlara açılan daha küçük mekanların yaratıldığı görülür. (R.10-11-12)

Bazı odalarda sonraki dönemlere ait asma tavan uygulaması var ise de yapının bütün mekânlarında volta döşeme olduğu anlaşılmaktadır. (R.13) Yapının iç mekânında eğitim işlevine dönük kullanım nedeniyle önemli değişiklikler ve ilâveler olduğu gözlemlenebilir. Bazı odalar muhtemelen, artan sınıf ihtiyacını karşılamak amacıyla genişletilmiş ve yeni mekanlar yaratılmıştır. (R.14) Zemin kaplamaları çeşitlilik göstermekte ve oldukça kötü durumdadırlar.

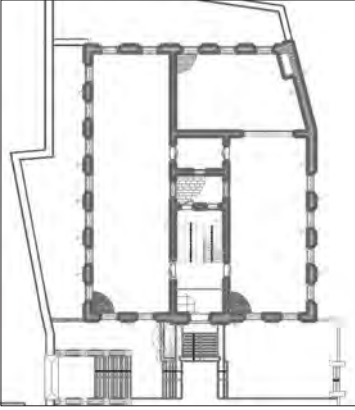
ve tasvirler vardır. Esmâ Sultan'ın Kabataş'taki ahşap konağı bilinmeyen bir tarihte yıkılmış ve bugünkü mevcut yapı inşa edilmiştir. Bu durumun açık bir delili olmamakla birlikte 1894 depremi sonrasında gerçekleşmiş oluğu düşünülebilir. Çünkü Abdullah Biraderler tarafından çekilen 1892-1893 yıllarına ait bir fotoğrafta öğrencilerin arkasında yer alan ahşap yapının Esmâ Sultan Konağı olup olmadığı konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değilse de, günümüze ulaşan kargir yapı 1900'lerin başlarında çekilmiş olması muhtemel bir Kabataş panaromasında tespit edilebilmektedir. (R.2-3) Bazı değişikliklerle de olsa günümüze ulaşabilen yapının 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olması gerekir. Kabataş Mekteb-i Sultanisi'nin hoca ve talebelerini gösteren 1915 yılına ait bir fotoğrafta (R.4) arka planda yer alan yapı, Kabataş Ticaret Meslek Lisesi'nin bugün kullanmakta olduğu yapıdır ve aynı bina Mektebi Sultani kadrosunun 1922 ve 1924 yıllarına ait fotoğraflarına da (R.5-6) fon olmuştur.

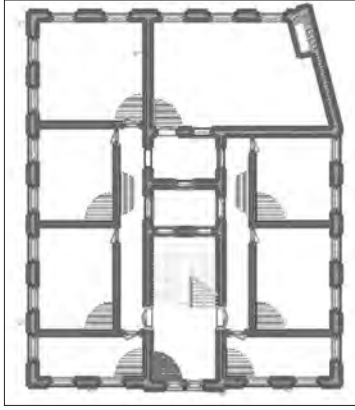
Resim 8: Kabataş Ticaret Meslek Lisesi kuzey batı yönünde pahlanmış cephe bölümü

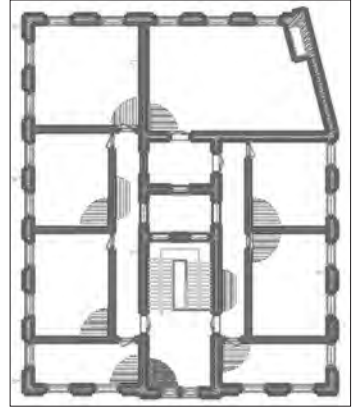
Resim 9: Kabataş Ticaret Meslek Lisesi doğu (giriş) cephesi

Resim 10: Kabataş TML zemin kat planı (Akropol Bilgisayar Mühendislik Mimarlık)

Resim 11: Kabataş TML birinci kat planı (Akropol Bilgisayar Mühendislik Mimarlık)

Resim 12: Kabataş TML ikinci kat planı (Akropol Bilgisayar Mühendislik Mimarlık)

Resim 13: Koridor tavanında volta döşeme

Resim 14: Sonradan müdahale ile bölünen bir mekanın penceresi

Resim 15: İç mekanda mermer ve karo döşeme

Resim 16: Giriş cephesinde dışa taşan bölüm

Merdiven boşluklarında mermer, koridorlarda dekorlu ve sade karolar, (R.15) sınıflarda ise rabıta ahşap döşemeler görülmektedir.

Bütün cephelerde yatay ve düşey kırılmalar ile her bir sırada farklı form özellikleri gösteren pencereler oldukça hareketli bir cephe düzeni yaratmıştır. Giriş cephesi, özellikle kapı açıklığının yer aldığı bölümün zeminden saçak altına kadar dışa taşan durumu nedeniyle diğer cephelerden daha farklı bir etkiye sahiptir. Söz konusu cephede kapı açıklığı ile aynı düşey aksta yer alan üst katlara ait sepet kulpu kemerle kavranmış yuvarlak kemerli ikiz pencereler bu etkiyi daha da güçlendirmektedir. (R.16) Pencere açıklıkları üç sıra halinde olup, cephe yüzeyinden içe doğru çekilerek kemerli veya dikdörtgen çerçeveler içerisine alınmıştır. Mimar cephede anıtsallığı güçlendirecek dekoratif unsurlar kullanmak yerine pencere formlarıyla oynamayı tercih etmiş ve buna göre; giriş kat pencereleri yuvarlak kemerli, birinci kat pencereleri basık kemerli, en üst sırada yer alan ikinci kat pencereleri ise yalın dikdörtgen açıklıklar halinde düzenlenmiştir. Cephe kurgusunda dikkati çeken unsurlardan biri de cepheleri yatay kesen silmelerdir. Bu silmeler, giriş katta, pencereleri içine alan nişlerin kemer üzengileri hizasında yer alır ve tüm cephelerde devam eder. Birinci katta ise sadece batı cephesinde görülüyor olmakla birlikte kuzey cephedeki bir kalıntı uygulamanın tüm cephelerde olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. İkinci katta da çok belirgin olmamakla beraber yine tüm cepheleri dolanan silmeleri görmek mümkündür. Farklılık yaratan diğer bir unsur ise birinci kat pencerelerini içine alan çerçevelerin kemerlerinde iki yandan aşağıya doğru sarkan plastirlardır. Yapının kuzey cephesindeki alt kat pencerelerinin sonradan kısmen kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. (R.17) Çünkü 1915 ve 1922 yıllarına ait fotoğrafların giriş cephesi önünde çekilmiş olma olasılığı, bu yöndeki pencerelerin oldukça yüksek bir seviyeden açılmış olması nedeniyle son derece zayıftır. Dolayısıyla söz konusu fotoğraflar kuzey cephe önünde çekilmiş olabilir. Döneminin diğer pek çok yapısında olduğu gibi Kabataş Esma

Resim 17: Kuzey cephede kapatılan pencereler

Resim 18: Duvarda örgü malzemesi ve tekniği

Sultan Konağı'nın ikinci inşaatı da, yığma tuğla olarak gerçekleşmiştir. (R.18) Üst örtü ise dört yöne eğimli kırma çatı şeklindedir ve kiremitle kaplıdır¹³.

Günümüzde Kabataş Ticaret Meslek Lisesi'nin kullanmakta olduğu yapı mevcut bilgi ve belgeler ışığında değerlendirildiğinde; 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyıl başında inşa edilmiş olması muhtemeldir. Özellikle dış cephelerin, bazı küçük ayrıntılar dışında genel olarak özgün durumunu koruduğu söylenebilir. Ancak iç mekanda ki değişiklik ve ilaveler oldukça ileri düzeyde ve kontrolsüz gerçekleşmiştir. Bugün mevcut olan yapının kaynaklarda sözü edilen Kabataş Esmâ Sultan Konağı olduğunu söylemek mümkün olmayabilir ancak aynı parsel üzerinde yer alması ve dönemin mimari eğilimlerine bağlı olarak Esmâ Sultan Konağı'ndan izler taşıyor olabileceği de ihtimal dahilindedir. Kabataş Ticaret Meslek Lisesi binasının, plan kuruluşu, mimarisi ve cephe tasarımıyla çok anıtsal ve gösterişli bir yapı olduğunu söylemek güç ise de kargir bir yapı oluşu, volta döşemeleri, kemerli pencere formları ve cephe düzeniyle bir dönemin üslup özelliklerini yansıttığını vurgulamak gerekir.

Kaynakça

Basılı yayınlar

Artan, Tülay: “Esmâ Sultan Sahilsarayı”, c.3, İstanbul 1994, Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, s.211-212.

Danso, Martin-Mekki Uludağ, “Aşiret Mektebi ve Özellikleri”, Batman University Journal of Life Sciences, Volume 1, Number 1, 2012), s.775-780.

¹³ Bilindiği gibi Osmanlı Dönemi'nin İstanbul'u çok büyük yangınlara sahne olmuş ve bu nedenle maddi-manevi pek çok kayıplar verilmiştir. Bu yangınların ve yangınlarda yok olan binaların sayısı ile ilgili bir rakam telaffuz etmek mümkün değildir. Ancak bilinmektedir ki, bir evde başlayıp bütün bir mahalleyi hatta semti kül eden yangınlar olmuş ve 19. yüzyıl ortalarından itibaren yangınlara karşı daha köklü tedbirler alınmasının gerekliliği anlaşılmıştır. Bu sebeple, bir taraftan düzenli bir itfaiye teşkilatı oluşturulurken diğer taraftan bir mahalle veya semti yok edecek kadar büyük yangınların en temel sebebi olan ahşap mimariden vazgeçilerek kargir yapılar inşa etme yoluna gidilmiştir.

- Gülersoy, Çelik:** “Kabataş”, Düinden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, c.4, İstanbul 1994, s.325 vd.
- Kodaman, Bayram** Sultan II. Abdülhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Ankara 1987.
- Bayram Kodaman,** “II. Abdülhamid ve Kürtler-Ermeniler”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2010, s.131-138.
- Ünal, Filiz:** Maarif Salnamelerine Göre İstanbul’da Eğitim Öğretim (1898-1903), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Ankara 2007).
- Koçu, R.Ekrem:** İstanbul Ansiklopedisi, c.10, İstanbul 1971.
- Sakaoğlu, Necdet:** “Esmâ Sultan (Büyük)”, c.3, İstanbul 1994, Düinden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, s.207.
- Sakaoğlu, Necdet:** “Esmâ Sultan (Büyük)”, c.3, İstanbul 1994, Düinden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, s.207-208.
- Uluçay, M.Çağatay:** Padişahların Kadınları ve Kızları, Ankara1993.

Başbakanlık Devlet Arşivleri

- 25/Za/1310, Dosya No: 275, Gömlek No: 97, Fon Kodu: Yıldız/Hususi Maruzat
- 07/S/1310, Dosya No: 148, Gömlek No: 78, Fon Kodu : Maarif Nezareti/Mektubi Kalemi
- 15/S/1310, Dosya No: 3, Gömlek No: 1310/S-110, Fon Kodu : İradeler/Hususi
- 01/R/1311, Dosya No: 184, Gömlek No: 44, Fon Kodu : Maarif Nezareti/Mektubi Kalemi

Topkapı Sarayı Arşivi

- Zarf No:247, Evrak No:174, Dosya No:150, Gömlek No:59, Tarih:1213.L.29, Vesika:1

İnternet

- http://www.kabatasei.com/IcerikDetay_Tarihce_414.html 29/01/2014 Saat: 01:52
- <http://kabatastml.meb.k12.tr/> 29/1/2014 Saat: 01:57
- <http://esmasultan.themarmarahotels.com/tr/tarihce/default.aspx>

Urbs¹, Megalopolis², Metropolis³ - İstanbul

Aysegül İZER*

Özet

Kentler kendilerine özgü yapılarıyla kimlik kazanırlar; bir kent 'coğrafi konumu, toplumsal yapısı, sahip olduğu doğal ve kültürel kaynakları, tarihi değerleri, kültürel faaliyetleri, eğitim kurumları' gibi pek çok unsurla değerlendirilir. Büyük kentlerde bulunan üniversiteler, yaptıkları etkinlikler, açtıkları sergiler, sempozyumlar ve kültürel faaliyetlerle kentin entelektüel yaşamına ve içinde bulundukları kentin gelişimine çok değerli katkılar sağlarlar.

Türkiye'nin, hatta dünyanın en uzun soluklu grafik tasarım etkinliklerinden, "Grafist" kısa adıyla anılan "İstanbul Uluslararası Grafik Tasarım Günleri, İstanbul'un tasarım dünyasına etki eden önemli etkinliklerden biridir. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi-Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Tasarım Bölümü, 1997 yılından beri aralıksız olarak düzenlediği Grafist kapsamında 72 sergi açtı. Bunlardan bir tanesi de tasarımcının duyumsadığı anlamıyla İstanbul kentiydi. Görebildikleri, yaşayabildikleri, okudukları İstanbul'u varsa geçmiş deneyimleri ile harmanlayıp, duyumsadıkları İstanbul için afiş tasarladılar.

İstanbul gibi tarihi geçmişi olan bir kentte, alan, mekân ve barındırdığı dinamik ilişkilerin iyi irdelenerek "hemen oracıkta çözüm bulmak" yerine, çevre ve grafik tasarım ilişkileri kapsamında, bütünsel olarak ele alınarak, yeniden tanımlanmasına acilen ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Kent, megapol, metropol, ekümenopolis, şehir planlama, grafik tasarım

Urbs, Megalopolis, Metropolis - İstanbul

Abstract

Each city has its own separate identity. The identity of a city largely depends on the identity of its citizens, geographic location, social structure, natural and cultural resources, and historic values. There are many factors that help to shape a city's identity, but the most important factors are the city's history, universities, events, exhibitions, seminars and cultural activities that help to improve development of intellectual life of their city.

One of the longest standing graphic design events in Turkey and in the world is "İstanbul International Graphic Design Week" a.k.a. Grafist. MSGSU, Department of Graphic Design, organized Grafist, since 1997 and opened more than 72 exhibitions consecutively. One of them was "İstanbul As Felt By" exhibition. The subject of this project was the city of Istanbul herself, besides the usually known city, beyond the ordinary descriptions, as the designer feels her.

Without historic and environmental preservation efforts, Istanbul would have lost touch with its own image. İstanbul urgently must become an issue as a holistic considering in the context of the urban and graphic design collaboration instead of instant, ad hoc solutions.

Key Words: City, megapol, metropol, ecumenopolis, urban planning, graphic design

¹ Lat. şehir, özellikle Roma Şehri. Urban, Urbis, Suburb gibi kelimeler buradan gelir.

² Çok büyük kent yerleşmesi ya da büyük komşu kentler bütünü.

³ Metropol kelimesi, Yunanca meter (anne, ana) ve polis (şehir, kent) kelimelerinin birleşiminden oluşan meterpolis kelimesinin kısaltılması ile oluşmuştur ve anakent anlamına gelir.

* Prof., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Tasarım Bölümü, izer.aysegul@gmail.com

Görünmez Kentler, İtalyan yazar Calvino'nun en önemli kitaplarından biridir; kendisi kitap hakkında şöyle demiştir: “İçinde en çok şeyi söylemiş olduğuma inandığım kitabım Görünmez Kentler'dir; çünkü Görünmez Kentler'de bütün düşüncelerimi, deneyimlerimi, ve varsayımlarımı bir tek simge üzerinde yoğunlaştırabilirdim. ‘Bu simge kent’tir.”

Kent simgesi Italo Calvino'ya ne ifade ediyor, diye sorarsak, yanıtı yine ondan alabiliriz:

“Onları kent olarak yaşamamın gittikçe zorlaştığı şu günlerde, kentlere, son bir aşk şiiri gibi bir şey yazdığımı düşünüyorum. Belki de kent yaşamının kriz noktasına yaklaşmaktayız ve Görünmez Kentler, yaşanmaz hale gelen kentlerin kalbinden doğan bir rüya. Metropollerin tamamını bloke ederek zincirleme zararlar doğurabilecek büyük teknolojik sistemlerin çekiciliğinden konuşulduğu kadar, doğal ortamın yıkımından da aynı süreklilikte konuşuluyor. Çok büyük kentlerin yaşadığı kriz doğanın ya-şadığı krizin diğer yüzüdür. ‘Megapol’lerin imgesi, dünyayı kaplayan tek, sürekli kent benim kitabıma da hükmediyor.”

“Ben de diğer bütün kentleri kendisinden çıkarabileceğim bir model-kent düşündüm, dedi Marco Polo. Sadece ayıklardan, yasaklardan, zıtlık, tutarsızlık ve saçmalardan oluşan bir kent.”

“Kentlerle ilişkimiz rüyalarla olduğu gibidir: hayal edilebilen her şey aynı zamanda düşlenebilir, oysa en beklenmedik rüyalar bile bir arzuyu ya da arzunun tersi, bir korkuyu gizleyen resimli bir bilmecedir. Kentleri de rüyalar gibi arzular veya korkular kurar; söylediklerinin ana hattı gizli, kuralları saçma, verdiği umutlar aldattıcı, her şey, başka bir şeyi gizliyor olsa da.”

“Kentler de düşüncenin ya da rastlantının eseri olduklarını sanırlar hep, ama ne biri, ne öteki ayakta tutmaya yeter onların sırlarını. Bir kentte hayran kaldığın şey onun yedi ya da yetmiş yedi harikası değil, senin ona sorduğun bir soruya verdiği yanıtıdır.”⁴

Yeni arayışlar peşinde yollara düşmüş genç bir mimar adayı olarak Le Corbusier Viyana'dan doğuya, İstanbul'a uzanan bir yolculuğunda Konstantiniye'yi şöyle anlatıyor: -“Güzel manzaralı balkonumuzdan, Küçük Kabristan'daki servilerin üstünden Haliç gözükiyordu. İstanbul bütün bunların altında, ışığı sönmüş gökyüzüne büyük camilerin silüetini yansıtan geniş bir gölgenin çizgisini çekiyordu. Mehtapta (iki defa gördük mehtabı) uzaklarda göze çarpan deniz, tepelerin karanlık sırtı boyunca, damlacıkların oluşturduğu bir iplikle minareleri birbirine bağlar.”⁵

“Bir şehir farklı tür insanlardan oluşur; benzer insanlar bir şehir meydana getiremezler.” diyor Aristoteles... İstanbul, kesinlikle benzer insanların bir araya gelmediği bir şehir, hatta ucu bucağı olmayan bir “Profitopolis” yani doğal ve kültürel zenginliklerinin para kazanmak amacıyla yeniden şekillendirildiği bir şehir.

1967 yılında Yunanlı şehir plancısı Constantinos Doxiadis tarafından ortaya atılan Ekümenopolis tanımı ise, günümüzün kentleşme ve nüfus artışı hızları göz önüne alındığında, gelecekte dünyadaki bütün kentleşmiş alanların ve megapollerin kuşaklar halinde birbirleriyle birleşeceği ve tek bir şehir oluşturacağı fikrini temsil eden bir terimdir. Saraybosna İnsan Hakları Ödülü'ne layık görülen ve İmre Azem'in 2011 yılında gerçekleştirdiği ilk uzun metrajlı belgeseli olan Ekümenopolis - Ucu Olmayan Şehir filmi, seyircileri yıkık gecekondan mahallelerinden gökdelenlerin zirvesine, son yılların büyük projesi Marmaray'dan ihale aşamasındaki üçüncü köprü projesine kadar İstanbul'un yeni rant mekanlarını ve tüm bu senaryolar arasına sıkışan kent insanlarını beyazperdeye taşırken günümüz İstanbul'unu tanımlıyor...

Özellikle son yıllarda, mimari birçok disiplinle işbirliğine gitti; bu işbirliği sonucunda “imge oluşturma ve mekanı şekillendirme” ekonominin merkezi haline geldi. “Şirketler, hükümetler, sanat merkezleri, festivaller, endüstri ve tasarım merkezleri” konferanslara çağırılan “marka danışmanları ve Trendsetter” denen insanlardan aldıkları referanslar sonucunda iş dünyasının yatırımlarını inşaat sektörüne çekmeyi başardılar, bunun sonucunda da şehirler bir anlamda markalaştırmanın kurbanı oldular.

⁴ Italo Calvino, “Görünmez Kentler.”

⁵ Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları “Şark Seyahati/İstanbul 1911, Le Corbusier” s. 61

Gürdal Duyar - "Güzel İstanbul"

Şehirlerin oluşum süreçlerinde, mimari ile birlikte düşünülen heykel sanatı da önemli bir rol oynamıştır. Her dönemin yaşama biçimine göre şekillenen şehirlerde, sanat da buna paralel bir gelişme göstermiş ya da erozyona uğramıştır. Bu gibi dönemlerde bir çok sanatçı eser üretmiş ya da birçok sanat eseri dönemin gazabına uğrayarak ortadan kaybolmuştur. Bunlardan birisi de Cumhuriyet'in 50. Yılı Kutlamaları çerçevesinde Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu ve İstanbul Belediyesi'nin ortak girişimiyle İstanbul'da kamusal alanlara yerleştirilmek üzere sipariş edilen Gürdal Duyar'ın "Güzel İstanbul" adındaki heykeldir; Karaköy'deki yerinden sökülerek kaldırılmıştır; buna benzer örneklemeler çoktur.

İstanbul'u markalaştırma çabasının son örneği olarak Hollandalı ürün tasarımcısı ve iç mimar Marcel Wanders'e sipariş edilen, Mecidiyeköy'deki eski likör fabrikası arazisine yapılan ve

Marcel Wanders – Big Mask İstanbul

gelecek yıl açılacak olan ‘Wanders Quasar İstanbul’un lobisinde yer alacak olan “İstanbul’u anlatacak heykel” verilebilir.

Kentler kendilerine özgü yapılarıyla kimlik kazanırlar; bir kent coğrafi konumu, toplumsal yapısı, sahip olduğu doğal ve kültürel kaynakları, tarihi değerleri, kültürel faaliyetleri, eğitim kurumları’ gibi pekçok unsurla değerlendirilir. Büyük kentlerde bulunan üniversiteler, yaptıkları etkinlikler, açtıkları sergiler, sempozyumlar ve kültürel faaliyetlerle kentin entelektüel yaşamına ve içinde bulundukları kentin gelişimine çok değerli katkılar sağlarlar.

Türkiye’nin, hatta dünyanın en uzun soluklu grafik tasarım etkinliklerinden, “Grafist” kısa adıyla anılan “İstanbul Uluslararası Grafik Tasarım Günleri, İstanbul’un tasarım dünyasına etki eden önemli etkinliklerden biridir.

Bu etkinlik, Uluslararası Grafik Konseyi ICOGRADA’nın tanıdığı ve desteklediği bir organizasyondur; projeyi İstanbul’da başlatan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Grafik Tasarım Bölümü, ‘Grafik’ ve ‘İstanbul’ sözcüklerinden yola çıkarak bu etkinliği “Grafist” olarak adlandırmıştır.

Grafist etkinliği, 1926 yılında kurulan ve 88 yıldır eğitim veren Grafik Tasarım Bölümü programında etkin bir yere sahiptir ve temel felsefesi, “uluslararası tasarım eğitime ve tasarım kültürüne katkı” sağlamaktır.

Sergi, seminer ve atölye çalışmalarından oluşan Grafist, grafik tasarım öğrencilerinin yanı sıra, yerli ve yabancı profesyonellerin, genç tasarımcıların ve eğitimcilerin de, dünya grafik tasarımının yönelişleri konusunda bilgi edindiği bir referans olarak, on sekiz yıllık süreçte, Alman-

ya, Avusturya, Fransa, İngiltere, Belçika, Hollanda, Portekiz, İsviçre, Polonya, Çek Cumhuriyeti, ABD, Rusya, İran, Japonya, Kore, Avustralya, Kanada, İsrail, İtalya ve Yunanistan'dan uluslararası tasarım dünyasından tanınmış pek çok tasarımcıyı, İstanbul'da bir araya getirerek akademisyenler, profesyoneller ve tasarım öğrencileriyle buluşturmuştur.

MSGSÜ Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Tasarım Bölümü, 1997 yılından beri aralıksız olarak düzenlediği Grafist: Uluslararası İstanbul Grafik Tasarım Günleri kapsamında 72 sergi açtı.

13. İstanbul Uluslararası Grafik Tasarım Günleri'nde "İstanbul as felt by... / ...'nın duygularındaki İstanbul" Uluslararası Afiş Sergisi'ni gerçekleştirdi.

Projenin konusu bilinenin dışında, sıradan tanımların ötesinde, tasarımcının duyumsadığı anlamıyla İstanbul kentiydi. Katılanların çoğunluğu İstanbul'u ilk kez Grafist için geldiklerinde görmüşlerdi. En fazla bir hafta süren, seminerler, workshoplar, ve sergi açılışlarının yoğun temposu arasında, kısacık zaman aralıklarına sığdırılmaya çalışılmış bir İstanbul deneyimi. Havaalanı, otel odası, atölyeler, konferans salonları, sergi mekânları ve akşam yemeği lokantalarından geriye ne kaldıysa. Görebildikleri, yaşayabildikleri, okudukları İstanbul'u varsa geçmiş deneyimleri ile harmanlayıp, duyumsadıkları İstanbul için afiş tasarladılar.

Projeye Türkiye'den katılanlar için, doğal olarak İstanbul "tanıdık" bir kentti; doğdukları (bir bölümünün), yaşadıkları ve artık çalışmaktan başka hiçbir şeye vakit ayıramadıkları İstanbul.

İletişimin *sine qua non* ögesi, göndericiler ve alıcılar arasında gerçekleşen bilgi alışverişidir, bu sergide yer alan işler, onların duyumsadıkları ve ifade ettikleri İstanbul'a dair kişisel yaşantıların afişlere yansımış halidir.

Tasarım entelektüel bir süreçtir; yakın ve uzak gelecek hakkında düşünme gücü, görsel iletişim tasarımının vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu bağlamdan hareketle, 'Tasarım Kavramı'nın sürdürülebilir, entelektüel, nitelikli bir geleceğe nasıl katkıda bulunabileceğini irdelememiz gerekmektedir.

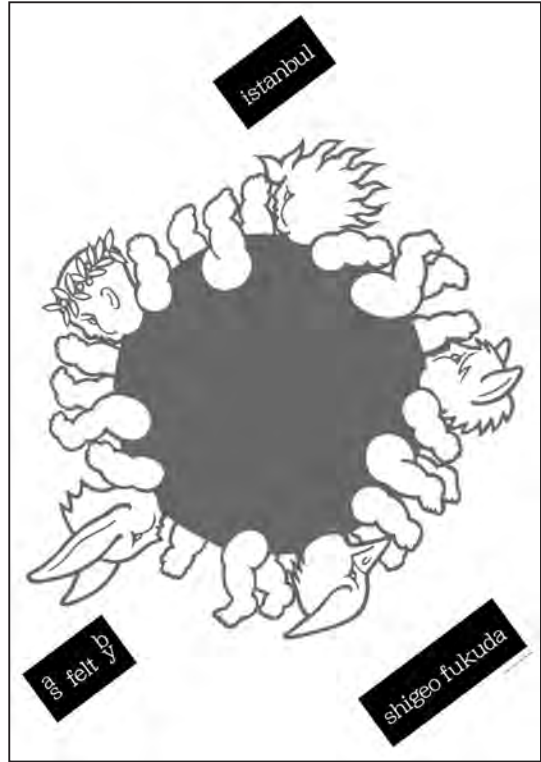
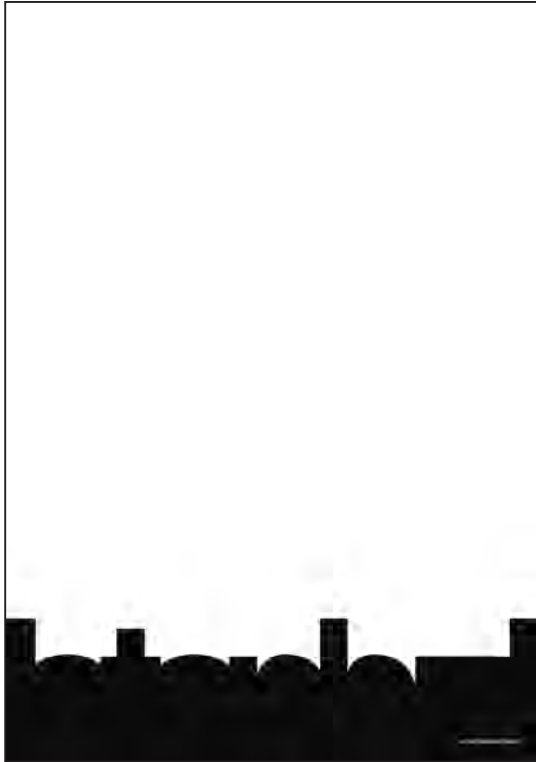
10/02/2014 İstanbul

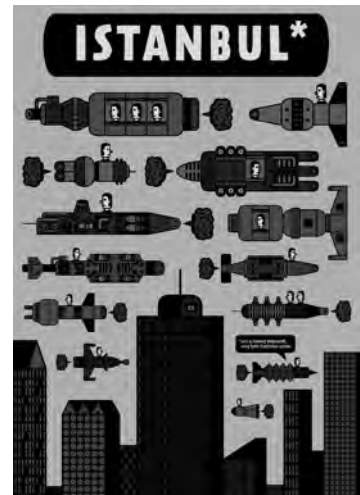
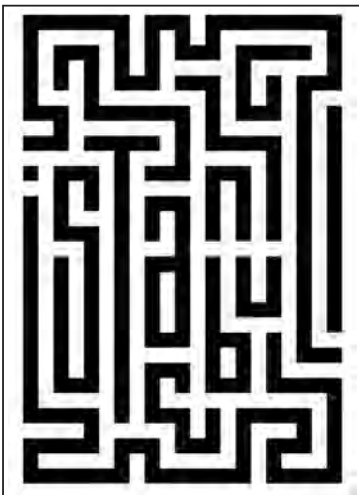
Fotoğraf: Marcel Wanders, Kaynak: http://www.stedelijk.nl/upload/persbeeld/marcelwanders/Quasar_Big_Mask_original.jpg

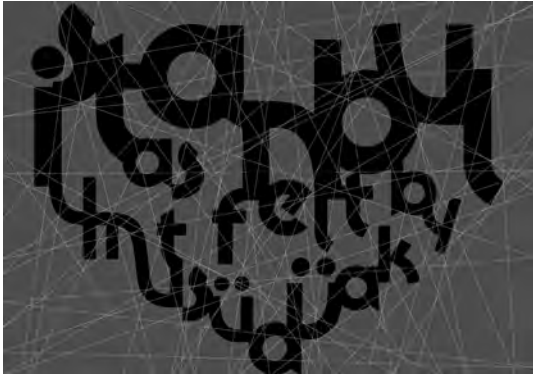
Hızlı bir dönüşümden geçen İstanbul, grafik tasarıma ve tasarımın günlük hayatla ilişkisine dair alternatif düşünceye hala çok uzak.

Grafik Tasarım Bölümü Öğretim Üyesi Bülent Erkmən ile mimar Aykut Köksal'ın ele aldıkları İstanbul'un cadde, sokak, kapı numaraları tabelaları yazı karakterinden başlayarak, bütünsel bir bilgilendirme çalışması bağlamında ele alınarak yenilendi; maalesef bunun dışında İstanbul'da iyi bir çalışma yapılmış değil. Dönüşümün yeni rotası Karaköy'de Fransız Geçidi Çıkmağı'nda olduğu gibi hâlâ otomatik bağlanmış pirinç tabela uygulamalarının var olması üzücü.

İstanbul gibi tarihi geçmişi olan bir kentte, alan, mekan ve barındırdığı dinamik ilişkilerin iyi irdelenerek "hemen oracıkta çözüm bulmak" yerine, çevre ve grafik tasarım ilişkileri kapsamında, bütünsel olarak ele alınarak, yeniden tanımlanmasına acilen ihtiyaç vardır.

Haydarpaşa'dan Anadolu'ya: Ulusun 'Kıtlık' Endişesi ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nin İşlevleri¹

M. Ali SAĞLAM*

Özet

Bu makalede İkinci Dünya Savaşı esnasında kentler başta olmak üzere ülkenin her tarafında gerçekleşen hububat iâşesi sıkıntısının yarattığı siyasal ve toplumsal atmosferde Toprak Mahsulleri Ofisi'nin rolü ele alınacaktır. Milli Koruma Kanunu çerçevesinde ülkedeki hububat ürünlerinin çoğu zaman tamamına el koyan ofisin kuruluşu, ulusal işlevi, hububat iâşesine ve dolaşısıyla toplumsal alana etkileri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İktisat, İktisat Tarihi, Hububat İâşesi, Toprak Mahsulleri Ofisi.

The Famine Apprehension of the Nation From Haydarpaşa to Anatolia and the Function of the Turkish Grain Board

Abstract

This article focuses on the role of Turkish Grain Board (Toprak Mahsulleri Ofisi) in process of cereals subsistence shortage which was all over the country in particularly during the World War 2nd. The foundation of the Office which confiscated all of the cereal products most of the time in accordance with the national protection law, national functions of it, its impacts on cereal subsistence and accordingly on social domain will be evaluated in the article.

Key Words: Economics, Economics of History, Cereals Subsistence, Turkish Grain Board.

Giriş

Haydarpaşa Liman'ından gemiye veya trene binen/inen herkesin dikkatini çekeceği gibi, sol tarafta şimdi artık işlevsiz hale gelen TMO binası yer alır. Ofis binasının üzerinde Anadolu'daki diğer örneklerinde görüldüğü gibi 'Ofis Çiftçinin Kara Gün Dostudur' ifadesi yazılıdır. Bu siyasal bir mesajdır ve devletin iâşe, güvenlik ve köylü politikalarının nasıl iç içe geçtiğini göstermesi açısından önemlidir.

Erken Cumhuriyet döneminde bir kentin dışarıyla bağlantısının sağlandığı ulaşım ağlarının başında demiryolları gelmekteydi. Ulaşımın demiryolu üzerinden sağlanıyor olmasından dolayı yabancıların şehirle ilk tanıştığı yerlerden olan tren istasyonlarının hemen yanı başında kurulan TMO kente gelenlere 'kara gününde devreye sokulacak ürünler hemen yanı başınızda durmaktadır' mesajı verirdi. Hububat iâşesinin depolandığı silolar, aynı zamanda kentin güvende olduğunun ve telaşlanılmaması gerektiğini de gösterirdi. Kentin en uğrak yerine yazılan bu mesaj

¹ Bu makale 2013 tarihinde Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalında Tamamlanan 'İkinci Dünya Savaşı Boyunca Cumhuriyet'in Hububat İâşesi Politikaları (1938-1945)' başlıklı doktora tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

* Yrd.Doç.Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, utkumuz@hotmail.com

tüketicilerin yanı sıra üreticilere de yaşayacağı sıkıntılara karşı ürününü satın alma teminatını verirdi. Burada gösterilen veya verilen mesaj devletin 'gücüdür.' Silolar üzerinde yer alan o söz köylüye kentliye 'güven verir iken' halkçı söylemin köylü politikalarına da kapı aralar. Bu manada 'Köylü Milletın Efendisidir' sözüyle zirve yapan halkçı söylem eyleme dökülür. Ofis bu söylemin görünen en belirgin araçlarındandır/görüngülerindendir. Dolayısıyla silolar üzerindeki bu görkemin, İkinci Dünya Savaşında başarılı olup olmadığı önem kazanmaktadır.

Savaş; iki yâda daha çok devlet arasında, tarafların birbirlerine iradelerini kabul ettirmek amacıyla ve devletler hukukunca düzenlenmiş kurallar uyarınca yapılan silahlı mücadeledir.²

Önceleri sadece cephe de gerçekleşen savaş, modern dönemle birlikte ülkenin tamamını kapsayacak bir yapıya evrilmiştir. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı başta olmak üzere topyekûn savaşın cephe gerisinde yarattığı etki daha fazla gündeme gelmeye başlamıştır. Murat Metinsoy bu durumu şu cümlelerle ifade eder:

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları kelimenin tam anlamıyla topyekûn ve genel nitelikte birer savaş oldu. Birinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde savaş barıştan, askeri sivilden ayıran kırılğan çizgiler iyice silikleşmiş; İkinci Dünya Savaşı ise bu çizgileri tamamen ortadan kaldırmıştır.³

Savaşın genel bir hal almasında savaş teknolojisindeki gelişmeler, ulaşım ağı ve araçlarının hızlanması, askerliğin zorunlu hale gelmesi ve kitleleri hızla seferber eden ulusçu ideolojinin devlet yönetimlerinde daha fazla belirleyici olması etkilidir.⁴ Eric Hobsbawn, bu genel halin toplumsal iktisadi ve sosyal yansımasını şu şekilde ifade eder:

Yirminci yüzyılın modern savaşları bütün yurttaşları kapsıyor ve çoğunu seferber ediyor; hayal edilemeyecek miktarlarda askeri donatıyla sürdürülüyor ve bütün ekonomiyi bunları üretecek şekilde yönlendirmeyi gerektiriyor; hesapsız yıkımlara yol açıyor ve nihayet savaşa katılan ülkelerin hayatına hâkim oluyor ve bu hayatları dönüştürüyordu.⁵

Savaşın bu halinin yaygınlık kazanması, cephe gerisi üzerinde daha fazla düşünmeyi zorunlu kılmaktaydı. Savaşın cephe gerisine sirayet etmesi, sadece sıcak çatışmadan toplumu korumayı amaçlayan kısa süreli politikalardan çok daha karmaşık bir yapıyı içeren bir sürece geçişi de ortaya çıkarmıştır. Metinsoy, iç cephenin oluşum dinamiklerinin sosyal ve iktisadi ayaklarını şu cümlelerle dile getirmektedir.

Nüfusun artması, üretkenliği, sosyal problemlerin önlenmesi, sosyal refah, sağlık ve hijyen hem siyasi iktidarın meşruiyetini koruması ve tahkim etmesi, hem de işgücü verimliliği ve sermaye birikimi açısından önem kazanmıştı. Savaşın iç cephe de ekonomik ve toplumsal etkilerinin önem kazanması, on dokuzuncu yüzyılda sosyal politika vasıtasıyla toplumsal alana daha fazla müdahale eden sosyal devletin oluşumuna yol açan iktidar, meşruiyet ve ekonomik üretkenlik sorunu ile yakından ilgiliydi.⁶

Devletlerin savaş döneminde toplum üzerinde meşruiyet oluşturma çabaları görünürde toplumun ihtiyaçlarını gidermek üzerinden şekillenir. Böylece devletin egemenlik hakkını kullanılmasının bir yansıması olan "ulusu kılığa karşı koruyacak tedbirler"e kapı aralanır. Ulus olmanın gereği olarak dikte edilen sonu gelmez istekler, topluma'vazife' olarak dayatılır. Böylece yeni bir söylemsel ve kurumsal alan inşa edilir. Yani bir taraftan yurttaş üzerinden her seferinde yenilenen bir sorumluluk alanı inşa ederken, diğer taraftan ise kendi inşa alanını yasa yapmanın ötesine taşıyarak çeşitli kurum ve kuruluşlarla savaşın tehdidi altındaki egemenlik alanına uygun 'davranmasını' zorunluluk olarak topluma dayatan bir devlet söylemi ortaya çıkar.

² Faruk Sönmezoglu ve Diğerleri, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, s.277.

³ Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, 1. Basım, İstanbul: Homer Yayınları, 2007, s.16.

⁴ Metinsoy, s.16-17.

⁵ Eric Hobsbawn, *Kısa 20. Yüzyıl, 1924-1991: Aşırıklar Çağı*, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1996, s.70.

⁶ Metinsoy, s.18.

Bu sorunun en temel sebebi devletin güvenliğidir. Devletin güvenliği, “kıtlığı ortadan kaldırmayı” da hedeflediği için bu söylem bütün toplumsal kesimler için kabul edilebilirdi. Böylelikle “devletin güvenliği” ulusun güvenliğini de içirdiği için yapılan yasal düzenlemeler ve kurumsallaşmaların anlamı sınıfsal niteliği gizlemesine yardımcı oluyordu. Merkeze devlet güvenliği / ulusun kıtlığını alan bu yaklaşımda toplumun verilen ‘sorumlulukları’ yapmasını istemesi ulus devletin egemenliğinin yetkesi olarak kabul edilir. Böylece büyük bir ulusun her ferdine bu zor durumda “büyük idealler” adına vazifeler yüklenilir. Bu vazifeler bazen bir inşaat yapma esnasında dile getirilir.⁷ Bazen bir yükün taşınmasında⁸ karşılık bulur. Yani devlet bu olağanüstü koşullar nedeniyle yurttaştan “fedakârlık” bekler. Ulusun kıtlıktan korunması için göreve çağrılan yurttaşlar “sorumluluğun gereği”ni kimi zaman bütün gün aç, çoğu zaman ise yarı tok yarı aç kalarak yerine getirme çabası içine itilirler. Temel gıda maddeleri üzerinden sağlanan bu kontrol mekanizması karne uygulaması benzeri uygulamalarla bütün yurt sathına yayılır. Böylece büyük kitlelerin denetimi, ulusun kıtlığını kontrol altına almak adına hayata geçirilir. İnşa edilen bu yapının söylemi çok önemlidir. Bu durum sık sık kitlelere hatırlatılır. Bu söylem bütünlüğü kendi içinde bir ahenk oluşturur. Böylece devletin bekası, ulusal güvenlik, yurttaşın ve devletin sorumlulukları birbirlerinin yerine sıkça ikame edilir hale gelir. Fakat yansıtılandan öteye geçildiğinde, yani uygulamalarda bunun böyle olmadığı ortaya çıkmaya başlar.

1929 ekonomik krizi sonrasında gündeme gelen devletçilik politikasının tarım alanına yansımalarının bir aracı olarak görülen Ziraat Bankası bünyesindeki Buğday Masa’sının kurumsal düzeydeki örgütlenmesi olan Toprak Mahsulleri Ofisinin İkinci Dünya Savaşı esnasında ulusal güvenliğin bir parçası olarak devreye sokulan hububat iaşesi politikaları bağlamında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu rol, esas olarak Ofis’in kurumsallaşma aşaması, diğer kurumlarla olan ilişkileri ve yapılanma çabalarının günlük hayattaki uygulamalarından hareketle, İkinci Dünya Savaşı esnasında ortaya çıkan hububat iaşesi sıkıntısına katkısı üzerinden okunabilir. Bu bağlamda ofis alım merkezleri, siloların yapım deneyimleri, devlet demiryolları başta olmak üzere diğer kurumlarla olan münasebetleri ekseninde bir değerlendirme yapılacaktır.

Öncelikle Ziraat Bankası bünyesinde Buğday Masası’nın kuruluşu ve dönüşümü, ofis için önemli bir deneyimdir. Her ne kadar savaş dönemine göre farklı bir iktisadi aktör olsa da masanın(kurumun) ulusal pazar içindeki mekânsal dönüşümü/gelişimi, ofisin büyüme stratejisi ve buğday ulusal pazarı mekânsal dağılımı hakkında fikir vermektedir. Ofis’in 1941 yılı Milli Koruma Kanunu bünyesinde oluşan 157 No’lu El Koyma Kanunu ile başlayıp %25 Uygulaması

⁷ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclisi, C.2, s.98.

Söz konusu meclis tutanakları/defterleri arşiv tarafından henüz fonlanmadığı için tarafımızca bu tutanakların/defterlerin mevcut olanları tarih sırası gözetilerek sıralanmıştır. Sıralama sonrasında ise her deftere tarih sırası da gözetilerek cilt sayıları verilerek çalışmada kullanılmıştır.

⁸ B.C.A.T.M.O. İ.M.C.2., s.46.

ve Toprak Mahsulleri Vergisi şeklinde evirilen hububat ürünlerine el koyma deneyimleri, ofisin sadece toplumsal alanda değil siyasal alanda da önemli bir tartışma nesnesi olduğunu göstermektedir. Bu etki bütün diğer siyasal iktisadi kurumlarla ilişkisi bağlamında daha somut görülür. Böylece İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye gündeminin en hararetli köşesini⁹ işgal etmiş olan hububat iaşesinde üretim kapasitesinin düşmesi, üretici nüfusun silâh altına alınması, it-halat yapılamaması gibi nedenlere bağlanan¹⁰ iâşe sıkıntısı, ofis örneği üzerinden toplumsal ve siyasal bağlamında anlaşılır olabilecektir.

1. Toprak Mahsulleri Ofisi Öncesi Kurumsal İşlev: Ziraat Bankası/Buğday Masası ve Buğday Kanunu (1932-1938)

Devletçilik politikalarının buğday alanına yansıması Ziraat Bankası bünyesinde kurulan Buğday Masası ile başlamıştır. Bu adım 1932- 1937 yılları arasındaki buğday piyasasının en önemli aktörünün, buğday masası olmasını sağladı. Devletin böyle bir girişime neden ihtiyaç duyduğunu anlamak için o dönem nüfusun miktarı ve dağılışının yanı sıra, ülke ekonomisinin en önemli kalemi olan tarım sektörünün görünümü hakkında bazı verilere bakmak gerekir. 1935 yılında çalışan nüfusun % 76,4'ü tarım kesimindeydi. İlk nüfus sayımından sekiz yıl sonra tarımla uğraşanların oranı %6 civarında düşmüş olmasına rağmen ülkenin ¾'ü hala sektörün içindedir. Diğer taraftan ekim alanları içinde 1930'lu yıllar boyunca % 80'nin altına düşmemiş bir alan olan tahıl, doğal olarak devlet bürokrasinin doğal uğraş alanlarından biri olacaktı. 1929 krizinin yaratmış olduğu problemler nedeniyle hububat grubu, hem iâşe işlevi hem de iç/dış ticaretteki doldurulamaz yerinden dolayı bu uğraşı hak ediyordu.

27 Haziran 1932 günü, Ziraat Bakanlığı'nca hazırlanan Ziraat Bankası'nın çiftçiden buğday alımına başlamasına ilişkin yasa tasarısı, buğday sorunu için atılan ilk somut adım olarak görülebilir. Tasarı, bir hafta sonra kanunlaşacak olan buğday kanununun ön aşamasıydı. Tasarıda, memlekette senelik yaklaşık olarak 6-7 milyon kental buğday satışının yaşandığının fiyatların 1928 yılında 15 kuruş kilo başı fiyatı olarak belirlendiğinin, 1931 yılında ise bu rakamın 5 kuruşa bile ulaşmadığının altı çizilmiştir. Fiyattaki bu düşüşle beraber satış dönemlerinin kısa oluşunda rol oynayan, köylünün bankalara, şahıslara olan borçlarının yanı sıra ihtiyaçlarını karşılamaya dönük satışları da sürenin kısalığını ve dolayısıyla fiyatın düşmesinin nedeni olarak görülen *ç faktörler* olarak değerlendirilmiştir. Köylünün/üreticinin mağduriyetini gidermenin yanı sıra tüketimi garanti altına almayı hedefleyen bu tasarı, fiyatlara çözüm getirme beklentisini de içerdği için bir sonraki adım olacak olan buğday kanununun habercisiydi.¹¹

3.7.1932 tarihli ve 2056 sayılı Buğday Kanunu, buğdayın Ziraat Bankası'nca satın alınması kararının kurumsal düzeydeki yerini tayin etmiştir. Kanunla Ziraat Bankası, devlet adına buğday piyasasına müdahale etme yetkisi kazanmış ve böylece krizin buğday üzerinde yaratmış olduğu etkiyi 'hafifletmeye yönelik çabaların' aracı olmuştur. Kanun, buğdayın alım-satım gerekçeleri ve hedeflerini içermektedir.¹² Kanuna bağlı olarak 1932 yılında Ziraat Bankası bünyesinde kurulan buğday masası aracılığı ile buğday alımına başlanmıştır. Buğday Kanunun çıkmasından sonra Ziraat Bakanlığı'nca illere gönderilen tamim, buğday alım, depolama ve satım işleri ilgili düzenlemeleri içermektedir. Pratikte Buğday Kanunun nasıl uygulanacağına dair düzenlemenin yer aldığı bu tamimin 3. Maddesinde buğdayın okkası 5.5 kuruş olarak belirlenmiştir. Buğdayın alım merkezleri ise Ankara, Polatlı, Eskişehir, Akşehir, Konya, Kütahya, Balıkesir, Yerköy, Denizli

⁹ Neşe Erdilek 'Hükümetler ve Programları,'Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi içinde(968-1045), C.4, İstanbul: İletişim Yayınlar, 1983, s.982.

¹⁰ Bakınız: Şevket Pamuk, 'İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İâşe Politikası ve Köylülük', Oya Baydar (Editör), *Yetmiş Beş Yılda Köylerden Şehirlere*, içinde(57-66) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, Şubat 1999. Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye Savaş ve Gündelik Hayat*,1. Baskı, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007.

¹¹ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, C.1, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993, s.418-419.

¹² Resmi Gazete, 13.7.1938. s.10250.

ve Tekirdağ olarak tespit edilmiştir.¹³ Alım yerleriyle ilgili mekânsal dağılımında dikkat çeken en önemli nokta ise demir yolu ağlarına olan paralelliktir. Diğer taraftan, piyasalaşan buğdayın %80'nin İç Anadolu'da çıkıyor olması da kurumun alım merkezlerini bölgede yoğunlaştırmasına neden olmuştur.

Piyasalaşan buğdayın mekânsal dağılımında, ulaşım ağının gelişimi kuşkusuz etkili bir rol oynamıştır. Cumhuriyet'e kadar ekseriyetle Ege, İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerini içine alan ağ, Cumhuriyet'in marşlara da konu olan *şimendifer politikasıyla* Orta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine kaymıştır. Fakat söz konusu mekânların piyasadaki rolünü görebilmek için ofis dönemini beklemek gerekmektedir. Çünkü demiryolu ağı gelişme göstermekle birlikte, piyasalaşmanın söz konusu bölgelerde artışı/girişi 1940'lı yıllarda yavaş yavaş gelişmiştir. Dolayısıyla bu dönemde daha çok devletin Milli Koruma Kanunu çerçevesinde gerçekleştirdiği el koyma uygulamaları söz konusudur.

Buğdayın piyasalaşması ve mekânsal dağılımı arasındaki paralelliğin gözlenebildiği en çarpıcı zaman ve mekân, demiryolu ağının daha erken kuvvetlendiği ilk alanlardır. Özbek'in yaptığı hesaplama göre söz konusu dokuz bölgedeki¹⁴ 1934-37 yılları arasında yapılan üretim, toplam buğday üretiminin %31,4'üne denk gelmektedir. Diğer taraftan piyasaya gelen buğdayın %45'ide bu bölgelerden gelmektedir.

1933 yılında piyasada satın alınan buğdayın %56'sı, sayıları toplamda 20'yi bulan alım merkezlerinden yapılmıştır. Takip eden yılda bu oran %62'ye çıkarken, alım merkezlerinde ise bir önceki yıla göre %160 civarında bir yükseliş yaşanmıştır. 1934'te 52 olan alım merkezi sayısı 1935 yılında 56'ya çıkmıştır. Bu alt yapı yatırımlarının ulusal pazarın mekânsal ölçeğinin ülke sathına yayıldığı ve üretimin tamamının ulusal pazara eklemlediği anlamına gelmez. Nitekim o yıllarda Türkiye üretimi yapılan buğdayın sadece %23'ü piyasaya aktarılıyordu.¹⁵ Bu oran köylünün topraksız ve küçük kesiminin piyasayla olan kısıtlı ilişkisinin ötesinde orta ve büyük köylünün üretim ölçeği içerisinde yer almakta olduğunu gösterir. Diğer taraftan oranın ifade ettiği bir başka gerçek ise, Türkiye köylüsünün önemli bir kısmının bu dönemde geçimlik üretim faaliyetleri içerisinde olduğudur. Dolayısıyla piyasa ile alım merkezleri arasındaki paralellik, hükümetin uğraş alanı içinde olup krize dönük politikaları da bu alanlara odaklanmıştır.

2. Toprak Mahsulleri Ofisinin Kuruluşu ve Savaş Dönemi İhtiyaçları

Savaş; paylaşılmayan topraklara hâkim olmak, bir düşünce ya da inancın taraftarlarını arttırmak, ya da bir alanı sömürgeleştirmek amacıyla¹⁶ toplumda pek çok siyasal, sosyal ve ekonomik alt üst oluşların yaşandığı ve aynı zamanda yeniden bir konsensüsün ortaya çıkarıldığı bir siyaset aracıdır. Dünyada yaşanan her savaşın kendisince geçerli gerekçeleri vardır ve taraflar gerekçelerini karşı tarafa diplomatik yollarla kabul ettiremediği için savaş aracına başvurur. Bu anlamda kapitalizm krizden çıkma adına, 1914 yılında başlayıp 1918 yılında biten Birinci Dünya Savaşı çözüm getiremediği için kısa süre sonra yeniden ortaya çıkan krizin oluşturduğu sorunlara çözüm olarak, İkinci Dünya Savaşı devreye sokulmuştur. Bu manada savaş Dünya'nın iktisadi hayatında belirleyici olan erken kapitalistleşmiş Batı ülkelerinin kendi aralarında çözemedikleri problemleri çözme amacıyla gerçekleştirdikleri bir araçtı. Fakat çözüm/araç olarak devreye sokulan bu zor süreç/yöntem, sivil yurttaşlar başta olmak üzere savaşın tarafları üzerinde pek çok olumsuz etki bıraktı. Bu etki savaşta taraf olan kesimlerinde ötesinde bölgesel hatta küresel ölçeklidir. İkinci Dünya Savaşı da küresel etkileri olan savaşlardandı.

¹³ Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, *Elli Senelik Faaliyeti*, Ankara: 1938, s.111, Aktaran: İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken* 3, 1. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül, 2004, s.113.

¹⁴ Kanunun çıktığı yılda Ankara, Polatlı, Eskişehir, Balıkesir, Denizli, Konya, Akşehir, Kütahya, Sivas, Yeniköy(Yozgat) ve Tekirdağ'da alım merkezleri oluşturulmuştur. Kararname No. 13204, 23.7.1932, *Resmî Gazete*, n. 2164, 2 Ağustos 1932, Aktaran: Nadir Özbek, 'Kapitalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları, 1932-1937', *Toplum Bilim*, S.96, İstanbul: Birikim Yayınları, Bahar, 2003, s.230.

¹⁵ Özbek, s.230.

¹⁶ Alev Sınar Çılgın, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, s.7.

Savaş döneminde yaşanan sorunlar, tarafların ya da savaş dışında kalan ülkelerin iktisadi, siyasal ve sosyal pek çok problemle mücadele etmesini zorunlu kılmıştır. Kuşkusuz bu problemlerin en başta gelenlerinden biri iâşe sorunudur. Savaşın sürdürülebilmesinin olmazsa olmazlarından olan iâşe ihtiyacının karşılanması, sadece savaş alanı içinde olan ülkelerin problemi değildir. Aynı zamanda savaş dışında kalan ülkelerin de karşı karşıya kaldığı önemli problemlerdendir. İâşe sıkıntısının giderilmemesi, ülkede kaostan doğmasını kaçınılmaz kılar. Devlet iâşe sorununu savaşta olup olmamasının ötesinde bir varlık sorunu olarak görür ve güvenliğin içerdeki en önemli garantisi olduğunu düşündüğü bu alana müdahaleyi elzem bir görev olarak belirler. Dolayısıyla kanuni yollarla ve kurumsal olarak *dizayn etme* arayışı içine girer.

Savaş tehdidini hisseden Cumhuriyet'in kırsala dair geliştirdiği *köycü* söylemi rejimin nasıl bir politika üretmeyi düşündüğünü göstermesi açısından önemlidir. 1938 yılında çıkan köy ve ziraat kalkınma kongresi yayınında, Mustafa Kemal'e atfen yer alan şu ifadeler buğdayın iâşe, sanayi ve iktisatta ki yerini özetler gibidir. ‘

*Milli iâşeyi korumak, milli sanayiye doyurmak ve milli iktisadın kuruluşu için lazım olan döviz getiri kaynak oluşturmak gereklidir.*¹⁷

Milli iâşe söylemini ulus devlet perspektifi ile değerlendirdiğimizde, ulusun yöneticilere tanıdığı yönetme yetkisi içinde söylenmiş bir ifade olduğu düşünülebilir. Fakat bu ifadeyi savaşın yakın tehdidini gören bir yöneticinin söylemesi iâşenin önemine vurgu için ilgi çekicidir. Çünkü milli iâşe ilk etapta ulusa karşı sorumluluğun adı iken, daha detaylandırıldığında silo, depolama, ulusal güvenlik, kurumlar arası entegrasyon, hububatın sağlıklı bir şekilde dağıtımını içerecek pek çok diğer ulusal alanları sorgulamayı zorunlu kılar. Bu bağlamda savaş arifesinde olan bir dünyada, iâşe sıkıntısını giderici politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Buğday Kanunu ile hayata geçirilen piyasayı düzenleme işlevi, yeni dönemde kısmi bir dönüşüme uğramaktadır. Mustafa Kemal'in Ziraat Bakanlığı'na iletilen notu da savaşın arifesinde olan dünya'da yeni perspektife iâşeyi eklemeyi zorunlu kılmaktadır. Notta Mustafa Kemal buğdayın yanı sıra gıda, sanayi alanında kullanılan ürünler ve dış ticarete önemli paya sahip olan ürünlerin üzerinde politika geliştirilmesini istemektedir. Mustafa Kemal bu isteğini notta şöyle dile getirilmektedir.

*Mahsullerimizin ayrı ayrı her birinde, miktarını arttırmak, kalitesini yükseltmek, istihsal masraflarını azaltmak, hastalık ve düşmanlarıyla uğraşmak için gereken teknik ve kanuni her tedbir, vakit geçirilmeden alınmalıdır.*¹⁸

Bu politikanın ilk izleklerinden biri hükümet programlarına olan yansımalarıdır. Bu manada Bayar hükümetinin hububat politikalarına nasıl baktığını değerlendirmek, Ofis öncesindeki kısa dönemde oluşan düşünsel atmosferi yakalamak açısından da dikkate değerdir. 8 Kasım 1937'de Celal Bayar'ın başvekilliğinde kurulan hükümetin programında tarım politikalarının genel çerçevesi çizilmiş, ardından hububat/buğday için yapılması planlanan işlerden buğday fiyatının düşürülmemesi ve böylece hem üretici hem de tüketiciyi korumak için gerekli önlemlerin alınması istenmiştir. Özellikle silo ve ambar yapımının stok için önemli olduğu tespit edilmiştir.¹⁹ Ziraat Bankası döneminin hububat politikalarının genel çerçevesine uygun bir tarif çizen bu yaklaşımın, savaşın yakın tehdidi altında olan bir ülkenin ‘milli iâşeye’ dönük adımlarını hızlandırması ise güvenlik ekseninden bakılınca anlamlı hale gelmektedir. Mustafa Kemal'in ‘milli iâşe’ ile ‘gerekli tedbirler’ vurguları kısa sürede karşılık bulacaktır.

17 Haziran 1938 tarihinde kabul edilen kanun,²⁰ sermayesinin tamamı devlete ait olan kamu iktisadi kuruluşlarının kanun çerçevesinde yapılandırılmasını esas almaktaydı.²¹ Kamu İktisadi

¹⁷ Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Ankara: Devlet Basımevi, 1938, s.295.

¹⁸ ‘Atatürk’ün 1.11.1937 Direktif Nutku’, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Ankara: Devlet Basımevi, 1938, s.288.

¹⁹ Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, s.291.

²⁰ Niyazi Acun, *Toprak Mahsulleri Ofisi ve Kuruş Gayesi, Ziraat Tarihimize Bir Bakış*, İstanbul: Sinan Matbaası, 1947, s.67.

²¹ Acun, s.67.

Teşekküllerini Çerçeve Kanunu olarak değerlendirebilecek bu kanun maddeleri, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin genel çerçevesini ve ofisin kuruluş gerekçesini içermektedir. Devletin kendi sermayesi ile oluşturduğu kurumlarda daha profesyonelce bir organizasyona gitme arayışının başlangıcı olarak görülecek kanun, Cumhuriyet kurumsallaşmasının önemli aşamalarındandır. Uluslaşmanın kurumlar üzerinden yapılması, iç pazar oluşumunun en geçerli gerekçelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde ulus devlet inşası siyasal ve sosyal alandaki dönüşümü ile birlikte düşünüldüğünde, ekonomik alanda da devletin kendi sermayesi ile oluşturduğu yapıları kurumsallaştırma çabası içine girmesi, dönemin ekonomik, politik ruhuna oldukça uygun bir adımdır. Dolayısıyla bu işi daha sağlıklı sürdürebilmek için bir kuruma ihtiyaç doğmuştu. 3460 sayılı kanun bu iş için oluşturulacak bir kurumun yönünü tayin etmektedir. Ofisin kuruluş sermayesinin tamamının devlet tarafından sağlanmış olmasından dolayı, 3460 sayılı Kanun'un 26. Maddesi çerçevesinde Ziraat Bankası'ndan bu yetkiler devir alınmıştır.²² Aynı zamanda kanun, Ziraat Bankası bünyesinde bulunan finansal ve fiziki sermaye yatırımlarının ofise devredileceği bir sürecin başlamasının hukuki zorunluluğunu da dayatacaktır. Nitekim bu kanundan kısa bir süre sonra çıkarılacak olan Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu bu işlevi yerine getirecektir.²³

13.07.1938 tarihinde çıkan Toprak Mahsulleri Ofisi kanunu, kurumun nasıl bir işlevi yerine getireceğini ve Ziraat Bankası bünyesindeki buğday masasının yerine getirmiş olduğu işlevi de üstlenen kurumsal sorumluluğu oldukça net tarif etmektedir. Nitekim kuruluş kanunun ikinci maddesinde hububat alım satım şart ve koşulları ele alınmıştır. Buna göre üretici ve tüketiciyi korumayı hedef edinen ofis, buğday fiyatlarının piyasa seviyesinin altına düşmesini engeller. Bu doğrultuda ofis, Haziran ayının ilk on beş gününde Bakanlar Kurulunca belirlenen fiyatlar çerçevesinde ve yerlerde alım yapar.²⁴ Savaştan yaklaşık bir yıl önce oluşturulan bu yeni yapı, kurumun 1938'den 1941 Haziran'ına kadar hububat piyasasına müdahalesi, Ziraat Bankası'nın yöntemlerine paralel bir seyir izlemiştir. Fakat 1941 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunu bu alandaki politikanın daha sert ve denetleyici/müdahaleci içeriğini ortaya koyar. Nitekim bu kanun savaş tehdidi altında politika inşa etmeye çalışan bir ülkenin, bu olağanüstü döneme dair politikalarının yeni bir rotaya kaymasında önemli bir dönemeç olduğu göstermiştir.

Türkiye'nin savaşın başladığı 1939 yılı son çeyreğinden itibaren savaş kaygısıyla hareket ettiğine dair pek çok hukuksal, kurumsal kanıt mevcuttur. Bu ara dönemde ofisin temel görev alanının iase sorunsalı olduğu açıkça görülmektedir. Bu dönemde yapılan pek çok hukuki,²⁵ kurumsal ve iktisadi düzenlemenin Ofis üzerindeki etki ve yansımaları mevcuttur. Milli Koruma Kanunu'nun verdiği yetki çerçevesinde 18 Haziran 1941 tarihinde çıkan 157 No'lu Koordinasyon Kararı, el koyma yetkisinin nerede, nasıl ve kimler aracılığı ile yapılacağını ele almıştır.²⁶ Alım politikasında yeni bir dönem olan *el koyma yetkisi*, 1941-42 hasat dönemi için hayata geçirilecek uygulanmaların habercisidir. Karar serbest piyasa koşullarında alım-satım işlevini yerine getiren Ofis'i piyasadaki tek belirleyici hale getirmiştir. El koyma yetkisi çerçevesinde hububat ekiminin yapıldığı hemen hemen her yerde²⁷ neredeyse ürünlerin tamamı satın alınmıştır. 39 ili kapsayan bu yetki kullanımının coğrafi dağılımı, hububat ekimindeki payı gibi faktörlerle birlikte düşünüldüğünde, piyasaya gelen ürünlerin neredeyse %90 üzerindeki bir oranına el konulduğunu göstermektedir. El koyma işleminin dışında kalmanın tek kriteri *yerelin ihtiyaçlarının karşılanması*dır.

²² Acun, s.69.

²³ Resmi Gazete, 13.07.1938, s.10250.

²⁴ Resmi Gazete, 13.07.1938, s.10250.

²⁵ Örneğin; 3634 sayılı milli müdafaa mükellefiyeti kanunun savaşın başlangıç yılının başında alınması gereken tedbirlerle ilgili düzenlemeler öngören ilk kanunlardır. Kanun askeri ihtiyaçların nasıl karşılanacağını çerçevesini çizmiştir. Bu konuda yer alan birinci bölümün 2 maddesindeki "orduya lazım olan yiyecek, içecek ve giyecek maddeleri, hayvanlara lazım olan hububat, otu ve samanı" ifadesi ordu öncelikli ve ofisin uğraş alanına dönük uygulamaların olacağını ilk kanundur. Resmi Gazete, 16.6.1939, s.11980.

²⁶ Resmi Gazete, 18.06.1941, s.1194.

²⁷ El koyma yetkisi Afyon, Amasya, Ankara, Antalya, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Gümüşhane, Hatay, Isparta, İstanbul, İçel, İzmir, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Mardin, Niğde, Samsun, Seyhan, Sivas, Tekirdağ, Tokat, Urfa Ve Yozgat'ta uygulanmıştır. Resmi Gazete, 18.06.1941.

20 Haziran 1941 günü yapılan toplantıda, işlerin daha hızlı ve organize yapılabilmesi için alım merkezlerinin mıntıkalara ayrılmasına karar verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda mevcut alım ajansları 8 mıntıka altında toplanmıştır.²⁸ Toprak Mahsulleri Ofisi bu sekiz etkinlik alanı ile mekânsal bir bütünlük içermektedir. Zira mıntıka bölgeleri aynı zamanda Toprak Mahsulleri Ofisi'nin alım yaptığı alanların nereler olduğunu da göstermektedir. Dolayısıyla, ulusal pazara nerelerin eklendiği de bu ajans ve mıntıka örgütlenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Güneydoğu Anadolu bölgesinde, Gaziantep Urfa platosu çevresi hariç diğer yerler mıntıka alanının dışında kalmışken, bu durum Doğu Anadolu'da daha yaygındır. Bu bölgede sadece Erzincan ve Erzurum çevresi hariç diğer alanların ulusal pazara eklenmediği görülmektedir. Mıntıka amirlikleri bünyesinde oluşturulan yeni yapıda, 36 ajans, 14 ekip ile toplam dört şube 100 ajans ve 32 ekip oluşturulmuştur.²⁹

Merkezi Ankara'da bulunan kurumun sekiz mıntıkaya ayırdığı Türkiye hububat havzasında alım merkezleri, organize ederek tüketim merkezlerine ürünlerin aktarılmasını sağlıyordu. Alım merkezlerine³⁰ Ziraat Bankası, mal müdürlükleri ve komisyoncular yardımcı olmaktaydı.

1941 yılı alım mevsimi öncesi oluşturulan bu örgütlenme şemasında, ülkenin demiryolu ağının Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini boydan boya geçecek şekilde tamamlanmış olması da göz önüne alındığında, bu yerlerde ajans açılmamış olması, bu alanlarda piyasa için üretim kapasitesinin düşüklüğü ile açıklanabilir. Diğer taraftan yerelin ihtiyaçlarının karşılanması da bu bölgelerin dışarıda tutulmasını etkilemektedir. Söz konusu alanlar, iklim ve yeryüzü şekillerinin etkisiyle verimin oldukça düşük olduğu alanlardır. Alım merkezlerindeki verimliliğin göz önüne alınması Ofis'in temel gayelerindendir.

Milli Koruma Kanunu çerçevesinde Ofis'in el koyma yetkisine karşı gelişen tepkiler, Refik Saydam'ın ani kalp krizi nedeniyle hayatını kaybetmesi devlet tarafından bu politikaların değişimi için bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Saraçoğlu hükümetleri olarak bilinen iki dönemden ilki, piyasaya öncelik tanınan dönemdir. İlk dönemin Ofis açısından en önemli noktası %25 uygulamasıdır. İkinci dönemde ise devletin düzenleyiciliğine tekrardan dönüş yaşanmıştır. İkinci dönem içinde yer alan *Toprak Mahsulleri Vergisi* uygulaması 1943 ile 1946 yılı başına kadar uygulanan hububat alanındaki en önemli kanuni düzenlemedir. 1946 yılından itibaren tamamen piyasa fiyatları üzerinden hareket eden bir alım politikasına dönülmüştür.³¹ Bu şekilde dönüşüm

²⁸ 1.Mıntıka Trakya mıntıkası olarak belirlenmiş ve bu mıntıkaya Edirne, Çorlu, Babaeski, Uzunköprü, Çanakkale ve Kara Biga ajanslarından meydana gelmiştir. 2.Mıntıka Eskişehir mıntıkası olarak belirlenmiş ve bu mıntıka Eskişehir, Bozüyük, Kütahya, Balıkesir, Bandırma, Balıkarı(?) , Polatlı Emirdağ ve Sincan köy ajanslarından meydana gelmiştir. 3.Mıntıka Afyon mıntıkası olarak belirlenmiş ve bu mıntıka Afyon, Uşak, Burdur, Denizli, Çardak, Çivril, Sandıklı, İhsaniye, Çay ve Bolvadin ajanslarından meydana gelmiştir. 4. mıntıka Konya mıntıkası olup Akşehir, Ilgın, Sarayönü, Kadihan, Cihanbeyli, Konya, Çumra, Karaman, Ereğli ve Bor ajanslarından meydana gelmiştir. 5. mıntıka Ceneup mıntıkası olup Urfa, Karkamış, Akçakale, Muşitpınar, Viranşehir, Mardin, Siverek ajanslarından meydana gelmiştir. 6. mıntıka Yerköy mıntıkası olup Çankırı Yahşihan, Çerikli, Yerköy, Yozgat, Kırşehir, Şefaattli, Himmet Dede Kayseri, İncesu ajanslarından meydana gelmiştir. 7. mıntıka Çukurova mıntıkası olup Adana, Tarsus, Ceyhan, Osmaniye, Erzurum İskenderun ajanslarından meydana gelmiştir. 8. mıntıka Sivas mıntıkası olup Sanoğlan, Şarkışla, Sivas, armağan, Tercan, Erzurum, Yıldızeli, zile, Amasya, havza, kunduz ajanslarından meydana gelmiştir. B.C.A.T.M.O. İ.M, C.1, 20.6.1941, s.44.

²⁹ Bedrettin Kolaç, *Cumhuriyet Dönemi Hububat Politikaları(1923-1950)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Çalışması, İstanbul: 1999.s.157.

³⁰ 1941 yılında el koyma uygulamasının meydana getirmiş olduğu bu genişleme 1942 yılında mıntıka sayısının yirmie, ajans sayısının 128'e çıkmasına neden olmuştur. Buna karşılık 1942 yılı Temmuz'unda uygulamaya konulan borçlandırma yani %25 uygulaması ile birlikte 1943 yılında 184 Ziraat Bankası şubesi, 128 belediye ve 16 kooperatif ofisin işlemlerinde yardımcı olmuşlardır. 1944 yılı ofisin taşrada yeniden yapılanmasının da yılı olmuştur. Ajans görevliliği ambar şefliğine dönüştürülmüştür. Bu anlamda 21 bölge şefliği ve 110 ambar şefliği şeklinde örgütlenen kurumun bünyesinde ofis ile koordineli çalışan 207 Ziraat Bankası şubesi, 157 belediye ve 13 tarım kredi kooperatifinin alım faaliyetlerinde yer aldığı görülmektedir. Bu yapıyla ülkenin bütün hücrelerine sirayet etmiş bir bütünlüğün varlığını vurgulamak gerekir. Öte yandan özellikle diğer kurumların daha sonra da değinileceği gibi işlerin sağlıklı sürdürülebilmesi bu denli büyük bir organizasyondan verimli bir şekilde yararlanılmadığını da ortaya çıkaracaktır. 1944 yılında oluşturulan ambar şefliklerinden vazgeçilmiş, yerine bölge müdürlükleri oluşturulmuştur. Bölge müdürlüklerinin bünyesinde oluşturulan eksperler, hesap kontrolörleri, inşaat teknisyenleri, kantar memurları gibi birimlerle daha özerk bir yapıya bürünmeye çalışmıştır. 1947 yılı Ofisin taşradaki dönüşümün önemli dönemeçlerinden biridir. Kolaç, s.157-159.

³¹ Toprak Mahsulleri Vergisinin kaldırılması serbest piyasa koşullarının tamamen uygulamasında önemli bir kilometre taşıdır. Bu tarihe kadar vergi çerçevesinde yapılan el koymalar özellikle küçük üreticiler üzerinde baskı oluşturduğu için piyasanın sağlıklı işlemini engellemektedir. Bakınız: *Resmî Gazete* 25.1.1946.

gösteren iâşe politikasını kısaca değerlendirdikten sonra kurumsal uygulamalarının alım ofisleri, silolar ve depolar ile diğer kurumlarla olan entegrasyonuna geçebiliriz. Ötesinde bu dönüşümün gündelik hayattaki yansımalarına³² bakarak bu pratikler sayesinde kurumun yaşanan iâşe politikasındaki rolü gözlenecektir.

2.1. 'Çiftçinin Karagün Dostu' ya da İâşenin Teminatı: Siloların İnşası

Ulus devletin kitle üzerindeki propaganda araçlarından biri kamu kurum ve kuruluşlarına kurumun işlevine göre yazılar yazılmasıydı. Bu yazılar genellikle kurumun işlevini dile getiren kısa, öz cümleleridir.³³ Bu cümleler yahut semboller, toplumun kültürel kodlarıyla birlikte işlenirse daha fazla karşılık bulur. Özellikle milliyetçi akımların etkin kullanım aracı olan bu semboller, toplumda uyandırdıkları ortak çağrışımlardan dolayı devletçe siyasi propaganda aracı olarak tercih edilirler. Propaganda için kullanılan bu alanların yapılış hikâyesi ve kullanımı, ofisin "asıl işlevi"ni yerine getirir iken yaşadığı başarı veya başarısızlıklarının gözlenebildiği önemli alanlardandır.

Silo ve ambarların yapılış hikâyesinin belgelerdeki yer alışı, hikâyesinin ortaya koyduğu içerik 'kervan yolda dizilir' özdeyişi ile ifade edilebilir cinstendir. Kemalist 'ideoloji', 'kendisine has' politik söylemi, teorik bir çerçeveden çok günlük ihtiyaçların gölgesinde 'idare-i maslahat' olarak ifade edebilecek deneyim/deneyimsizlikler üzerine inşa etmiştir. Silo hikâyesi bu halin en somut dışı vurumudur. Silo yapılışında ortaya çıkan en önemli sonuç, plansız ve merkezden alınan kararların başarısızlığıdır. Bu başarısızlık kuşkusuz ürünlerin saklanma koşullarında ve zayıflarda ortaya çıkmakla kalmadı, daha da ötesinde iâşe sıkıntısında Ofis'in de etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye'de silo yapılış hikâyesine bir belge ile başlamak ilgi çekici olabilir. Ankara yakınındaki Sincan Köy'ünde ambar yapımına karar verilmiştir. İlk etapta Sincan Köy'ünde bin tonluk ambarın yapımı kararı alınmış fakat bu ambar kapasitesinin Sincan Köy ve çevresindeki ürünleri depolamaya yetmeyeceği fark edilmiştir. Bunun üzerine bölgeye tahkikat yapılır. 29.03.1941 tarihli toplantıda Sincan Köy'ünde 3000 tonluk ambarın ihtiyacı karşılayacağı anlaşılar. Bu karardan yaklaşık bir ay sonra yani 24.4.1941 tarihinde yapılan görüşmeler neticesinde ekstra 2000 tonluk bir ambarın yapılmasına³⁴ karar verilir. Kısacası bin tonluk ambar iki toplantı kararıyla önce üç bin tona sonra ise beş bin tona çıkarılmıştır.³⁵ Kararların sıkça değişmiş olmasında, alınan kararların merkezden olması, yerel ile merkez arasındaki bilgi alış verişinin zayıf olması etkili olmuştur. Yerelde yapılan üretimin pazara gelme miktarı gibi aslında yerel üzerinden değerlendirilse bu kadar sık karar değişikliklerine neden olmayacaktır. Bu durum, silo yapını geciktirmekte ve ürünlerin açıkta kalmasına neden olmaktadır. Açıkta kalan ürünler zayıfların yanı sıra iâşe

³² Gündelik hayat pratiklerinden kastımız ofis meclis idare tutanaklarındaki ofisin gündelik iş ve işleyişine dair alınan kararlardır. Bu çalışmada kullanılan Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Toprak Mahsulleri Ofisi idare meclisi tutanakları arşivce fonlanmadığı için tarafımızca defter numarasına göre ciltler şeklinde dipnotlarda gösterilmiştir.

³³ Siyasi propaganda içeren mesajlar toplumu ve topluma dair ortak duygu ve düşünüş bütünü oluşturmayı hedefler. Siyasi propaganda da dört temel unsur vardır. Bunlar propagandacılar, hedef kitlesi, mesajlar ve sembollerdir. Propaganda da kullanılacak olan mesajlarda örtük amaçlar vardır. Bu nedenle kullanılacak olan semboller önemlidir. Lasswell'e göre "bir grup açısından standart anlamlar taşıyan ve kritik semboller olarak adlandırılan belirli nesneler vardır. Bu kavramsallaştırma doğrultusunda 'kalkık bir kaşın, sıkılmış yumruğun, keskin sesin, acı bir sözün verili bir kültürel ağ içerisinde standart karşılığı vardır.'" Lasswell, H.D. 'Propaganda', *International Encyclopedia Of Social Sciences*, C.7Aktaran: Sefa Şimşek, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi. Halkevleri 1932-1951*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s.14-15.

³⁴ B.C.A.,T.M.O. İ.M., C.1, 26.4.1941, s.13.

³⁵ B.C.A.,T.M.O. İ.M., C.1, 26.4.1941, s.13.

Benzer kararlar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M., C.1, s.32, B.C.A.T.M.O. İ.M.,C.2, s.186, B.C.A.T.M.O.İ.M.,C.2, s.146, B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.137, B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.149, B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.162, B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.166, B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.208, B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.210, B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.214, B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.218, B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.241, B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.241, B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.295, B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.243, B.C.A.T.M.O. İ.M.,15.9.1944, C.2, s.421, B.C.A.T.M.O. İ.M., 8.11.1944, C.2, s.490, B.C.A.T.M.O. İ.M., 23.12.1944, C.3, s.23, B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.183.

sıkıntısının alt yapısını oluşturuyordu. Tabi bu işin bir de maliyeti olduğu ve alınan yanlış kararlar sonucu yapılmış yatırımların zayı olması ise çabasıdır. Aynı vakanın mali boyutuna bakarak diğer benzer örneklerde de aynı sonucun yaşandığını söylemek çok zor olmayacaktır. Nitekim tahkikat neticesinde inşaatın henüz yapılmayan işleri için 1941 yılı hesaplamalarına göre, Sincan Köy inşaatı için rayiç bedel 11198,79 lira tespit edilmiştir. Yapılan keşifte ek yatırım için ise 7681,15 lira ekstra çıkmıştır. Karar gününe kadar yapılan işlerden kusurlu oldukları tespit edilen kısım tutarı 312,81 liradır. Ayrıca kapasite artırımından dolayı inşaatın tamamlanabilmesi için 11521 liraya ihtiyaç vardır.³⁶ Bu belgenin sonuç olarak bıraktığı en önemli şey ürünün saklandığı depolar/siloların yapımında başarısız bir ofis politikasının görüldüğüdür. Bu durum ürünlerin saklanma şartlarını olumsuz etkilemektedir. Ötesinde kent merkezleri başta olmak üzere ülke genelinde yaşanan ekmek kıtlığına karşılık, depo/silolarda çürümeye terk edilen ürünlerin varlığının yanı sıra ürünü saklayacak depoların inşa edilmemesi görünen resmin detaylarıdır.

Milli Koruma Kanunu'nun savaş baskısı altındaki bir ülkenin siyasal, sosyal ve iktisadi hayatına dair düzenlemelerinin gölgesinde şekilleniyor olması, kurumun nasıl bir işlevselliğe sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Ürünlerin alım satımı, depolanması, piyasanın düzenlemesinden öteye geçen bu dönem uygulamaları savaşa karşılık geliştirilen politikaların derin izlerini taşımaktadır. Bu izlerin kurum bünyesinde hissedildiği alanların başında kuşkusuz silo ve ambar yapım alanları, alım ajansları yapımındaki kaygılar beklentiler ve bu beklentilerin meclis tutanaklarında kendisini çokça göstermiş olması kurumun bu ara dönemdeki işlevinin iase üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Kurumu temsil eden ajans, alım merkezi, silo ve ambarların alt yapı işlevi görmelerinden ötürü bu yapıların yapımından öteye işleyişinin gelip oturduğu yer iase sorunsalının İkinci Dünya Savaşı'nın etkisinde şekillenmiş iase politikasının içerden tarifini yapmak açısından önemli ipuçları vermektedir.

Ofis'in alım satım politikalarının sağlıklı yürütülmesi, iasenin depolanmasında problem çıkmaması sağlıklı bir silo ve ambar alt yapısının oluşumuna bağlıdır. Fakat savaş şartlarının zorlaması nedeniyle daha kuruluş aşamasında olan bir kurum aracılığıyla, hızla ürün stoklama arayışına gitmesi ve yasal düzenlemelerle kimi dönem ürünlerin önemli bir kısmını bünyesinde toplaması, silo ve depo sorunun Ofis'in en fazla *konsantre olduğu* alanlarından biri olmasına neden olmuştur. Çünkü sözü edilen bu alanların, ülkenin hemen her tarafına bir şekilde dağılmış bir büyük örgütlenme şemasının yereldeki ayaklarıdır. Yerelden gelmiş olan raporlar ve yazıların içinden iase politikasındaki aksaklıkların Ofis'ten kaynaklanan payının ne kadar olduğunu ortaya koymaktadır.

Başlangıçta bütün çabasına rağmen Ofis'in silo ve ambar yapımın da yetersiz kaldığı³⁷ ve dolayısıyla işlevini yeteri kadar ortaya koyamadığı gözlenmektedir. Bu durum savaşın son yılına kadar alt yapı açığının gölgesinde devam etmiştir. Açığı kapatmak adına yasal düzenlemelerle silo ve ambar olarak kullanılabilecek alanların oluşturulması gayreti içine girse de başarılı olunamamıştır. Bu noktada yasal yetkiyle müdahale eden ve bir dönemde tekel oluşturarak hububat piyasasını dizayn eden kurumun silo ve ambarlar alt yapısı nasıldı? Silo ve depo ile alım merkezlerini nasıl oluşturuyordu? Kiralama, uygun bina satın alma, yeni ajanslar yapma bu politikanın işleyişinde nasıl rol oynadı? Yeni yapılan binaların alt yapısı ve malzemesinin yapımı hangi saiklere bağlı olarak dönüştü? Depolama koşullarının malzeme tercih/değişimindeki rolü nasıl şekillendi? Daha da ötesi silo ve ambarların arttırılması/azaltılması esnasında ortaya çıkan raporlarda iase sıkıntısı çeken bir ülkenin kaynaklarını yeterince kullanamamasının soruna etkileri neler olduğu soruları önem kazanmaktadır.

Ofis'in bu özel dönemdeki işleyişini ele alan ve kurumun diğer kurumlar(ziraat ve mal müdürlüğü) üzerinden ürüne el koyduğu bu kritik eşiğin sonunda hazırlanan bir rapora göre Ofis, 1942-1943 senesinde teşkilatın olmadığı yerlerde satın alma işlemini yapan kurumlardaki

³⁶ B.C.A.T.M.O. İ.M., 26.4.1941.C.1, s.13.

³⁷ B.C.A.T.M.O. İ.M., 20.02.1945 C.3, s.122.

kişiler işlemler konusunda tecrübesizdi. Mal Müdürlükleri bu işi ikinci bir iş olarak görmekte-
dirler. Maliye'ye şikâyet edilmesine rağmen istenilen sonuç elde edilememiştir. Noksanlıklar, ço-
ğunlukla Doğu ve Güney Bölgelerinde çıkmıştır ve bu durumda buradaki ürünlerin çabuk bozul-
masının yanı sıra, saklama koşullarının kötü oluşu etkilidir. Rutubet, toprak seviyesinin altında
saklama, penceresiz yapılar ve çoğunluğu ahır niteliğindeki ambar ile haşereler, Ofis'in karşı
karşıya kaldığı saklama koşulları sıkıntılarıdır. Ayrıca ulaşım başlığı altında da değinileceği üze-
re harp yıllarında nakil işlemleri için gerekli nakliyat aracının bulunmayışı ya da arızalı olu-
şu nedeniyle istenilen zamanda ürünlerin nakil olmayışı, zayıatların gerekçeleri olarak ortaya
çıkılmaktadır.³⁸ Zayıata dair belgelerde dikkat çeken başlıklar depolama yeri ve sağlıklı saklama
koşullarının oluşturulmamasıdır.³⁹ Saklama koşulları içinde ise taban kısmının toprak⁴⁰ ve tah-
tadan olması pek çok kemirici ve haşerenin ürünlere zarar vermesine olanak tanımıştır. Fare⁴¹ ve
bitlenme⁴² bu anlamda en çok dikkat çeken faktörlerdendir. Belgelerde sıkça rastlanan zayıatın
gerekçesindeki açıkta kalınma hali, muşamba ile örtülemeyecek kadar⁴³ kral çıplak dedirtecek
cinstendir. Bir belgede ürünlerin yıl içerisinde açıkta kalması⁴⁴ dolayısıyla ürünün depolandığı
alandaki bir sonraki yılda yeşeren bir ürün havzası ile karşılaşacağı alaylı bir dille ifade edilmiştir.
Nitekim bir başka belgede de ifade edildiği üzere, Erzurum ilinin İliç kazası* belediyesi tarafın-
dan üreticiden satın alınan 100.536 kilo buğdayın ambar yokluğundan dolayı tutulan yerlerde
rutubete maruz kalmasının yanı sıra bazen 3 cm'ye kadar çimlenen bir alana dönüşerek zayıata
neden olduğu belirtilmiştir.⁴⁵ Bir başka belgede, Acıpayam ajansından İstanbul'a gönderilen ve
%5 oranındaki fire ile ilgili yapılan incelemede, açıkta kalmaya yeni sebepler eklenmektedir.
Bunlar, sandıkların kapalı olmaması ve Haydarpaşa limanında gereğinden fazla bekletilmesi
olarak ifade edilmiştir.⁴⁶ Sandıkların kapalı olmamasında alt yapısından çok başka faktörler dev-
reye girmektedir. Bu dönemde zayıata dair çokça belge görülmektedir. Dolayısıyla zayıatı engel-
lemek için oluşturulan silo ve ambarlarda, ne kullanıldı ve nasıl değişti sorularına yoğunlaşmak
gerekir.

Milli Koruma Kanunu ile birlikte ürünlere el konulması yetkisi Ofis'i ülkenin hemen hemen
her tarafında stoklama/organize etme sorunu ile karşı karşıya bıraktı. Bu sorunu Ofis'in örgüt-
lenme seviyesinin tek başına kaldırabileceğinden çok uzaktı. Dolayısıyla alınan kararlara bağlı
olarak ürünler Mal Müdürlüğü,⁴⁷ Ziraat Bankası,⁴⁸ Ofis ajans⁴⁹ ve ambarları aracılığı ile yurttaştan
satın alınmıştır. Bu durumda Ofis, hem kurumlarla hem de kendi içinde organize olma zorunda
kalmıştır. Kendi içindeki organizasyonunu üç yöntemle çözmeye karar vermiştir. En önemlisi ve
asli hedefi olan silo ve ambar sayısını⁵⁰ arttırma, depolama için kullanacağına inandığı yerleri ya
satın alma⁵¹ ya el koyup bu olağanüstü dönemde geçici kullanma ya da kiralamasıdır. Bu nok-
tada öncelikle mevcut binaların bu iş için kullanılmasına kararı verildi. Milli Koruma Kanunu
dini mabetlere kadar pek çok yerin stoklama için kullanımına olanak tanıyordu. Bu anlamda

³⁸ B.C.A.T.M.O. İ.M., 20.02.1945 C.3, s.122.

³⁹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.4, s.187, Benzer kararlar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M, C.4, s.28,
B.C.A.T.M.O. İ.M., C.4, s.8, B.C.A.T.M.O. İ.M, 20.3. 1946, C.3, s.460.

⁴⁰ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.492.

⁴¹ B.C.A.T.M.O. İ.M., 27.8.1946 C.4, s.100, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M, 16.1.1945, C.3, s.414.

⁴² B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.389.

⁴³ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.142, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M, 23.5.1945, C.3, s.202.

⁴⁴ B.C.A.T.M.O. İ.M., 27.12.1944, C.3, s.35, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M, C.3, s.37-38,
B.C.A.T.M.O. İ.M., 27.12.1944, C.3 s.35.

⁴⁵ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.103.

⁴⁶ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.284.

* Bugün Erzincan'a bağlı Kemaliye ilçesinin eski adıdır.

⁴⁷ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.436.

⁴⁸ B.C.A.T.M.O. İ.M., 15.11.1944, C.3, s.1.

⁴⁹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.128.

⁵⁰ Örneğin; 2.12.1941 tarihli toplantıda 1942 yılı inşaat programı ele alınmıştır. Buna göre; 1941 inşaat programında yer alan fakat
başlanamayan Tekirdağ, Çorlu, Yahşiyan, Çankırı, Başköy ve Mardin ambarları inşasına imkân nispetinde başlanması, Alpköy,
Pınarbaşı, Kadıhan, Kütahya, Burdur, Ceyhan ve Balıkesir'de 2000 ton kapasiteli ambar yapılması kararları alınmıştır. B.C.A.T.M.O.
İ.M., C.1, s.222.

⁵¹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.78.

kilise⁵² ve camilerin⁵³ stoklama için kullanılması bir mecburiyetten öte anlam taşımıyordu. Genellikle şehrin en büyük camilerinden biri bu iş için kullanıldı. Fakat anlaşılabilir bir sebeple; savaş dönemi ve stokların devlette toplanması gerekiyordu. Bu manada ödeme yapmayacağı alanları tercih etmesi ile kullanım kapasitesi birlikte düşünüldüğünde bu tercih anlaşılabiliriyordu. Çözüm araçlarından bir diğeri de kısa süreli ve daha hızlı olması nedeniyle uygun binaların satın alınmasıydı.⁵⁴ Hatta istimlâk etme hakkının⁵⁵ tanınmış olması ile Varlık Vergisinin bu konuda Ofis'e "hayli katkı sağladığı" gözden kaçmamaktadır. İstimlâk etme hakkından⁵⁶ çok Varlık Vergisi'ne dair uygulamalar bu bağlamda ilgi çekicidir. Bu işin İstanbul'da olmasında, Varlık Vergisi mağdurlarının büyük yüzdesi olan gayrimüslimlerin⁵⁷ gayrimenkullerinin İstanbul'da daha fazla olması ile İstanbul'un iase politikası üzerindeki baskısının üst üste gelmesi etkilidir. Varlık Vergisi'nin ortaya çıkardığı bu türden mağduriyetlerden Ofis'in de kendisine pay çıkarmış olması, iase ile ancak "açıklanabilecek" türdendir. Bu türden uygulamalar sadece İstanbul'da gerçekleşmemiştir.⁵⁸ Varlık Vergisi nedeniyle gayrimenkullerin düşük fiyatlarla 'satılması' piyasada pek çok alıcı gibi Ofis'in iştahını da kabartmıştır. Devletin de kendisine tanıdığı yetkiyle Varlık Vergisi ürünlerini satın alma girişimi içine girmiş olan Ofis'in zaman zaman ucuza mal kapma yarışında başka devlet kurumlarıyla sıkıntı yaşadığı gözlenmektedir. Fakat bu konuda Ofis'in diğer kurumları ikna etmesi için oldukça geçerli sebepleri vardı.⁵⁹

Ofis sadece satın alma ve kiralama gibi sınırlı bir politika ile hareket etmemektedir. Asıl olarak silo ve depo seferberliği gölgesinde şekillenen inşaat programı, iasenin depolamasında başat rol oynamıştır. Silo ve ambar yapım politikasında daha çok kullanılan malzeme türü ve değişimine bakmak önemli bir başka veridir. Çünkü silo ve ambar yapımında kullanılan malzemenin seçiminde zayıflar yer almaktadır. Ve Ofis perçinleşen deneyimleriyle bu konuda oldukça kararlı ve istikrarlı bir seferberlik içindedir. Nitekim dünyadaki gelişmeleri takip etme konusunda oldukça aktif olan Ofisin bu azmini, malzeme ve çıkan yeni depolama araçlarını yakından takip etmesi, satın alması ve yaptırmaya çalışmasında görülebilir. Bu manada kurum yedi yıllık sürede sürekli bir değişim içindedir. Betonarme, kâğır,⁶⁰ sökülür takılır silo,⁶¹ demontabl çelik silo, salaş⁶² ve kapalı hangar⁶³ ile sökülür takılır hangar⁶⁴ tercih edilen başlıca malzemeler olmuşlardır. Silo politikaları konusundaki arayışların devam ettiği bu dönemde bir taraftan ülke içindeki mevcut durumlardan yararlanılırken diğer taraftan başta İngiltere olmak üzere⁶⁵ Amerika'dan da alımlar yapılmıştır. Dışarıdan silo teknolojisinin transferi, genellikle firma yetkililerinin ürünü tanıtmaya, eşantiyon verme gibi girişimlerle başlayıp, sonunda ihale ile satın alınmasıyla sonuçlanmıştır.

⁵² B.C.A.T.M.O. İ.M., 17.1.1945, C.3, s.48, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O.İ.M., 30.6.1948, C.5, s.397.

⁵³ Vakıflar Müdürlüğünden Başbakanlığa yazılan bir yazıda müdürlüklerine ait olan camiler koordinasyon kurulu kararınca silo ve depo olarak kullanılmasına karar verilmiştir. İlgili düzenlemeye göre verilen camiler belirlenirken önem derecesi ikinci dercede olanların öncelikli olarak verilmesi ve mabet alanları kullanılırken gereken özen ve tadilatın yapılması kararına varılmıştır. Fakat ofis bu karar uygun davranmamış pek çok tarihi eser niteliğindeki camii kötü kullanım neticesinde tabanlarında çökme ve duvarlarında çatlama meydana gelmiştir. Bu özensizliğe dikkat çekildiği başlıca camiler İstanbul'da Üsküdar'da Atik Valide Sultan, Salkım Söğütte Zeynep Sultan, Kasımpaşa da Piyale Camileri ve Hüsam Bey Camileri bu iş için tahsis edilmiştir. Bunlardan Hüsam Bey caminin tavanı çökmüştür. Harb dolayısıyla yaşanan silo sıkıntısını için kullanılan camilere gerekli özenin gösterilmesi vakıflar müdürlüğünce rica edilmektedir. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 030_10_00_00_192_318_26_1-2_, s.1-2.

⁵⁴ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.183.

⁵⁵ Milli Koruma Kanun 14. Maddesi hükümete el koyma yetkisi tanıyordu. *Resmî Gazete*, 26.1.1940, s.13214.

⁵⁶ B.C.A.T.M.O. İ.M., 9.3.1943, C.2, s.90, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.128, B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.190.

⁵⁷ Bakınız: Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

⁵⁸ B.C.A.T.M.O. İ.M., 19.3.1943, C.2, s.99-100, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.105.

⁵⁹ Nitekim müzayededeki Galata-Bahtiyar Han'a bir başka devlet kurumu da talip olmuştur. Fakat iase tehdidi altındaki devletin bu kaygının etkisi ile diğer kurumdansa Ofis'i tercih ettiği gözlenmektedir. Ve nihayet diğer kurum devre dışı bırakılmıştır. Kurumlar arasındaki bu satın alma rekabetine kimi zaman sıradan yurttaşlar da katılıyorlardı. Vaka örnekte alıcının(yurttaşın) hızlı hareket edip hanın vergi borçlarını ödeyip hanı almış olması Ofis'in bu konudaki ısrarını engellemiştir. Binayı satın almak için yeni alıcı ile temasa geçilmiş ve yeni sahibi 'ikna' edilmiştir. Üstelik yeni sahip bu işten hiç kar edememiştir. B.C.A.T.M.O. İ.M., C.1, s.39.

⁶⁰ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.296.

⁶¹ B.C.A.T.M.O. İ.M., 23.5.1945, C.3, s.202.

⁶² B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.156.

⁶³ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.122.

⁶⁴ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.197.

⁶⁵ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.276.

Örneğin Amerika'ya bu anlamda yapılan sipariş ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Ofis'e sunulan silonun tetkiki yapıldıktan sonra, silodan 500 tane sipariş verilmiş fakat aradan geçen zaman-dan dolayı meydana gelen artışlar nedeniyle bir başka Amerikan şirketinden 560 tane silo alımı-na gidilmek suretiyle aciliyet çözülemeye çalışılmıştır.⁶⁶ Ofis'in tanıtım amacıyla gelmiş olan bir ürünün faydalı olacağını hesaplayarak ürünü bir başka Amerikan firması da olsa satın almaktan geri durmaması, iâşenin güvenilirli ellerde olma isteysidir. Fakat güvenilir eller olan çelik silolar, ele alınan dönemde oldukça düşük bir miktara denk gelmektedir. Asıl itibarıyla betonarme yapı ile yapılan silo ve ambarların yüzdesi yüksektir. Demiryolu ağına paralellik gösteren yapılanma, zayıf atın azaltılmasında etkili olmuştur. Yukarıda ele alınan raporda da belirtildiği gibi asıl zayıf sorunu silo ve ambarların olmadığı alanlarda kaynaklanıyordu. Özellikle Ofis'in alım yapmadığı merkezlerde toplanan ürünler uzun süre oralarda kalıyordu ve zayıf oluyordu. Ürünün bozulması şeklinde gelişen bu durum iâşe sıkıntısında ofis alt yapısının göz ardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir. Bu belgelerin toplamda gelip oturduğu yer Ofis'in yeterli alt yapıya sahip olmamasına rağmen bu denli büyük bir organizasyonun içine girmiş olmasıdır. Dolayısıyla iâşe sorunsalını giderecek politikaları sağlıklı yürütememesi, kıtlık, kara borsa ve açlığın yaşandığı bir ortamın oluşmasında Ofis ve Ofis'in politikalarının da etkisi olduğunu göstermektedir.

1941 yılından savaşın sonuna kadar ki aşamayı içeren bu değerlendirmeden çıkan en önemli sonuç iâşe sorunun en önemli bileşenlerinden biri ofis ve onun alt yapı eksikliğidir. Yukarıda çokça örnekleri verilen bu alt yapı eksikliği ürünün bozulması sonucu ile biten bir döngüyü sıkça yaşatmıştır. Özellikle Ziraat Bankası, Mal Müdürlükleri ile yapılan alım alanlarının kapatılması ile 150 civarında⁶⁷ alım merkezinin tasfiye sonunda eksiklikler için tutulan raporlarda⁶⁸ ürünün teslim ve tasfiye süresi arasındaki sürenin iki yıla kadar uzamış olması bu durumu somutlaştıran en önemli sebeptir. Ürün sağlıksız koşullarda depo, silo ve ambarlarda kalır iken yurttaşlar ise kent merkezlerinde bir parça ekmeğe muhtaç durumdadırlar. Bu belgeler daha öncede belirtildiği üzere ofisin politikalarındaki başarısızlığın iâşe sıkıntısının bir başka faktör olarak değerdendirmeye tabii tutmayı zorunlu kılmaktadır. Bu faktörün bir başka ayağı olan ulaşım kısmını da değerdendirilmesi ofisin iâşe sıkıntısındaki kurumsal katkısını daha net ortaya çıkarır. Yine kurum görevlilerinin yapmış olduğu suiistimaller bu durumun ortaya çıkmasında etkili olan bir başka faktördür. Fakat bu durum kurumsal bir niteliğe bürünmediği için bu makalede yer verilmemiştir.⁶⁹

2.2. Ulaşım Ağlarını inşa ve hububat iâşe politikaları arasında zamandaşlıklar

Ürünün tüketiciye aktarımı çoğunlukla demiryolları ve kara yolları ekseninde, yer yer deniz yolları ve çok az olmakla birlikte yerli hayvan taşımacılığı ağları ile sağlanmıştır. Belgelerde sık sık Ofis'in kamyon⁷⁰ ile yedek parça alımı,⁷¹ şoför alımı⁷² ve taşıma ihalesi⁷³ gibi pek çok örneğinin olması karayolu ayağının ofisin içerisinden yönetildiğini göstermektedir. Demir ve deniz yollarındaki

⁶⁶ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.257-258.

⁶⁷ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.4, s.363.

⁶⁸ B.C.A.T.M.O. İ.M., 3.5.1946, C.4, s.4.

⁶⁹ Başbakanlığa çekilen telgrafta bu yerel ilişki ağlarının nasıl işlediği net olarak tarif edilmiştir. Horasan'dan Nuri Bayek ve Rıza Yılmaz isimli kişilerce çekilen telgrafta bu ağları ve ağların işleyişini açıkça ortaya koymaktadır. Bunun üzerine gönderilen görevlinin de işi yapmadığını bir başka dilekçede görülmektedir. Hasan Kale'den(Erzurum) bir yurttaş tarafından gönderilen telgrafta; memurun görevini suiistimal ederek çiftçinin mağdur olmasına neden olduğu dile getirilmektedir. Üstelik dilekçede bu konudaki suiistimallerin daha önce yetkililere bildirildiği fakat teftiş için gönderilen görevlilerin de memuru kollayıcı bir girişimin içinde bulunduklarını dile getirmiştir. B.C.A., 030_01_00_00_84_530_15_5, s.5.

⁷⁰ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.207, Benzer kararlar için bakınız: B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.213,

B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.232.

⁷¹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2., s.195-196.

⁷² B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.234, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O.İ.M., C.2, s.235.

⁷³ B.C.A.T.M.O. İ.M., 14.7.1942, C.1, s.406.

Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M., 23.10.1942, C.2, s.1-2, B.C.A.T.M.O.İ.M., 1.12.1942, C.1, s.27, B.C.A.T.M.O. İ.M., 17.1.1945, C.3, s.45.

aktarımı ise diğer kurumlarla yürüttüğünü göstermektedir. Hayvan kullanımı ise bazen ihale sistemi ile bazen Ofis'in kendi hayvanlarını kullanarak gerçekleştirmiştir.

TMO'nun ürünleri taşıma ve depolama görevlerini yerine getirirken, kara ve demiryollarını sıklıkla kullandığı görülmekte ve karayolunu demiryoluna eklemleme amacı çerçevesinde organize ettiği gözlenmektedir. Pek çok kararda, kamyonlarla iç bölgelerden demiryolu istasyonuna dönük ihale yapılmıştır.⁷⁴ Bu ihalelerin yanı sıra kamyon fiyat ve yedek parçaları başta olmak üzere, benzinin hem pahalı olması hem de az bulunmasını içeren birçok kayıta rastlanılmaktadır. Dolayısıyla kurum bünyesindeki taşıma araçlarını kullanırken oldukça detaylı örneklerle ortaya çıkmaktadır. Bir lastiğin ortalama ömrünün kaç km⁷⁵ olduğu kullanılan benzinin olası maliyeti ve bu maliyetin km hesabına kadar yapılan bu hesaplamalar aslında ulaşım teknolojisinin yeni alanı olan karayolları maliyetlerinin ne denli fazla olduğunu da göstermektedir. Diğer taraftan ulaşımın yeni eğiliminin de karayolu olacağını ipuçlarını vermeye başlamıştır. Bu politika karayolu politikasının gündeme gelmesi ile demiryoluna eklenmesi şeklinde ilk değişim sinyali vermiştir.

Karayolunun demiryoluna göre ağına daha çabuk gelişme potansiyeline sahip olmasına rağmen ilk dönemde Kemalistler'in çekimser davrandığı gözlenmektedir. Kuşkusuz bu durumda kara yolu nakliyat araçlarının Erken Cumhuriyet Dönemi'nde pahalı olması ve az önce değinilen diğer gerekçeler etkili olmuştur. 1941 yılında içerecek şekilde karayolu araçlarının alınması gündeme gelmiştir. Fakat araçların pahalı olması, yedek parça ve benzin sıkıntısı ile ulaşım maliyetlerinin demiryoluna göre henüz çok pahalı olmasından ötürü ötelendiği görülmektedir.⁷⁶ Fakat bu öteleme iase baskısı karşısında fazla uzamayacak ve dönem içindeki pek çok belgede kamyon alımına dair karar yer alacaktır.⁷⁷ 1941 yılı sonunda yer alan bir belgede, Ofis'e ait 5 kamyonet olduğu ifade edilmektedir.⁷⁸ 1942 yılı son ayına ait bir toplantı tutanağında Başbakanlıkça 30 kamyonet alındığı, 24 tanesinin Ofis'e teslim edildiği belirtilmektedir. Yine aynı belgede, altı tane kamyonetin ise kibrit işi için kullanıldığı için hububat taşımaya uygun olmadığı fakat yapılacak bir düzenleme ile Ofis tarafından kullanılacağı ifade edilmektedir.⁷⁹ Hatta dönüştürme işinin otomobile kadar yaygınlaştırıldığı vurgulanmaktadır. Nakliyatın baskısı altında alternatif çözümler arayan dönem yöneticilerinin kara yoluna bu denli tali çözümler getirmelerinin altında, kuşkusuz iase sorununa çözüm arama ihtiyacı yatmaktadır.⁸⁰ 1943 yılında yapılan bir toplantıda şoför kadrosunun 80 kişi olarak belirlenmesinin yanı sıra, 80 kişinin muavin alınması önemlidir. Ofis demiryoluna alternatif olmayacak bir alternatif nakliyat düzenlemesi içindedir. Üstelik karayolu ağına öncelik verilmesinde, demiryolu ağına ulaşmadığı bölgelerde nakliyat işlemlerini daha sağlıklı yerine getirme istenci belirginleşmiştir.⁸¹ Böylece üreticiden el koyma yöntemiyle alınan ürünler, kamyonlarla tren istasyonlarına aktarılmış orada da ihale usulü yükleme ile trenlere yükletilerek Ankara, İzmir ve İstanbul başta olmak üzere bazı büyük kentler ile ordu ve devlete ait kurumların ihtiyaçlarını karşılanmak üzere taşınmıştır.⁸² Ofis ölçekli karayolu taşıma sisteminde dair bu kısa değerlendirmeden sonra, demiryolu ve hayvan ile yük taşımacılığına kısaca yer vermek alt yapıyı değerlendirmek açısından değerlidir. Öncelikli olarak demiryolu ağı ile ofis arasında nasıl bir ilişkinin organize edildiğini görmek açısından nakliyat nizamnamesi ve ofis ile demiryolları arasındaki diyalogun sınırlarına bakmakta fayda görülmektedir.

29 Haziran 1941 tarihli Nakliyat Nizamnamesi demiryolu ulaşım ağı ile Ofis arasındaki işbölümünü tarif etmiştir. Bu nizamnameye göre kara nakliyatı tren ile tren olmayan yerde ise en uygun

⁷⁴ B.C.A.T.M.O. İ.M., 23.10.1942, C.2, s.1-2, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O.İ.M., 1.12.1942, C.1, s.27.

⁷⁵ B.C.A.T.M.O.İ.M., C.1, s.313, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M., 14.7.1942, C.1, s.406.

⁷⁶ B.C.A. T.M.O. İ.M., C.1, s.36.

⁷⁷ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.43.

⁷⁸ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.177.

⁷⁹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.43.

⁸⁰ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.183.

⁸¹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.234.

⁸² B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.282. Benzer kararlar için bakınız: B.C.A.T.M.O.İ.M, 17.1.1945, C.3, s.45.

B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.103-104.

kara nakliyatı ne ise onun ile yapılır. Talimatname günlük rutin işlerin nasıl yapılması gerektiğini detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Talimatnamede dikkat çeken bir başka nokta kara ve deniz nakliyatının birbirine alternatif olduğu yerlerde demiryolunun seçilmesinin gerektiğinin altı çizilmiştir. Denizyolunun ucuz olmasına rağmen tercih edilmemiş olması temel gıda ürünlerinin pazara daha çabuk gönderilmesi hedefiyle ilintili gözükmektedir.⁸³ Nizamnamenin nakliyat işlerini demiryolu ölçeğine göre düzenlemesi dönemin politik bakış açısına oldukça uygundur.

Kentten kırsala kadar bütün alanlarda propagandası yapılan demir yolu politikasının, Ofis'in nakliyatının merkezine alınmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Ofis'in demiryolu ulaşımı ile ilişkisinin bir başka ayağı da demiryollarına ait alanların ofis tarafından kullanılmasıdır. Ofis'in ilk dönemlerinde dikkat çeken bu uygulamasında, Ofis'in demiryollarına ait ambar, hangar ve depolardan yararlandığı görülmektedir. Silo ve depo yapımı politikalarının karşılık bulmasına bağlı olarak adım adım terk edilen bu yaklaşımın demiryolu ağı ile Ofis'in iç içe geçişinin bir başka parametresi olarak görmektedir fayda vardır. Ofis, silo ve depo başta olmak üzere, alım şebekesini kurarken demiryolu ağını sürekli merkeze alarak politika oluşturmuştur. Depo yapımının yanı sıra nakliyat, tartı işlemleri için kullanılacak olan malzemelerde bu bölgelerin etrafında yapılandırılmıştır.⁸⁴ Tren yoluna yakın yerlerde tartı işlemlerinin daha sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek adına Ofis çevresindeki alanlarda yatırım yapmak amacıyla sık sık arsa alımına⁸⁵ gitmiştir. Arsa bazen demiryollarına ait oluyordu. Bu durumda ya satın alınma ya da kiralama yöntemi devreye girmektedir. Böylece üreticiden alınan ürün ara nakliyat araçları sonrasında tren istasyonu bünyesinde ya da yakınındaki ambar ve hangarlarda gönderilecekleri yer için depolanıyordu.

Taşımacılık işi için yararlanılan bir başka alan ise taşıma hayvanlarının kullanılması idi. Özellikle ne karayolunun ne de demiryolunun henüz ulaşamadığı alanlarda ürüne el koyma döneminde, ürünlerin alım merkezlerine taşınması ihalelerinde hayvanlardan yararlanılmıştır.⁸⁶ Bunlardan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaygın olan hayvan taşıma işleminin, dönemin ulaşım ağı koşulları düşünüldüğünde, oldukça makuldür. Ofis, ortaçağ taşımacılık araçları olarak gördüğü bu ağ şekline göre gelişen diğer alternatif ulaşım ağına paralel olarak vazgeçtiğini eldeki atları satarak göstermektedir.⁸⁷

Ulaşım ağının iase politikası üzerindeki etkisi, Ofis'e ait alım merkezleri, depo/silo/ambar ve ihale usulü ile hububatın kırıdıldığı değirmen/un fabrikaları arasındaki düzenli aktarım üzerinden anlam bulmaktadır. Bu anlamda ürünün alım merkezine aktarımı, ulaşım ağı ile Ofis arasındaki ilk ortak noktadır. Ulaşım ağı ile alım merkezleri arasındaki paralellığe rağmen bütün alım merkezlerinin ağ çevresinde biriktiğini ifade etmek olanaksızdır. Alım merkezlerinin yaygınlığının oldukça fazlaştığı ürüne el koyma ile Toprak Mahsulleri Vergisinin Ofis tarafından toplanması kararı dönemlerinde demiryolu ağı ile alım merkezleri arasındaki mesafe ve taşıma araçları politikasının üzerinde yoğunlaştığı alan olmaktadır. Buna göre ürünün taşınması sorunsalı ile karşı karşıya kalan Ofis, bir taraftan kendi elindeki karayolu araçları ve hayvanlarla taşımada süreklilik sağlamaya çalışırken, diğer taraftan üreticiye alım merkezlerine ürünü getirmesi halinde nakliye farkını belli bir km'den sonra ödeme taahhüttün de bulunmuştur.⁸⁸ Ofis'in ürünleri alım merkezi ve demiryoluna nakliyat alanlarına ulaştırma çabasının altında, kuşkusuz kara yolu ağı ve araçlarındaki eksiklik yer almaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi karayolu ulaşımının hem yetersiz hem de yılın belli dönemlerinde kullanılması sürekli akışı engellemektedir. Türkiye'deki iklim ve hasat dönemi göz önüne alındığında, ürünlerin alım merkezlerine aktarımında ciddi bir sıkıntı yaşanmaması gerekir. Fakat belgelerde üzerinden zayıfların nedenlerine bakıldığında,

⁸³ B.C.A.T.M.O. İ.M., 29.6.1941, C.1. s.66.

⁸⁴ B.C.A.T.M.O. İ.M., 23.10.1942, C.2, s.1-2.

⁸⁵ B.C.A.T.M.O.İ.M., 16.1.1945, C.3, s.414.

⁸⁶ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.191.

⁸⁷ B.C.A.T.M.O. İ.M., 20.6.1944, C.2, s.375.

⁸⁸ 18.6.1943 tarihli resmi gazete yayımlanan 157 No'lu Koordinasyon Kurulu Kararının 12 maddesi taşıma yükünü tamamen köylüye yüklerken 7.6.1943 tarihli Toprak Mahsulleri Vergisinin 20. Maddesi ise bu durumda esnekliğe giderek nakliye ücreti ödemiştir. Bakınız: Resmi Gazete, 18.6.1943 ve 7.6.1943.

ürünün ilk toplandığı alanlardan ana aktarım merkezlerine geç getirilmesi, karayolu araç ve ağı-
nın zayıflığına denk gelmektedir. Gerçektende Ofis'in elindeki araç sayısı yetersizliği, ürünlerin
en ihtiyaç olunan dönemlerde aktarılması önündeki temel engellerden biri olduğunu göstermek-
tedir. Ürün, yereldeki derme çatma⁸⁹ ve başka kurumlara ait depolarda⁹⁰ bekletilmektedir.

Büyük kentlerdeki iaşe sıkıntısının ofis belgelerinde görülen en önemli sebeplerinden biri
ulaşım ağındaki düzensizliktir. Özellikle vagon sıkıntısının oluşturduğu bu yapı, Ofis'in nakliyat
konusunda başarısızlığının tek nedenin kendisi olmadığını da açıklar niteliktedir. İki kurum ara-
sında yaşanan sıkıntılar hem depolamada, hem de iaşe merkezinde sorunların doğmasına neden
olmaktaydı. Bir belgeyle bu durumu detaylandırır isek; Ofis ile güney demir yolları arasında or-
taya çıkmış bir alacak meselesi yüzünden ürün taşınması aksamıştır. Ürünün yeterli ölçekte ta-
şınmaması üzerine güneydeki Ofis temsilcileri sorunun çözülebilmesi için günde 20 vagon tahsis
edilmesini demiryollarından talep etmişlerdir.⁹¹ Demiryollarının cevabı ise uzun bir süreci alan
ve yönetmeliklerle sınırlı olan sayının belirtilmesi şeklindedir. Buna rağmen ulaşım ağının ikinci
aşaması olan ürünlerin iaşe ihtiyacının olduğu merkezlere aktarımı aşaması, bir önceki aşamaya
göre daha fazla başarılı olmuşa benziyor. Tren yolu çevresindeki alım merkezleri, depo ambar
ve hangarlara getirilen ürünler buradan ihtiyaç duyulan merkezlere aktarılmıştır. Aktarımın yo-
ğunlaştığı alanlar genellikle liman şehirleridir. Bu manada İstanbul, İzmir, İskenderun, Samsun
ve Mersin öne çıkan önemli merkezlerdir. İç bölgelerden demiryolu ağı ile taşınan ürünler genel-
likle açık azatım usulü ile bu limanlardaki mavnalar aracılığıyla boşaltılmıştır. Zayıfın önemli
uğraklarından olan bu boşaltım işlemi esnasındaki eksiklikler belgelere sık sık konu olmuştur.
Taşıma ve boşaltma aşamasında meydana gelen zayıflatların üst sınırını %1 olarak ele alan kanu-
ni düzenlemelere göre, ortaya çıkan fazla zayıflatlar kurum tarafından yükleme/boşaltma işlemi
yapanlara ödetilmesi gerekmektedir. Yine ulaşım esnasındaki zayıflatların ilgili kuruma ödetil-
mesi bir ilke karardır.⁹² Fakat pek çok vakada bir sonuca varılmadığı görülmektedir. Genellikle
yükleme ve boşaltma merkezleri arasında ortaya çıkan eksiklerin %1 den fazla olması halinde
demiryoluna ödetilmesi kararı alınmış ise de kurumlar arası yazışmalarda sonuca dönük sağlıklı
kararların alınmadığı görülmektedir. Hatta kurumların karşılıklı olarak birbirlerini suçladıkları
belgelere sıkça yansımaktadır. Her kurumun kendi çalışanının ve dolayısıyla kurumunu koruma
güdüğü verimliliği düşüren önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Ofis'in demiryollarına
olan 'mecburiyeti' bu türden hataların bazen es geçilmesine vesile olmuştur.⁹³

Ulaşım ağının bütün eksikliklerine rağmen, tüketim merkezlerine taşınan ürünler buralarda
Ofis'e bağlı ya da Ofis'le anlaşma yapılmış olan değirmen ve un fabrikalarına aktarılmaktadır.
Fakat bu durum, ortaya çıkan ekmek sıkıntısını çözememektedir. Bu bağlamda taşımacılığın ilk
aşaması olan ürünlerin alım ajansları ve alım merkezlerine taşınmasında oldukça başarısız bir
Ofis grafiği gözlenmektedir. Buna karşılık tüketiciye ulaştırmak olan ikinci aşama, yani tüketim
merkezlerine özellikle demiryolu ve denizyolu ile ulaşımı aşamasında daha başarılı olmuş olsa
bile birincideki aksaklıklar ikinciye de etkilemiştir. Üstüne ikinci aşamada yer yer ortaya çıkan
sorunlarda Ofis ve diğer kurumların entegre olamaması neticesinde tüketiciye ekmek sıkıntısı
olarak yansımıştır.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı yılları 'ulus devletin' hiyerarşik olarak en fazla merkezileştiği döneme
denk gelir. Bu nedenle her türlü politika ve pratiği incelediğimizde, devletin baskın rolünü gö-
rebiliriz. Hububat ve iaşe politikaları ve bunun gerektirdiği kurumsallaşmalarda devletin be-
lirgin damgasını taşır. Bu politika ve uygulamalar devletin dönemsel ve konjektürel durum ve

⁸⁹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.2, s.103.

⁹⁰ B.C.A.T.M.O. İ.M., 15.11.1944, C.3, s.1, Benzer karar için bakınız: B.C.A.T.M.O. İ.M, C.3, s.116.

⁹¹ B.C.A.T.M.O. İ.M., C.3, s.496-497.

⁹² B.C.A.T.M.O. İ.M., 29.6.1941, C.1. s.66.

⁹³ B.C.A.T.M.O. İ.M., 28.8.1941, C.1. s.113.

ihtiyaçlarından ayrı düşünülemez. Bu bağlamda söz konusu politikalar ve kurumsal inşalar, devletin ya da ulusun güvenlik ihtiyacı çerçevesinde önemli bir işlev görmüştür. Bununla birlikte gerek bu politikalarda, gerekse kurumsal işlevlerde süreç başarılı ve sorunsuz bir şekilde işlememiştir. Burada çeşitli sorunlardan bahsetmek mümkündür. Nitekim ulusal güvenliğin bir parçası olarak görülen hububat iâşesinin İkinci Dünya Savaşı gibi kritik bir dönemdeki örgütlenmesi, iâşe sıkıntısının doğmasında savaş dönemindeki ilgili kurumsallaşmanın eksikliği olarak sayılabilir. Bu bağlamda özellikle Ofis'in depo ve siloların yapımına dair verdiği kararlardaki hatalar, depolama merkezlerinin ya olmayışı yada eksikliği, ürünün sağlıklı saklanmasını engellemiştir. Zayıflatların ortaya çıkmasına neden olan bu durum, üretim ve tüketim merkezi arasındaki sağlıklı organizasyonun olamayışına da bağlı olarak, ürünün tüketiciye ulaşmasını engelleyici bir sonuç doğurmuştur.

Kent merkezlerindeki ekmek sıkıntısının doğurduğu karne uygulaması, kırsala kadar genişletilirken ürünler uzun süre depolarda çürümeye terk edilmiştir. Bu paradoksal durumun altında, ulusal güvenlik kaygısıyla hareket eden bir devletin altyapı eksikliğinin de katkısıyla köylüden aldığı ürünü depolardan tüketim merkezine sağlıklı bir şekilde aktarmamış olması belirleyici olmuştur. Bu bağlamda demiryolları ile kurum arasındaki uyumsuzluk da bu durumun üzerinde etkili olan bir başka faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç itibarıyla bu çalışmadan hareketle İkinci Dünya Savaşı boyunca başta kentler olmak üzere bütün yurttan yaşanan ekmek sıkıntısının sebepleri arasında Ofis'in alt yapı eksikliği ve diğer kurumlarla gerçekleşemeyen koordinasyon eksikliği olduğu söylenebilir.

Kaynakça

A) Arşiv: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

- B.C.A. Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclis Tutanakları, c.1.
- B.C.A. Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclis Tutanakları, c.2.
- B.C.A. Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclis Tutanakları, c.3.
- B.C.A. Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclis Tutanakları, c.4.
- B.C.A. Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclis Tutanakları, c.5.
- B.C.A., 030_01_00_00_84_530_15_5.
- B.C.A., 030_10_00_00_192_318_26_1-2.

B) Gazeteler

- Resmi Gazete*, 13.07.1938.
- Resmi Gazete*, 16.6.1939.
- Resmi Gazete*, 26.1.1940.
- Resmi Gazete*, 18.06.1941.
- Resmi Gazete*, 7.6.1943.
- Resmi Gazete*, 18.6.1943.
- Resmi Gazete*, 25.1.1946.

C) Kitaplar

- Acun Niyazi, *Zirai Tarihimize Bir Bakış Toprak Mahsulleri Ofisi ve Kuruluş Gayesi*, İstanbul: Sinan Matbaası, 1947.
- Aktar Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Arar İsmail, 'Celal Bayar Hükümeti Programı 8 Kasım 1937', *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınevi, 1968.
- Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Ankara: Devlet Basımevi, 1938.
- Çılgin Alev Sınar, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Erdilek Neşe, 'Hükümetler ve Programları,' *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde (968-1045), C.4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Hobsbawm Eric, *Kısa 20. Yüzyıl, 1924-1991: Aşırılikler Çağı*, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1996.

Kolaç Bedrettin, *Cumhuriyet Dönemi Hububat Politikaları(1923-1950)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İktisat Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Çalışması, İstanbul: 1999.

Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Ankara: Devlet Basımevi, 1938.

Kuruç Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, C.1, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993.

Metinsoy Murat, *İkinci Dünya Savaşında Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, 1. Baskı, İstanbul, Homer Kitabevi, 2007.

Özbek Nadir, 'Kapitalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları, 1932-1937', *Toplum Bilim*, S.96, İstanbul: Birikim Yayınları, Bahar, 2003.

Pamuk Şevket, 'İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Politikası ve Köylülük', Oya Baydar (Editör), *Yetmiş Beş Yılda Köylerden Şehirlere*, içinde(57-66) İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, Şubat 1999.

Sönmezoğlu Faruk ve Diğerleri, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1992.

Şimşek Sefa, *Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri 1932-1951*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.

Tekeli İlhan. İlkin, Selim. *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Alt Yapısı Oluşurken 3*, 1. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül, 2004.

Katılımcılık, Paylaşma ve Toplumsal Eleştiri Bilincini Simgeleştiren Taksim Gezi Parkı Direnişi

Mustafa POYRAZ*

Özet

Gezi parkında ortaya çıkarak toplumsal bir direniş biçimine dönüşen deneyimi inceleyen bu makale, her şeyden önce, kentli olma ve ortak alanları koruma bilincinin önemine işaret etmektedir. Yıllardır çalkantılı ve düzensiz bir yapılaşma içerisinde, kendi çeperlerini sürekli genişleten, nüfusunu hızla artıran ve kendi kargaşasında yeni dinamikleri var eden İstanbul, çatışmalı bir döneme adım atarak kentin yaşanabilirliğini yeniden sorguluyor. Yeşil alanların, oyun yerlerinin ve spor sahalarının yerini beton yığınlarının aldığı, ekonomik aktörlerin yoğunlaşmasının kenti tam bir rant alanına çevirdiği İstanbul, kendine yeni bir denge arıyor. Gezi parkı etrafında oluşan toplumsal ve siyasal dinamik, dayanışmacı, katılımcı ve eleştirel gücüyle, sadece kenti değil, toplumu kökünden sorgulayan bir umuda dönüştü. Bu umut toplumu, girişimci, işbiririci, itaat etmesini bilen ve eğitimini sadece dini temeller üzerine inşa eden, boyun eğen birey kavramından, hakkını arayan, kamu alanlarını savunan, farklılıkları ve dayanışmayı öne çıkaran özgür birey kavramına taşıdı. Bir başka deyişle, Gezi direnişi, toplum içerisinde gelişen eleştirel dinamiklerin, iktidarda olanları dizginlemenin, özgürlük alanlarını korumanın ve genişletmenin tek garantisi olduğunu da ortaya koydu. Bu deneyimin, Türkiye’de toplumsal ve siyasal hayata katılım kültürü alanında, doğal çevreye bakış konusunda yeni ve köklü bir yaklaşım çağırısı açığının altını özellikle çizmek zorundayız.

Anahtar Kelimeler: katılım kültürü, kent alanları, kent bilinci, betonlaşma, Gezi Parkı, toplumsal dinamik, dayatma kültürü

Taksim Gezi Park resistance as a symbol of participation, sharing and analytical social conscience

Abstract

This article analyses Taksim Gezi Park resistance, a form of social resistance with the perspective to point out the urban consciousness and the integrity to protect public areas. For years, under irregular and turbulent construction, in addition to continuing expansion of its periphery and rapid increase of its population, Istanbul, while creating new dynamics has born in its turmoil, has entered into a conflicting era, which re-questions the habitability of the city. Istanbul, which has been transformed into a complete rant area due to intensification of economic actors area through concrete piles that have taken place of green areas, playgrounds and space for sports, is seeking for a new balance for itself. The social and political dynamics formed around Gezi Park have become hope and acting in solidarity, questioning not only the city, but also the basis of the society as a whole because of their participatory and critical power. This hope has transformed the society from its nature of an individual, who was an entrepreneur, racketeer,

* Öğretim Görevlisi, Paris 8 Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, poyrazmus@gmail.com

submissive as well as formed its education based on religious fundamentals into the free individual asking for respect to their rights, defending public areas, advocating diversity and solidarity. In other words, Gezi Park resistance revealed also the fact that critical dynamics in society are the only guaranty for control of those in power and protection and expansion of areas of freedom. We must emphasize that this experience made a new and radical approach about social and political participation culture in Turkey possible.

Key Words: Participatory culture, public space, urban consciousness, concretization, Gezi Parc, social dynamics, oppression culture

2013 Mayıs ayının son günlerinde başlayan ve Haziran boyunca toplumu bir alev gibi saran ve ülke düzeyine yayılan toplumsal tepkinin yarattığı sosyal ve politik etkiler henüz tümüyle analiz edilmiş değil. Ayrıca, bu hareketlilik ve direniş, politik bir karşılık bulamadığından varlığını mahalle forumları ve değişik türden mücadelelerle devam ettirmektedir. Gezi Parkı'nın üzerine yapılması planlanan alışveriş merkezi ve yeniden inşa edilmesi düşünülen Topçu Kışlası, bardağı taşıran damla olarak toplumun bütün dinamiklerini bir anda harekete geçirdi. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Taksim Meydanı'nı yayalaştırmak için 16 Eylül 2011 tarihinde aldığı karardan hemen sonra örgütlenmeye başlayan « Taksim Dayanışması »nın « betonlaştırma, insansızlaştırma, kimliksizleştirme »¹ olarak nitelediği bu projeye karşı oluşan tepkiler, yapım çalışmalarının başlamasıyla birlikte en uç noktasına gelerek direnişe dönüşmüştür. Yerel yönetim kurumlarının ve hükümetin, sivil toplum kuruluşlarından gelen eleştirileri hiç dikkate almadan, «dediğim dedik » tavrıyla İstanbul'un en önemli direniş sembolü olan Taksim Meydanı'nı yeniden biçimlendirmeye kalkması ve bunun da ötesine geçerek Gezi Parkı'ndaki yeşil alanı ve ağaçları ortadan kaldırma girişimi toplum içerisinde hiç beklenmedik bir tepki doğurmuştur. Hükümetin ve polisin baştan beri kullandığı aşırı şiddet ve bastırma tavrı, direnişçilerin « çapulcu » olarak ilan edilerek aşağılanması halk içerisinde « bu kadar da olmaz » dedirtecek noktaya ulaşan derin bir öfke yarattı.

Sorun sadece bir parkın savunulması olmaktan çıkıp, dini öğeleri öne çıkartarak otoriter yapıyı ve ticari değerleri toplumun her alanında empose etmeye çalışan bir anlayışa karşı, dayanışmayı ve demokratik değerleri savunan sivil bir direnişe dönüştü. Milyonlarca insan, özellikle de gençler Türkiye tarihinde hiç görülmemiş bir biçimde, ortak kamu alanlarını savunmak için her türlü riski göze alarak günlerce sokakları ve meydanları doldurdular. İktidar güçleri de bütün şiddet araçlarını ve metodlarını harekete geçirerek bu yükselen toplumsal direniş dalgasını en kısa zamanda ezmek için yoğun bir bastırma hareketine girişti. Kullanılan gaz bombaları, tazyikli sular ve uygulanan aşırı şiddet altı gencin ölümünün yanında, binlerce kişinin yaralanmasına, ondan fazla kişinin gözünü kaybetmesine ve sistemli tutuklamalara yol açtı. Bütün bu baskılara rağmen, bireyler uyanmış, dayanışma ve paylaşma bilinciyle kendi özgürlüklerine ve toplumsal yaşam alanlarına sahip çıkıyordu. Bu toplumsal dalga Türkiye sınırlarında da kalmıyor, dünya çapında bir sembol haline geliyordu. Hem Batı'yı hem de Doğu'yu sorgulayan bir halk hareketi olarak Gezi Parkı'nda başlayan direniş sayısız değerlendirmelerin ve analizlerin konusu olmaya devam ediyor. Dalganın derinliği, bugünkü durulmuş görünümünün ardındaki kımıldamalar, toplum içerisindeki sosyal ve politik etkileri henüz tamamıyla gün yüzüne çıkmış olmasa da, Gezi Parkı Direnişi çok çaplı bir sosyal ve sivil hareket olarak şimdiden bütün toplumsal ve politik dinamikleri yeniden mevzilendirmeye, kendilerini yeniden tanımlamaya zorladı.

¹ Mesela 5 Haziran 2012'de yapılan basın bildirisinde grup adına söz alan mimar Öncül Kırlangıç öz olarak Gezi Parkı etrafında oluşmakta olan dinamiğin çerçevesini belirtiyordu :« Taksim'in koruma altına alınmış bir tarih ve kültür varlığı olduğunu ifade ederek projenin acil olarak durdurulması için ve Taksim'i daha bütüncül bir yaklaşımla sahip olduğu sosyal, tarihi, toplumsal, kültürel ve ekolojik değerleri göz önünde bulundurularak dava açılmıştır. Semt sakinleri ve birçok sivil toplum kuruluşu itirazımıza destek vermektedir. Taksim Meydanı, Cumhuriyet dönemi kent düzenlemelerinin ve mimarlık eserlerinin en önemlisidir. Bayramlarımızı, sevinçlerimizi, tepkilerimizi ve taleplerimizi dillendirdiğimiz demokrasi meydanımıza sahip çıkalım”, Radikal Gazetesi, 6 Haziran 2012.

Bu makalede amacımız Gezi hareketiyle İstanbul'daki kentsel değişim arasındaki ilişkileri irdelemektir. Eğer Gezi Parkı'nda modernleşme adına kesilen ağaçlar milyonlarca insanı aynı anda harekete geçirebildiyse, burada, kent alanlarının insanlar tarafından algılanışıyla ilgili bir dizi soruyu gündeme getirmek kaçınılmazlaşır. İstanbul'daki yaşam alanlarının hızlı bir şekilde betonlaştırılmasıyla sosyal sorunların birikimi çerçevesinde oluşan dinamiklerin analizi bu yazının eksenini oluşturmaktadır. Bireylerin kentlileşmesi ve kentin özgürlük havasını kendi varlıklarıyla bütünleştirme sürecinde ilerlemeleriyle, toplumsal yapının baskıcı atmosferi arasındaki çelişki burada işlenecek konuların temel noktasıdır. İnsanların kendini özgürce ifade edebileceği ve başkalarıyla birlikte olabileceği kent alanlarının kışılması durumu da başka bir önemli nokta olarak bu yazıda öne çıkmaktadır. Burada yapılan değerlendirmeler, bir yandan, yıllardır varoşlar üzerine yapılan gözlemler ve araştırmalara, diğer yandan da, Gezi Parkı eylemlerine katılan gençlerle yapılan görüşmelere dayanmaktadır.

Kentsel Dönüşüm Projeleri ve İstanbul'un Yaşam Alanlarını Birer Birer Kaybetmesi

İstanbul'daki ve Türkiye'deki kentleşme ve kentlileşme² sürecini anlamadan Gezi Parkı'nda ortaya çıkan ve her tarafa yayılan toplumsal patlamayı anlamak mümkün değildir. Türkiye'de on yıllardır bütün baskılara rağmen bir türlü söndürülemeyen demokrasi mücadelesinin geçtiği çetrefilli yolları görmeden de Gezi Parkı'nda başlayan yeni dönemi okumak zordur. Spontane bir hareket olarak ortaya çıkmasına rağmen, bu toplumsal dönüşüm hareketi belli bir birikim sürecinin önemli bir noktası olarak görülmelidir. Kentte yaşanan hızlı ve köklü değişimler, insanların alışılmış yaşam mekanlarını, buluşma yerlerini ve sokakları kendi geleneksel fonksiyonlarından arındırarak yeni bir var olma biçiminin dayatılmasına yol açmıştır. Bireylerin kimlik oluşumunda ve farklı kimliklerin karşılaşmasında ölçülemeyecek derecede önemli bir kavşak görevi olan mahalleler (Konuk, 2011) çok yönlü ilişkilerle donatılmış kentsel özelliklerinden arındırılıyorlar. İstanbul'un çeperleri yeni yapılarla, yeni yerleşim yerleriyle, ticaret ve iş merkezleriyle önüne geçilemez bir şekilde büyüdü, serpildi. 70'li yıllarda hızlanan gecekondulaşma süreci ufak ve düzensiz evlerden oluşan sayısız yeni mahalleyi kente eklemişti. 80'li yıllardan sonra, bir yandan gecekondu tipi yapılar yeni mekanları ortaya çıkarmaya devam ederken, diğer yandan da kentsel anlayışta köklü bir değişim sürecine giriliyordu. Kamunun dolaylı bir biçimde onayını da alarak yaygınlaşan gecekondu semtlerinin kökleri 1940'lara dayanır (Aslan, 2011). Rant elde etmeye çalışan spekülâtorlerin ve yeni girişimcilerin pazarladığı arazilerin yanında, halkın kendisinin işgal ettiği kamuya ait yerlerde gecekonduların üzerinde inşa edildiği alanlar oldular. İstanbul'un çeperlerini uçsuz bucaksız bir şekilde genişleten bu gecekondulaşma süreci her şeye rağmen insanların katılımı çerçevesinde gelişti. En küçük barakaların yapımında dahi orada oturacak insanların emeği ve eli belirleyici oldu. O zamanlar el yordamıyla, bazen bedeli birkaç kez araçlara ödenerek, çoğu zaman insanlar arasındaki dayanışma dinamikleriyle kurulan bu yeni mekanlar insanların doğayla olan ilişkisini, çocukların oyun alanlarını ortadan kaldırmadı. Boş alanların hala varlığını koruması, her evin önünde bırakılan küçük de olsa bahçeler ve nüfus yoğunluğunun nisbi azlığı kent alanlarının sıkıcı ve baskıcı atmosferini dengeleyen önemli unsurlardı. Helede kurulan yeni mahallelerin sokak sistemini koruyor olması insanlar arasındaki sosyal bağların yeniden canlanmasına hiç şüphesiz katkıda bulundu³. Yoksulluk ve kırsal alandan gelmenin getirdiği uyumsuzluk halleri gecekondu mahallelerinde yeni dinamikleri ortaya çıkardı. Geleneksel yapıdan ve alışkanlıklardan gelen yeni kentliler

² Kentleşme ve kentlileşme arasında çok yakın bir bağ olsa da, kente yerleşmek kentli olmak, kent bilinciyle hareket etmek anlamına gelmiyor. Kentli olma bilinci, çok uzun bir süreç içerisinde, kentin sunduğu çok yönlü faaliyetlerin pratiği içerisinde oluşur. Bu bilinçle kişi kendi geleneksel yapısını aşarak kamu alanlarında başkalarıyla birlikte olma özgüvenini geliştirir.

³ Sokakların ve onları birbirine bağlayan alanların kenti kent yapan en önemli sosyal ve sosyalleştirici mekanlar olduğunu Henri Lefebvre, (La revolution urbaine, Gallimard, 1970) özellikle belirtir.

bir yandan hemşehrilik ilişkilerine dayanarak var olmaya çalışırken öte yandan da politik dinamiklerin rüzgarlarından etkilenerek, başka ülkelerde benzer süreçlerde ortaya çıkan şiddet ve mafyalaşma tuzağına kolayca düşmediler. Politik mekanlarla içli-dışlı olma hali bireyleri ve grupları kör şiddet eylemlerine sürüklenmekten korurken aynı zamanda onlara kentte başkalarıyla birlikte yaşama bilincini de sağladı. Sendikalarla, siyasi partilerle veya gruplarla ilişkili olma hali, kişilerin giderek kendi geleneksel grubuna olan bağımlılık durumlarını azaltarak onları kentleşme sürecine bağlamayı kolaylaştırdı. Dayanışma dinamiklerinin geleneksel kurumlardan siyasi mekanlara kaymaya başlaması topluma ve insanlara bakış perspektifini genişlettiği gibi kamu alanlarına karşı hassas olma duygusunun yaygınlaşmasına da çok önemli katkıları oldu. Bu süreç aynı zamanda, gecekonduculara yerleşen işçilerin önemli bir kesiminin geleneksel söylemlerden koparak sınıf çıkışı ve dünyaya daha geniş bir açıdan bakan bir duruşa kaymaya yüz tuttuğu süreçtir de. Dini ve milliyetçi söylemlerin halk kesimleri arasında tartışılıyor olması ve dayanışma olgusunun politik bir zemine kayması o dönemki Türkiye'nin en önemli kazançlarından biri olarak algılanabilir. Her kökenden, dinden ve mezhepten insanının sendikal bir baz etrafında kaynaşması ve dünyadaki tartışılan sorunlara açık hale gelmesi sessiz bir devrim olarak 70'li yıllara damgasını vurdu. Gecekondu mahallelerindeki ortak mekanlar politik mücadelerinin, yürüyüşlerin, çatışmaların damgasını taşıyan bir yapı kazanarak, demokratik bilincin filizlenmesine önemli ve uzun yıllar sürecek katkılar sağladı. Bütün bir kuşağın devlet baskılarına, dini ve geleneksel yapının gücüne rağmen birçok gecekondu mahallelerinde farklı bir sosyalleşme çerçevesi yaratabildiğinin altını çizmenin bugünkü tartışmalar açısından oldukça faydalı olacağını düşünüyoruz. Politik bilincin oluşması anlamında çok zengin deneyimleri barındıran bu dönem, kentleşme sürecine katılım açısından da oldukça önemlidir. Eğer rant elde etmek için her zaman varlığını koruyan ve fırsat bulduğunda acımasızca kent alanlarını talan eden girişimci güçlerin faaliyetlerinin o dönemki çabaları İstanbul'un çehresini bütünüyle alt-üst edemediyse bunda o dönemdeki siyasal ve sosyal hareketliliğin payı önemli olsa gerek.

Bir anlamda, 12 Eylül 1980 askeri darbesi çalkantılarla ve mücadelelerle dolu bir dönemin bitişi olmanın yanında kent alanlarının da talana bütünüyle açılmasıdır. Ekümenopolis-Ucu Olmayan Şehir belgesinde de açık bir şekilde sergilendiği gibi kentin yağmalanması politikasının başlangıcı olarak 24 Ocak 1980'de belirlenen liberalleşmenin önündeki engelleri kaldırmayı öngören yapısal değişim kararları alınabilir. Girişimcilik mantığının ve herşeyi para olarak gören değerlerin öne çıkarıldığı ve dayanışma duygularının güçlü olana bağımlılık ilişkilerine dönüştürüldüğü bu dönemde kent alanları köklü bir değişim sürecine girer. Bir yandan, İstanbul'un göbeğinde o zamana kadar görülmeyen yüksek yapılar yükselirken, bir yandan da kenar mahalleler birer birer yıkılarak yerine kocaman binalar inşa edilir. En ufak bir boş alan bile betonlaştırılıp paraya çevriliyor. Uçsuz bucaksız, kamu mekanlarından, yeşil alanlardan uzak, insana yabancılaştırılan yeni bir oluşumla karşı karşıyayız. Zenginlik ve modernliğin işareti olarak görünen bu gelişim en sonunda insanları boğan, baskı altında tutan, yaşanması giderek dayanılmaz hale gelen bir duruma dönüşmüştür. Mesela, 1970'li yılların sonuna kadar sakin ve yaşanabilir olan, ağaçların ve küçük bahçelerin hala korunabildiği birçok mahalle tümüyle betonlaştırılmış, en ufak bir yeşil alan bırakılmamıştır. Esenler ilçesinin 30 yıllık tarihi buna en açık örnektir. Dört Yol Meydanı'nın çevresinde kurulan ve etrafı bir yandan Ferhatpaşa Çiftliği'yle, diğer yandan da sadece yeşil alandan ibaret olan Davutpaşa Kışlası'yla ve boş tarlalarla kaplı olan Esenler bugün 458 000'ye yakın kişiden fazla insanın yaşadığı, hiçbir yeşil alan bırakılmamış, çiftliğin otogara dönüştüğü betonlaştırılmış büyük bir ilçedir⁵. Yakın zamanda yeniden düzenlenen Dört Yol Meydanı ve sadece yayalara açık olan Davutpaşa Caddesi'nin varlığı yüzbinlerce insanın gereksinimi olan yeşil alanların ve ağaçların tümünden ortadan kaldırılışının yarattığı sosyal ve

⁴ TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)'nın 2013'de yayınladığı rakamlara göre.

⁵ İstanbul'un etrafındaki çiftliklerin mahallelere dönüşüm süreci Hatice Kurtuluş'un Toplumbilim Dergisi'nin 2011'de yayınlanan 26. sayısında detaylı bir şekilde incelenmektedir.

psikolojik sorunların hafifletilmesine yetmemektedir. Ağaçlarla dolu olan, küçük evleri ve boş alanlarıyla 70'li yıllardaki çocukların top oynayarak eğlendiği bu alanlar artık tümüyle yok oldu. Yakında tanıdığım Ninehatun Mahallesi'nde bir ağaç bile bırakılmamış ; iki metre karelik bir boş yer yok ; asmalı bahçelerin içindeki o şirin kahvelerden bir tane bile kalmamış. Çocuklar nerede oynayacaklar ? İnsanlar doğayla ilişkilerini nasıl kuracaklar pencereden karşı binalardaki başka pencerelere bakabilmenin dışında? Kültürel ve sportif faaliyetleri yürütebilecek alanların yokluğu ise bir kentin geleceği açısından en kaygı verici bir durum. Buna kentin ruhsuzlaşması süreci de denebilir. Söz konusu olan sadece bu mahalle değil, bütün mahalleler aynı durumda.

Bu sık yapılaşmaya uymayan, kentin insani boyutlarını hala koruyabilen bölgeler de kendini rant elde etmek için gözünü hiçbir şeyden çekinmeyen yeni talancı güçlerin tehdidi altında bulmaktadır. Mesela Gülsuyu-Gülensu'da mahalle halkı kendi elleriyle kurdukları mekanları koruyabilmek, bu rantla beslenen acımasız ekonomik güçlerin eline düşmemek için yıllardır kararlı bir direniş örneği göstermişlerdir (Yıldız, 2013).

Kentlileşmenin Güçleşmesi ve Siyasal Hakimiyet

Ekonomik yapıdaki değişimle hareketlenen kırsal kesimden göçmenlerin en önemli durak merkezi İstanbul oldu, olmaya devam ediyor. 1975'de 2.547.364 olan İstanbul nüfusu, 1980'de 2.772.708'e yükselirken bundan sonra çok hızlı bir ivme kazanarak 1990 yılında bu sayı 6.629.431 çıkar. 2000 yılında 8. 803. 468 olan nüfus 2007'de 12.573.816' ya ulaşır. TÜİK'in verdiği rakamlara göre 2012 sonu itibarıyla İstanbul'da yaşayan insan sayısı 13.854.740 olarak tespit edilmiştir. Bu rakamlarında gösterdiği gibi, İstanbul kırsal kesimden göçüp gelen milyonlarca insanın kendine bir yer bulmaya, var olmaya çalıştığı uçsuz-bucaksız bir alandır. Burada söz konusu olan eski kent alanlarının aralıksız genişlemesi, kontrolden çıkmasıdır. Henri Lefebvre'in (1968) de belirttiği gibi, izlediğimiz süreç kentin kentsizleştirilmesi olarak değerlendirilebilir. Kentin kendi dokusunu yeniden üretememesi olarak da adlandırabiliriz bunu. Bu bir biçimde, kent bilinciyle henüz tanışıklığı olmayan yığınların kent alanlarını doldurmaları ve gerçek kent kültürüyle yetişmiş kesimlerin azınlığa düşmesi durumudur. Başka bir deyişle kentlilerin yeni gelenleri kendi bünyesinde eritememesi, onlara kent bilincini alabilecekleri alanları açamamasıdır. Bu durumda, yeni gelenler kendi deneyimlerinden ve geleneklerinden kalkarak kent alanlarını kendilerine göre yeniden kurarlar. Böylece, kırsaldan gelenler, bir biçimde kenti fethetmiş olurlar. Uzun vadede kent koşullarının kaçınılmaz olarak hakim hale getireceği rasyonel mantık (Simmel, 2004) ilişkileri yeniden düzene sokacak olsa bile, uzun bir dönem kırsal kesimden getirilen alışkanlıklar kent alanlarını biçimlendirmeye devam eder. Kırsal kesimden göç ederek kenti « fethetmeye » gelenlerin uzun bir süre doğal alanların korunmasına, kültürel mekanların açılmasına veya çocukların oyun alanlarına duyarsız kalma eğilimi göstermeleri anlaşılabilir. Hele de kentte ilk tanışılan değer « kendini kurtarda nasıl kurtarırsan kurtar » sa, insanların üzerine inşa edebileceği bir dayanak yoksa, birey olarak var olmak ancak becerikli bir girişkenlik mantığını öne çıkartır. Sınıf ve sendika kültürünün oldukça etkisizleştirildiği, politik dayanışma dinamiklerinin büyük ölçüde dini veya hemşerilik mekanlarına indirgendiği koşullarda bireyin vatandaşlık ve kentlilik bilinciyle yoğrulması, kamu alanlarına sahip çıkması zorlaşır⁶. Kişilerin ve grupların var olabilmek için kıran kırana bir ekonomik mevzi mücadelesi içerisine çekildiği bir dönemde kentin yağmalanması ve yaşam mekanlarının yok edilmesi bir detay olarak gözükabilir. Ortak alanların savunulmasından ziyade, yağmada bana kalabilecek kırıntı ne olabilir kaygısıyla hareket etme alışkanlığı hakim davranış tarzı haline gelebilir. Bu durumda kentin ve insanın savunulması öncelikle kent bilinciyle yetişmiş en duyarlı vatandaşların görevi haline gelir. Her yerin paylaşım pazarı haline geldiği, nerdeyse tüm insan ilişkilerinin metaların dolaşım

⁶ Robert Castel, kişilerin toplumsal soruna duyarlı bir vatandaş olarak yetişmesinde sosyal mülkiyet kavramının önemini vurgular. Toplumun var olmak için koşulları yaratamadığı durumlarda birey kendine başka dayanaklar aramaya uğraşır. Varlık sahibi olmak en garanti yol olarak gözükür.

kanunlarına boyun eğdiği⁷ günümüz koşullarında ortak çıkarları kendine bir pay çıkarmadan savunabilecek duruma gelmek, her şeyden önce, toplum ve insan bilincinin yer etmesine bağlıdır. Gezi Parkı Direnişi'nde yaşananlar bize, İstanbul'da kentli olma bilincinin, insan olma bilincinin, metaların gücünün her şeye muktedir olamayacağı inancının yeniden yeşerebileceğini gösterdi. Gençlerin, aydınların, mimarların, tabiplerin, her kesimden gelen insanların kendi durumlarını tehlikeye atma pahasına herkese ait olan alanlara sahip çıkması, bir anlamda insanın kendine olan güvenini de tazelemesidir. Taksim'de yaşanan birkaç günlük ortak yaşam (komün) deneyimi bize, bireyselleşmenin zayıflatabileceği düşünülen bireylerin nasıl yeni tip bir sosyalleşmeyle güçlendirilebileceğine dair önemli ipuçları vermektedir.

Gezi Direnişinin Dinamikleri ve Gençlik

Gezi Direnişi, Türkiye'nin ekonomik ve politik istikrarını nispeten yerine oturttuğu, uluslararası sahnede önemli bir prestij kazandığı düşünülen hiç beklenmedik bir zamanda patlak verdi. Hiç kuşkusuz, ekonomik canlılığın son on yılı aşan bir dönemde süreklilik kazanması, insanların hızlı bir şekilde tüketim toplumunun birer parçası haline gelmesi, içten içe biriken sosyal sorunların arka plana atılmasını kolaylaştırdığı gibi, altta kalanların çılgınlıklarını da duyulmaz hale getiriyordu. Herkesin bir pay kapma mücadelesi içerisine çekildiği bu ekonomik canlılık ortamı, kent alanlarının bütünüyle rant getiren bir nesneye dönüştürülmesi durumunu gözlerden uzaklaştırdı. Bir bakıma, modernleşme adına, insanların en önemli gereksinimlerinden olan kamu alanları, eğlence, buluşma ve dinlenme yerleri sessizce gözden çıkarıldı. Özellikle de alışveriş merkezlerinin yapımı, zenginliğin ve modernitenin en gözde unsuru olarak görülmeye başlandı. Kültürel faaliyetlerin yapılabilmesi için alanlar «ne getirir » mantığıyla değersizleştirildi, çok da gerekli olmayan yerler olarak görülmeye başlandı. Öğretmenlerin, sanatçıların, müzisyenlerin değerden düşmesi de aynı yaklaşımla ilintilidir. Hatta camilerin altı bile ticarete açılarak, girişimcilikle din sentezinin kişilerin kimliğinin oluşturulmasındaki belirleyici yeri vurgulanmış oluyordu.

İnşa edilmeye çalışılan sistemin en temel ögesi olarak da ekonomik anlamdaki modernleşmeyi özümseyen -ticaret yapma ve girişimcilik bazında açılan özgürlük alanları anlamında- dini ve geleneksel yaşam biçimiyle yoğrulmuş bir temel üzerinde yetiştirilen itaatkar bireylerin varlığıdır. Özgürlük ve demokrasi söylemleriyle toplumsal dinamikleri uzun bir dönem yönlendirebilen bu yaklaşım, bireylerin kendilerini ifade etme özgürlükleri söz konusu olduğunda baskıcı bir tutum alarak gidebileceği son noktayı göstermiştir. Gezi Parkı Direnişi sırasında gösterilen tavır bunun açık bir ifadesidir: ticari kuralları özümsemiş girişimci kişilikle İslami yaşam tarzına göre eğitilmiş bireyler yetiştirmek ve yola gelmeyenleri de bir biçimde iktidarın bütün erklerini de kullanarak ıslah etmek⁸. Ticari anlamda var olan özgürlükçülük politik anlamda tam bir tahammülsüzlüğe dönüşebiliyor. Slavoj Žižek'in (2013) « Günümüz küresel kapitalizminin genel eğilimi, pazarı daha da genişletmek, kamusal mekanı çevreleyip kapatmaya yeltenmek, sağlık, eğitim, kültür gibi kamu hizmetlerinden kısmak ve giderek otoriterleşen bir siyasal iktidar sürdürmektir. » derken kastettiği tam da budur.

Gezi Parkı Direnişi'nin temelinde, bir grup vatandaşın kentli ve insan olma bilincini öne çıkararak toplumsal yaşamın en önemli solunum alanlarından biri olan parkı savunmalarındır. Burada söz konusu olan kentin ortak bir alanına vatandaşların sahip çıkmasıdır. İşin en önemli yanı yönetenlerin kendini çok güçlü ve meşru hissederek, « güçsüz » vatandaşları küçümsemesi ve görülmedik bir şiddetle parkın dışına atmasıdır, hatta içinde yattıkları çadırları ateşe vererek

⁷ Karl Marks Kapital'in 1. cildinde metaların dolaşım kanunlarının insan ilişkilerini ne denli yönlendirdiğini hatta insan ilişkilerinin nasıl metalaştığını çok açık bir şekilde sergiler.

⁸ Toplumun içerisinde bir ağırlığı ve sözü olan, yaşama aktif olarak katılan ve gerektiğinde içinde bulunduğu toplumu eleştirebilen birey anlayışının yerine paranın ve inancın oluşturduğu güce itaat etmesini bilen, bundan faydalanmaya çalışan bir birey anlayışıdır önerilen.

Baskıların içselleştirildiği, kafasını kaldıranın hemen susturulduğu, hatta basın ve televizyon yoluyla teşhir edildiği karanlık bir dönemde, genç yığınların birkaç saat içerisinde akın akın Taksim Meydanı'nı doldurarak direnişçilere sahip çıkması ve polis güçlerinin bütün şiddetine rağmen Gezi Parkı'nı ve doğayı savunmayı göze alması ve günlerce direnmesi Türkiye'de oluşturulan otoriter yapıya karşı gelişen bir sivilleşme hareketi olarak algılanmalıdır. Milyonlarca insan ülkenin her tarafında ayağa kaldıran ve günlerce süren direnişlerle sembolleşen Gezi Parkı dinamiği birkaç açıdan değerlendirilebilir.

Birincisi direnişe katılanların sosyal pozisyonlarıyla ilgili. Gençlerin ezici bir çoğunluğu oluşturduğu bu toplumsal dinamik birçok kesimi birden harekete geçirdi. Öğrencilerin yanında, sanatçılar, öğretmenler, mimarlar, işçiler, emekliler de bu harekete aktif olarak destek verdiler. Verilen rakamlara göre yürüyüşlere katılanların sayısı milyonlarla ölçülüyor. En önemli olgulardan biri de kadınların ve kızların katılım oranının görülmedik derecede yüksek oluşudur. İşçilerin hareket içerisinde aktif olarak yer alması ve direnişin objektif olarak küresel kapitalizmin dinamiklerine karşı yöneliyor olması onun sadece bir sınıf hareketi olduğunu göstermez. Kentsel alanların sermayeye çevrilmesine karşı duruşuyla antikapitalist bir mevzilenme olmanın yanında Gezi Hareketi, daha ziyade, değişik sınıflardan ve siyasi geleneklerden gelen kişilerin oluşturduğu bir dayanışma alanı, farklılıkların özgürce birarada yaşandığı, hak arama mücadelesini ve kardeşliği öne çıkaran, baskılara boyun eğmemeyi yeni bir dünya hayaliyle birleştiren özgün bir sivil kolektif güç olarak değerlendirilebilir⁹. Öldürülen gençlerin hemen hepsinin işçi sınıfı kökenli oluşu, diğer sınıfların hareket içerisindeki varlığını gölgelemez. « Her yer Taksim ; her yer direniş » sloganı içinde birçok talebi barındırdığı gibi kendini farklı nedenlerle baskı altında gören geniş bir kitlenin üzerinde bulunduğu bir platformda oldu. Çarşı grubunun haykırdığı « Çarşı herşeye karşı » sloganı da iktidar erkinin, gücün güçsüzlere, kendini savunamayanlara karşı kullanılmasına yani hakkı ve insan onurunu savunmanın bir sembolüdür¹⁰. İşin en ilginç yanlarından birisi de, bilgisayarın başında oyun oynadığı sanılan gençlerle, futbolla uyutulduğu sanılan taraftar gruplarının Gezi eylemlerine aktif olarak katılmalarıdır. Katılımın çok geniş bir yelpazeden geliyor olması, sessiz de olsa uzun bir dönemdir biriken totaliter uygulamaların ne kadar derinlere kök saldığının en önemli işaretidir.

İkincisi direnişin şiddete baş vurmaya karşı da direnmesi. Günlerce süren toplanmalarda, cenaze yürüyüşlerinde polisin kullandığı şiddete ve aşağılamaya, gaz bombalarının yol açtığı ölümlere ve yaralamalara rağmen direnişçiler kitlesel-meşru duruşlarında taviz vermeden mücadelelerini devam ettirdiler. Bu Türkiye'de direniş kültüründe yeni bir çıkış olarak görülebilir. Direnişçiler, o aşırı şiddet ve aşağılamaya karşı mizahla¹¹, nükteli sloganlarla ve alanlarda kitlesel varlıklarıyla karşı koyarak iktidarın alıştığı eylem biçimlerinin dışına çıktılar. Duran adam, oturan adam, okuyan adam figürleri iktidarı çileden çıkaran ve soğukkanlılığını kaybederek sağa sola saldırmaya iten yeni eylem biçimleri olarak tarihe geçtiler.

Üçüncüsü iktidarın hukuk tarafından belirlenen meşru zeminde davrandığı inancının kaybolması. İktidarların meşruluğunun halk tarafından kabullenilmesinin en değerli unsurlarından biri onun hukuk tarafından çizilmiş kurallara ne derece saygılı olduğuydu yakından ilişkilidir. Toplumun kendisinin temsil edildiğini düşündüğü durumlarda yöneticilerle olan ilişkiler uyumlu bir seyir izler. Yöneticilerin toplumun herhangi bir kesimini hedef alan bir taraf olarak ortaya çıkması onların meşru konumlarını zedeler. Zira, devletin bütün toplumu temsil ettiği, koruduğu duygusu insanlar arasındaki biraradalığı sağlamanın vazgeçilmez koşullarındandır. Weber'in (1995) de belirttiği gibi, devlet, toplum adına, ondan aldığı meşrulukla şiddet uygulama

⁹ Korkut Boratav Gezi Direnişi'ni «olgunlaşmış bir sınıfsal bir başkaldırı » olarak değerlendirir, Sendika. Org, 22 Haziran 2013.

¹⁰ Çarşı grubunun yıllardır geliştirdiği demokrasi, dayanışma ve kardeşlik bilinci sadece Beşiktaşlı çevrelerle sınırlı kalmayıp hemen hemen bütün futbol taraftarlarını derinden etkilemiştir. Baskıya boyun eğmemek, güçsüzü koruma fikri ve farklılıklara tahammül çarşı grubunun savunduğu en önemli değerlerdir.

¹¹ Levent Cantek Birikim Dergisi'nin 291-292. sayısında eylemlerde başgösteren nükteye dayalı eğlence kültürünün direniş kültürüyle nasıl buluştuğunu ve yeni tipte bir eleştiri geleneğinin filizlenmesini inceler.

yetkisini merkezileştirir. Pierre Bourdieu (2012) devleti yeniden ele alırken, onu sadece şiddetin monopolleştirildiği bir güç olarak görmekle kalmayıp, şiddetin fiziki ve sembolik boyutunda işin içine dahil eder¹². Sosyal düzenin devamını garanti eden bir hükmetme gücü olarak devlet, meşruluğunu sembolik ve zorlayıcı unsurları dengeli bir şekilde birarada bulundurarak sağlayabilir. Şiddetin nasıl ve hangi durumlarda uygulanacağını belirleyen de hukuk kurallarıdır. Vatandaşların hukuka uyması beklenirken, devlet de inandırıcılığını ve güvenilirliğini, bir başka deyişle meşruluğunu, bizzat kendisi hukukun çizdiği çerçeveye sadık kalarak gösterebilir. Devlet kendisini, toplumun belli bir kesiminin çıkarlarını açıkça savunan bir güç olarak dayattığı durumlarda, hele de bunu hukuk çerçevesinin açıkça ihlaliyle yaptığı durumlarda, baskı altında olan kesimlerin ayaklanması ve kendilerini savunması meşru hale gelir. O zaman halkı zorla elinden alınan vatandaşların hukuku uygulamak için alacakları tavır devletin varlığından daha meşru gözüktür. Gezi Parkı'nda yaşananlar devletin « tarafsız » duruşunu terkederek, bütün şiddet mekanizmalarını toplumun hak arayan kesimine karşı harekete geçirdiği kanısını yaygınlaştırdı. Devletin sembolik yanlarından arınarak saf bir şiddet olarak ortaya çıkmasıdır söz konusu olan. Bu durumda, onun hükmetme gücü de tartışılır hale gelir. Hukuki çerçevenin bir yana bırakılarak, siyasi karar mekanizmasının tek belirleyici güç olarak öne çıkarılması ve sivil toplum kuruluşlarının girişimlerinin yok sayılarak¹³ Gezi Parkı'nı alışveriş merkezine çevirme kararlılığı, hükümeti meşru olarak kabul edilemeyecek bir pozisyona itmiştir. Taksim Dayanışması kamu yararını savunan meşru taraf olarak ortaya çıkarken, devlet, kamu yararını istismar edenleri koruyan bir güç olarak algılanmıştır. Hukuku uygulaması gereken en yüksek merci olarak görülen güç, hukuku ihlal eden, tarafsızlığını yitirmiş bir kurum olarak insanların gözünde belirmeye başlamıştır. Gençlerin, sivil derneklerin ve vatandaşların bu haksızlık karşısında tavır koymayı adeta bir görev olarak algılayarak sokaklara dökülmeleri hiç kuşkusuz belli bir birikimin varlığı çerçevesinde düşünülmelidir. « Bu haksızlık karşısında insan kendini nasıl tutabilir, hiçbir şey olmamış gibi davranabilir. » diyordu görüştüğümüz gençlerden biri. « Biz devleti tarafsız bilirdik, bizi koruduğunu düşünürdük, ama birdenbire anladık ki olay çok farklı, polis acımasızca üzerimize saldırdı, neyin ne olduğunu, gerçeğin nasıl saklandığını görmeye başladık » diyordu başka bir genç. Bunun da ötesinde, iktidarın açık bir şekilde, « Gücüm var, istediğimi yaparım, siz kimsiniz? » diyerek hukuk kurallarını savunanları « faiz lobisinin » çıkarlarını savunan « çapulcular » olarak görmesi devletin sembolik görüntüsüne ağır bir darbe indirerek onu sadece şiddet uygulayan bir kurum durumuna sokmuştur. Toplumsal barışı düzenleyen kuralların bizzat onu uygulaması gereken iktidar tarafından çiğnenmesi vatandaşın gözünde iktidarın meşruluğunu tartışılır hale getirerek ona karşı duranları meşrulaştırmıştır. Günlük hayatta sıkça rastlanan ama her zaman açığa çıkarılması, ispatlanması mümkün olmayan iktidarın kötüye kullanılması durumu bu kez bütün çıplaklığıyla gözler önündeydi. Gücsüzü korumanın, onun yanında olmanın gerektiği bilinci toplum içerisinde geniş bir yankı uyandırdı¹⁴.

Geniş yığınların korkuyu üzerinden atarak harekete geçmeleri iktidar güçlerini, bir yandan güç kullanmaya iterken, öte yandan da bu kitleselleşmenin bütünüyle kontrolden çıkmasını önlemek amacıyla yeni söylemler üretmeye zorlamıştır. « Faiz lobisi » ve « dış güçler » söylemiyle içi

¹² Bourdieu'ye göre devlet, fiziki ve sembolik şiddetin monopolleştirildiği ve meşru görüldüğü bir alandır, *Sur l'Etat, Cours au collège de France 1989-1992*, Seuil Yayınları, 2012.

¹³ Şubat 2012'de Taksim dayanışması yayınladığı ortak deklarasyonda İstanbul Belediyesi tarafından onanan yayalaştırma projesi ve buna gayrihukuki bir şekilde eklenen Topçu Kışlası'nın yapımını, "betonlaştırma", "insansızlaştırma" ve "kimliksizleştirme" projesi olarak niteleyerek, kamu alanlarının savunması görevinin sivil toplum kuruluşlarının ve halkın üstlenmesi gereğini vurguluyordu.

¹⁴ Ali İsmail Korkmaz'ın Eskişehir'de Gezi Direnişi'ni destekleme eylemindeyken vahşice öldürülmesini gösteren sahneler sosyal medyada dolaşırken, bizzat valinin olayı örtbas etmek için delillerin üzerinin kapatılmasının önüne geçmeye çalışan gazeteyi tehditle sindirme çabaları hukuki çerçevenin inandırıcılığı konusunda açık bir fikir vermektedir. Gazeteci İsmail Saymaz, « Eskişehir Valisi Güngör Azim Tuna, gecenin bir yarısı gönderdiği e-mailde bana, "Oğlum" diyor, "Yine rahat durmuyorsun?" Vali Tuna'nın 'rahatını' kaçıracak ne yapmış olabilirim? » sorusunu sorduktan sonra « Ben, sadece üzerime düşeni yaptım. Bir kuytuda gençleri döven coplu ve gaz maskeli sivil polislerle eli sopalı sivilleri gösteren kamera kayıtlarını yayınladım. » diyerek « suçunu » itiraf ediyor, *Radikal*, 3 Ekim 2013.

doldurulmaya çalışılan komplo teorileri, dini değerlere saldırıldığı yaygarası da öne çıkarılarak, toplumda iktidarı destekleyen kesimleri bu hareketliliğin dışında tutmanın bir aracı haline getirilmiştir. İktidarın hukuk dışı davranışının tetiklediği toplumsal tepkiye bizzat hukuksal çerçeveyi savunmakla görevli devlet güçlerinin şiddetle karşılık vermesi, iktidar sahiplerini sembolik açıdan çok zor bir duruma düşürdü. Bu tip olağanüstü durumlar iktidarlara, kendi konumlarını sürdürebilmeleri için yeni ikna yöntemleri icat etmeye iter. Gezi Parkı'nın alış-veriş merkezi haline getirilmesini iten güç bizzat sermaye olduğu halde, iktidarın « faiz lobisi »ni suçlaması ve göstericilerin birileri tarafından yönlendirildiği imajını yaratması iktidarın kendisini koruma güdüsünden başka bir şey değildir. Bizzat Başbakan'ın, direnişçilerin sığındıkları Beşiktaş'taki Bezm-i Alem Valide Sultan Camisi'nde içki içtiklerini, müezzinin açıkça yalanlamasına rağmen defalarca mitinglerde tekrarlaması oldukça anlamlı olsa gerek. Bütün tanıklar ve video kayıtları yaralıların zor koşullarda tedavi edildiği sahneleri belgelerken, iktidar temsilcilerinin inatla içki içildiği propagandasını yapması iktidarın yalan söyleme kültüründe başka bir boyuta taşıdı. Aynı yaklaşım, direnişçilerin bir baş örtülü bayana saldırdığı, onu bayılıta kadar dövdüğü şeklinde başka bir iddiayla devam ettirildi. Burada söz konusu olan, kendini tehlikede hisseden bir gücün, kendini savunmanın normal biçimlerinden çıkarak, toplumsal dengeleri altüst etme pahasına da olsa, son kullanılması gereken silahları ortaya sürmesi durumudur.

Gezi Eylemlerinin Anlamı Üzerine

Gezi Parkı'nın savunulması etrafında oluşan, başta hiç kimsenin hesaba katmadığı bir kolektif girişim hiç beklenmedik bir şekilde milyonları harekete geçiren toplumsal bir dinamığa dönüştü. Herşeyden önce, ateşi tutuşturan kıvılcım olarak Gezi Parkı ve Taksim Meydanı Türkiye'deki toplumsal mücadelenin sembolleştiği bir alan olarak tarihteki yerlerini pekiştirdiler¹⁵. Taksim Meydanı 1977 1 Mayıs'ından itibaren özgürlük mücadelesinde toplumsal belleğin kök saldığı bir alan olarak bilinçlere kazınmıştı.

Ateşin tutuşması her ne kadar güçlü bir kıvılcımı gerektiriyorsa da, eğer ateşin alevleneceği koşullar hazır değilse kıvılcım ateşe dönüşemez. Bazen de ateş için koşullar hazır olsa da, kıvılcımın tam zamanında ve gerekli yerde alev alamaması, ateşi yanmadan küle dönüştürür.

Gezi Direnişi, bir yığın toplumsal hoşnutsuzluğun, tepkinin biriktiği, kendisine politik bir çıkış bulamadığı koşullarda ortaya çıktı. Sosyal sorunlarla kentleşmeye ilişkin sorunların iç içe geçtiği ve yeni boyutlar kazandığı günümüzde, iktidar, çok akıllıca ekonomik gelişmeyi, « modernleşmeyi » ve zenginleşmeyi öne çıkararak bireylerin kendilerini kurtarma mücadelesini iktidarı güçlendirmenin bir kaldırıcı haline getirebilmişti. Bireyleri tek tek iktidar erkine bağlamanın ve güçlü bir varlıklı sınıfı oluşturma koşulları her şeyden evvel, kolektif inisiyatifleri bertaraf etmekten geçer. Ne yazık ki, bireyin ekonomik girişimciliğini öne alan ve onun itaat etme yetilerini güçlendirmeye çalışan bu yeni yaklaşım bir yerden sonra inandırıcılığını kaybediyor. Her ne kadar, herkesin zengin olabileceği hayali insanlara bir umut kaynağı olabilse de, sonuçta toplumsal eşitsizliklerin ve baskıların etkileri bir türlü kendisini suyun yüzüne vuruyor. 1980'lerden itibaren farklı iktidar güçlerinin, özellikle de orduya dayalı güçlerin uygulamaya koyduğu bu ekonomik politikaların toplumsal ve kentsel sonuçlarına ilişkin bir bilinç birikiminin olduğu Gezi Direnişi'nde kendini açıkça gösterdi. Burada, 70'li yıllardan itibaren sol güçlerin özgürlük ve demokrasi alanlarını korumak için verdikleri mücadele birikimlerinin yeni kuşaklar için önemli bir dayanak olduğunun altını çizmeyi unutmamak gerek¹⁶. Sivil güçlerin mücadele

¹⁵ Gezi Direnişi ulusal çerçeveyi aşan, özgürlükleri, ortak mekanları ve dolaylı savunma mücadelesinde kolektif ruhu öne çıkaran yaklaşımıyla dünya çapında referans olarak gösterilen bir deneyim olmuştur. Avrupa'da, Latin Amerika'da ve dünyanın her yerinde geniş yankılar uyandırarak Türkiye'nin demokrasi mücadelesindeki olgunluk düzeyini perçinlemiştir. Mesela İtalya'nın Bologna kentinde haklarını savunan öğrenciler işgal ettikleri binaya « Taksim öğrenci işgali » olarak adlandırmaları oldukça anlamlıdır, Hürriyet Gazetesi, 16 Ekim 2013.

¹⁶ 68 kuşağının ODTÜ'ye yazdığı DEVRİM yazısıyla bugünkü kuşağın diktiği fidanlar arasındaki bağ, Türkiye'deki özgürlük mücadelesindeki devamlılığın en önemli sembollerindendir.

alanının, öncelikle kendisini Kemalist olarak ifade eden asker ve bürokrasi hegemonyasına karşı mücadele içerisinde var etmeye çalıştığını hatırlamak bugünü değerlendirmede dikkate alınacak noktalardan biridir. Bir anlamda, bugünkü dini ideolojiden beslenen baskıcı yapıya karşı yürütülen mücadele hiçbir şekilde ordu-bürokrasi özlemini uyandırmamalıdır. Nitekim, Gezi « ruhu » olarak nitelendirilen yaklaşımın dayandığı temel, farklılıkların özgürce biraradalığına dayanan, kimsenin öteki olarak algılanmadığı katılımcı bir demokrasi bilincinin yeşermesidir. Bu açıdan bakıldığında Gezi direnişçileri demokratik hakların, çevrenin ve laikliğin savunucularının ancak ve ancak sivil toplum kuruluşları olabileceğini, bunun dışındaki güçlerin kendini bu dinamiklere göre yeniden biçimlendirmesi gerekliliğini toplumun gündemine güçlü bir şekilde kazıdılar. Bu duruş Türkiye'deki gündemi de aşarak, demokrasinin yerleştiği varsayılan Batı toplumlarının inşa ettiği bürokratik yapıların sorgulanmasını da doğal olarak gündeme getirecektir¹⁷. Gezi eylemleriyle birlikte demokratik değerleri ve laikliği savunmanın en güçlü kaldırıcının sivil dayanışma dinamikleri olduğunu öğrendik. Haziran ayaklanması ve bütün sıcaklığıyla devam eden forumlar yeni tip bir demokratik var olma biçiminin mümkün olduğunun kanıtıdır. Gezi Direnişi'nde şekillenmeye başlayan yaklaşım milliyetçiliği veya herhangi bir dine aidiyatı aşan, her türlü zorbalığa karşı olmayı eşit bir temelde kucaklayan insani bir duruştur. Çarşı grubunun söylemleriyle anti-kapitalist Müslümanların söyleminin bulunduğu zemin de budur, sol tandanslı Kürtlerle, milliyetçi-sol duygularla beslenen Türklerin bulunduğu zemin gibi. Bu anlamda, Gezi direnişleri, dinci ve orducu yaklaşımların dışında, bireylerin kendi kişisel çıkarlarını aşarak kolektif bir dayanışma bilincine ulaştıkları yeni bir çığır olarak görülebilir.

Yaşam alanlarını yeniden düzenleyen projelerinin her tarafta yaygınlaştığı ama yerel yönetimlerde katılım sorununun bir türlü çözülmediği, ekonomik gücü elinde bulunduran küçük azınlıkların her yerde karar sahibi olduğu günümüz koşullarında, Gezi ayaklanmasının kolektif ve direnişçi ruhu karar mekanizmalarının yeniden düşünülmesi için tarihi bir fırsat yarattı. Onlarca derneği ve kuruluşu kolektif bir çatıda Gezi Parkı'nın savunulması temelinde biraraya getirebilen Taksim Dayanışması, ortak yerleri ve değerleri savunma bilincinin filizlendiği bir platforma dönüşmüş, politik kavramların ve duruşların sorgulanması için beklenmedik bir fırsat yaratmıştır. En önemlisi de, başkalarının fikirlerine tahammül etme kültürünün toplum içerisinde yerleşmeye başlamasıdır. Farklılıkların kendini daha ziyade zor kullanmayla belli ettiği bir kültürel yapıdan, eleştiri mekanizmalarının işlediği bir yapıya geçmek uzun bir süreç olarak algılanmalıdır. Özellikle de iktidarların her şeyi üstten zorla dayatmaya alıştığı bizim gibi toplumlarda, toplumsal eleştirinin kendini Gezi Parkı eylemlerinde olduğu gibi bu kadar güçlü bir şekilde ortaya koyması, demokratik bir toplumun oluşturulmasında köklü bir adım olarak kabul edilmelidir.

Gezi Direnişi'nin devamı olarak ortaya çıkan forumlar toplumsal ve politik alanları yeniden biçimlendirme dinamiklerini barındırma anlamında çok özel bir öneme sahiptir. Katılımcılığı öne çıkaran, farklılıkların yarattığı potansiyeli bir zenginlik olarak gören, geleneksel otoriteyi ve boyun eğdirme yöntemlerini kökünden sorgulayan forumlardaki « gezi ruhu » eleştirel yaklaşımı yeniden toplumsal ve siyasal hayata soktu. İnsanların toplumu ve iktidarları sorguladığı bir dönemde, egemen güçlerin hükmetme alanlarının aynı kalması düşünülemez. Merkezi iktidarlar olduğu kadar yerel yönetimler de bu eleştirel yaklaşımın ve katılımcı dinamiğin yarattığı rüzgarları yok sayarak hareket edemezler. Kent alanlarının düzenlenmesinde ve yerel yönetimlerin

¹⁷ Mesela Fransa'da demokratik kitle örgütlerinin politik alanı ne kadar etkileyebildiği ciddi bir şekilde sorgulanmaktadır. Bu sorgulama yerel yönetim politikalarının oluşturulması sürecine katılım konusunda dahada önem kazanmaktadır. Özellikle kenar mahallelerde uygulanmaya konan dönüşüm projelerinin (rénovation urbaine) oluşumuna katılımın cılızlığı birçok araştırmanın konusu olmuştur. Temmuz 2013'te yayınlanan raporda Marie Hélène Bacqué ve Mohamed Mechache banliyölerdeki dönüşüm projelerinde katılımcı bir yaklaşımdan uzak olunulduğunu çarpıcı bir şekilde gözler önüne serer. *Bundan sonra biz olmadan yapılmayacak. Vatandaşlık ve müdahale etme gücü (Ça ne se fera plus sans nous. Citoyenneté et le pouvoir d'agir dans les quartiers populaires)* başlığıyla yayınlanan rapor, Fransa'da katılımcı yaklaşımdan ne kadar uzak olduğunun altını çizer.

çalışma biçimlerinin oluşturulmasında bu rüzgar hep kendini hissettirecektir. Bir anlamda politik dengelerin, yaklaşımların, bireylerle iktidar odakları arasındaki ilişkilerin ciddi bir şekilde sorgulandığı bir dönemin açılmasıdır söz konusu olan. Kent alanlarının biçimlendirilmesinde de forumlarda öne çıkarılan bu eleştirel yaklaşım göz ardı edilemez artık. Belki de hepsinden önemlisi de yeni kuşağın bu süreçte öncü bir rol oynaması, nihayet ortaya çıkmasıdır.

Sonuç

Gezi Parkı'nda patlak veren direniş, özellikle 1980'li yıllarda başlayan kentin yaşam alanlarını metalaştırma sürecine karşı duruşun bir devamı olarak görebiliriz. 1980'de hayatın her alanına el koyan ordunun ve egemen güçlerin hızlandığı kent dokusunu talan süreci, yeşil alanların ve çocukların oyun yerlerinin birer birer ortadan kaldırılması şeklinde devam ettiriliyor. Kent çok hızlı bir şekilde büyürken, kenti kent yapan boş alanlar, kültür ve sanat faaliyetlerinin geliştirilebileceği mekanlar ve eğlence yerleri giderek azalıyor. Birey sadece çalışan, ekonomik anlamda girişimci ve dini inancı olan bir statüye indirgenemez. O birçok alanda birden sosyalleşmeye ihtiyacı olan, özellikle de kültürel alanlarda beslenen eğitilmiş bir sosyal yaratık olarak toplumu ileriye iter. Gezi eylemcileri, genç kuşaklar kent alanlarının bu tür bir sosyalleşme için giderek elverişsiz hale geldiğini ve yeni özgürlük alanlarının açılması gerekliliğini ortaya koydu.

Bunun karşısında, toplumsal uyanışın, vatandaşlık bilincinin¹⁸ giderek daha sağlam temeller üzerinde yeniden inşa edildiğini gözlemliyoruz. Kentin ortak alanlarını savunmak için harekete geçen milyonlarca genç ve diğer yaşlardaki insanlar, hiçbir kişisel kaygı olmadan, sadece bu topluma ait olmaktan gelen duyguyla baskılara karşı meydanları doldurabildiler. Herhangi bir hemşehri veya akraba grubuna dahil olmadan, kişi olarak, toplumun bağımsız bir erki olarak, insanlar toplumsal yaşamdaki ağırlıklarını, sivil toplum adına ortaya koydular.

Farklı fikirlere sahip, farklı gruplara dahil insanlar doğayı, insan özgürlüklerini ve onurunu savunmak için ortak bir platformda bir araya gelebildiler. Belki de ilk defa devrimci gruplarla, milliyetçiler, antikapitalist Müslümanlar, Kürtler, çeşitli futbol takımı taraftarları ve başka yaklaşımlara sahip insanlar birlikte, dayanışma içerisinde ortak bir mücadele ortamı yarattılar. Dayanışmanın yanında, başkalarının fikrine saygı gösterme ve paylaşma geleneği de bu mücadele içerisinde olgunlaşmaya başladı.

İktidar güçlerinin görülmedik derecede şiddete dayalı bir yaklaşım sergilemesine rağmen, eylemciler, kitlesel ve meşru bir zeminde, mizahi sloganlarla ve iknaya yönelik bir tavır üzerinde direndiler. Şiddete karşı ve şiddet kullanmamak için direndiler.

En önemli unsurlardan biri de sosyal medyanın gücünü ortaya koymasındır. İktidarın hemen hemen bütün televizyon kanallarını ve basını kendi propagandası için harekete geçirmesine rağmen, sosyal medyadaki hareketlilik ve bireylerin her birinin bir basın mensubu gibi davranmaya başlaması, bir dizi olayın ortaya çıkarılmasında temel bir rol oynamıştır. Bu da sosyal medyanın katılımcı ve eleştirel bir politikanın var olabilmesi için ne kadar önemli olguyu göstermektedir.

Gezi Parkı'nda ve forumlarda yaşananlar, toplumun politik alana direk katılımı konusunda uluslararası planda çok önemli bir deneyimdir. Batı demokrasilerinin de katılım konusunda çok önemli sorunlarının olduğu günümüzde, Gezi'deki dayanışma ve eleştiri ruhu, forumların üzerinde yükseldiği çoğulcu ve ötekileştirmeye karşı direnen anlayış önemli bir referans olarak demokrasi ve eşitlik mücadelesi tarihinde yerini alacaktır.

¹⁸ Vatandaşlık bilincinden bahsederken, çevreye ve insana, içinde yaşadığı topluma ve dünyaya karşı sorumlu ve aynı zamanda eleştirel yaklaşabilen bireyleri kastediyoruz.

Kaynakça

Aslan, Şükrü, « Gecekonduşuz İstanbul Tahayyülü », *Sosyal Bilimler*, İstanbul Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sayı 4, 2011.

Bacqué, Marie Hèlène ve Mechmache, Mohmed, Bundan sonra biz olmadan yapılmayacak. *Vatandaşlık ve müdahale etme gücü (Ça ne se fera plus sans nous. Citoyenneté et le pouvoir d'agir dans les quartiers populaires)*, Haziran 2013.

Boratav, Korkut, « Olgunlaşmış bir sınıfsal bir başkaldırı », *Sendika. Org*, 22 Haziran 2013.

Bozlağan, Recep, *İstanbul : Derinlik, Değişim ve Güç*, Hayat Yayınları, 2011.

Bourdieu, Pierre, *Sur l'Etat, Cours au collège de France 1989-1992*, Seuil Yayınları, 2012.

Cantek, Levent, « İsyen günlerinde mizah : dertsiz baş, yarasız ağaç olmaz », *Birikim Dergisi*, Sayı 291/292, Ağustos 2013.

Castel, Robert, Haroche, Claudine, *Propriété privée, propriété sociale, propriété de soi. Entretiens sur la construction de l'individu moderne*, Paris, Fayard, 2001.

İzberk, Mustafa, *Dünya Mirası İstanbul. "Bir Uygarlık Soykırımı"*, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınları, 1998.

Karl, Marx, *Le capital*, cilt 1, Edition du progrès, 1982.

Konuk, Mahir, « Mahalle : Bir Kimlikler Kavşağı », *Toplumbilim Dergisi*, Sayı 26, 2011.

Kurtuluş, Hatice, « İstanbul'un Banliyöleşme Deneyiminde Metropoliten Çeperdeki Tarihsel Çiftliklerin Rolü », *Toplumbilim Dergisi*, Sayı 26, 2011.

Lefebvre, Henri, *La révolution urbaine*, Gallimard, 1970.

Lefebvre, Henri, *Le droit à la ville*, Paris, Anthropos, 1968.

Simmel, Georg, « Métropoles et mentalité », L'école de Chicago. *La naissance de l'écologie urbaine*, Derleyen Grafmeyer Joseph, Flammarion Yayınları, 2004.

Weber, Max, *Economie et société / 1. Les catégories de la sociologie*, Plon yayınları, 1995.

Yıldız, Erdoğan, Kendi Sesinden Gülsuyu-Gülensu, Nota Bene Yayınları, 2013.

Zizek, Slavoj, « Cenette sıkıntı », *Radikal Gazetesi*, 29 Haziran 2013.

Hürriyet Gazetesi, 16 Ekim 2013.

Radikal Gazetesi, 6 Haziran 2012.

Radikal Gazetesi, 3 Ekim 2013.

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi altı ayda bir yayımlanan hakemli bir dergidir.
2. Dergide yayınlanmak üzere gönderilen yazılar daha önce yayınlanmamış, bilimsel nitelikte özgün makale, araştırma, inceleme, saha derleme yazıları, çeviri, kitap tanıtımı/eleştirisi olmalıdır.
3. Dergide yayınlanan yazıların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yazım tutarlılığı sağlamak için Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı İmla Kılavuzu'nun son baskısı esas alınması tavsiye edilir.
4. Dergiye gönderilen yazılar Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça yazılabilir. Türkiye'de yayınlanan bir dergi olduğu için yazının Türkçe olması tercih sebebidir.
5. Dergiye gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından incelendikten sonra, konunun uzmanı üç hakem tarafından değerlendirilir, raporların olumlu gelmesi halinde yayımlanır. Yayın kararının alınmasından sonra yazının yayımlanacağı yazar(lar)a bildirilir.
6. Dergiye gönderilen çalışmalar dört kopya halinde (üç kopyasında yazar(lar)ın adı, soyadı ve diğer kişisel bilgileri bulunmayacak şekilde) yazılı metin olarak hazırlanmalıdır. Yazılı metinler virüs taramasından geçirilmiş yeni bir disket/CD ve yazar(lar)ın çalıştıkları kurum(lar), bölüm(ler), ve anabilim dal(lar)ı belirtilmiş, kısa özgeçmişlerinin ve irtibat sağlamak için kullanılabilecek telefon, faks, elektronik posta adresinin yer aldığı imzalı bir dilekçe ile birlikte, dergi yazışma adresine ve derginin elektronik posta adresine gönderilmelidir. Dilekçede, gönderilen çalışmaların başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olduğu belirtilmelidir. Tezlerden veya kongre, sempozyum, panel bildirilerinden üretilen makalelerin bu durumu metinde bir açıklama notuyla belirtilmelidir.
7. Türkçe özgün makaleler için özet yapılan dilde başlık ve Abstract, Resume, Zusammenfassung başlıkları altında 100 kelimeyi geçmeyen İngilizce, Fransızca, Almanca dillerinden birinde özet verilmelidir. (Önce makalenin Türkçe başlığı ve Türkçe özeti 100 kelimeyi geçmeyecek şekilde verilmelidir. Sonra makale dilinde 3-5 tane anahtar kelimeler verilmelidir. Bunların altına çeviri başlık, özet ve anahtar kelimeler eklenmelidir.)
8. Yayına kabul edilmeyen çalışmalar yazar(lar)a iade edilmez.
9. Yazar(lar)a, kendi yazısının yayımlandığı dergiden telif ücreti olarak 2 nüsha ve 20 ayrı basım verilir.

YAZIM KURALLARI

1. Yazılar IBM ve uyumlu bilgisayarlarda Windows Word programıyla, normal metin için Times veya Times New Roman karakteri 12 puntuyla, 1,5 satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
2. Yazıların uzunluğu konusunda sınırlama olmasa da yazının tek sayıda yayımlanabilmesi için kaynakçayla birlikte 25 sayfayı geçmemesi tavsiye edilir.
3. Metinde şekil, tablo, resim vb. Kullanılacaksa metin içinde ilgili yere, metinle arasında üstten ve alttan birer aralık bırakılmak suretiyle yerleştirilmelidir. Mümkün olduğu kadar bilgisayar aracılığıyla hazırlanmış şekiller kullanılmalı, tarayıcıyla en az 400 dpi çözünürlükte tiff veya jpg şeklinde taranmış olarak metne yerleştirilmelidir. Şekiller birbirini izleyerek numaralandırılmalıdır. Her şeklin altına numarası ile birlikte kısa bir açıklama, ortalanmış olarak yazılmalıdır.
4. Dipnotlar sayfa altına numaralandırılarak verilmelidir. Dipnotlarda kitaplar için bibliyografik künye sırası (büyük küçük harf durumuna dikkat edilerek) şu şekilde olmalıdır: Yazar Adı, Soyadı, *Kitap Adı*, Yayınevi, kaçınıcı baskı olduğu, basıldığı yer, yıl, sayfa numarası. Makalelerde ise şunlar belirtilmelidir: Yazar Adı Soyadı, "Makale Adı", Kitap veya Dergi Adı, cildi, sayısı, Yayınevi, baskı yeri, yılı, alıntı yapılan yerin sayfa numarası. İnternette alınan makale ise yazarın Adı Soyadı, "Makalenin Adı", Derginin Adı, sayısı, yayın tarihi, internet adresi ve erişim tarihi yazılmalıdır. Aynı şekilde internette alınan rapor, rapor gibi kaynaklarda da aynı bilgiler gösterilip sonuna tam internet adresi ve erişim tarihi eklenmelidir.
5. Kaynakçada ise yazar soyadı başa alınmalı, diğer bilgiler aynı şekilde verilmelidir. Kullanılan kaynak makale ise makalenin ilk ve son sayfası belirtilmelidir.

